روھىي ساغلاملىق نەسھەتنامىسى ـ

سەدەقنامە

(«قابۇسنامە»نىڭ تولۇق نۇسخىسى)

شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى

سەدەقنامە

شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: نۇرمۇھەممەد ئۆمەر ئۇچقۇن

16 يۈەن

ISBN 7-5372-4228-3
（民文）总定价（两套）:34.00 元

ISBN 7-5372-4228-3
9 787537 242288

www.uyghurkitap.com

دۇنياۋى شۆھرەتكە ئىگە «قابۇسنامە» ـ «مەڭگۈلۈك نەسىھەتنامە» دېگەن يۇقىرى شان ـ شەرەپكە نائىل بولغان مەشھۇر ئەسەر. ئۇنىڭ مۇكەممەل نۇسخىسىنى ئوقۇش ھەممىمىز تەقەززا بولۇۋاتقان ئىش ئىدى. بىز ئەسەرنىڭ بۇ قىممەتلىك تولۇق نەشرى ئارقىلىق ئۇنىڭ ھەربىر ئۇيغۇر ئائىلىسىنىڭ تەلىم ـ تەربىيە ئەنئەنىسى ئۈچۈن مەڭگۈلۈك يالداما بولۇپ قېلىشىغا تىلەكداشمىز!

ـ يارمۇھەممەد تاھىر تۇغلۇق

مۇھەممەد سىددىق رەشىدى

روھىي ساغلاملىق نەسىھەتنامىسى -

سىددىقنامە

(«قابۇسنامە»نىڭ تولۇق نۇسخىسى)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت ئەھەد بۆگۈ

شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى

www.uyghurkitap.com

图书在版编目(CIP)数据

精神健康劝告:斯德克书/穆哈模德·斯德克著;
阿布力米提·艾海提尔编. —乌鲁木齐:
新疆人民卫生出版社,2006.9
ISBN 7-5372-4228-3

Ⅰ.精… Ⅱ.①穆… ②阿… Ⅲ.精神疗法—基本
知识—维吾尔吾(中国少数民族语言) Ⅳ.R459.9

中国版本图书馆CIP数据核字(2006)第116394号

书　　名:精神健康劝告:斯德克书
著　　作:穆哈模德·斯德克
整　　理:阿布力米提·艾海提
责任编辑:帕塔尔·马合木提·土尔根
责任校对:热依汗·努尔
出　　版:新疆人民卫生出版社出版
社　　址:乌鲁木齐市龙泉街66号
印　　刷:乌鲁木齐嘉华印务有限公司
发　　行:新疆新华书店发行
版　　次:2006年9月第1版 2006年9月第1次印刷
开　　本:850×1168毫米 32/1 10.5印张 183千字
印　　数:10000 总定价(两套):34.00元

نەشرىياتتىن

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن، دۇنياۋى شۆھرەتكە ئىگە بۇ نەسىھەتنامە بۇنىڭدىن ئون ئەسىر بۇرۇن شەمسۇلـ مەئالى قابۇس تەرىپىدىن پارس تىلىدا پۈتۈلۈپ، «قابۇسنامە» نامىدا دۇنياغا تونۇلغان، شۇنىڭدىن بېرى دۇنيادىكى نۇرغۇن ئەللەرنىڭ تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ، دۇنيادىكى ھەر قايسى ئەللەردە ئەڭ ياخشى دىداكتىك ئۈلگە ۋە نەمۇنە بولۇپ، كىشىلەرنىڭ مەنىۋى ئاتمىسى ۋە ئۇستازى سۈپىتىدە قىممەتلىك رولىنى ئارتقۇزۇپ كەلدى.

1853 ـ يىلى تۇنجى بولۇپ، مۇھەممەد سىددىق رەشىدى «قابۇسنامە» نى پارس تىلىدىن چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، «سىددىقنامە» نامىدا ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە تونۇشتۇرـ غان. دەۋرىمىز ئوقۇرمەنلىرى پەقەت 1982 ـ يىلى ئابدۇرەشىد داموللام پارس تىلىدىن تەرجىمە قىلغان «قابۇسنامە» نىڭ تولۇقـ سىز نەشرى بىلەنلا تونۇشلۇق. ئۆز ۋاقتىدا نېمە سەۋەبتىندۇر 44 بابلىق بۇ مەشھۇر ئەسەرنىڭ يېرىم مەزمۇنى قىسقارتىلىپ نەشر قىلىنغانىكەن. بىز كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ ئەسەرنىڭ تولۇق مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولۇش ئارزۇسىغا ئاساسەن، رەشىدى تەرجىمە قىلغان چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى نۇسخىسىدىن ئابلىمىت ئەھەد بۆگۈ نەشرگە تەييارلىغان «سىددىقنامە» نى تولۇق تېكىسـ تى بىلەن نەشر قىلدۇق.

ئەسەر 11 ـ ئەسىردە يېزىلغانلىقىغا قارىماي، ناھايىتى ئاكتىۋال مەزمۇنلار بىلەن يۇغۇرۇلغان بولۇپ، كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ قاـ نۇنىيەتلىك، پرىنسىپال مەسىلىلىرىگە ئىلغار مەۋقەدە تۇرۇپ جاۋاب بېرىدۇ، ھاياتتا ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك نۇرغۇن نازۇك

www.uyghurkitap.com

كىشىلىك مۇناسىۋەت مەسىلىلىرىگە ۋە مەنىۋى ساغلاملىق مەسىلىلىرىگە دانا ئەقىل، تولۇق تەجرىبىدىن ئۆتكەن تۇرمۇش بىلىملىرى بىلەن مەسلىھەت بېرىدۇ.

بۇ ئەسەر دەۋرىمىزدىن مىڭ يىل بۇرۇنقى فېئوداللىق جەمئىيەتتە بارلىققا كەلگەن يالداما بولغاچقا، ئۇنىڭدا بىر قىسىم ئۆز دەۋرىنىڭ ئىدېئولوگىيىسى ۋە قىممەت قارىشى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن مەزمۇنلارمۇ مۇناسىپ ئورۇن ئالغان. شۇڭا، كلاسسىك ئەسەرلەرگە ۋارىسلىق قىلىشتىكى شاكىلىنى تاشلىۋېتىپ، مېغىزىنى قوبۇل قىلىش پرىنسىپىغا ئاساسەن ئۇنىڭغا ئىلمىي مۇئامىلىدە بولۇشۇڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز.

ئاتا نەسىھىتى ۋە «سىددىقنامە» ھەققىدە

ئۇيغۇرلاردا ئاتا نەسىھىتى ئەڭ قەدىمكى تىما. نەسىھەت تەربىيىسى ئائىلە تەربىيىسىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى ۋە تەلىپى بولۇش سۈپىتى بىلەن ناھايىتى قەدىمكى دەۋرلەرگە توغرا كېلىدۇ. بىزگە مەلۇم بولغان يازما يادىكارلىقلارغا ئاساسلانغاندا، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى يىراق قەدىمكى دەۋرلەردىلا خېلى مۇكەممەل ئائىلە تەربىيىسى ۋە ئاتا نەسىھىتى ئەندىزىسى بارلىققا كەلگەن. بىز بۇنى مىلادىيىدىن بۇرۇن مەيدانغا كەلگەن «ئوغۇزنامە» قاتارلىق ئەسەرلەردىن روشەن ھېس قىلالايمىز. چۈنكى تەلىم - تەربىيە ۋە نەسىھەت پەرزەنتلەرنىڭ ياشاش ئىقتىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە ياردەم بېرىدىغان، ياخشى، يارامىلىق ئادەم بولۇشقا ئىلھاملاندۇرىدىغان، يامان، زىيانداش ئادەم بولۇپ، ئەلنىڭ لەنىتىگە قېلىشتىن ئاگاھلاندۇرىدىغان ئۇسۇللارنىڭ بىرى. نەسىھەت تەربىيىسى بارلىق ئىنسانلار ئۈچۈن ئورتاق. چۈنكى بالىلىرىغا نەسىھەت قىلمايدىغان، ئۇلارنىڭ يارامىلىق ئادەم بولۇشىنى ئۈمىد قىلمايدىغان ئادەم يوق. بىراق نەسىھەت ۋە تەلىم - تەربىيىنىڭ مەزمۇن خاراكتېرىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن ئۇنىڭ ئوينايدىغان رولىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. كىچىكلىكتە سىڭدۈرۈلگەن تەربىيىنىڭ تەسىرى ناھايىتى چوڭقۇر بولىدۇ. بۇنداق قانۇنىيەتنى ئۇيغۇرلار «كىچىكلىكىدە ئۆگەنگەن بىلىم تاشقا مور باسقاندەك بولىدۇ» دەپ خۇلاسىلەشكەن. شۇڭا بالىلارغا كىچىكىدىن تارتىپ ساغلام تەلىم - تەربىيە بېرىش — ئاتا - ئانىلارنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مەجبۇرىيىتى شۇنداقلا بالىلار ئالدىدىكى مۇقەددەس قەرزى، ئەگەر بۇ مەجبۇرىيەت ۋە قەرز ياخشى ئادا قىلىنماي-

دىكەن، ئاتا ـ ئانىلار ئۆزلىرىنىڭ ئاتا ـ ئانىلىق مەسئۇلىيىتىنى
تولۇق ئادا قىلمىغان بولىدۇ.

ئۇيغۇر كلاسسىكلىرى ئۆزۈن ئەسىرلىك هايات تەجرىبىسى جۇغلانمىسىغا ئاساسەن ناهايىتى قىممەتلىك دىداكتىك ئەسەر، نەسىهەتنامىلەرنى بارلىققا كەلتۈرگەن. بۇلارنىڭ بەزىلىرى نوقۇل ئاتا نەسىهەتى ئۇسلۇبىدا يېزىلغان، بەزىلىرى ۋاستىلىك هالدا ئومۇملاشتۇرۇپ بايان قىلىش ئۇسۇلىنى قوللانغان. ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىدىكى ئەڭ بۈيۈك ئەسەر «قۇتادغۇبىلىك» مۇ دىداكتىك خاراكتېردىكى ئەسەر. ئۇنىڭدا خاسلاشتۇرۇش بىلەن ئومۇملاشتۇرۇش ئۇسۇلى ئارىلاش قوللىنىلغان. ئەدەبىي ماهارەتكە كۆپرەك ئەهمىيەت بېرىلگەن. «ئەتەبەتۇل ـ هەقايىق»، «مەسنەۋى خاراباتى»، «مەهبۇبۇل ـ قۇلۇب» قا ئوخشاش نوقۇل دىداكتىك ئۇسلۇبتا، ئومۇملاشتۇرۇش خاراكتېرىدە يېزىلغان ئەسەرلەردە پۈتۈن جەمئىيەت ئەزالىرىغا، جۈملىدىن ئەۋلادلارغا نەسىهەت قىلىنىدۇ. «سىددىقنامە» خاس ئاتا نەسىهەتى ئۇسلۇبىدا يېزىلغان ئەسەر. ئۇنىڭدا بىر تەرەپتىن ئەۋلادلارنى ئەتراپلىق تەربىيىلەشنى مەقسەت قىلغان، يەنە بىرى، پۈتۈن ئاتا ـ ئانىلارنى نەسىهەت تەربىيىسىنىڭ مەزمۇنىدىن ۋاقىپلاندۇرۇپ، ئۇلارنى يېتەكلەش مەقسەت قىلىنغان. ئەسەردىكى خىتاب: «ئەي ئوغۇل» دېگەن خىتابتا، جەمئىيەتنىڭ ئىز باسارلىرى بولغان پۈتۈن پەرزەنتلەر نەزەردە تۇتۇلىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، هەربىر ئاتىنىڭ پەرزەنتلەرنى قانداق تەربىيىلەش هەققىدىكى تەلەپ ۋە تەۋسىيىلىرى ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. بۇنداق ياخشى نەسىهەت ئۈلگىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى، ئائىلە تەربىيىسى ئۈچۈن ئۇنۇملۇك يېتەكلەش رولىنى ئوينايدىغانلىقى ناهايىتى ئېنىق. پەرزەنتلەر هەرگىزمۇ بىرەر ئائىلىنىڭ شەخسىي مۈلۈكى ئەمەس، بەلكى ئۇلار جەمئىيەتنىڭ ئەزاسى، دۆلەتنىڭ، مىللەتنىڭ ئىزباسارلىرى بولىدىغان غوللۇق قىسمى، ئۇلارنى ياخشى تەربىيىلەش مىللەتنىڭ تەقدىرى-

گە، پەرزەنتلەرنىڭ ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك زور ئىش. شۇڭا ئائىلە مائارىپىنىڭ مۇھىملىقىغا ھەرگىزمۇ سەل قاراشقا بولمايدۇ. ئەپسۇسكى نەسىھەت تەربىيىسى ئۈچۈن ئاتا بولغۇچى مۇئەييەن بىلىش ئاساسىغا ئىگە بولۇشلىرى كېرەك بولىدۇ. ئەگەر ئۇلاردا ئەتراپلىق تۇرمۇش بىلىملىرى، ھايات قانۇنىيىتى ھەققىدىكى بىلىش جۇغلانمىسى بولمىغاندا، نەسىھەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. ئىلغار، توغرا تۇرمۇش قارىشىغا ئىگە بولمىغان ئاتا پەرزەنتلىرىنى ساغلام ئاڭ بىلەن يېتەكلەشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. شۇڭا ئۇلارغا نىسبەتەن ئىلغار مەزمۇن بىلەن يۇغۇرۇلغان، ئاممىباب، چوڭقۇر تۇرمۇش ئاساسىغا ئىگە، ھاياتنىڭ ھەربىر باسقۇچىدا دۇچ كېلىدىغان تەجرىبە ـ ساۋاقلار يەكۈنلەنگەن ياخشى بىر قوللانمىنىڭ بولۇشى بۇ جەھەتتىكى بوشلۇقنى تولدۇرىدۇ.

«سىددىقنامە» ناملىق بۇ ئەسەر خاس نەسىھەت خاراكتېرىدىكى كىتابلار ئىچىدە ئاتا نەسىھەتى ئۈلگىلىرىنىڭ ئەڭ ياخشىسى بولۇشقا مۇناسىپ مۇنەۋۋەر ئەسەر ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئەسەر 18 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن مەشغۇل بولغان تىلشۇناس، ئەخلاقشۇناس مۇھەممەد سىددىق رەشىدىنىڭ ئەمگەك مېۋىسى. بۇ ئەسەرنى ئاپتور ئۆز دەۋرىدىكى قەشقەر ھاكىمى مۇھەممەد ئىبراھىم كۆلۈڭ بەگنىڭ تەشەببۇسى ۋە تەۋسىيىسى بىلەن شەمسۇل مەئالى ئەبۇلھەسەن ۋە شىمېگىر قابۇسنىڭ مەشھۇر دىداكتىك ـ نەسىھەتنامىسى «قابۇسنامە» ئاساسىدا ئىجادىي ئىشلەپ يېزىپ چىققان. ئەسەرنى ئۆزىنىڭ نۇرغۇن ئىجادىي پىكىرلىرى بىلەن يۇغۇرغان بولغاچقا، «قابۇسنامە» دەپ ئاتىماستىن، «سىددىقنامە» دەپ ئاتىغان. ئابدۇرېشىت ئىسلام پارس تىلىدىن بىۋاستە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، نەشر قىلىنغان «قابۇسنامە» ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىگە تونۇشلۇق. ئۇ ئەسەر شەرق كلاسسىك ئەسەرلىرى ئىچىدە ئەڭ بازارلىق كىتاب-

لارنىڭ بىرى سۈپىتىدە هازىرغىچە كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تار-
تىپ كەلمەكتە. گەپسۇسكى «قابۇسنامە» ئەسلى 44 بابلىق ئەسەر
بولۇپ، ئۇنىڭ پەقەت 29 بابى تەرجىمە قىلىنغان. 15 باب
تاشلىۋېتىلگەن. بولۇپمۇ ئەسەر ئىچىدىكى مىسال ئۈچۈن ئېلىن-
غان ئەھمىيەتلىك ھېكايەتلەر قىسقارتىۋېتىلگەن. شىنجاڭ ئۇنى-
ۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى ئابلىمىت
ئەھەد بۆگۈ نەشرگە تەييارلىغان بۇ ئەسەر ناھايىتى ئەستايىدىل
ۋە مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن پۈتۈن مەزمۇنىنىڭ تولۇق ئېلىنىشى-
غا كاپالەتلىك قىلغان. ئەسەرنىڭ تىلى ئىنتايىن پاساھەتلىك،
ئاممىباب، چۈشىنىشلىك، راۋان. بىز مەلۇم نۇقتىدىن بۇ ئە-
سەرنى ئۇيغۇرلارنىڭ «قابۇسنامە» سى دەپ ئاتايمىز.

مۇسۇلمان دۇنياسىدا خاس نەسىھەتنامىلەرنىڭ يېزىلىشى
ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابى «قۇرئان كەرىم» نىڭ تەۋسى-
يىسى ۋە ئىلھامىدىن كەلگەن. چۈنكى «قۇرئان» دا لوقمان
ھېكىمنىڭ ئوغلىغا قىلغان نەسىھىتى ئارقىلىق ئاتا - ئانىلارنىڭ
پەرزەنتلەرگە قانداق نەسىھەت قىلىشىنىڭ ئۈلگىسىنى كۆرسەت-
كەن. «ئى ئوغۇلچىقىم! كىشىلەرنى ياخشىلىققا بۇيرۇغىن،
يامانلىقتىن توسقىن، (بۇ يولدا) ساڭا يەتكەن كۈلپەتلەرگە سەۋر
قىلغىن (چۈنكى ھەقىقەتكە دەۋەت قىلغۇچى ئەرزىيەتلەرگە ئۇچ-
رايدۇ)، بۇ ھەقىقەتەن قىلىنىشقا، ئىرادە تىكلەشكە تېگىشلىك
ئىشلاردىندۇر. كىشىلەرنى مەنسىتمەسلىك بىلەن يۈز ئۆرۈمى-
گىن، زېمىندا غادىيىپ ماڭمىغىن، ئاللا ھەقىقەتەن ھاكاۋۇر،
ئۆزىنى چوڭ تۇتقانلارنى دوست تۇتمايدۇ. ئوتتۇراھال ماڭغىن،
ئاۋازىڭنى پەسلەتكىن، ئاۋازلارنىڭ ئەڭ يېرىكەرلىكى ھەقىقەتەن
ئېشەكنىڭ ئاۋازىدۇر»① . مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھەدىسلىرىدە
بالا تۇغۇلغاندا ياخشى، دۇرۇست توغرۇلۇق بىلەن يارىتىلىدىغان-
لىقى، ھەرگىزمۇ يامانلىق تاجىنى كىيىپ تۇغۇلمايدىغانلىقى،

① «قۇرئان كەرىم» 31 - سۈرە لوقمان 16 — 19 - ئايەتلەر.

بالىنىڭ ياخشى ـ يامان بولۇشىدا ئائىلە تەربىيىسى ھالقىلىق رول ئوينايدىغانلىقى ھەققىدە قىممەتلىك تەۋسىيەلەرنى قىلغان. شۇ سەۋەبلىك يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئاتا تەربىيىسىنىڭ پەرزەنتلەرنىڭ ئىستىقبالىغا كۆرسىتىدىغان تەسىرى توغرىسىدا مۇنداق قىممەتلىك دەۋەتلەرنى قىلغاندى.

1218 ئاتا ئەمگىكى سىڭسە ئوغلىغا كۆپ،
بولۇر بۇ ئوغۇلنىڭ خۇي ـ پەيلى خوپ.

1219 ئوغۇلنى قىسىپ تۇتسا، ياخشى ئېرۇر،
ئاتاسى ـ ئاناسى بەختلىك بولۇر.

1220 ئەگەر چىڭ تۇتۇلماس ئىكەن ئۇ ئوغۇل،
بولۇر زايە، ئاندىن سەن ئۈزگىن كۆڭۈل.

1225 ئوغۇل ـ قىز خۇي ـ پەيلى بولسا يامان،
يامان قىلغان ئاتا بۇلارنى ھامان.

پەرزەنتلەرنىڭ ياخشى ياكى يامان بولۇشى ئائىلە تەربىيىسىگە باغلىق دەپ بىلگەن ئەجدادلار پەرزەنتلىرى ئۈچۈن يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلغان. ناھايىتى روشەنكى، پەرزەنت تەربىيىسىگە ئەھمىيەت بەرگەن خەلقلەردىن يارامىلىق ئادەملەر كۆپ چىقىدۇ، جەمئىيەتنىڭ ئۇلىمۇ مۇستەھكەم بولىدۇ. پەرزەنت تەربىيىسىگە ئەھمىيەت بېرىلمىگەن جەمئىيەتتە خارابىلىق، خورلۇق، موھتاجلىق، ئازغۇنلۇق، كۇلپەتتىن باشقا نەرسىگە ئېرىشىشكە بولمايدۇ. جەمئىيەتنىڭ ئۇلى بوشايدۇ، دۆلەتنىڭ، مىللەتنىڭ تۈۋرۈكى يىقىلىدۇ. نەتىجىدە ئۇنداق مىللەت تېزلا ھالاك بولىدۇ. شۇڭا، يۇقىرىقى تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش ئاساسىدا مۇتەپەككۇر-

www.uyghurkitap.com

لار ئەگەر كېلىچەكنى قولدىن بېرىشنى خالىمىغان خەلق، پەرزەنت تەربىيىسىنى مەھكەم تۇتۇش كېرەك (ئا. بار بيۇس) دەپ كۆرسەتكەن.

ھازىرقى جۇڭگودا پەرزەنت تەربىيىسىنى بارلىق ئۇلۇغۋار ئىشلارنىڭ ئاساسى سۈپىتىدە چىڭ تۇتۇش تەكىتلىنىۋاتىدۇ. ئۇنى ھەتتا سىياسىي ۋەزىپە سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويدى. قۇرامىغا يەتمىگەنلەرنى ئەخلاقىي جەھەتتە، جىسمانىي جەھەتتە، قىممەت قارىشى جەھەتتە ساغلام بولغان بىر ئەۋلادلارنى يېتىلدۈرۈش ۋەزىپىسى بارلىق جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئۈستىگە يۈكلەندى. بۇ نۆۋەت سەككىز شەرەپ، سەككىز نومۇس چاقىرىقى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇنىڭدىن پەرزەنت تەربىيىسىگە كۆڭۈل بۆلۈشنىڭ دۆلەتنىڭ مۇھىم ئىشلار قاتارىغا قويۇلغانلىقى مەلۇم بولىدۇ. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، ئەنئەنە تەربىيىسى بىلەن زامانىۋى ۋە تەرەققىي قىلىش تەربىيىسىنى بىرلەشتۈرۈش جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك تەلىم - تەربىيىنىڭ مۇھىم تەلەپلىرىدىن بىرى.

«سىددىقنامە» ئاتا نەسىھىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇ ئەنئەنە تەربىيىسى، ئەخلاق - پەزىلەت تەربىيىسى، ساغلاملىق تەربىيىسى، كىشىلىك مۇناسىۋەت تەربىيىسى، ئەقىدە - ئېتىقاد تەربىيىسى، تۇرمۇشنى، ياشاشنى بىلىش تەربىيىسى جەھەتتە ناھايىتى ياخشى ئۈلگە بولالايدۇ، دەپ قارايمىز. ئەسەر ئىسلام دىنى مۇھىتىدا ۋە ئىسلام دىنىنىڭ تەسىرىدە پەيدا بولغان ئىسلامى تەلىم - تەربىيىنى ئاساس قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا ھەر قانداق ئادەم كىشىلىك تۇرمۇشتا ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك قىممەتلىك نەسىھەتلەر بايان قىلىنغان. ئەسەردىكى بىر قىسىم دەۋر ئالاھىدىلىكىنى نەزەردىن ساقىت قىلغاندا، مۇتلەق كۆپ قىسىم مەزمۇنى ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ ھەر قانداق بىر باسقۇچىغا، ھەر قانداق دەۋرگە ۋە ھەر قانداق جەمئىيەتكە ئۇيغۇن كېلىدۇ، دەپ قارايمىز. ئاتا - ئانا ھۆرمىتى ۋە قەدىر - قىممىتى توغرى-

سىدا: «پەرزەنتلىرىڭدىن ھۆرمەت تەمە قىلساڭ، ئالدى بىلەن سەنمۇ ئاتا ـ ئاناڭغا ھۆرمەت قىل. چۈنكى پەرزەنت تۇغۇلغاندىن باشلاپ ئاتا ـ ئانىنىڭ قىلمىشىنى كۆرۈپ ئۆگىنىدۇ. مىسالى، ئاتا ـ ئانىنى بىر مېۋىلىك دەرەخقە ئوخشاتساق، پەرزەنت شۇ دەرەخنىڭ مېۋىسىدۇر. دەرەخنىڭ تەربىيىسى قانچىكى كۆپ بول-سا، شۇنچە ياخشى مېۋە بېرىدۇ». ھۈنەر ـ كەسىپ توغرىسىدى-كى نەسىھەتتە: «ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى، ھۈنەرسىز كىشى موغلان (چۆلدە ئۆسىدىغان تىكەنلىك ئۆسۈملۈك) دەرەخكە ئوخ-شايدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ غولى بار، سايىسى يوقتۇر. نە ئۆزىگە پايدىسى تەگمەس، نە غەيرىگە، ئالىي نەسەبلىك كىشىمۇ ھۈنەر-سىز بولسا، خەلق ئارىسىدا ئىززەت ـ ھۆرمەتتىن مەھرۇم قالى-دۇ. چۈنكى كىشى ھۈنىرى بىلەن ئىززەت تاپىدۇ. ئەمما گۆھ-رى (پۇل ـ مېلى) نىڭ كۆپ بولۇشى سەۋەبلىك ئىززەت تېپىشى ناتايىن». «گۆھىرىڭ (پۇل ـ مېلىڭ) نىڭ كۆپ بولۇشىدىن ھۈنىرىڭ كۆپ بولۇشى ياخشىدۇر». بۇنداق نەسىھەتلەرنى ھەر-بىر كىشى ئۆزىگە دەستۇر قىلسا ئەرزىيدۇ. «سىددىقنامە» 44 بابتىن تەشكىل تاپقان. ھەربىر بابتا كىشىلىك تۇرمۇشتا ئەھمى-يەت بېرىشكە، ھەربىر ئادەم ئۆزىگە شۇ ئاساستا تەلەپ قويۇشقا تېگىشلىك مۇھىم مەسىلىلەرنى چۆرىدەپ بايان قىلغان. ئەسەر-نىڭ ئومۇمىي مەزمۇنىدىن قارىغاندا، مۇنداق بىر قانچە مۇھىم مەزمۇنلارغا مەركەزلەشتۈرۈلۈپ نەسىھەت قىلىنغانلىقىنى كۆرە-لەيمىز.

ئەسەرنىڭ باش قىسمىدا ئىسلام دىنىنىڭ ئەنئەنىسى بويىچە ئەقىدە ـ ئېتىقاد ھەققىدىكى تەشەببۇسلار بايان قىلىنغان، بەشىن-چى بابتىن باشلاپ، ئائىلىۋى مۇناسىۋەت ۋە كىشىلىك مۇناسى-ۋەت قائىدىلىرى ۋە ئەدەپلىرى توغرىسىدا نەسىھەت دۇردانىلىرى تىزىلغان. بۇنىڭغا، ئاتا ـ ئانا ھۆرمىتى، سۆزلەشنىڭ قىممى-تى، خوتۇن ئالماق، پەرزەنت تەربىيىلىمەك، دوستلۇقنىڭ ھەق-

www.uyghurkitap.com

قىنى ئادا قىلماق توغرىسىدىكى بايانلارنى كۆرسىتىش مۇمكىن.
ساغلاملىق تەربىيىسى ئەسەرنىڭ مۇھىم سەھىپىلىرىدىن ئورۇن
ئىگىلىگەن مەزمۇنلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭغا: «تائام يې-
يىش تەرتىپى، شاراب ئىچىش ئەدەبى، شاھمات، چەۋگەن ئوينى-
ماقنىڭ بايانى، مۇنچىغا چۈشۈشتە دىققەت قىلىدىغان ئىشلار،
جىنسىي تۇرمۇش ئەدەپلىرى ۋە قائىدىلىرى، شىكار قىلماق، ئوۋ
ئوۋلىماق بايانلىرى، تېبابەت ئىلمى تەلەپ قىلىش ھەققىدە قىلى-
غان قىممەتلىك نەسىھەتلەر، ئۇخلاش، ئارام ئېلىش قائىدىلىرى
توغرىسىدىكى بايانلار ئورۇن تۇتىدۇ. ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت ۋە
ئەخلاقىي دەۋەتلەر كىشىلىك تۇرمۇشتا ھەر قاچان دۇچ كېلىدى-
غان مۇھىم ئۆتكەل. ئەسەردە مال تۇپلىماق، سەرپ قىلماق،
ئامانەت ساقلاش، يەر ـ سۇ، ھويلا ـ ئارام سېتىۋېلىشتا دىققەت
قىلىدىغان ئىشلار، خىزمەتچى قوبۇل قىلىشتا ساقلىنىشقا تې-
گىشلىك ئىشلار، ئات ـ ئۇلاغ ئېلىشتا دىققەت قىلىدىغان قائىدى-
لەر بايان قىلىنغان مەزمۇنلار ئىگىلەيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۆز
دەۋرىگە يارىشا ئەمەلدار بولماقنىڭ پرىنسىپلىرى ۋە ئۇنىڭ ھەق-
قىنى ئادا قىلىش شەرتلىرى توغرىسىدىكى بايانلارمۇ ئەھمىيەت-
لىك، ئۇنىڭدىن باشقا ھەر قايسى كەسىپ ۋە ھۈنەر ئىگىلىرىگە
قويۇلىدىغان پەزىلەت تەربىيىسى ئەسەرنىڭ قىممىتىنى يەنە بىر
بالداق يۇقىرى كۆتۈرگەن مەزمۇن دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئىلىم
تەلەپ قىلىش، ئىلمىي نۇجۇم، شائىرلىق، سازەندىلىك، ئوردا
خىزمىتىدە بولۇشتا دىققەت قىلىدىغان ئىشلار، دېھقانچىلىقنىڭ
بايانلىرى ئارقىلىق ئەھمىيەتلىك كەسپىي ئەخلاق تەلەپلىرى تەۋ-
سىيە قىلىنىدۇ.

ئومۇمەن «سىددىقنامە» ئۆز ئىچىگە ئالغان مەزمۇنىنىڭ دائى-
رىسى ئىنتايىن كەڭ، ئەھمىيىتى ئىنتايىن چوڭقۇر. ئۇنىڭ
ئۈستىگە ئەسەردە نۇرغۇن مەزمۇنلار ئىبرەتلىك، ئەھمىيەتلىك،
قىزىقارلىق، تۇرمۇشنىڭ ئەينىكى بولالايدىغان ئىخچام ھېكايەتلەر

بىلەن بايان قىلىنغان بولغاچقا، ئەسەرنىڭ ئاممىبابلىقى، چۈشى-
نىشلىك بولۇش دەرىجىسى ۋە ئۆزلىشىشچانلىقى ئاشۇرۇلغان.
ئەسەردىكى ھەربىر ھېكايەتنى كىشىلىك تۇرمۇش ھەققىدىكى نا-
ھايىتى ياخشى دەرسلىك دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئەسەر ئاتا - ئانىلار
ئۈچۈن نەسىھەت تەربىيىسىدىن نەمۇنە بولۇپ رول ئوينىسا، پەر-
زەنتلەر ئۈچۈن ئاتا نەسىھىتى ئورنىنى باسىدۇ. ئەسەر ياخشىلىق-
قا، ياخشى ئادەم بولۇشقا بەختلىك بولۇشقا يېتەكلەيدۇ، يامانلىق-
تىن، يامان ئوي، يامان كويدىن توسىدۇ؛ ئەخلاقىي پەزىلەتكە،
ئىلىم - مەرىپەتكە ئۈندەيدۇ، ئەخلاقسىز ۋە نادان، يارىماس ئادەم
بولۇپ، بۇ دۇنيادىن نام - نىشانسىز ئۆتۈپ كەتمەسلىككە دەۋەت
قىلىدۇ. پەرزەنتلەرگە نىسبەتەن ئانا تەربىيىسىنى كۆرەلمەس-
لىك، ھاياتىدىكى تولدۇرۇۋالغۇسىز مەھرۇملۇقلارنىڭ بىرى،
ھازىر جەمئىيىتىمىزدە مىڭلىغان بالىلار ئائىلە تەلىم - تەربىيە
تەلەپلىرىنىڭ سىرتىدا قالماقتا. چۈنكى بىر تەرەپتىن، ئاتا -
ئانىلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى ناھايىتى تۆ-
ۋەن، ئۇلارمۇ كىچىكىدە مۇنتىزىم، سىستېمىلىق ئائىلە تەربىيە
پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەن. يەنە بىر تەرەپتىن، جەمئىيەتنىڭ
قىممەت قارىشىدا غايەت زور ئۆزگىرىش بولۇپ كەتكەن بۇ
دەۋردە، ساغلام تەلىم - تەربىيىنىڭ ئورنىنى چۈشكۈن، چاكىنا
تەلىم - تەربىيە ئىگىلىۋالغىلى تۇردى. شۇنداق ئەھۋالدا پەرزەنت-
لەر ئۈچۈن مۇشۇنداق ياخشى ئاتا نەسىھىتى كىتابلىرىنىڭ بولۇ-
شى، بۇ بوشلۇقنى تولدۇرۇشتا بەلگىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئاتا پەندىنى سەن قاتتىق تۇت، قاتتىق،
كۆڭلىرىڭ قۇتلۇق بولۇر كۆنسايىن تاتلىق.

دېگەندەك، ياخشى نەسىھەت جاننىڭ ئوزۇقى، يامان نەسى-
ھەت جاننىڭ توزىقى. ياخشى نەسىھەت ۋە مەسلىھەت پەرزەنتلەرنى

ساۋادەتكە يېتەكلىسە، يامان تەربىيە ۋە يامان مەسلىھەت بالىلارنى ھالاكەتكە سۆرەيدۇ. يامان تەربىيىچى خۇددى شەيتاندۇركى: «ئەي ئادەم بالىلىرى، شەيتانغا ئىتائەت قىلماڭلار، ئۇ سىلەرگە ئوچۇق بىر دۈشمەن دەپ، سىلەرگە نەسىھەت قىلمىدىممۇ؟»[①] دېگەندەك، ئاخىرى كۆلپەتلىك بولىدۇ. ياخشى نەسىھەت پەيغەمبەرلەرنىڭ مىراسلىرىدۇر. ئۇ كىشىلەرنى نىجاتلىققا ئېلىپ بارىدۇ. شۇڭا «قابۇسنامە» نىڭ ئاپتورى شەمسۇل مەئالى قابۇس پەرزەنتىگە ۋە ئەۋلادلارغا شۇنداق تەۋسىيە قىلغاندۇر: «ئەي ئوغۇل، مەن سېنىڭ شىكار ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەكچى بولغان جاھان دەپتىرىنى [ساڭا] يادىكار قىلغايمەن ۋە ئاتىلىق ھەققىنى ساقلاپ، ساڭا ئۆنىگىدىن بەھرىلەر يەتكۈزگەيمەن. تا زامان قىسمەتلىرى يېرىك ۋە يۇمشاقنى ساڭا ئاڭلاتماستىن ئىلگىرى، ئەقلىڭنىڭ كۆزى بىلەن مېنىڭ سۆزۈمگە قارىغايسەن ۋە بۇ پەند ـ نەسىھەتلىرىمدىن ئارتۇقچىلىق تاپقايسەن ۋە ئىككى جاھاندا ياخشى ئات ھاسىل قىلغايسەن! ، مۇبادا سەن [مېنىڭ بۇ پەند ـ نەسىھەتلىرىمنى] ئەمەلگە ئاشۇرساڭ، شۈبھىسىزكى، مەن ئاتىلىق بۇرچۇمنى بەجا كەلتۈرگەن بولىمەن» ، شۇنداق دېيىلىدۇكى: «ئېيتماق مەندىن، ئاڭلىماق سەندىن. دېمەك ماڭا لازىم، ئىشتمەك ئىختىيارلىقتۇر» . دېمەك، بىزمۇ بۇ ئەسەرنى قوبۇل قىلىپ ئەمەل قىلالايدىغان ياخشى تەبىئەتلىك كىشىلەرنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇندۇق.

يار مۇھەممەت تاھىر تۇغلۇق

① «قۇرئان كەرىم» 36 ـ سۈرە ياسىن 60 ـ ئايەت.

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

«ئاقىللارنىڭ سۆزلىرىنى ئۆزۈڭگە نەسىھەت دەپ قوبۇل قىل،
چۈنكى ياخشى سۆز تەسىر قىلسا ئىنساننىڭ قەلبىگە سىڭىدۇ.»

— مەھمۇد قەشقەرى

ئەل ئىچىدە «سىددىقنامە» نامى بىلەن شۆھرەتلەنگەن بۇ ئەسەر XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا كلاسسىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتى قايتىدىن بىر قەدەر گۈللىنىش باسقۇچىغا كىرگەن دەۋردە، خوتەندە ياشاپ ئىجادىيەت، ئىلىم تەھسىل قىلىش بىلەن مەشغۇل بولغان تىلشۇناس، ئەخلاقشۇناس ۋە ئەدىب مۇھەممەد سىددىق رەشىدى[1] نىڭ دەۋرىمىزگە يېتىپ كەلگەن يىرىك ئەمگەك نەمۇنىسىدۇر.

ئەينى دەۋردىكى قەشقەر ھاكىمى مۇھەممەد ئىبراھىم كۆك بەگ[2] نىڭ تەشەببۇسى، تەۋسىيىسى ۋە قوللىشى بىلەن ۋۇجۇدقا

---

① مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللاردا ئاپتورنىڭ نامى مۇھەممەت سىددىق بەرشىدى (ياكى بەرشىدى) دەپ ئاتالغان. ئەسلى بۇ مۇھەممەت سىددىق ئەل ـ مۇلەققەب بىر ـ رەشىدى بولۇپ، بۇ رەشىدى (توغرا يول تاپقان، مەرد) دەپ لەقەبلەنگەن مۇھەممەت سىددىق دېگەنلىكتۇر. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا ئاپتورلار كۆپىنچە ئۆزلىرىگە ئەدەبىي لەقەب، يەنى تەخەللۇس قوللىنىشنى ئادەت قىلغان. بۇ خىل تەخەللۇسلار ئاساسەن سۆيەت ياسىغۇچى قوشۇمچە «ئى» ئارقىلىق سۆپەتلەشتۈرۈلگەن سۆزلەردىن تۈزۈلگەن ھەمدە بۇ خىل شەكىللەر ياكى قىسمەن بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىدىغان سۆزلەر بەزىدە ئەرەبچىدىكى ئالاھىدە كۆرسىتىش بەلگىسى بولغان (ھەرفى تەئرىف) «ئەلفلام» («ال») قوشۇلۇپ ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن: ئەل ـ مۇلەققەب بىن ـ نەۋائىي دەپ لەقەبلەنگەن. «نەۋائىي ئەسەرلىرى لۇغىتى» 42 ـ بەت) دېگەندەك. شۇڭا بۇ نامنى مۇھەممەت سىددىق بەرشىدى ئەمەس، مۇھەممەد سىددىق رەشىدى دەپ ئاتاش مۇۋاپىق. رەشىدى بولسا، ئاپتورنىڭ (مۇھەممەد سىددىقنىڭ) ئەدەبىي تەخەللۇسىدۇر.

② مۇھەممەد ئىبراھىم كۆك بەگ — 1750 ـ يىللاردىن كېيىن قەشقەرگە ھاكىم بولغان كەفەك كۆك بەگنىڭ ئوغلى. ئۇ دادىسى كەفەك كۆك بەگ ۋاپاتىدىن كېيىن قەشقەرگە ھاكىم بولغان (ۋاھىتجان غويۇر، ئىسقەر ھۈسەيىن: «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تېزىسلىرى» مىللەتلەر نەشرىياتى، 856 ـ بەت).

www.uyghurkitap.com

چىقىرىلغان بۇ ئەسەر ئىجتىمائىي ئەخلاق تەربىيىسىگە ئائىت ناھايىتى كەڭ مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خاس دىداكتىك خاراكتېردىكى نەسرىي ئەسەر بولۇپ، قولىيازما نۇسخىسى ئەدەبىي تەرجىمان موللا تۆمۈر تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنغان 40 بابتىن تەركىب تاپقان مۇھىم ئەخلاق ئۇقۇشلۇقى «ئەخلاقۇل ـ مۇھسىنىن» (گۈزەل ئەخلاق) ناملىق ئەسەر بىلەن بىللە كۆچۈرۈلۈپ، بىللە تۈپلەنگەن. كىتاب جەمئىي 166 ۋاراق (322 بەت)، بۇنىڭ ئىچىدە «ئەخلاقۇل ـ مۇھسىنىن» جەمئىي 64 ۋاراق (128 بەت)، «سىددىقنامە» جەمئىي 102 ۋاراق (204 بەت)، ھەر ئىككىلا ئەسەر بىر كاتىپ تەرىپىدىن، يەنى خوتەن شەھىرىنىڭ توسالا يېزىسىدىكى موللا مەقسۇد ناملىق خەتتات تەرىپىدىن ھىجرىيە 1269 ـ (يىلان) يىلى («ئەخلاقۇل ـ مۇھسىنىن» رامىزان ئېيىنىڭ 17 ـ كۈنى، «سىددىقنامە» ھىجرىيە ئاي ھېسابى بويىچە 10 ـ ئايدا) كۆچۈرۈلۈپ تاماملانغان. قولىيازما ناھايىتى چىرايلىق نەستەلىق خېتىدە كۆچۈرۈلگەن. فورماتى 32×23 س. م. باش ـ ئاخىرى تولۇق. چوڭ ـ كىچىك ماۋزۇ ۋە ئەرەبچە ئىبارىلەرنىڭ ھەممىسى قىزىل سىياھتا يېزىلغان. بۇ قولىيازما ئىملاسىنىڭ ئىزچىل توغرىلىقى، ئېنىقلىقى، خەت شەكلىنىڭ كۆركەملىكى بىلەن كىشىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىپ تۇرىدۇ.

1. رەشىدىنىڭ تەرجىمىھالى توغرىسىدىكى ئىزدىنىشلەر

كلاسسىك ئۇيغۇر پروزىسىنىڭ نادىر نەمۇنىلىرىدىن بىرى بولغان «سىددىقنامە» نى نەپىس ئۇيغۇر تىلى بىلەن ۋۇجۇدقا چىقارغان مەشھۇر ئەخلاقشۇناس ئالىم، يېتۈك تىل ئۇستىسى مۇھەممەد سىددىق رەشىدى توغرىسىدا ھازىرغا قەدەر ئىزدەنگۈ-

چىلەر تەرپىدىن:
«. . . مۇھەممەد سىددىق بەرشىدى ھىجرىيە 1131 ـ يىلى
(مىلادىيە 1715 ـ يىلى) ھازىرقى قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم
ئوبلاستىغا قاراشلىق ئاتۇش ناھىيىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ بالى-
لىق، ياشلىق دەۋرلىرى ئاتۇش، قەشقەر قاتارلىق جايلاردا ئو-
قۇش، ئىلىم تەھسىل قىلىش بىلەن ئۆتكەن. . .»[1] .
«. . . بۇ ئەسەر XVIII ئەسىردە ياشىغان ئەخلاقشۇناس ئالىم
مۇھەممەد سىددىق بەرشىدى تەرپىدىن يېزىلغان. . . ئاپتور تە-
رىپىدىن ‹سىددىقنامە› نىڭ كىرىش سۆزىگە ۋە ئايرىم بابلىرىغا
كىرگۈزۈلگەن قىسمەن ماتېرىياللارغا، ئامما ئىچىدىكى بەزى
دەلىللەرگە ئاساسلانغاندا، مۇھەممەد سىددىق بەرشىدى مىلادىيە
1715 ـ يىلى ئاتۇشتا تۇغۇلغان. ئاتۇش ۋە قەشقەر مەدرىسلىرىدە
ئۇزاق بىر مەزگىلگىچە ئۆگىنىش ۋە ئىلمىي تەتقىقاتلار بىلەن
شۇغۇللانغان. . .»[2] دېگەندەك تەرجىمىھال تۇرغۇزۇلغان. بە-
راق قولىمىزدىكى قولىيازما بىلەن سېلىشتۇرغاندا مەلۇم ئوخ-
شاشماسلىقلارنىڭ بارلىقى بايقالدى (بۇ ھەقتە يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ
ئىزدىنىشكە توغرا كېلىدۇ، ئەلۋەتتە).
دەرۋەقە، قولىمىزدىكى ھىجرىيە 1269 ـ (مىلادىيە
1852 ـ 1853) يىلى كۆچۈرۈلگەن قولىيازمىدىمۇ رەشىدىنىڭ
ھاياتى ـ تەرجىمىھالى توغرىسىدا تەپسىلىيرەك مەلۇمات بېرىلمە-
گەن. ئەمما مەزكۇر قولىيازمىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىدا:
«. . . مەلۇمكى، پادىشاھلار، ۋەزىرلەر ۋە نامدار ئەھلى
دۇنيادارلاردىن ھېچبىرى بىخەستەلىك قىلىپ، بۇ مەيداندا ئات
چاپتۇرۇشقا (يەنى، ‹قابۇسنامە› دەك بىرەر ئەسەرنى ۋۇجۇدقا
چىقىرىشقا) ھەرىكەت قىلىشمىدى. شۇ سەۋەبلىك ئول ئېسىللىك

① ئابدۇرېھىم سابىت: «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى» . ئىككىنچى كىتاب، 1 ـ قىسىم 267 ـ بەت.
② ۋاھىتجان غوپۇر، ئىسقەر ھۈسەيىن: «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تېزىسلىرى» مىللەت-لەر نەشرىياتى، 854 ـ بەت. ھاجى ئەخمەت: «دېگىز ئۈنچىلىرى» ، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 161 ـ بەتلەر.

سەدەپىنىڭ يېگانىسى، قەدىمكى خاندانلىقنىڭ سۆيۈملۈك ئەۋلادى مۇھەممەد ئىبراھىم كۆك بەگ ئىبنى خاجەكەفەك كۆك بەگ ئىبنى ئەۋەزبەگ ئىبنى مۇھەممەد ئابدۇللا بەگ رەھمىتۇللاھى ئەلەيھىم ھىممەت كەمىرىنى بېلىگە باغلاپ، تەۋپىق تاجىنى بېشىغا تاقاپ، ھىدايەت تونى بىلەن قورشىنىپ، بۇ ئۇلۇغ مەرىكىگە كىرىپ، نامدارلىق چىگىسىگە ئۆزىنى ئوراپ، بۇ مۇھەببەتلىك ئىشقا كىرىشىپ ۋە بۇ ۋەزىپىنىڭ مۇھىم ـ مۇشكۇللۇكىنى بىلىپ [«قابۇسنامە» نى] چىن ۋىلايىتىدىن ماچىن دىيارىغا ئېلىپ بېرىپ، پېقىرنىڭ خانىسىنى، يەنى كەمىنە ساداقەتمەن كىشىنىڭ قەدىمىنى بۇسە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن نۇشىرۋان ئادىلنىڭ ۋاقتىدىن تارتىپ ئالەم ئىچىدە مەخپىي، ئەھلى ئالەم ئارا يوشۇرۇن قالغان نەسىھەت گۆھەرلىرى ـ پەند ـ ساۋاق جاۋاھىرلىرىنىڭ ئاچقۇچى يوقلۇقىدىن ۋە ياكى ھېچ كىشىنىڭ ئاچقۇسى يوقلۇقىدىن، بۇ خەزىنىلەر ئىشىكىنىڭ ئاچقۇچى ئەلھال ئىمكانىم ئىلكىگە چۈشتى. ئاخىر، خەزىنە ئىشىكىنى ئېچىپ، بۇ دۇر ـ جاۋھىرلارنى ئەتراپ ـ ئالەمگە چېچىپ، جاھان ئەھلى ئىچىدە ئاممۇخاسقا مەنپەئەت يەتكۈزمەك ئۈچۈن ‹دالالىتى سەندىن، سەئيى ۋە ئىستىقامەت مەندىن› مەزمۇنىچە قۇۋۋەت تېپىپ، ‹يادىكارى مەندىن قالغان، تۆھپىسى خانىدان خەزىنىسىدىن يەتكەي› دېگەن ئۈمىدتە، بۇ دەرگاھىنىڭ خىزىدارى، ئەرزىمەس كەمىنە ۋە ئېتىقاد قىلغۇچى، يەنى ساداقەتمەن، كەمتەر، ئەھلى تەسدىق مۇھەممەد سىددىق ئەل ـ مەلەققەب (لەقەبلەنگەن، لەقەبلىك) بىر ـ رەشىدى شۇ بۇ كىتابنى يېشىم يەتمىش بەشكە يەتكەندە،

قارىغاندا كۆرەشتىم تاغ بىرلە،
قازىدىم تاغنى تىرناغ بىرلە.①

ھىجرىيە مىڭ ئىككى يۈز (مىلادىيە 1785 ـ 1786) دە

---

① ⑤بۇ بېيىت «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تېزىسلىرى». «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخى» ۋە «دېڭىز ئۈنچىلىرى»... قاتارلىق كىتاب ـ ماتېرىياللاردا: «يېشىم يەتمىش بەشكە يەتكەندە كۆرمىشتىم تاغ ئىلە، قازدىم بەھرى يەتكەي دەپ تاغنى تىرناقىم ئىلە» دەپ ترانسكرىپسىيە قىلىنغان.

باشلىدىم. ئىككى يۈز بىر (1786 ـ 1787) دە، زۇلقەئدە[1] ئېيىنىڭ ئون بەشى ئازنا كۈنى تاماممىغا يەتكۈزدۈم. . . »[2] دېيىلگەن.

ئەلۋەتتە بۇ پاكىتلار ئارقىلىق ۋە ئىزدەنگۈچىلەر ئوتتۇرىغا قويغان «سىددىقنامە» دەپ ئاتالغان ئۇشبۇ دېداكتىك ئەسەرنى 1785 ـ يىلى 75 ياشتا ئىشلەشكە كىرىشكەنلىكى بويىچە ھېسابلىغاندا، رەشىدىنىڭ مىلادىيە 1710 ـ يىلى تۇغۇلغانلىقىنى جەزملەشتۈرەلەيمىز.

2. ئەسەرنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشىغا تۈرتكە بولغان ئامىللار

ئىلىم ـ پەن تەرغىب قىلىنغان، ئىنسانلارنى مەنىۋى جەھەتتە گۈزەللىككە، تىنچ ـ ئىناقلىققا باراۋەر دوستلۇق ۋاپادارلىققا يېتەكلەيدىغان ئېسىل ئەخلاقىي پەزىلەتلەر تەشەببۇس قىلىنغان بۇ ئەسەرنى مۇھەممەد سىددىق رەشىدى خوتەندە ھىجرىيە 1200 ـ يىلى (مىلادىيە 1785 ـ 1786) باشلاپ، 1201 ـ يىلى (مىلادىيە 1786 ـ 1787) زۇلقەئدە ئېيىنىڭ 15 ـ كۈنى تاماملىغان.

قولىيازمىنىڭ مۇقەددىمىسىدىكى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، مەزكۇر ئەسەرنى قولغا ئېلىشتىن ئىلگىرى رەشىدى ئەخلاقشۇناسلىققا ئائىت نۇرغۇن ماتېرىياللار بىلەن ئەتراپلىق تونۇشقان. رېئال تۇرمۇشنى پىششىق ئۆگەنگەن. بولۇپمۇ رەشىدى ئۆزى ئېيتقاندەك: «. . . ئول ئېسىللىك سەدەپىنىڭ يېگانىسى، قەدىمكى خاندانلىقنىڭ سۆيۈملۈك ئەۋلادى مۇھەممەد ئىبراھىم كۆك بەگ ئىبنى خاجە كەفەك كۆك بەگ ئىبنى ئەۋەز بەگ ئىبنى

---

① زۇلقەئدە/زىلقەئدە ـ ھىجرىيە يىل ھېسابىدا 11 ـ ئاينىڭ نامى.
② ئەسلى قول يازمىنىڭ مۇقەددىمىسىدىن.

مۇھەممەد ئەبدۇللاھ بەگ. . . » نىڭ تەشەببۇسى بىلەن، IX
ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر ئەخلاقشۇناس ئالىم ۋە دۆلەت ئەربابى
شەمسۇل مەئالى ئەبۇلھەسەن ۋە شىمىگىر قابۇسنىڭ ئۆز ئوغلى
گىلان شاھقا ۋەسىيەت ئورنىدا يېزىپ قالدۇرغان، كېيىنكى
ۋاقىتلاردا «ئىراننىڭ مەشھۇر ئالىمى، ‹شائىرلار پادشاھى›
باھار (1851 ـ 1866) تەرىپىدىن ‹ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ قامۇ-
سى› دەپ تەرىپلەنگەن»①. دېداكتىك ئەسەر «قابۇسنامە» نى
ئەتراپلىق ئۆگىنىپ، مەزمۇن ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىن ئۇنى
نەمۇنە ـ ئاساس قىلىپ، «قابۇسنامە» نىڭ مۇقەددىمىسىدە بايان
قىلىنغان ئۇشبۇ ئەسەرنى يېزىشتىكى مۇناسىۋەتلىك بىر قاتار
تۇرتكىلىك مەزمۇنلارنى نەقىل قىلىش ئارقىلىق، ياشلىق ـ
يىگىتلىك غۇرۇرى بىلەن مەغرۇرلىنىپ، غەپلەت ئۇيقۇسىدا
ئۇخلاپ ياتقانلارنى ئويغىتىش ۋە تەربىيىلەش مەقسىتىدە، ئۇشبۇ
كىتابنى يېزىشتىكى مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى تۆۋەندىكىچە بايان
قىلىدۇ:

ئەربابلار، دانىشمەنلەرگە مەلۇم، ساھەبىلەر، ۋاپا ئەھلىگە
روشەن بولغايكى، «قابۇسنامە» ناملىق كىتاب ھىج ىيە تۆت
يۈز ئەللىك بەشتە يېزىلغانىكەن. شۇ زاماندىن ت بۇ دەمگىچە
قۇدرەتلىك پادشاھلار ۋە نامدار ئەمىرلەر بۇ كىتابنىڭ مەزمۇنىنى
ئاڭلاپ، بۇ نامە سىرلىرىدىن خەۋەر تېپىپ، كۆرۈپ ۋە ئىشلە-
تىپ، پەم ـ پاراسىتى يەتكىچە ئەمەل قىلىپ، ئەقىل ـ ئىدراك-
لىرىغا بېقىپ [مەزكۇر كىتابتا قەيت قىلىنغان] پەند ـ نەسىھەت-
لەرنى بەجا كەلتۈرۈپ جاھاندارچىلىق قىلىپ، پادىشاھلىق بىلەن
مەشھۇر بولۇپ، نامدارلىق بىلەن نام چىقىرىپ، ئالەم شەھرىس-
تاندىن زامانە سەھىپىسىگە ۋۇجۇدلىرىنى نىسبەت قىلىپ ئۆتكەن-
دۇر.

---

① «ئىران ئەدەبىياتى ماقالىلەر توپلىمى»، جىياڭشى خەلق نەشرىياتى، خەنزۇچە 1993 ـ
يىلى نەشرى.

زامانە شۇنداق پۈتكەنكى، كىشى تارىخ كىتابلىرىدىن خەۋەر ئېلىپ، ئۇنىڭ مەنىسىدىن ئاگاھ بولۇپ، كىتاب مەزمۇنىچە پادىشاھلىق، ۋەزىرلىك ۋە ئەمىرلىك قىلماقنى ئىزدەيدىغان ۋە خېرىدارلىق قىلىدىغان بولۇشى لازىم. چۈنكى ھەر قانداق زېرەك كىشىمۇ ئىلىمدىن بەھرە ئالمايدىكەن، يىلتىزسىز دەرەختەك ئوخ-شاپ قالىدۇ.

بۇ ئون سەككىز شەھەر موغۇلىيە مەملىكىتىدۇر. ئۇنىڭ ئىستىلاھاتى (تىل - يېزىق بىلەن بولىدىغان ئەمىر - پەرمان ۋە ھۆكۈمرانلىقى) تۈركيي تىل بىلەن جارى بولغاندۇر. ئىلىم گۆھەرلىرىدىن نېسىۋە قولغا كەلتۈرمەي تۇرۇپ، ئەرەبچە، پارسچە كىتابلارنى چۈشىنىش مۇمكىن ئەمەس. [ئەپسۇس] ئۆلىمالار ۋە ئىلىمدىن نېسىۋە ئالغان پادىشاھلار، ۋەزىر ۋە ئەمىرلەردىن باش-قىلىرى [بۇ كىتابنىڭ مەزمۇنىدىن] خەۋەرسىزدۇر... ئەمدى-لىكتە بولسىمۇ، سەلتەنەت ئەھلىلىرى ئىچىدە بۇ كىتابتىن خە-ۋەردار قىلىش ھېچكىمنىڭ كۆڭلىگە يەتمىدى. بۇ نەپىس جاۋا-ھىرنى ئالەم بازىرىغا سېلىپ، ئامۇ خاسلارنى بەھرىمەن قىلىش پىكرى دۇنيادارلاردىن ھېچبىرىنىڭ خاتىرىسىگە كەچمىدى.

مەن دۇنيانىڭ مال - ماتالىرىدىن تۈرلۈك - تۈمەن ۋە ھېسابسىز يىغدىم. لېكىن [ئۇلار] پانيي ۋە باقاسىزدۇر. شۇڭا مەن بىر «گۆھەر» نى قولغا كەلتۈرمەكچى: ئۇنىڭ ئەبەدىيلىك سەررىشتىسى (تۇتىشىش ئۇچى) باقيي ئالەمگە باغلىق، ۋۇجۇدى ئىسلام تورىغا ئۇلاقلىق بولغاي، ئۇمىدىم شۇكى، جاھاندارچىلىق سەھىپىسىگە قارىغانلارنىڭ كۆزى مېنىڭ ئىسمىمگە چۈشسە، رەھمەت بىلەن ياد قىلغاي! ئالەم دەپتىرىنى مۇلاھىزە قىلغانلار مېنىڭ سەرگۈزەشتىمنى كۆرگەندە مەرھەمەت ۋە دوستلۇقتا نى-شان، ئاخىرەتلىكىمنىڭ نەتىجىسىگە ۋاستە، ئالەم ۋە ئەھلى ئالەم ئارا ياخشى تەرىپلىرىمنى قىلىشىغا سەۋەب بولغاي!...

3. ئەسەرنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە مەزمۇنى

زامانداشلىرىغا نىسبەتەن ئوقۇمۇشلۇق، ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭ نادىر ئۇستىسى مۇھەممەد سىددىق رەشىدى ئەھلى ئالەمنىڭ ئىلمىي ھېكمەتلەرگە بولغان تەشنالىقىنى قاندۇرۇش ئىستىكىدە، ئانا تىلىنىڭ گۈزەل ھەم پاساھەتلىك دۇردانىلىرى بىلەن سەھىپە تۈزۈپ، ئۆز ئىلمى، ھاياتى تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن نەپىس ئۇيغۇر تىلى بىلەن رويابقا چىقارغان بۇ ئەسىرىنى: «مۇندەرىجىسى بىلەن بۇ كىتابنى قىرىق تۆت باب بويىچە بىنا قىلدىم. بابلارنىڭ مۇندەرىجىسىنى تۆۋەندىكىچە تۈزۈپ چىقتىم» دەپ ئىزاھلايدۇ.

دەرۋەقە، ۋەقەلىكنىڭ كەڭلىكى، ئىدىيىۋى مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تېما شەكلىنىڭ خىلمۇ خىللىقى، تىلىنىڭ نەپىسلىكى، تەربىيىۋى قىممىتىنىڭ يۇقىرىلىقى جەھەتتىن كىشىنى تاڭ قالدۇرىدىغان بۇ ئەسەر مەزمۇنى، تېما شەكىللىرى ۋە ئۇسلۇبى جەھەتتىن «قابۇسنامە» ئۈلگە ۋە ئاساس قىلىنىپ، تەقلىدىي ۋە ئىجادىي بېيىتىش ئاساسىدا «مۇقەددىمە» سىدىن باشقا 44 باب بويىچە تۈزۈلگەن. ھەربىر باب بىر تېما، بىر مەزمۇننى كەڭ دائىرىلىك يورۇتۇپ بېرىدۇ.

ھەربىر تېما مۇكەممەل بىر مۇنازىرىنى — مۇلاھىزە، شەرھلەرنى، لوگىكىلىق ئەقلىي خۇلاسە ۋە پەلسەپىۋى بايانلارنى قىسقا، ئىخچام، چوڭقۇر مەنىلىك ھېكايەت، ئەقلىيە سۆز ـ ئىبارە، ماقال ـ تەمسىل، بېيىت ـ نەزمە بىلەن ئوخشىتىش، سېلىشتۇرۇش، جانلاندۇرۇش، مۇبالىغە . . . قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەرنى ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۇرۇپ، يۈكسەك بەدىئىي ماھارەت، ئاممىباب تىل ۋاستىسى ئارقىلىق يورۇتۇپ بەرگەن. ئەسەرنىڭ مەزمۇنى چوڭقۇر، چېتىلىش دائىرىسى تولىمۇ كەڭ. ئۇنىڭدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئەدلى ـ ئادالەت، ئاتا ـ ئانىلارنى

www.uyghurkitap.com

ھۆرمەتلەش، پەرزەنتلەرنى تەربىيىلەش، ھۈنەر ـ ئىلىم ئۆگە-
نىشنىڭ خاسىيىتى، تىل گۈزەللىكى، سەممىمىي ۋە كەمتەر،
راست سۆزلۈك ۋە ئىقتىسادچىل بولۇش، ۋاقىت ـ پۇرسەتنى
قولدىن بەرمەسلىك، ئائىلە ۋە جەمئىيەتتىكى تۇرلۇك مۇناسىۋەت-
لەرنى ياخشى بىر تەرەپ قىلىش، دوست بىلەن دۈشمەننى ئېنىق
ئايرىش، ئۆرپ ـ ئادەت، نىكاھ، مۇھەببەت. . . قاتارلىق مەسى-
لىلەر ئۈستىدىكى قاراشلار پەند ـ نەسىھەت دائىرىسىدىن ھالقىپ
ئۆتۈپ، بەلگىلىك نەزەرىيە دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن. ئاپتور
ھەربىر بابتا ئەجدادلارنىڭ كېيىنكىلەرگە تەربىيە ئورنىدا قالدۇ-
رۇپ كەتكەن ئەقلىيە خاراكتېرىنى ئالغان نەسىھەتلىرىنى «ئوغ-
لۇم، سەن بىلەمسەن؟» ياكى «ئوغلۇم، ئاڭلىشىمچە. . .»،
«ئەي ئوغۇل، . . .» دېگەندەك قاراتمىلىق ئىبارىلەرنى قوللى-
نىپ، جەمئىيەتكە، ئوقۇرمەنلەرگە ئاددىي، ئاممىباب، تەسىر-
لىك، چۈشىنىشلىك سۆز ـ ئىبارىلەر ئارقىلىق ئالدى بىلەن
تەربىيىلەش، ئاندىن تەدبىر قوللىنىش شەكلىدە نەزەرىيە بىلەن
ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈش، ماقال ـ تەمسىل، بېيىت ـ نەزمە
ۋە ھېكايەتنى ئۆزئارا سىڭدۈرۈش ئۇسۇلى بويىچە بايان قىلىدۇ.
نەزەرىيە نۇقتىسىدىن شەرھلەيدۇ. ئەسەرنىڭ جۈملىلىرى راۋان،
ئوبرازلىق ھەم گۈزەل، ۋەقەلىكى ئاددىي، قىزىقارلىق، تەبىئىي
ۋە ئىخچام.

ئاپتور دەسلەپتىلا ئەلنىڭ روناق تېپىشى، ئاۋام خەلقنىڭ
ئاسايىشلىق تۇرمۇش كەچۈرۈشىنىڭ ئاساسى بولغان ئەدلى ـ
ئادالەت توغرىسىدا مۇنداق يازىدۇ:

«بىلگىل، ئەي ئوغۇل، ھەقسۇبھانە ۋە تائالا بۇ جاھاننى
ھاجەتمەن بولۇپ ئاپىرىدە قىلمىدى. نە ئويـۇن ئـۈچـۈن ۋە نە
جەبر ـ زۇلۇم ئۈچۈن ياراتمىدى. بەلكى ئادالەت ئۈچۈن ئاپىرىدە
قىلدى. . .»

ئارقىدىنلا يەنە ئاتا ـ ئانىلارنى ھۆرمەتلەش توغرىسىدا توخ-

تىلىپ:

«ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى. . . سەن ئاتا ـ ئاناڭنىڭ سەۋەبى بىلەن دۇنياغا ئاپىرىدە بولدۇڭ. . . ئاتا ـ ئانىنىڭ ھەققىنى بەجا كەلتۈرمەك پەرزەنت ئۈچۈن ۋاجىبدۇر، . . . ئاتا ـ ئاناڭ سىنى پەرۋىش قىلىپ، ساڭا ياخشىلىق ۋە ئەدەپ ـ ئەخلاقنى ئۆگەتتى. ئەي ئوغۇل، ئاتا ـ ئاناڭنىڭ كۆڭلىگە ئازار بېرىشتىن ساقلان! . . .»

مىسالى ئادەمنى مېۋىگە ئوخشاتساق، ئاتا ـ ئانا دەرەخ مەسىلىلىكتۇر. دەرەخنىڭ تەربىيىتى قانچىكى كۆپ بولسا، شۇنچە ياخشى مېۋە بېرىدۇ. ئوخشاشلا ئاتا ـ ئاناڭنى قانچە كۆپ رازى قىلساڭ، ئۇلارنىڭ دۇئاسى بىلەن تەلەپ قىلغان نەرسەڭگە شۇنچە تېز ئېرىشەلەيسەن. . .» دەيدۇ.

بۇ يەردە يەنە شۇنى تىلغا ئېلىپ ئۆتۈش تولىمۇ زۆرۈركى، ئاپتور ئەسەردە باشتىن ـ ئاخىر ئىلىم ـ پەن — ھۈنەر ئۆگىنىش بىلەن تىل گۈزەللىكى ۋە ئەخلاق ـ پەزىلەت ھەققىدە ئالاھىدە توختىلىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئالاقە ۋاسىتىسى بولغان تىلنىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتىكى مۇھىم رولىنى قىزىقارلىق ھېكايەتلەرگە كىرىشتۈرۈپ بايان قىلىدۇ. جۈملىدىن، ئەدەپ ـ ئەخلاقلىق بولۇش، ئىلىم ـ پەن ئىگىلەش ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەت جەھەتتىمۇ تىلدىن توغرا پايدىلىنىش، تىل گۈزەللىكىگە سەل قارىماسلىق توغرىسىدا تىرەن مەزمۇنلۇق جۈملىلەرگە مۇراجىئەت قىلىش بىلەن، تىلنى ئېسىل پەزىلەتلىك كىشى بولۇشنىڭ يەنە بىر ئۆلچىمى قىلىدۇ.

«ھۈنەردىن — ئىلىم ئۆگىنىشتىن قول يىغماق، يەنى ھۈنەر (ئىلىم) ئۆگىنىشكە ھەرىكەت قىلماسلىق نادانلىق ۋە موھتاجلىققا رازى بولغانلىق بىلەن باراۋەردۇر» دەيدۇ رەشىدى، — «. . . ئەي ئوغۇل، پەم ـ پاراسەتلىك ۋە ساھىبى ئاقىل بولاي دېسەڭ، ھۈنەر (ئىلىم) ئۆگەنگىن. چۈنكى ھۈنەر (ئىلىم) سىز

www.uyghurkitap.com

«دانا» كىيىمسىز تەن ۋە جانسىز سۈرەتكە ئوخشايدۇ. مالدار (پۇلدار) نادان، ئىلىمسىز بولسا، پات ئارىدا گاداي ۋە موھتاج بولىدۇ. ئاقىل (ئىلىم ئەھلى) نىڭ مېلىنى ئوغرى ئالالماس، ئوتتا كۆيمەس، سۇدا ئاقماس...».

«گۆھەر (پۇل ـ مال) نىڭ كۆپ بولۇشىدىن ھۇنەر (ئىلىم) نىڭ كۆپ بولۇشى ئەۋزەلدۇر. ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى، ھۇنەرسىز كىشى مۇغىلان (چۆلدە ئۆسىدىغان تىكەنلىك ئۆسۈملۈك) دەرىخىگە ئوخشايدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ (مۇغىلاننىڭ) غولى بار، سايىسى يوقتۇر. نە ئۆزىگە پايدىسى تەگمەس، نە غەيرىگە. ئېسىل نەسەبلىك كىشىمۇ ھۇنەر (ئىلىم) سىز بولسا، خەلق ئارىسىدا ئىززەت ـ ھۆرمەتتىن مەھرۇم قالىدۇ. چۈنكى كىشى ھۇنىرى بىلەن ئىززەت تاپىدۇ. ئەمما، گۆھىرى (پۇل ـ مېلى) نىڭ كۆپ بولۇشى سەۋەبلىك ئىززەت تېپىشى ناتايىن...»

ئاپتور بۇ قاراشلىرى ئارقىلىق ئىنساننىڭ بىلىش ئىقتىدارى ئەقىل ـ پاراسەتكە ئىگە ئىكەنلىكى، ئىنسان پەقەت ئۆزىنىڭ ئەقىل، بىلىمى ئارقىلىقلا شۆھرەت تاپىدىغانلىقى، جۈملىدىن، ئەقىل بىلەن بىلىم ئىنساننىڭ قەدىر ـ قىممىتىنىڭ ئاساسى ئىكەنلىكى، كىشىلىك تۇرمۇشتا ئىنساننىڭ ئۆمۈر مۇساپىسى ئۇزۇن ياشىغانلىقى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئەقىل پاراسىتى، بىلىمى بىلەن ئۆلچىنىدىغانلىقى، جەمئىيەتتە بىلىمى ئارقىلىق تۆھپە ياراتقانلىقى تۈپەيلى، ئىنساننىڭ ئۆمرى مەڭگۈلۈك ۋە باقىي بولىدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ. ئىنساننىڭ ئىنسانغا خاس خىسلەت بىلەن ياشىشى ئۈچۈن يەنىلا كېرىكى «ئىلىم ئۆگىنىش، ئۆگەنگەننى ئەمەلدە ئىشلىتىش» ئىكەنلىكىنى؛ بىلىمنىڭ كىشىنى ئالىيجاناب ئىدىيىگە، توغرا ئەخلاقىي پەزىلەتكە ئىگە قىلىدىغانلىقىنى؛ بىلىمنىڭ كىشىنى سەمىمىي، ئاق كۆڭۈل، ئاخىرەتتە ئەزىز قىلىدىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. ئۇ مۇنداق يازىدۇ:

«... شەرەپ — نەسەبتىن ئەمەس، بەلكى ئەقىل بىلەن ھۈنەر (ئىلىم) دىن؛ ئۇلۇغلۇق پۇل ـ مال ۋە ياكى ئاتا ـ ئانا قويغان ئىسىمدىن ئەمەس، بەلكى ئىلىم بىلەن پاراسەتتىن ھاسىل بولىدۇ. ھەقىقىي شەرەپ، ئۇلۇغلۇقنى ئىلىم ـ ھۈنەر ئارقىلىق ئۆزۈڭ تاپقايسەن! شۇنى بىلگىنكى، ئىلىم ـ ھۈنەرنىڭ بىلەن ئۆمرۈڭ باقىيدۇر، . . . ئىلىم ئەھلىنىڭ پەم ـ پاراسىتىگە باق، . . . ھۈنەر ـ ئىلىم ئۆگەنگىن. ئۆگەنمەك ۋە ئاڭلىماقتىن نومۇس قىلما! . . . ئۆزۈڭنى ئىلىم ۋە پاراسەت ئۆگىنىشكە ئادەتلەندۈر. . . »

ئاپتورنىڭ قارىشىچە: «ھەممە ھۈنەرلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى ناتىقلىقتۇر» . ئاپتورنىڭ سۆز، نۇتۇق توغرىسىدىكى قاراشلىرىغا ئاساسلانغاندا، ھۈنەر (ئىلىم) نىڭ ئەسىرى مەلۇم بولمىغان سۆز سۆز ھېسابلانمايدۇ. ئۇ مۇنداق دەيدۇ:

«ئەي ئوغۇل، سۆز سۆزلىگىل، ئەمما يالغان سۆزلىمىگىل. ئۆزۈڭنى يالغانچىلىق بىرلە مەشھۇر قىلما. راست سۆزلۈك ۋە راستچىللىق بىلەن شۆھرەتلەن. . . ئىمكانى بار يالغانغا ئوخشايدىغان راست سۆزنى ھەم دېمە. تىلىڭنى ھەر ۋاقىت چىرايلىق سۆزلەر بىلەن بېزە. چىرايلىق سۆزلىمەكنى ئادەت قىل. ھۈنەر (ئىلىم) نىڭ ئەسىرى بولمىغان سۆزنى دېمىگەن ياخشىدۇر. ھۆكۈمالار سۆزنى شارابقا ئوخشىتىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭدا ھەم خۇمار رەنجى ھەم ئازار رەنجى بولغانلىقىدىندۇر. بىھۇدە ۋە ئورۇنسىز سۆزلىمەكتىن پەرھىز قىل، تا سۆزنى جايىدا، ئورنىدا ۋە توغرا ئىشلەت. . . »

ھېكايەت: ھارۇن رەشىد ئاغزىدىن ھەممە چىشى تۆكۈلۈپ چۈش كۆردى. ئەتىسى مۇئەببىر (چۈشكە تەبىر ئېيتقۇچى) نى چاقىرتىپ، چۈشىنىڭ تەبىرىنى سورىدى.

— ئەي ئەمىرۇل ـ مۇئمىنىن، ـ دېدى مۇئەببىر، بارلىق ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىڭىز سىزدىن بۇرۇن ئۆلگۈسىدۇر. سىز

ئۇلاردىن كېيىن تەنها قالغۇدەكسىز. سىزدىن كېيىن ھېچبىر تۇغقىنىڭىز قالمايدۇ.

ھارۇن پەرمان قىلىپ دېدىكى:

— ئانداقچى، مۇنداقچى،... كۆڭۈلگە ئازار بېرىدىغان بۇ قاتارلىق سۆزلەرنى يۈزۈمدىن يۈزۈمگە ئېيتقىنىڭ نېمىسى؟! ھەممە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم كەتسە، مەن كىم بىلەن بارىمەن؟ بۇ گادايىنى يۈز تاياق ئۇرۇپ قوغلاڭلار!

ھارۇن رەشىد يەنە بىر مۇئەببىرنى چاقىرتىپ چۈشىنىڭ تەبىرىنى سورىغانىدى، ئۇ:

— سىزنىڭ بۇ چۈشىڭىز شۇنىڭدىن بېشارەت بېرىدۇكى، بارلىق ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭىزنىڭ ئۆمرىدىن سىزنىڭ ئۆمرىڭىز ئۇزۇنراق بولغۇسىدۇر.

— بۇ ئىككى تەبىر، — دېدى ھارۇن، — ئەقىل يوسۇنى بىرلە بىر مەنىدىدۇر. ئەمما، ئېيتماقتا پەرقى كۆپتۇر، بۇ كىشىگە يۈز ئالتۇن بېرىڭلار!

ئاپتور ھەقىقىي ئىنسانپەرۋەرلىك روھ بىلەن كىشىلىك بەخت - سائادەتنى مەقسەت قىلغان ھالدا، ئىنسان ئىنسابلىق ماھىيىتى بىلەن ئۆزئارا مېھرىبانە، دوستانە، كۆيۈمچان ۋە شەخ-سىيەتسىز، ھەر ۋاقىت ئۆزىنى ياخشىلىققا ئۈندەيدىغان، كەم-تەر، سەممىي ۋە پەزىلەتلىك بولۇش كېرەكلىكىنى تەشەببۇس قىلىدۇ. كىشىلەرگە باھا بېرىشتە، «پۈتۈن ياخشىلىقنىڭ ئاچقۇ-چى — ياخشىلىق قىلىشتۇر، سېنىڭ كىشىلەرگە قىلغان ياخشى-لىقىڭ كىشىلەرنىڭ سېنىڭ ئۈستۈڭدىن چىقارغان خالىس باھا ۋە ھۆكۈملىرى ئارقىلىق زاھىردۇر» دېگەنلەرنى، جۈملىدىن بىلىملىك، ئادىللىق، توغرىلىق، پاكلىق ۋە سەممىيلىكتىن ئىبارەت تارازىنى ئىجتىمائىي ئەخلاقنىڭ ئۆلچىمى قىلىدۇ.

شۇنداق، كىشىلەر ئارىسىدا ياخشىلىق ۋە ئالىيجانابلىق مەۋ-جۇت دېيىلسە، ئەمەلىيەتتە ئۇ ئالدى بىلەن بىلىمنىڭ مېۋىسى-

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

دۇر. ئوخشاشلا جاھالەت، پەسلىك ۋە رەزىللىكلەرنىڭ ئىپتىداسى نادانلىقتۇر.

«ئەدەپ — ئەخلاقنىڭ سۈرىتىدۇر» دېيىدۇ رەشىدى، . . . - ياخشىلىق ۋە ئوبدانلىقنىڭ ئىپتىداسى شەرم - ھايادۇر؛ يامانلىقنىڭ ئىپتىداسى بىشەرمىلىكتۇر. ئەمما، نادان ۋە جاھىللارنى ئادەم سانىما؛ ۋە ئىلىم ئەھلىنى ئادەم ۋە دانا بىل. نادان ۋە جاھىل پەرھىز كارلارنى زاھىد دەپ بىلمە. جاھىل ۋە نادان كىشىلەر بىلەن . . . خۇسۇسەن، ئۆزىنى «دانا» تۇتقان ۋە ئۆزىنىڭ جاھالىتىگە خۇرسەن بولغان كىشىلەر بىلەن ھەمسۆھبەت بولما. بەرھەقكى:

يامانىنىڭ ياخشىسى بولغۇنچە ياخشىنىڭ يامانى بول،
قارامۇق [نىڭ] دانىسى بولغۇنچە بۇغدايىنىڭ سامانى بول.»

تىلى بىلەن دىلى، ئىچى بىلەن تېشى بىر دەك بولۇش، سەممىي، تۈز ۋە ئاق كۆڭۈل، كىچىك پېئىل بولۇش، توغرا يول تۇتۇش، ھالال ياشاش، زىيانكار بولماسلىق، خەلققە مەنپەئەت يەتكۈزۈش؛ غەيۋەت قىلماسلىق، ئۆزىنى پىتنە - پاساتتىن يىراق تۇتۇش؛ ئىچى تارلىق، ھەسەتخورلۇقتىن خالىي بولۇش؛ چېقىمچى، خۇشامەتچىلەردىن ئېھتىيات قىلىش ئەسەردە تەشەببۇس قىلىنغان ئەخلاقىي قاراشتىكى يەنە بىر مۇھىم تەرەپ:

«قوشۇلسە مۈشك ئەگەر تۇفراغ بىرلە،
بولۇر تۇفراغ مۈشك، مۈشك تۇفراغ.»

چۈنكى كۈنجۈت يېغى گۈل ياكى بىنەفشىگە قوشۇلسا ھەممە نەچچە مۇددەت بىر شىشىدە تۇرسا، ئۇنى كىشىلەر گۈل يېغى ياكى بىنەفشە يېغى. . . دەپ ئاتايدۇ.

. . . ئەي ئوغۇل، زىيانكار بولما. يەنى زىيانلىق ئىش قىلمىغىنكى، زىيانلىق ئىشتىن موھتاجلىق، موھتاجلىقتىن نامراتلىق ھاسىل بولىدۇ.

. . . ئەي ئوغۇل، جاھىل ۋە ئاچچىقى يامان بولما. ھەر ئىشتا ئىتتىكلىك قىلمىغىل. . . مۇلايىم ۋە كىچىك پېئىللىقتىن ئۆزۈڭنى قاچۇرما. مەگەركى، قۇمچاقنىڭ پاناھىدا تىرىكلىك قىلغۇنچە، سۇدا غەرق بولۇپ ئۆلگەن خوپراقتۇر. . . بارنى يوققا خىراجەت قىلىدىغان، يەنى قولىدىكىنى قولغا كەلمەيدىغان نەرسىگە سەرپ قىلىدىغان كىشىگە ئالدانما. بىراۋنىڭ ھاجىتى چۈشسە، شۇ ھاجەتنى ئادا قىلغۇدەك قۇدرىتى تۇرۇپمۇ ئادا قىلمىغان كىشى جاھاندا ھەممىدىن نامرات كىشىدۇر. بىرسى سېنى يامان دېسە، ئۇ كىشىدىن بۇ سۆزنى ساڭا يەتكۈزگەن كىشىنى يامانراق بىلىپ، ئۇنىڭدىن ئۆزۈڭنى قاچۇر.

. . . ئەي ئوغۇل، بىلگىلكى. . . ھەر قۇش ئۆز جىنسى بىرلە پەرۋاز قىلىدۇ!

«ئىقتىسادچىل بولۇش، ئىسراپچىلىق قىلماسلىق» ئەسەردە تەكىتلەنگەن يەنە بىر مۇھىم نۇقتا. ئاپتور: «. . . ئىسراپ قىلماڭلار. ئاللا ئىسراپ قىلغۇچىلارنى ھەقىقەتەن ياقتۇرمايدۇ»① دېگەن ئىبارىلەرنى نەقىل قىلىش ئارقىلىق كىشىلەرنى ئىقتىسادچىل بولۇشقا، ئىسراپچىلىق قىلماسلىققا ئۈندەپ مۇنداق دەيدۇ:

«ئېھتىياجىدىن زىيادە چىقىم قىلىش ئىسراپچىلىق جۈملىسىدىندۇر. . . ئەي ئوغۇل، سەن ھېچقاچان ئىسراپ قىلغۇچىلاردىن بولما. ھەتتا ئىسراپ قىلغۇچىلار بىلەن ھەمسۆھبەتتىمۇ بولما. چۈنكى ھەر ئاپەتنىڭ بىر سەۋەبى بولىدۇ. نامراتلىقنىڭ سەۋەبى ئىسراپچىلىقتۇر».

---

① ماقالە ئىچىدە كەلتۈرۈلگەن نەقىللەر (ئىزاھات بېرىلگەنلىرىدىن باشقىلىرى)، ئەسلى قولىيازمىدىن ئېلىندى.

بۇلاردىن باشقا يەنە ئەسەرنىڭ شائىرلىق ۋە شېئىرىيەت توغرىسىدىكى بابىدا ئاپتور:

دەرد ئېلىگە رەشىدى بولۇپ ھەمزە بان،

يىغلا نەۋايى كەبى تارتىپ پىغان» دەپ يېزىپ نەۋايى، مەشھۇرى، ناسىر ئەلى. . . قاتارلىق لىرىك شائىرلارنىڭ شېئىرلەردىن ئۈرنەك ئېلىش يولى ئارقىلىق شائىرلىقنىڭ قائىدىلىرى، شېئىرنىڭ شەكىل، تۈرلىرى، مەسىلەن: بېيىت ۋە قەسىدىنىڭ شەكىل، تۈرلىرى، تۈزۈلۈشى ھەققىدىمۇ ئەتراپلىق توختىلىپ، نەزەرىيە جەھەتتىن مۇلاھىزە يۈرگۈزىدۇ؛ پەرزەنت تەربىيىلەش، دوستلۇق، تېببىي ئىلىم، ئاسترونومىيە ئىلىمىنى ئۆگىنىش ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتى، يېمەك - ئىچمەك ۋە مېھماندارچىلىقنىڭ قائىدىلىرى، دېھقانچىلىق قاتارلىق مەزمۇنلارغىمۇ ئالاھىدە سەھىيە ئاجرىتىپ، بۇ جەھەتتە چوڭقۇر تەھلىل يۈرگۈزۈپ، تەھقىقلەش ئاساسىدا رەڭدار بايان قىلىش ۋە ئىپادىلەش ۋاستىسىدىن پايدىلىنىپ، ئەسەرنىڭ قىممىتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرىدۇ...

ئومۇمەن، ئۆزگىچە تەربىيىۋى ئەھمىيەتكە ۋە يۈكسەك بەدىئىي قىممەتكە ئىگە بۇ ئەسەر XVIII ئەسىر كلاسسىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يىرىك نامايەندىلىرىدىن بىرى — مۇھىم ئەدەبىي يادىكارلىق بولۇش سۈپىتى بىلەن، كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىمىزدا بەلگىلىك ئورۇن تۇتۇشقا مۇناسىپتۇر.

مۇندەرىجە

نەشرىياتتىن 1
ئاتا نەسىھەتى ۋە «سىددىقنامە» ھەققىدە 1
نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن 1
بىرىنچى باب ھەقتائالانى تونۇماقنىڭ بايانى 9
ئىككىنچى باب پەيغەمبەرلەرنىڭ يارىتىلىشىنىڭ بايانى ... 12
ئۈچىنچى باب نېمەت ئىگىسىنىڭ ھەققىنى ئادا قىلماقنىڭ
بايانى 16
تۆتىنچى باب قۇۋۋەت باردا تائەتنى زىيادە قىلماقنىڭ
بايانى 19
بەشىنچى باب ئاتا - ئانىنىڭ ھەققىنى تونۇماقنىڭ
بايانى 23
ئالتىنچى باب ھۈنەرنىڭ قىممىتى گۆھەردىن ئارتۇق
ئىكەنلىكىنىڭ بايانى 27
يەتتىنچى باب سۆزلىمەك ۋە سۆزنىڭ ياخشى - يامىنىنىڭ
بايانى 45
سەككىزىنچى باب نۇشىرۋان ئادىلنىڭ پەند -
نەسىھەتلىرىنىڭ بايانى 58

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

توققۇزىنچى باب يىگىتلىك ۋە قېرىلىقنىڭ بايانى 63
ئونىنچى باب تائام يېيىش تەرتىپىنىڭ بايانى 72
ئون بىرىنچى باب شاراب ئىچمەكنىڭ بايانى 75
ئون ئىككىنچى باب مېھمان بولماق ۋە مېھمان قىلماقنىڭ
بايانى 81
ئون ئۈچىنچى باب دامكا ۋە شاھمات ئوينىماقنىڭ
بايانى 90
ئون تۆتىنچى باب ئىشق ۋە ئاشىق بولماقنىڭ بايانى...... 94
ئون بەشىنچى باب جىما قىلماق ۋە خوتۇن كىشىدىن
مەنپەئەت ئالماقنىڭ بايانى 101
ئون ئالتىنچى باب ھاممامغا بارماقنىڭ بايانى 103
ئون يەتتىنچى باب ئۇخلىماق ۋە ئارام ئالماقنىڭ
بايانى 105
ئون سەككىزىنچى باب شىكار قىلماقنىڭ بايانى......... 110
ئون توققۇزىنچى باب چەۋگان ئوينىماقنىڭ بايانى 113
يىگىرمىنچى باب دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلماقنىڭ بايانى... 115
يىگىرمە بىرىنچى باب مال جەمئىي قىلماقنىڭ بايانى...... 120
يىگىرمە ئىككىنچى باب ئامانەتنى ساقلىماقنىڭ بايانى...... 127
يىگىرمە ئۈچىنچى باب قۇل ۋە دېدەك ئالماقنىڭ بايانى... 131
يىگىرمە تۆتىنچى باب يەر ۋە ھويلا ئالماقنىڭ بايانى ... 139
يىگىرمە بەشىنچى باب ئات ئالماقنىڭ بايانى 143
يىگىرمە ئالتىنچى باب خوتۇن ئالماقنىڭ بايانى 148

يىگىرمە يەتتىنچى باب پەرزەنتنى پەرۋىش قىلماقنىڭ
بايانى 151
يىگىرمە سەككىزىنچى باب دوست تۇتماقنىڭ بايانى 159
يىگىرمە توققۇزىنچى باب دۈشمەندىن ئېھتىيات قىلماقنىڭ
بايانى 164
ئوتتۇزىنچى باب ئەپۇ قىلماق ۋە جازالىماقنىڭ بايانى...... 173
ئوتتۇز بىرىنچى باب ئىلىم تەلەپ قىلماق ۋە قازى بولماقنىڭ
بايانى 179
ئوتتۇز ئىككىنچى باب تىجارەت قىلماقنىڭ بايانى 191
ئوتتۇز ئۈچىنچى باب تىبابەت ئىلمى تەلەپ قىلماقنىڭ
بايانى.. 202
ئوتتۇز تۆتىنچى باب «ئىلمىي نۇجۇم» بىلمەكنىڭ
بايانى 213
ئوتتۇز بەشىنچى باب شائىرلىقنىڭ بايانى 218
ئوتتۇز ئالتىنچى باب سازەندىلىك، يەنى نەغمە قىلماق
تەرتىپىنىڭ بايانى 224
ئوتتۇز يەتتىنچى باب پادىشاھلار خىزمىتىدە بولماقنىڭ
بايانى.. 229
ئوتتۇز سەككىزىنچى باب پادىشاھلارغا نەۋكەر بولماقنىڭ
بايانى.. 235
ئوتتۇز توققۇزىنچى باب مۇنشىلىق (كاتىپلىق) ۋە ئۇنىڭ
شەرتلىرىنىڭ بايانى 239

قىرىقىنچى باب ۋەزىر بولماقنىڭ شەرتلىرىنىڭ بايانى....... 251
قىرىق بىرىنچى باب باش قوماندانلىقنىڭ بايانى 260
قىرىق ئىككىنچى باب پادىشاھلىقنىڭ بايانى............... 264
قىرىق ئۈچىنچى باب دېھقانچىلىقنىڭ بايانى............... 277
قىرىق تۆتىنچى باب مەردلىك، سېخىيلىقنىڭ بايانى ... 280

بىسمىللاھىر - رەھمانىر - رەھىم

ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى، تەقۋادارلارنىڭ ھامىيىسى ئاللاھتائالاغا ھەمدۇ سانالار بولسۇن! بارلىق يارالمىشلارنىڭ ياخ-شىسى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا، ئۇنىڭ بارلىق ئائىلە - تاۋابىئات-لىرىغا دۇرۇد ۋە سالاملار بولسۇن!

بۇ كىتابنى (يەنى «قابۇسنامە» نى) تەسنىپ قىلغۇچى ئەمىر نەسىر ئۇنسۇرۇل - مەئالىي كەيكاۋۇس ئىبنى ئىسكەندەر ئىبنى قابۇس ئىبنى ۋەشمىگىر ئۆز پەرزەنتى گىيلان شاھقا شۇنداق ئېيتتىكى:

ئەي ئوغۇل، مەن ياشىنىپ قالدىم. زەئىپلىك ۋە كەم قۇۋۋەتلىك ماڭا غالىب كەلدى. تىرىكلىكىمدىن ئايرىلماق، تى-رىكلىك دەپتىرىدىن ئىسمىنى ئۆچۈرمەك — ئۆمۈر شەھرىستانى-دىن يوقلۇق سەھراسىغا كۆچۈرمەك خەۋىرىنى يەتكۈزمەككە چې-چىمنىڭ ئاقلىقىنى ئەلچى، ساقىلىمنىڭ ئاقلىقىنى گۇۋاھچى دەپ بىلىمەن. چېچىمنىڭ ئاقارغانلىقى ئاخىرەتتىن بېشارەتتۇر. يوقلۇق ئەلچىسىدىن چارە ئىزدىمەكچى بولىدىكەنسەن، بىچارىلىق-تىن ئۆزگە چارە يوقتۇر.

بەس، ئەي ئوغۇل، مەن ئىسمىمنى [ئالەمدىن] ئۆتكەنلەر دائىرىسىدىن تاپتىم ۋە شۇنداق مەسلىھەتكە كەلدىمكى، خەۋەرچى-لەر ئەزەل (ۋىدالىشىش) نامىسىنى ماڭا يەتكۈزمەستىن ئىلگى-رى، ئەلچىلەر ئۆلۈم خەۋىرىنى قولۇمغا بەرمەستىن بۇرۇن، ئالەم-نىڭ ياخشى - يامىنىدىن (ياخشى - يامان ئىشلىرىدىن) نامە پۈ-تۈپ، ياخشى نام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەكچى بولغان جاھان

www.uyghurkitap.com

دەپتىرىنى [ساڭا] يادىكار قىلغايمەن ۋە ئاتىلىق ھەققىنى ساقلاپ، ساڭا ئۆنىڭدىن بەھرىلەر يەتكۈزگەيمەن. تا زامانە قىسمەتلىرى يىرىك ۋە يۇمشاقنى ساڭا ئاڭلاتماستىن ئىلگىرى ئەقلىڭنىڭ كۆزى بىلەن مېنىڭ سۆزۈمگە قارىغايسەن ۋە بۇ پەند ـ نەسىھەتلىرىمدىن ئارتۇقچىلىق تاپقايسەن ۋە ئىككى جاھاندا ياخشى ئات (نام) ھاسىل قىلغايسەن! مۇبادا سېنىڭ كۆڭلۈڭ بۇ نەسىھەتلەرنى قوبۇل قىلىشتىن توختىسا، ئاتىلىق ھەققى مەندىن ئادا بولمىغان بولىدۇ. ئەگەر سەن مېنىڭ سۆزۈمنى خالىمىساڭ، ئۆزگە خالىغۇچىلار بولىدۇ. [ئۇلار] ئاڭلىماق ۋە ئەمەلگە ئاشۇرماقنى غەنىيمەت بىلىدۇ. ناۋادا ئالەم تەقەززاسى چۈشىدىكەن، ھېچبىر پەرزەنت ئاتىسىنىڭ سۆزىگە ئەمەل قىلمايدۇ. چۈنكى يىگىتلەرنىڭ كۆڭلىگە غەپلەتتىن شۇنداق بىر ئوت چۈشكەنكى، ئۇلار ئۆزلىرىنى قالتىس چاغلايدۇ؛ ئۆز ئەقىل ـ پاراسىتىنى قېرىلاردىن زىيادە دەپ بىلىدۇ. گەرچە بۇ ھال ماڭا مەلۇم بولسىمۇ، ئاتىلىق مېھرى ـ مۇھەببىتى مېنىڭ جىم تۇرۇۋېلىشىمغا يول قويمىدى. شۇڭا ئۆز تەبىئىتىم ۋە ئەقىل ـ پاراسىتىم ئارقىلىق ھەربىر باپتا نەچچە سۆز جەمئىي قىلىپ، ھەممىگە لايىق ۋە مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ، بۇ كىتابتا بايان قىلدىم. مۇبادا سەن [مېنىڭ بۇ پەند ـ نەسىھەتلىرىمنى] ئەمەلگە ئاشۇرساڭ، شۈبھىسىزكى، مەن ئاتىلىق بۇرچۇمنى بەجا كەلتۈرگەن بولىمەن. شۇنداق دېيىلىدۇكى:

«ئېيتماق مەندىن، ئاڭلىماق سەندىن؛ دېمەك ماڭا لازىم، ئىشتىمەك ئىختىيارلىقتۇر.»

بىلگىن، ئەي ئوغۇل! ئادەم ئوغلىنىڭ تەبىئىتى شۇنداق يارالغانكى، ئولتۇرغان ـ قوپقان، قويغان ـ تۇتقانلار دۇنيادىن قانچىلىك نېسىۋىنى قولغا كەلتۈرمىسۇن، ئۆزلىرىدىن كېيىن بىر

ئەزىز كىشىگە قالدۇرۇپ كېتىدۇ. ماڭا دۇنيادىن كەلگەن نېسىۋە ــــ ئۇشبۇ سۆزدۇر: سەن مېنىڭ كۆڭلۇمدىكى ئەزىز كىشىمدۇرسەن. شۇڭا كېتىش ئالدىدا سەن ئۈچۈن «يوك» قالدۇرماقچى بولۇپ، ماڭا تەئەللۇق نېسىۋىنىڭ ھەممىسىنى ئالدىڭغا ئەۋەتتىم.

ئەي ئوغۇل، شەخسىيەتچى بولمىغىن، يەنى نەپسىڭنىڭ خاھىشىچە ئىش قىلما؛ ناشايىستە ۋە نالايىق ئىشلاردىن پەرھىز قىلغىن، ئاتا ــ بوۋىلىرىڭغا ئوخشاش پاك ياشا! چۈنكى سېنىڭ ئەسلىڭ شاراپەتلىك خەلقتۇر. ھەر ئىككى تەرەپتىن سەن ۋە سېنىڭ ئاتا ــ بوۋىلىرىڭ جاھانغا پادىشاھ بولۇپ كەلگەندۇر. سېنىڭ ئۇلۇغ بوۋاڭ مەلىك شەمسۇل ــ مەئالى قابۇس ئىبنى ۋەشمىگىر ئەرغۇشنىڭ نەۋرىسى ئىدى. كەيخۇسرەۋنىڭ ۋاقتىدا گىيلان پادىشاھى ئىدى. ئەبۇل ــ مۇئەيىد بەلخى ئۇنىڭ زىكرىنى «شاھنامە» دە بايان قىلغاندۇر.

گىيلان دىيارىنىڭ پادىشاھلىقى سېنىڭ بوۋىلىرىڭغا ئۇنىڭدىن يادىكار قالغانىكەن.

سېنىڭ موماڭ مېنىڭ ئانامدۇر. ئۇ مىرزەبان ئىبنى رۇستەم سەردىنىنىڭ قىزى ئىدى. [ئۇ توغرىلىق] «مىرزەباننامە» ناملىق كىتاب تەسنىپ قىلىنغان.

كابۇس سېنىڭ ئون ئۈچىنچى بوۋاڭدۇر. سېنىڭ ئاناڭ مېنىڭ ئانجىزمىدۇر. [ئۇ] پادىشاھ غازى مەھمۇددىن ناسىرۇددىنىنىڭ قىزى ئىدى.

مېنىڭ بوۋام چىن ــ مەردان كىشى بولۇپ، يەلمان مەملىكىتىنىڭ پادىشاھى ئىدى.

بەس، ئەي ئوغۇل، ھوشۇڭ بىلەن بولغىن! شۇ تاپتا مەن ساڭا ياخشىلىقنىڭ نىشانىسى ۋە ئوبدان بولماقنىڭ ئالامەتلىرىنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئاشكارا قىلدىم.

ئەي ئوغۇل، مېنىڭ بۇ جاھاندىن كېتەر كۈنۈم يېقىنلاشتى. سەن ھەم مېنىڭ ئىزىمنى بېسىپ كېلىسەن.

بىلگىن، ئەي ئوغۇل! بۇ جاھان زىرائەتگاھدۇر. ياخشى ۋە ياماندىن نېمىنى تېرىساڭ، شۇنى يىغىۋالىسەن. سېنىڭ تېرىغىنىڭنى يەنە بىر كىشى ئۆز تېرىلغۇسىغا قوشۇپ يېمىسۇن. سەن ئۇنى ئاۋات يەرگە ئاپىرىپ يېگىن. ئاۋات يەر دەل «سەرايى باقىي» (ئەبەدىيلىك سارىيى) دۇر. ياخشىلار بۇ جاھاندا شىر ھىممەتلىك بولىدۇ؛ يامانلار سەگ (ئىت) ھىممەتلىك بولىدۇ. نەدە تاپسا، شۇ يەردە يېيىش ئىتلارنىڭ ئادىتىدۇر. [ئولجىسىنى] باشقا بىر يەرگە ئاپىرىپ يېيىش شىرلارنىڭ رەسىمىدۇر. سېنىڭ شىكار قىلىدىغان ماكانىڭ ئۇشبۇ بەش كۈنلۈك ئالەمدۇر. سېنىڭ شىكارىڭ بۇ ئالەمدە ياخشىلىق قىلماق ۋە ياخشى ئات (نام) كۆتۈرمەكتۇر.

بەس، ئەي ئوغۇل، شىكار قىلساڭ، [ئولجىلىرىڭنى] تا «سەرايى باقىي» غا ئاپىرىپ يېگىن! شۇندىلا ياخشىلىق نەتىجىسىنى كۆرگەيسەن ۋە ئىنسانلىق دەرىجىسىگە يەتكەيسەن! ئەمما، بۇ ئىشلارنىڭ تەرىقىسى خۇدايىتائالاغا تائەت ۋە ئىبادەت قىلماق بىلەندۇر. كىمىكى خۇدايىتائالاغا تەلپۈنىدىكەن، ئۇتقا ئوخشاش بولۇشى كېرەك. چۈنكى ئوت كۆيگەنسېرى ئۆلغىيىپ بارىدۇ. خۇدا يولىغا كىرمەي، ئۇنىڭ (ئاللاھتائالانىڭ) تائەت ۋە ئىبادىتىگە بويۇن سۇنماي، ئۆزىنى ئىبادەتتىن يىراق تۇتقان كىشى سۇغا ئوخشايدۇ. چۈنكى سۇ ھامان ئېگىزگە ئەمەس، پەسكە قاراپ ئاقىدۇ ھەمدە تۇپراققا سىڭىپ تۈگەيدۇ.

※ ※

ئەربابلار، دانىشمەنلەرگە مەلۇم، ساھابىلەر، ۋاپا ئەھلىگە

روشەن بولغايكى، «قابۇسنامە» ناملىق كىتاب ھىجرىيە تۆت يۈز ئەللىك بەشتە يېزىلغانىكەن①. شۇ زاماندىن تا بۇ دەمگىچە قۇدرەتلىك پادىشاھلار ۋە نامدار ئەمىرلەر بۇ كىتابنىڭ مەزمۇنىنى ئاڭلاپ، بۇ نامە سىرلىرىدىن خەۋەر تېپىپ، كۆرۈپ ۋە ئىشىتىپ، پەم ـ پاراستى يەتكىنىچە ئەمەل قىلىپ، ئەقىل ـ ئىدراكلىرىغا بېقىپ [مەزكۇر كىتابتا قەيت قىلىنغان] پەند ـ نەسىھەتلەرنى بەجا كەلتۈرۈپ جاھاندارچىلىق قىلىپ، پادىشاھلىق بىلەن مەشھۇر بولۇپ، نامدارلىق بىلەن نام چىقىرىپ، ۋۇجۇدلىرىنى ئالەم شەھرىستانىدىن زامانە سەھىپىسىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ ئۆتكەنىكەن.

زامانە شۇنداق پۈتكەنكى: كىشى تارىخ كىتابلىرىدىن خەۋەر تېپىپ، ئۇنىڭ مەنىسىدىن ئاگاھ بولۇپ، كىتاب مەزمۇنىچە پادىشاھلىق، ۋەزىرلىك ۋە ئەمىرلىك قىلماقنى ئىزدەيدىغان ۋە خېرىدارلىق قىلىدىغان بولۇشى لازىم. [چۈنكى ھەرقانداق] زېرەك كىشىمۇ ئىلىمدىن بەھرە ئالمايدىكەن، ئىلىم ئۆگەنمەيدىكەن، مەنە دۇردانىلىرىدىن خەۋەرسىز قالىدۇ، ئىلىم مەنىلىرىنى چۈشەنمەيدۇ.

بۇ ئون سەككىز شەھەر موغۇلىيە مەملىكىتىدۇر. ئۇنىڭ ئىستىلاھاتى (تىل ـ يېزىق بىلەن بولىدىغان ئەمىر ـ پەرمان ۋە ھۆكۈمدارلىق) تۈركىي تىل (چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى) بىلەن جارى بولغاندۇر. ئىلىم گۆھىرىدىن نېسىۋە قولغا كەلتۈرمەي تۇرۇپ، ئەرەبچە ـ پارسچە كىتابلارنى چۈشىنىش مۇمكىن ئەمەس. ئىلگىرى ئۆلىمالار ۋە ئىلىمدىن نېسىۋە ئالغان پادىشاھلار، ۋەزىر ۋە ئەمىرلەر بۇ كىتاب ئىلىمدىن [پايدىلىنىپ]، پادىشاھلار

① «قابۇسنامە» دە ھىجرىيە 473 ـ، (مىلادىيە 1080 ـ يىلى) دېيىلگەن. «قابۇسنامە»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1983 ـ يىل نەشرى، 5 ـ بەتكە قارالسۇن.

خانلىق قىلىپ، ۋەزىرلەر ۋەزىرلىك ئىشنى بىلىپ، ئەمىرلەر ئەمىرلىك مەنسىپىدە كامالەت تېپىپ، ھەر تائىپە (گورۇھ) ئۆز مەرتىۋىلىرىنى كۆتۈرۈش دەرىجىسىگە يېتىپ [ئالەمدىن] ئۆتكەنىكەن. ھالا ئالەمنىڭ ئۆمرى بىزگىچە يېتىپ كەپتۇ. زامانە تەقەززاسى ئىلىم ھاسىلاتلىرىنى تونۇتۇش مەزمۇنىغا ئۆلىشىپتۇ. ۋەھالەنكى، بىزدىن كېيىن قالسا، بۇ كىتاب ئەھۋالاتىدىن ئاگاھ-لاندۇرىدىغان ئەھلى ئىلىملەردىن كىم قالىدۇ؟ ئەمما شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، تۈگەيدۇ! [ئەمدىلىكتە بولسىمۇ] سەلتەنەت ئەھلىلىرى ئىچىدە بۇ كىتابتىن خەۋەردار قىلىش ھېچ كىشىنىڭ كۆڭلىگە يەتمىدى. بۇ نەپىس جاۋاھىرنى ئالەم بازىرىغا سېلىپ، ئامۇخاسلارنى بەھرىمەن قىلىش پىكرى دۇنيادارلاردىن ھېچبىرى-نىڭ خاتىرىسىگە كەچمىدى.

مەن دۇنيانىڭ مال ـ ماتالىرىدىن تۈرلۈك ـ تۈمەن ۋە ھېسابسىز يىغدىم، لېكىن [ئۇلار] پانى ۋە باقاسىزدۇر. شۇڭا مەن بىر «گۆھەر»نى قولغا كەلتۈرمەكچى. ئۇنىڭ ئەبەدىيلىك سەررىشتەسى (تۇتىشىش ئۇچى) باقىي ئالەمگە باغلىق، ۋۇجۇدى ئىسلام تورىغا ئۇلاقلىق بولغاي! ئۇمىدىم شۇكى، جاھاندارچىلىق سەھىپىسىگە قارىغانلارنىڭ كۆزى مېنىڭ ئىسمىمغا چۈشسە، رەھمەت بىلەن ياد قىلغاي. ئالەم دەپتىرىنى مۇلاھىزە قىلغانلار مېنىڭ سەرگۈزەشتىمنى كۆرگەندە مەرھەمەت ۋە دوستلۇقتا نى-شان، ئاخىرەتلىكىمنىڭ نەتىجىسىگە ۋاستە، ئالەم ۋە ئەھلى ئالەم ئارا ياخشى تەرىپلىرىمنىڭ قىلىنىشىغا سەۋەب بولغاي!...

مەلۇمكى، پادىشاھلار، ۋەزىرلەر ۋە نامدار ئەھلى دۇنيادار-لاردىن ھېچبىرى بىخەستەلىك قىلىپ، بۇ مەيداندا ئات چاپتۇ-رۇشقا [يەنى «قابۇسنامە» دەك بىرەر ئەسەرنى ۋۇجۇدقا چىقىر-رىشقا] ھەرىكەت قىلىشمىدى. شۇ سەۋەبلىك ئول ئىسلىلىق

سەدىپىنىڭ يېگانە گۆھىرى، قەدىمىي خانىدانلىقنىڭ سۆيۈملۈك
ئەۋلادى مۇھەممەد ئىبراھىم كۆڭ بەگ ئىبنى خاجە كەفەك كۆڭ
بەگ ئىبنى ئەۋەز بەگ ئىبنى مۇھەممەد ئەبدۇللاھ بەگ (ئۇنىڭغا
ئاللاھ رەھمەت قىلغاي) ھىممەت كەمىرىنى بېلىگە باغلاپ، تەۋ-
پىق تاجىنى بېشىغا تاقاپ، ھىدايەت تونى بىلەن قورشىنىپ، بۇ
ئۇلۇغ مەرىكىگە كىرىپ، نامدارلىق چېكىسىگە ئۆزىنى ئوراپ،
بۇ مۇھەببەتلىك ئىشقا كىرىشىپ ۋە بۇ ۋەزىپىنىڭ مۇھىم، مۇش-
كۈللۈكىنى بىلىپ، چىن ۋىلايىتىدىن ماچىن دىيارىغا كېلىپ،
پېقىرنىڭ خانىسىنى، يەنى كەمىنە ساداقەتمەن كىشىنىڭ قەدىمى-
نى بۇسە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن نۇشىرۋان ئادىلىنىڭ ۋاقتىدىن
تارتىپ ئالەم ئىچىدە مەخپىي، ئەھلى ئالەم ئارا يوشۇرۇن قالغان
نەسىھەت گۆھەرلىرى، پەند - ساۋاق جاۋاھىرلىرىنىڭ ئاچقۇچى
يوقلۇقىدىن ۋە ياكى ھېچ كىشىنىڭ ئاچقۇسى يوقلۇقىدىن، بۇ
خەزىنىلەر ئىشىكىنىڭ ئاچقۇچى ئەلھال ئىمكانىم ئىلكىگە چۈش-
تى. ئاخىر خەزىنە ئىشىكىنى ئېچىپ، [بۇ دۇر - جاۋاھىرلارنى]
ئەتراپ ئالەمگە چېچىپ، جاھان ئەھلى ئىچىدە ئامۇخاسقا مەنپە-
ئەت يەتكۈزمەك ئۈچۈن «دالالىتى سەندىن، سەئيى (تىرىشىش)
ۋە ئىستىقامەت مەندىن» مەزمۇنىچە قۇۋۋەت تېپىپ، «يادىكارى
مەندىن قالغاي، تۆھپىسى خانىدان خەزىنىسىدىن يەتكەي» دېگەن
ئۈمىدتە، بۇ دەرگاھنىڭ خىبىردارى، ئەرزىمەس كەمىنە ۋە ئېتىقاد
قىلغۇچى، يەنى ساداقەتمەن، كەمتەر، ئەھلى تەسدىق مۇھەممەد
سىددىق ئەل - مۇلەققەب بەر - رەشىدى شۇبۇ كىتابنى يېشىم
يەتمىش بەشكە يەتكەندە - **نەزمە:**

قارىغاندا كۆرەشتىم تاغ بىرلە،
قازىدىم تاغنى تىرناغ بىرلە.

هىجرىيە مىڭ ئىككى يۈز (مىلادىيە 1786 ـ 1785 ـ يىلى)دە باشلاپ، ئىككى يۈز بىر (مىلادىيە 1787 ـ 1786 ـ يىلى)دە زۇلقەئدە (11 ـ ئاي) ئېيىنىڭ ئون بەشى، ئازنا كۈنى تامامىغا يەتكۈزدۈم. (ئاللاھ توغرىسىنى بىلگۈچىدۇر. ئاللاھ ناھايىتى مېھرىبان، ناھايىتى شەپقەتلىكتۇر.)

بىرىنچى باب

ھەقتائالانى تونۇماقنىڭ بايانى

— بىلگىن ۋە ئاگاھ بولغىن، ئەي ئوغۇل، بۇ ئالەمدە [مەۋجۇد] بولغان ۋە بولىدىغان نەرسىلەردىن ئىنسان تونۇمايدىغان ۋە بىلمەيدىغان ھېچنەرسە يوقتۇر. ئەمما، ھەقتائالانى تونۇشتا ئاجىزسەن. ناۋادا خۇدادىن ئۆزگىنى ئىلاھ دەپ تونۇساڭ، ئۇنى، يەنى ھەقتائالانى تونۇشقا يول قالمايدۇ. سەندە خۇدانى تونۇغۇدەك قابىلىيەت بولغاندىلا، ئاندىن خۇدانى تونۇغۇچى بولالايسەن.

قابىلىيەت — تونۇماقنىڭ ۋە تونۇلماقنىڭ مىسالى نەقىش ئىشلىنىدىغان تاشنىڭ نەقىشنى قوبۇل قىلغۇچى ئىكەنلىكىگە ئوخشايدۇ. قوبۇل قىلغۇچى ئۆزىگە نەقىشنى قوبۇل قىلمىغۇچە، ھېچ نەققاش ئۇنىڭغا نەقىش ئويالمايدۇ. يەنە شۇنىڭغا ئوخشاش مىسال شۆكى، مۇمنى كۆرمەمسەن، مۇم ئۆزىگە نەقىشنى تاشتىن ياخشىراق قوبۇل قىلىدۇ، ئۇنىڭغا مۆھۈر باسقىلى بولىدۇ. ئەمما تاشقا مۆھۈر، يەنى تامغا باسقىلى بولمايدۇ.

خوش، ھەممىنى تونۇيدىغان ئاپىرىدە نەرسىلەرنى، يەنى ئادەملەرنى يارىتىشتىكى مەقسەت، ئۇلارغا، يەنى ئىنسانلارغا خۇدانى تونۇتۇشتۇر. ئالەمنىڭ ياراتقۇچىسى — تەڭرىم سېنى قوبۇل قىلغۇچى قىلىپ ياراتقانىكەن، سەن ئىقتىدار ۋە قابىلىيەت جەھەتتە ئۆزۈڭگە تايان. ئالەمنىڭ ياراتقۇچىسى، يەنى تەڭرىگە تايىنىۋالما. قۇدرەت ۋە سۈپەت بىلەن قىلىنغان ئىشتىن قىلغۇچىنى

نى، يەنى تەڭرىنى تونۇۋال. چۈنكى تېخى قىلىنمىغان ئىشنى قىلىش ئۈچۈن بىر قىلغۇچى كېرەك بولىدۇ ھەم شۇ قىلىنماي قالغان ئىشلار ۋاقتى ـ سائىتى يەتكەندە ھامان قىلىنىدۇ. بەرھەقكى، بۇ زامان كەلگۈچى ۋە كەتكۈچىدۇر. ئۇنىڭ، يەنى شۇ كەلگۈچى ۋە كەتكۈچى زاماننىڭ باشلىنىشى ۋە ئاخىرلىشىشى بولىدۇ. شۇڭا سەن بۇ جاھاننىڭ مۇنتىزىم كونترول قىلغۇچىسى بار ئىكەنلىكىنى بىلگىن. دائىم ئېسىڭدە بولسۇنكى، بۇ جاھانىڭ سىرلىرىنى ئېچىلماس ۋە بۇزۇلماس دەپ گۇمان قىلما، يەنى بۇ جاھان داۋاملىق مۇشۇ ھالەتتە تۇرىدۇ، دەپ ئويلاپ قالما. خۇدايتائالانىڭ ياخشىلىقلىرىنى، قۇدرىتىنى ۋە بەرگەن نېمەتلىرىنى ئويلا. لېكىن ۋۇجۇدى توغرىسىدا ئويلاپ يۈرمە، يەنى ۋۇجۇدى بارلىقى توغرىسىدا گۇماندا بولما. چۈنكى بۇنداق ئويدا بولۇش پۈتۈنلەي گۇناھتۇر. بۇ ھەقتە دېيىلىدۇكى: ئالەمنىڭ ياراتقۇچىسىنى، يەنى تەڭرىنى ئويلاش شەرتتۇر. ئەمما ئاللاھنىڭ زاتى، يەنى جىسمى توغرىسىدا ئويلاش — ئالەمنىڭ ياراتقۇچىسى تەڭرىنىڭ زاتى ـ جىسمى توغرىسىدا خىيالغا يول بېرىش گۇناھتۇر.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام (ئاللاھنىڭ رەھمىتى ۋە سالاملىرى ئۇنىڭغا بولسۇن): «ئاللاھنىڭ نېمەتلىرى ھەققىدە ئويلىنىڭلار» دېگەن.

خوش، ھەر ئىسىم ۋە ھەر سۈپەت بىلەن خۇدايتائالانى ياد قىلغان ۋاقتىڭدا، خۇدايتائالانىڭ ئۇلۇغلۇقى ۋە ئۇنىڭ ھەممىنى ياراتقۇچى ئىكەنلىكىنى؛ ئۆزۈڭنىڭ بولسا، ئاجىز ۋە بىچارە ئىكەنلىكىڭنى ئىزھار قىلغىن. بولمىسا، سەن خۇدايتائالانىڭ ئۇلۇغلۇقىنى ۋە ھەممىگە قادىر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلالمايسەن. خۇدايتائالانى بىرلىك ۋە يېگانىلىق بىلەن تونۇساڭ، شېرىكىدىن،

يەنى شېرىك كەلتۈرۈشتىن قۇتۇلالايسەن. چۈنكى بىر ۋە يېگانە-
لىق، دەرھەقىقەت، خۇدايتائالاغىلا خاستۇر. خۇدادىن ئۆزگىسى-
نىڭ ھەممىسى ئىككىدۇر. چۈنكى ئۇلار، يەنى تەڭرىدىن باشقا
ھەرقانداق نەرسە ئىككىلىك سۈپىتىدە مەۋجۇد بولىدۇ. مەسىلەن:
جىسىمغا ئوخشاش مۇرەككەپ تەركىبلەرنىڭ ئۆزئارا ئارىلىشىشى
ئارقىلىق ئىككى بولۇشى ياكى بۆلۈنۈشى ئارقىلىق ئىككى بولۇشى
ۋە ياكى بىر - بىرىگە قوشۇلۇش ئارقىلىق ئىككى بولۇشى؛
مولېكۇلا ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ بىر - بىرىگە
ئۇرۇلۇشى ئارقىلىق ئىككى بولۇشى (بۇ ھەقتىكى مەزمۇنلار
«شەرھى ئەقائىد» تا بايان قىلىنغان) ياكى ئاتا - ئانىلارغا ئوخشاش
تۇغۇلماق بىلەن ئىككى بولۇش ياكى شەيئى - ماددىغا ئوخشاش
بىر نەرسىدىن بىر نەرسە ھاسىل بولۇش ياكى ماكانغا ئوخشاش
سان جەھەتتىن ئىككى بولۇش ياكى زامانغا ئوخشاش ۋاقىت جە-
ھەتتىن ئىككى بولۇش ياكى خۇسۇسىيەت، يەنى خاراكتېرگە
ئوخشاش بىر نەرسىنىڭ يەنە بىر نەرسىنى قوبۇل قىلىشى ئارقى-
لىق ئىككى بولۇشى ياكى بارلىق - يوقلۇق بىلەن ئىككى بولۇش
ياكى چۈشەنچە — بىلىش جەھەتتىن ئىككى بولۇش قاتارلىقلار.

يۇقىرىدا ئىككىلىكنىڭ ئالامىتى ۋە نىشانلىرىنى بايان قىل-
دۇق. دېمەك، تەڭرىملا ھەممىدىن مۇستەسنا يەككە - يېگانە-
دۇر. بۇنىڭ ھەقىقىتى شۇكى، خۇدادىن بۆلەك ھەرقانداق نەر-
سىنى سەن تەسەۋۋۇر قىلالايسەن. چۈنكى ئالەمنىڭ ياراتقۇچىسى
تەڭرى شەكسىز ۋە شۈبھىسىز، ئۇنى كۆڭلۈڭگە پەيدا قىلغان!

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئىككىنچى باب

پەيغەمبەرلەرنىڭ يارىتىلىشىنىڭ بايانى

بىلگىن، ئەي ئوغۇل، ھەقسۇبھانەۋەتائالا بۇ جاھاننى ھاجەت- مەن بولۇپ ئاپىرىدە قىلمىدى، نە ئويۇن ئۇچۇن ۋە نە جەبىر - زۇلۇم ئۇچۇن ياراتمىدى. بەلكى ئادالەت ئۇچۇن ئاپىرىدە قىلدى ھەمدە ھېكمەت بىلەن ياسىدى ۋە زىننەتلىدى. دانالىقى، ئىلمى ۋە قۇدرىتى بىلەن بارلىقىنىڭ يوقلۇقتىن ئوبدان، ياخشىلىقىنىڭ يامانلىق، يەنى بۇزۇقچىلىقتىن بەلەن ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. ھەرقانداق نەرسىنى پەيدا قىلغان بولسا، شۇنىڭغا يانداش ئادالەت- نى پەيدا قىلدى. ئەلۋەتتە، بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئورۇنسىز قىلمىدى. بەلكى بىلىپ تۇرۇپ ھېكمەت يوسۇنى بىلەن ۋۇجۇدقا چىقاردى. قايسىسى لايىق ۋە ئوبدان بولسا، شۇنى قىلدى. قۇ- ياشسىز ئالەمنى يورۇتالايدىغان، بۇلۇتسىز يامغۇر ياغدۇرالايدىغان قۇدرەتكە ئىگە ئىدى. ئەمما ھەرقانداق ئىشنى ھېكمەت تەقەززاسى بويىچە قىلىشنى خالىدى. شۇڭا ۋاستىسىز ھېچنېمىنى پەيدا قىلمىدى، يەنى بارلىق يارالمىشنى ۋاستە ئارقىلىق ياراتتى. ھەتتا ۋاستىنى ياخشىلىق ۋە يامانلىق، يەنە پىتنە - پاسات، بۇزۇقچىلىققا سەۋەب قىلدى. چۈنكى ۋاستە ئارىدىن كۆتۈرۈلسە، يەنى ۋاستە بولمىسا، تەرتىپ - نىزامنىڭ مۇۋاپىقلىقى، شاراپەت ۋە ئۇلۇغلۇقى ھەم ئارىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتەر ئىدى. ئىش - ھەرىكەت ۋە يارالمىشنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تەرتىپ قاند- داق لازىم بولسا، شۇ تەرتىپكە مۇۋاپىق ۋاستىنى ھەم پەيدا

قىلدى. شۇنىڭدەك، بىر غەزەپ قىلغۇچى، يەنى تەرتىپ ـ نىزام ئىگىسى ۋە غەزەپ قىلىنغۇچى، بىر رىزىق بەرگۈچى ۋە رىزىق يەتكۈزگۈچى لازىم بولدى. چۈنكى بۇ ھەر ئىككى ئىش خۇدايتائالانىڭ بىرلىكىگە گۇۋاھتۇر. شۇنداق ئىكەن، سەن ھەرقانداق ئىشتا ۋاستىنىڭ بولىدىغانلىقىنى چۈشەن. ئەمما ۋاستىگە ئېسىلىۋالما. يەنى ئىشىڭنىڭ نەتىجىلىك ياكى نەتىجىسىز، ھوسۇلنىڭ كۆپ ياكى كەم بولۇشى قاتارلىقلارنى ۋاستىدىن كۆرمە. بەلكى ۋاستىنى پەيدا قىلغان ئاللاھتائالادىن دەپ بىلگىن. مەسىلەن: ئەگەر زېمىن ھوسۇل بەرمىسە، ئۇنى يەردىن كۆرمە؛ يۇلتۇز دەردىڭگە يەتمىسە، ئۇنى يۇلتۇزدىن كۆرمە. چۈنكى يۇلتۇزنىڭ دەردۇ ئەھۋالىڭدىن قانداقمۇ خەۋىرى بولسۇن؟! ئوخشاشلا زېمىننىڭ كۆپ ياكى ئاز ھوسۇل بېرىشىدە قانداقمۇ قۇدرىتى بولسۇن؟! بىراق يەرگە زەھەرلىك دورا ئۆسۈملۈكى تېرىساڭ، ئۇ ئەلۋەتتە زەھەرلىك ھوسۇل بېرىشكە قادىردۇر. ئەمما ياخشىلىق ياكى يامانلىق بىلەن يۇلتۇزنىڭ ھېچقانداق ئالاقىسى يوق (كىشىلەر يۇلتۇزغا قاراپ ياخشىلىقنىڭ ياكى يامانلىقنىڭ بېشارىتىنى بەلگىلەيدۇ. بۇ خاتا قاراش، چۈنكى ئۇمۇ يارالمىش جۈملىسىدىندۇر).

تەڭرىم بۇ جاھاننى ھېكمەت بىلەن بەرپا قىلدى ۋە ھەر تۈرى بويىچە ئۆز لايىقى ۋە سىياقى بىلەن ياسىدى. جاھاننىڭ زىننىتى ئۈچۈن ھايۋاناتنى، يېمەك ـ ئىچمەكنى، كىيىم ـ كېچەكنى ۋە تۈرلۈك ياخشى نەرسىلەرنى — لازىملىقلارنى ياراتتى.

ئاللاھتائالا قۇرئاندا: «ئاسمان ـ زېمىننى ھەق بىلەن ياراتتۇق» دېگەن.

ھەقسۇبھانەۋەتائالا جاھاندا ھېچبىر نېمەتنى بىھۇدە ئاپىرىدە قىلمىدى. ئەگەر «بىھۇدە» دېيىلسە، دەل بەرگەن نېمەتنىڭ ۋە

رىزىقنىڭ قەدرىنى بىلمەسلىكتۇر. چۈنكى تەڭرىم ئىنساننى ئاپى-
رىدە قىلىش بىلەن تەڭ، يېيىش ئۈچۈن تۈرلۈك نېمەتنى پەيدا
قىلدى ۋە ئىنسانلارغا ئاتا قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە
تەرتىپسىز - قالايمىقان بولمىسۇن ئۈچۈن ئىنسانلارغا يەنە سىيا-
سەت، ئۇلارنى تەرتىپلەش ئۈچۈن يول كۆرسەتكۈچى ۋە يول
باشلىغۇچى لازىم بولدى. ئەسلىدە ھەربىر رىزىق يېگۈچى رىزىقنى
ئۆز تەرتىپى ۋە ئادالەت بىلەن يېيىشى لازىم ئىدى. ئۇنداق
بولمىغاندا رىزىق بەرگۈچى قەدرىنى بىلمىگەن ۋە شۈكرى قىلمى-
غانلارغا رىزىق بەرگەن بولۇپ قالىدۇ - دە، ئۇنىڭ مۇكاپاتى،
يەنى جازاسى رىزىق بەرگۈچىگە يېتىدۇ. ۋاھالەنكى، رىزىق بەر-
گۈچى نۇقسانسىز ئىدى. شۇڭا رىزىق يېگۈچىلەرنى ھېچنېمە
بىلمەسلىك سەۋەبىدىن گۇناھلىق بولۇپ قالسىمۇ تاشلىۋەتمىدى.
بەلكى ئۇلار ئۈچۈن، يەنى رىزىق يېگۈچىلەرنى تونۇتۇش، رىزىق
يېمەكنىڭ تەرتىپىنى بىلدۈرۈش ۋە رىزىق بەرگۈچىگە شۈكرى -
قانائەت قىلىشنى ئۆگىتىش ۋە ئالەم ئىشلىرىنى ئادالەت بىلەن
باشقۇرۇش ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەۋەتتى. بۇ ھالدا ئادالەت ھېكمەت
بىلەن نەتىجە بېرىدۇ؛ ھېكمەت نېمەت بىلەن نەتىجە بېرىدۇ؛
نېمەت رىزىق يېگۈچى (ئاۋام) بىلەن نەتىجە بېرىدۇ؛ رىزىق يول
باشلىغۇچى پەيغەمبەرلەر بىلەن نەتىجە بېرىدۇ. ئەگەر ھەممە ئىش
مۇشۇ تەرتىپتىن تاشقىرى بولمىسىلا، ھەقىقەت ئۈچۈن يول ئو-
چۇقتۇر. ئۆزۈڭگە قىياس قىل: سەن، يەنى رىزىق يېگۈچى
رىزىق بەرگۈچى تەرىپىدىن پەزىلەت ۋە ھۆرمەت بىلەن بېرىلگەن
نېمەتلەرنى قوبۇل قىلغان ئىكەنسەن، ئەلۋەتتە، يول باشلىغۇچى-
لارنىڭ ھەققىنى تونۇشۇڭ؛ رىزىق بەرگۈچى ئۈچۈن رەھمەت
ئېيتىشىڭ ۋە ئەۋەتىلگەن پەيغەمبەرلەرنىڭ بەرھەق ئىكەنلىكىنى
ئېتىراپ قىلىپ، ئۇلارغا تەۋە بولۇشۇڭ، يەنى ئۇلارغا ئەگىشى-

شىنىڭ ۋە پەيغەمبەرلەرنى ھەق ۋە راست ئېيتقۇچى، دەپ بىلىشىڭ لازىمدۇر. شۇڭا ئادەمدىن، يەنى ئادەم ئەلەيھىسسالامدىن تاكى ئاخىرقى پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغىچە ھەممىسىنىڭ پەرمانلىرىدا بولغايسەن ۋە دىنىي ئىسلام ئىشىدا ھەممە بەرگەن نېمەتلىرىگە شۇكرى قىلىش يولىدا قىلچە سەھۋەنلىك سادىر قىلمىغايسەن. دىنىي ئىسلامغا ئائىت پەرھىزلەرنى ئوبدان بەجا كەلتۈرگەيسەن. تا ئالەمدە ياخشى نامغا ۋە ھۆرمەتكە سازاۋەر بولاي دېسەڭ، كىتابلارنى، يەنى قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىسلەرنى، پەيغەمبەرلەرنى ھەق ۋە راست بىل. ئۇلار توغرىسىدا ھېچقانداق شەك كەلتۈرمە. شۇندىلا ئىككى جاھاندا، يەنى بۇ ئالەم ۋە ئۇ ئالەمدە گۇناھتىن خالاس بولىسەن!

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگى ئادرىسى

ئۈچىنچى باب

نىمەت ئىگىسىنىڭ ھەققىنى ئادا قىلماقنىڭ بايانى

بىلگىن، ئەي ئوغۇل، بەرگەن نىمىتى ئۈچۈن نىمەت ئىگە-سىگە شۈكرى ئېيتىش ھەممە ئادەمگە ۋاجىبتۇر، يەنى باش تارتىپ بولمايدىغان مەجبۇرىيەتتۇر. ھەقسۇبھانەۋەتائالا: «بەر-گەن نىمەتلىرىمگە شۈكرى قىلىڭلار» دەپ پەرمان قىلغان. شۇڭا بىز شۇ نىمەت ئىگىسىگە ئۇشبۇ پەرمان يۈزىسىدىن، يەنى پەرمان قىلغانلىقى سەۋەبىدىنلا ئەمەس، بەلكى نىمەت ئاتا قىلغانلىقى سەۋەبلىك شۈكرى قىلىشىمىز شەرتتۇر. چۈنكى ئادەمزات ئۆز ۋۇجۇدىنى پۈتۈن ئۆمرىدە پەقەت شۈكرى ئۈچۈنلا سەرپ قىلسى-مۇ، نىمەت ئىگىسى ئاتا قىلغان نىمەتنىڭ مىڭدىن بىرىنىڭ شۈكرىسىنىمۇ ئادا قىلىپ بولالمايدۇ. دىنى ئىسلامدا تائەتنىڭ سانى بەشتۇر. بۇنىڭدىن ئىككىسى پەيغەمبەرلەرگە خاستۇر؛ ئۈ-چى خالايىققا، يەنى ئاۋامغا خاستۇر. بۇ ئۈچىنىڭ بىرى، تىل بىلەن ئىقرار قىلماق ۋە كۆڭلى بىلەن ئېتىراپ قىلماق؛ ئىككىن-چىسى، بەش ۋاخ نامازنى ئادا قىلماق؛ ئۈچىنچىسى، ئوتتۇز كۈن روزا تۇتماق.

«ئەشھەدۇئەن لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇ-لىللاھ» دېمەك ئاللاھتائالادىن ئۆزگە ھېچ ئىلاھنىڭ يوقلۇقىغا دەلىل ئېيتقانلىق بولىدۇ. ناماز ئۆتىمەك، تىلىدا ئېيتقانغا تەس-تىق قىلىپ، بەندىلىككە ئىقرار قىلغانلىق بولىدۇ. روزا تۇت-

ماق، دېگىنىنى ئەمەلدە كۆرسىتىپ، خۇدايتائالانىڭ خۇدالىقىغا ئىقرار قىلغانلىق بولىدۇ. ناۋادا سەن «مەن خۇدانىڭ بەندىسى» دېگەن ئىكەنسەن، ئۇ ھالدا بەندىلىك ھالىتىدە بولۇپ، ئۆزۈڭنى بەندىلىك يوسۇنىدا تۇتۇشۇڭ كېرەك. مىسالەن، ساڭا بەندە بولـ- غان كىشى، ئەلۋەتتە ساڭا تائەت قىلىشى لازىم. ئوخشاشلا سەن خۇدانىڭ بەندىسى ئىكەنسەن، سەنمۇ ھەم خۇدانىڭ بەندىلىكىدە بولۇپ، خۇداغا تائەت قىلىشتىن باش تارتماسلىقىڭ شەرتتۇر. «ئىتائەتسىز بەندە» بولما. ئىتائەتسىز بەندىدە ئېتىقاد بولمايدۇ. ئې- تىقادسىز بەندىنىڭ ئۆمرى كوتا بولىدۇ، يەنى ئېتىقادسىز بەندىدە ئىنسانىي خىسلەت كەم بولىدۇ. نەزمە:

كىشى تۇتسە ئۆزىنى ساھىب كۆلۈ،
خۇدالىقنى قىلغان بولۇر ئارزۇ.

— ئاگاھ بول، ئەي ئوغۇل، ناماز ۋە روزا خاس خۇدايتائالانىڭ ئىبادىتىدۇر، يەنى خاس خۇدايتائالاغا قىلىنىدىغان ئىبادەتتۇر. شۇڭا بۇ توغرىدا سەھۋەنلىك سادىر قىلما. چۈنكى خاس خۇدايتائالاغا بولغان ئىبادەتتە سەھۋەنلىك ئۆتكۈزسەڭ، باش- قا تائەتتە توختاپ قالىسەن. شۇنى بىلگىنكى، شەرىئەت ئىگىلى- رى نامازنى ھەممە دىنغا باراۋەر بۇيرۇغان. شۇڭا ھەرقانداق بىر كىشى نامازدىن قول يىغسا، ھەممە دىندىن يۈز ئۆرۈگەن بولىدۇ.

ئەي ئوغۇل، نامازنى تەرك قىلىشنى كۆڭلۈڭگە ۋە ياكى خىيالىڭغىمۇ كەلتۈرمە. ئەگەر دىيانەت يۈزىسىدىن ۋە ياكى ئە- قىل يۈزىسىدىن تەسەۋۋۇر قىلساڭ، نامازنىڭ كۆپلىگەن پايدىسى بارلىقىنى بىلىسەن. بىرىنچى پايدىسى شۇكى، ھەرقانداق كىشى بەش ۋاخ نامازنى بەجا كەلتۈرسە، ئالدى بىلەن ئىگىنىنى (كىيىـ-

مىنى) پاك تۇتمىقى لازىم بولىدۇ. ھېچبولمىغاندا، پاكلىق، يەنى پاكىزلىق — ئېرىغسىزلىقتىن ئوبداندۇر؛ يەنە بىرى، ناماز ئۆتىسەڭ، تەكەببۇرلۇقتىن خالىي بولىسەن. چۈنكى نامازنىڭ ھەقىقىتى كەمتەرلىك، يەنى ئۆزىنى ئەدەپ بىلەن تۇتۇشتۇر. ئەگەر سەن تەبىئىتىڭنى كەمتەرلىك - كىچىك پېئىللىق بىلەن بېزىسەڭ، پۈتكۈل ۋۇجۇدۇڭ — ئەزالىرىڭ شۇ يوسۇنلۇق زىننەتلىنىدۇ. ئۇلار قول، پۇت، كۆز، تىل، قۇلاق، قورساق ۋە ئەۋرەتلىرىڭدۇر. بۇلارنى تىزگىنلىمەك ۋە پاك تۇتماق شەرتتۇر. بەدەن ئەزالىرىڭنى ئەخلاقسىزلىق، بۇزۇقچىلىق ۋە ناشايىستە ئىشلاردىن يىراق تۇت. تا روزىنىڭ ھەققىنى ئادا قىلغان بولىسەن. بىلىپ قوي، روزا تۇتۇشنىڭ پايدىسى شۇكى، كىچىلىك ۋە كۆندۈزلۈك نېنىڭ بولسا، كۈندۈزى يەيدىغان نېسىۋىنى موھتاجلارغا بەرگىن. تا ئاچلىق تارتقانلارنىڭ ساۋابى ساڭا بولىدۇ. قىلغان ئىشىڭنىڭ شەپقەت ۋە مەنپەئىتىنى كۆرىسەن. ئومۇمەن، بۇ ئۈچ تائەتكە ئەمەل قىلىش جاھان خەلقىنىڭ ئىشىدۇر. شۇڭا بۇنىڭدا سەھۋەنلىكنى، يەنى سەھۋەنلىك ئۆتكۈزۈپ قويۇشنى ئۆزۈڭگە راۋا كۆرمە. بۇ ئۈچ تائەتنى ھەرگىز تەرك قىلما. ناۋادا تەرك قىلساڭ، بۇنىڭغا ھېچبىر ئۆزرە يوقتۇر. ئەمما بۇ ئىككى تائەتنى، يەنى پەيغەمبەرلەرگە خاس تائەتنى ئۆزرە بولسا، تەرك قىلماق راۋادۇر.

بۇ بابتا سۆز كۆپ ئىدى، ئەمما زۆرۈرلىرىنىلا بايان قىلدۇق.

تۆتىنچى باب

قۇۋۋەت بارىدا تائەتنى زىيادە قىلماقنىڭ بايانى

— بىلگىن، ئەي ئوغۇل، خۇدايتائالا باي ۋە كۈچ - قۇدرىتى بارلارغا خاس ئىككى ئىشنى پەرھىز قىلدى. بىرى زاكات، بىرى ھەج. كىمنىكى دۇنياسى ۋە قۇدرىتى بولسا، زاكات بەرسە، خانەئى كەئبەنى زىيارەت قىلسا بولىدۇ. قۇدرىتى بولمىسا، پەرھىز ئەمەس. ھەجنى دۇنيادارلار، پۇل - مېلى بار بايلار ئادا قىلسا بولىدۇ. چۈنكى ھەج قىلماقنىڭ ئالدىنقى شەرتى سەپەردۇر. نامرات ۋە ئاجىزلارغا سەپەر بۇيرۇماق تولىمۇ ئەقىلسىزلىقتۇر. كۆرمىگەننى كۆرۈش، يېمىگەننى يېيىش، تاپمىغاننى تېپىش — سەپەرنىڭ لەززىتى. بىلگىنكى، لەززەتنىڭ ھەممىسىنى سەپەردە كۆرىسەن. كۆرمىگەننى كۆرىسەن، يېمىگەننى يەيسەن، تاپمىغاننى تاپىسەن. ئەمما بۇ ئىشلارغا سەپەر قىلماي تۇرۇپ مۇيەسسەر بولغىلى بولمايدۇ. شۇڭا سەپەر ئەھلى جاھان كۆرگەن بولغاچقا، تەجرىبىلىك ۋە دانا كېلىدۇ. ئۇلار باشقىلار كۆرمىگەننى كۆرگەن، باشقىلار ئاڭلىمىغاننى ئاڭلىغان. بۇ ھەقتە دانالار: «ئاڭلىغان كۆرگەندەك ئەمەس» دېگەن.

بىلگىن، ئەي ئوغۇل، ئەگەر دەرۋىش ۋە نامرات كىشى ھەج قىلسا، ئۆزىنى ھالاكەتكە سالغان بولىدۇ، چۈنكى دەرۋىشلەر دۇنيادارلارنىڭ قىلىقىنى قىلسا، گويا ساقلارنىڭ ئىشىنى قىلغان

ئاغرىقلارغا ئوخشاپ قالىدۇ. بۇ خۇددى ھاجىنىڭ قىسسىسىغا ئوخشاشتۇر.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، بىر ۋاقىتلاردا بۇخارانىڭ ھاكىمى ھەج قىلىشنى ئىرادە قىلدى. ئۇ نېمەتكە باي، دۇنيادار كىشى ئىدى. شۇ قېتىم سەپەرگە چىققانلار ئىچىدە ئۇنىڭدىن بايراق كىشى يوق ئىدى. ھەممىگە ئۇ ھەمدەمدە بولاتتى. يۈزدىن ئارتۇق تۆگە ئۇنىڭ يۈكىنى تارتاتتى. ئۆزى ھارۋىدا ئولتۇرۇپ خىرامان يول يۈرەتتى. دەرۋىش ۋە پۇلدار بايلار ئۇنىڭغا ھەمراھ ئىدى. ۋاقىتدىكى، ئۇلار ئەرافاتقا يېقىن كەلگەندە ئاچ ۋە ئۇسسۇز، يالاڭ ئاياغ بىر دەرۋىش كىشى ئۇدۇل ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى. دەرۋىش ھاكىمنى بۇ قاتارلىق نازۇ نېمەت، راھەت ـ پاراغەت ئىچىدە كۆرۈپ، ئۇنىڭغا قاراپ:

— ئۇ ئالەمگە بارغاندا مۇكاپاتمۇ، جازامۇ ھەر ئىككىمىز ئۇچۇن تەڭ باراۋەردۇر. سەن بۇ قاتارلىق راھەت ـ پاراغەت ئىچىدە يول يۈرۈپسەن، مەن بولسام بۇ قاتارلىق جاپا ـ مۇشەققەت ئىچىدە كۈن كەچۈرۈۋاتىمەن، — دېدى. ھاكىم:

— مۇكاپات كۈنىدە ئەلۋەتتە، خۇدايتائالا ماڭىمۇ ساڭا ئوخشاشلا جازا بېرىدۇ. ئەمما، مېنىڭ مەرتىۋەم، يەنى ھال ـ كۈنۈم سېنىڭ ئۇشبۇ مەرتىۋەڭ، يەنى ھال ـ كۈنۈڭ بىلەن ئوخشاش بولغان بولسا، ھەرگىزمۇ دەشت ـ باياۋانلارنى كېزىپ بۇ يەرگە كەلمەسىدىم، — دېدى. دەرۋىش:

— نېمە ئۇچۇن كەلمەسىدىڭ؟ — دېدى.

ھاكىم دېدىكى:

— مەن خۇدانىڭ پەرمانى بىلەن كەلدىم. سەن بولساڭ خۇدانىڭ پەرمانىغا خىلاپلىق قىلدىڭ. مېنى بولسا خۇدا چىللاپ

كەلدى. شۇڭا مەن مېھماندۇرمەن. سەن بولساڭ تېخى بىر بالا ئىكەنسەن. بالىنىڭ ھۆرمىتى نەدىمۇ مېھماننىڭ ھۆرمىتى بىلەن تەڭ بولالىسۇن؟! خۇدايتائالا ھەج قىلماقنى دۇنيادارلارغا بۇيرۇغان ۋە: «ئۆز ئىختىيارىڭلار بىلەن ئۆزۈڭلارنى ھالاكەتكە سالماڭلار» دېگەن. ئەمما سەن خۇدايتائالانىڭ پەرمانىغا خىلاپ ھالدا ئاچ، ئۇسسۇز ۋە بىچارىلىك بىلەن چۆل كېزىپ ئۆزۈڭنى ھالاكەتكە تاشلاپسەن. شۇڭا پەرمان تۇتقانلار، يەنى پەرمان بويىچە ئىش قىلغانلار بىلەن ئۆزۈڭنى قانداقمۇ باراۋەر ئورۇندا قويالايسەن؟! ھەر كىشى ئۆز ھالىغا بېقىپ ھەج ئادا قىلسا، خۇدايتائالانىڭ پەرمانىنى تۇتۇپ، بەرگەن نېمىتىنىڭ ھەققىنى ئادا قىلغان بولىدۇ!

— ئەي ئوغۇل، ۋاقتىنكى، سەندە ھەم ھەجنىڭ سەرەمجانلىرى، يەنى تەييارلىقلىرى تولۇق پۈتكەن بولسا، تائەتتە سەھۋەنلىك سادىر قىلما. ھەجنىڭ سەرەمجانلىرى بەش تۈرلۈك بولىدۇ، ئۇلار: بايلىق (مال - بىسات)، مۇددەت (ۋاقىت)، ھۆرمەت، خاتىرجەملىك ۋە راھەت. ناۋادا بۇ بەش تۈرلۈك شەرتنى ھازىرلىغان بولساڭ، تىرىشىپ ھەجنى تامام قىل. شۇنى بىلگىنكى، ھەج قۇدرىتىڭ، يەنى ئىمكانىيىتىڭ بولغاندا سەندىن ھېچ ۋاقىتتا ساقىت بولمايدىغان، يەنى ساقىت قىلىشقا بولمايدىغان تائەتتۇر.

بىلگىنكى، خۇدايتائالا زاكات بەرگۈچىنى ئۆزىنىڭ يېقىن دوستى ھېسابلايدۇ. زاكات بەرگۈچى ئۆزگە قۇۋۋىنىڭ ئارىسىدا پادىشاھ مەسەللىكتۇر. چۈنكى ئۇ ئۆزگىلەرگە (پۇقرالارغا) تۇر-مۇش لازىمەتلىكلىرىنى بەرگەنلىكى ئۈچۈن، پۇقرالار قولىغا تەگ-كەن شۇ زاكات ئارقىلىق تىرىكچىلىك قىلىدۇ.

خۇدايتائالا ھەممىگە قادىردۇر. ئۇنىڭ قولى ھەمىشە بايلار ئۈچۈن ئوچۇقتۇر. شۇڭا مۇشۇ ھېكمەت بويىچە بەزىلەر باي

بولىدۇ، بەزىلەر كەمبەغەل. بۇ سەۋەبلىك كىشىلەر ئارا مەرتىۋە ۋە شاراپەتتە بىر ـ بىرىدىن كەم ـ ئارتۇق ياكى يۇقىرى ـ تۆۋەنلىك جەھەتتىن پەرق كېلىپ چىققان.

ئادەتتە زاكاتنى يىلدا بىر قېتىم بەرگەن تۈزۈك. ئەمما سەدىقە ئۆزگىچە ۋە ئالاھىدە تائەتتۇر، ئۇ پەرھىز ئەمەس.

سەدىقىنى ساخاۋەت ۋە ئادەمگەرچىلىك يۈزىسىدىن قانچىلىك بەرگىڭ كەلسە، شۇنچىلىك بەرگىن. ئۇنى سەھۋەنلىك دەپ بىلمە، سەدىقە بەرگۈچىلەرنى تەڭرىم دائىم پاناھىدا ساقلايدۇ.

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: «سەدىقە بالانى رەت قىلىپ، ئۆمۈرنى زىيادە قىلىدۇ» دېگەن.

ئەي ئوغۇل، ھەجنىڭ، زاكاتنىڭ ۋە سەدىقىنىڭ ھەققىدە كۆڭلۈڭدە شەك بولمىسۇن. بۇ ھەقتە «نېمە ئۈچۈن؟» دېگەندەك ناباب سوئاللارنى سورىما. يىگىرمە مىسقال ئالتۇندىن يېرىم مىسقالنى، كالا، قوي ۋە تۆگىلەرنى نېمە دەپ بەرگۈدەكمىز؟ نېمە دەپ قۇربانلىق قىلىمىز؟ دېگەندەك سۆزلەردىن كۆڭلۈڭنى پاك تۇت. گۇمان قىلما. بىلمىسەڭ كېرەك يوق. پەقەت خۇدايتائالانىڭ پەرمانىنى تۇتساڭ بولدى. چۈنكى سەن بەندە. «نېمە ئۈچۈن مۇنداق ۋە نېمە ئۈچۈن ئۇنداق ئەمەس؟» دېگەندەك سۆزلەرنى قىلىش بەندىنىڭ ئىشى ئەمەس.

ھەرقاچان خۇدايتائالانىڭ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرگەن ۋاقىتىڭدا ئاتا ـ ئاناڭنىڭ ھەققىنى ھەم تونۇ. چۈنكى ئۇمۇ، يەنى ئاتا ـ ئانىنىڭ ھەققىنى تونۇش خۇدانىڭ پەرمانىدۇر.

بەشىنچى باب

ئاتا - ئانىنىڭ ھەققىنى تونۇماقنىڭ بايانى

— بىلگىل، ئەي ئوغۇل، تەڭرى بۇ جاھاننى ئاۋات قىلىشنى ئىرادە قىلىپ، [ئىنسانلارنىڭ] نەسلىنى كۆپەيتىش ئۈچۈن شەھۋەتنى پەيدا قىلدى. ئاتا - ئانىنى پەرزەنتنىڭ دۇنياغا كېلىشىگە سەۋەب قىلدى.

بەس، پەرزەنتنىڭ دۇنياغا كېلىشىگە سەۋەب بولغان ئاتا - ئانىنىڭ ھەققىنى بەجا كەلتۈرمەك پەرزەنت ئۈچۈن ۋاجىبتۇر. ئاتا - ئانامنىڭ مەندە نېمە ھەققى بولسۇن، پەرزەنتنىڭ دۇنياغا كېلىشى ئۇلارنىڭ (يەنى ئاتا - ئانىنىڭ) نەفسى خاھىشىدىن بولغان، شۇڭا پەرزەنتلىرىگە شەپقەت قىلىش ۋە پەرزەنتلىرىنىڭ ئېغىرىنى كۆتۈرۈش ئاتا - ئانا بولغۇچىنىڭ مەجبۇرىيىتى، دېمە. ئاتا - ئانىنىڭ ئەڭ ئەقەللىي ھەققى شۇكى، ئاتا - ئاناڭ سەن بىلەن پەرۋەردىگارىڭ ئارىسىدا سېنىڭ دۇنياغا كېلىشىڭ ئۈچۈن ۋاسىتە بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن پەرۋەردىگارىڭنى قانچىلىك ئۇلۇغ كۆرسەڭ، ۋاسىتە بولغۇچىنى (يەنى ئاتا - ئاناڭنى) شۇنچىلىك ھۆرمەت قىلغىن! ئاتا - ئاناڭ سېنى كىچىكىڭدىن تارتىپ مېھرى - مۇھەببەت، شەپقەت ۋە مەرھەمەت بىلەن پەرۋىش قىلدى. خۇدايتائالا: «ئۇلۇل - ئەمر» دېگەن. ھەدىستە كۆردۈمكى، «ئۇلۇل — ئەمر»نىڭ بىر مەنىسى «ئاتا - ئانا» دېيىلگەن.

ئەرەب تىلىدا «ئەمر» نىڭ مەنىسى ئىككىدۇر — ھەم پەرمان ھەم قۇدرەت ۋە قۇۋۋەت. ئاتا ـ ئانىدا قۇدرەت بولغانلىقى ئۈچۈن سىنى پەرۋىش قىلدى؛ پەرمان (يەنى پەرمان ئىگىسى) بولغانلىقى ئۈچۈن ساڭا ياخشىلىق ۋە ئەدەپ ـ ئەخلاقنى ئۆگەتتى.

— ئەي ئوغۇل، ئاتا ـ ئاناڭنىڭ كۆڭلىگە ئازار بېرىشتىن ساقلان! ئاتا ـ ئاناڭنىڭ كۆڭلىگە ئازار بەرسەڭ، تەڭرىم ئاتا ـ ئاناڭنىڭ ھەققىنى غەزەپ بىلەن سەندىن سورايدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولغاي) دىن سورىدى:

— ئاتا ـ ئانىنىڭ ھەققى نېمە ۋە نەچچە؟

ھەزرىتى ئەلى دېدىكى:

— ئاتا ـ ئانىغا قانداق مۇئامىلە قىلىشتا ئۇشبۇ مەسىلە كۇپايىدۇر: ھەزرىتى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ (ئاللاھنىڭ رەھمىتى ۋە سالاملىرى ئۇنىڭغا بولسۇن) ئاتا ـ ئانىلىرى ئۆز زامانىسىدا ھەزرىتى پەيغەمبەرنىڭ سۆھبەتلىرىگە داخىل بولغانلىرىدا، ئۇل ھەزرەت (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام) ئاتا ـ ئانىسىنى ئۆزىدىن يۇقىرى ئولتۇرغۇزۇپ، پەرزەنتلىك بۇرچىنى ئادا قىلىشنى ئۆزى ئۈچۈن ۋاجىب دەپ قارايتتى.

— بەس، ئەي ئوغۇل، ئاتا ـ ئانىنى دىنى ئىسلام سەۋەبىدىن ئەمەس، بەلكى ئۆز ۋۇجۇدۇڭ (يەنى دۇنياغا كېلىشىڭگە ۋاسىتە بولغانلىق) سەۋەبىدىن بولسىمۇ ھۆرمەت قىل. ئاتا ـ ئاناڭ سېنى پەرۋىش قىلىپ، ياخشى تەربىيىلەپ قاتارغا قوشقانلىقى سەۋەبلىك ھۆرمەت قىل. ئاتا ـ ئانا ھەققىدە ھەرگىز قارا سانىما. ئەگەر ئۇلار ھەققىدە قارا سانىساڭ، ئۇلارنى ھۆرمەتلىمىسەڭ، ھېچبىر ياخشىلىققا لايىق ۋە سازاۋەر بولالمايسەن. ئاتا ـ ئانىنىڭ ياخشىلىقىنى بىلمىگەن، ھەققىنى ئادا

قىلمىغان ئادەم باشقىلارنىڭ قەدرىنى ھەم بىلمەيدۇ. ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئادەمگە ياخشىلىق قىلىش دۇرۇس ئەمەس. شۇڭا سەن ھەم ئۆزۈڭگە دۇرۇس بولمىغان ئىشنى ئىزدىمە.

پەرزەنتلىرىڭدىن ھۆرمەت تەمە قىلساڭ، ئالدى بىلەن ئاتا ـ ئاناڭغا ھۆرمەت قىل. چۈنكى پەرزەنت تۇغۇلغاندىن باشلاپ ئاتا ـ ئانىنىڭ قىلمىشىنى كۆرۈپ ئۆگىنىدۇ. مىسالى، ئاتا ـ ئانىنى بىر مېۋىلىك دەرەخكە ئوخشاتساق، پەرزەنت شۇ دەرەخنىڭ مېۋىسىدۇر. دەرەخنىڭ تەربىيىتى قانچىكى كۆپ بولسا، شۇنچە ياخشى مېۋە بېرىدۇ. ئوخشاشلا ئاتا ـ ئاناڭنى قانچە كۆپ رازى قىلساڭ، ئۇلارنىڭ دۇئاسى بىلەن تەلەپ قىلغان نەرسەڭگە شۇنچە تېز ئېرىشەلەيسەن. ئاتا ـ ئاناڭ سەندىن رازى بولسا، تەڭرىمۇ سەندىن رازى بولىدۇ. مىراسنى دەپ ئاتا ـ ئاناڭنىڭ ئۆلۈمىنى تىلىمە. ئاتا ـ ئاناڭ ئۆلمىسىمۇ، ساڭا قىسمەت بولغان رىزق ھامان ساڭا يەتكۈسىدۇر. رىزق (مىراس) ئۈچۈن مۇشەققەتنى ئۆزۈڭگە لازىم تۇتما. ناۋادا شۇ رىزق تەقدىر ـ قىسمەتتە ساڭا پۈتۈلگەنىكەن، ئۇ ئارتۇق ياكى كەم بولماي ساڭا تەگكۈسىدۇر. ھەرقانچە ھەرىكەت قىلغىنىڭ بىلەنمۇ كۆپىيىپ قالمايدۇ. شۇنداق دېيىلىدۇكى: قىسمەتتە پۈتۈلگەن رىزق ئۆزگىرىپ قالماس ۋە ھەرىكەت قىلغان بىلەنمۇ كۆپىيىپ قالماس. ئەگەر تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشىشنى ئىرادە قىلساڭ، سەھەر تۇرۇپ ئۆزۈڭدىن تۆۋەن مەرتىۋە، تۆۋەن تۇرمۇشتىكىلەرنىڭ ھالىغا قارا. شۇندىلا ئاللىقاچان تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشكەنلىكىڭنى بىلەلەيسەن. گەرچە دۇنيا (پۇل ـ مال) نىڭ يوقلۇقىدىن كەمبەغەل بولساڭمۇ، ئەقىل ـ پاراسەتكە باي بولغىن. چۈنكى ئەقىل ـ پاراسەت، بىلىم — مال ـ دۇنيادىن كۆپ ياخشىدۇر. ئەقىل ـ پاراسەت ۋە ئىلىمنى پۇل ـ مالغا سېتىۋالغىلى بولماي-

دۇ. مالدار (پۇل ـ مال ئىگىسى) نادان، ئىلىمسىز بولسا، پات پۇرسەتتە موھتاج ۋە گادای ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ. ئاقىل (ئىلىم ئەھلى) نىڭ مېلىنى ئوغرى ئالالماس، ئوتتا كۆيمەس، سۇ ئاقتۇرۇپ كېتەلمەس! پەم ـ پاراسەتلىك ۋە ساھىبى ئاقىل بولساڭ، ھۈنەر (ئىلىم) ئۆگەنگىن. چۈنكى ھۈنەرسىز (ئىلىمسىز) «دانا» گويا كىيىمسىز تەن ۋە جانسىز سۈرەتكە ئوخشايدۇ. بۇنى «ئەدەپ — ئەقىلنىڭ سۈرىتى» دېگەن ئىبارىدىن چۈشەن!

ئالتىنچى باب

ھۈنەرنىڭ قىممىتى گۆھەردىن ئارتۇق ئىكەنلىكىنىڭ بايانى

گۆھەرنىڭ (پۇل - مېلىڭ) نىڭ كۆپ بولۇشىدىن، ھۈنىرىڭ (بىلىمىڭ) نىڭ كۆپ بولۇشى ياخشىدۇر.

— ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى، ھۈنەرسىز (ئىلىمسىز) كىشى مۇغىلان (چۆلدە ئۆسىدىغان تىكەنلىك ئۆسۈملۈك) دەرىخىگە ئوخشايدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ (مۇغىلاننىڭ) غولى بار، سايىسى يوق-تۇر. نە ئۆزىگە پايدىسى تەگمەس، نە غەيرىگە.

ئالىي نەسەبلىك كىشىمۇ ھۈنەرسىز (ئىلىمسىز) بولسا، خەلق ئارىسىدا ئىززەت - ھۆرمەتتىن مەھرۇم قالىدۇ. چۈنكى كىشى ھۈنىرى (ئىلمى) بىلەن ئىززەت تاپىدۇ. ئەمما گۆھىرى (پۇل - مېلى) نىڭ كۆپ بولۇشى سەۋەبلىك ئىززەت تېپىشى ناتايىن. نەسلى - نەسەب گۆھىرىڭ بولمىسا (نەسلى - نەسەبىڭ تۆۋەن بولسا)، بۇنىڭ كارى چاغلىق. تىرىشىپ - تىرمىشىپ ئىنسانلىق گۆھىرى (ئىنسانغا خاس ئەقىل - پاراسەت، بىلىم) نى ھاسىل قىلغىن. چۈنكى ئىنسانلىق گۆھىرى نەسلى - نەسەب گۆھىرى (ھۈنەرسىز ئالىي نەسەبلىك، ئېسىلزادىلەر) دىن كۆپ ياخشىدۇر.

ئېيتىپتۇلاركى: شەرەپ نەسەبتىن ئەمەس، بەلكى ئەقىل بىلەن ھۈنەر (ئىلىم) دىن؛ ئۇلۇغلۇق پۇل - مال ۋە ياكى

www.uyghurkitap.com

ئاتا ـ ئانا قويغان كاتتا ئىسىمدىن ئەمەس، بەلكى ئىلىم بىلەن پاراسەتتىن ھاسىل بولىدۇ. چۈنكى ئاتا ـ ئانا قويغان ئىسىم كىشىلەرنىڭ بىر ـ بىرى بىلەن تونۇشۇش ۋە سىنى چاقىرىشىنىڭ نىشانىسى — ئالامىتىدۇر. ھەقىقىي نام ـ شەرەپ، ئۇلۇغلۇقنى ئىلىم ـ ھۈنەر ئارقىلىق ئۆزۈڭ قويغايسەن! شۇنى بىلگىنكى، ئىلىم ـ ھۈنىرىڭ بىلەن ئۆمرۈڭ باقىيدۇر. قانداقتۇر كىتاب تەسنىق قىلغان، مەدرىسە بىنا قىلغانلارنىڭ ۋە ياكى ئەھمەد، مۇھەممەد، مۇسا، جەئفەر··· دېگەنگە ئوخشاش ئۇلۇغلارنىڭ ۋە ياكى كامىل ھۆكۈمالارنىڭ ئىسىملىرىنى ئۆزىگە ئىسىم قىلىپ قويۇۋالغان بىلەنمۇ، ئەھلى نەسەبلىرىنىڭ ئىلكىدە ھۈنەر گۆھەرى بولمىسا، ھېچ كىشىنىڭ سۆھبىتىگە يارىمايدۇ.

— ئەي ئوغۇل، كىم بولسۇن، ئىلكىدە ھۈنەر گۆھىرى بولسىلا، ئۇنىڭ ئېتىكىنى مەھكەم تۇت، قولۇڭدىن چىقىرىپ قويما!

— ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى، ھۈنەرلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى ناتىقلىقتۇر. تەڭرىم ئىنساننى ھەممە مەخلۇقاتتىن كاتتا قىلىپ ياراتتى. باشقا جانلىقلاردىن ئادەمنىڭ بەدىنىدە ئون نەرسىنى زىيادە قىلدى. ئۇ ئون نەرسىدىن بەشى بەدەننىڭ ئىچىدە، بەشى بەدەننىڭ تېشىدا. بەدەننىڭ ئىچىدىكى بەش نەرسە: پىكىر قىلماق؛ يادىغا (يادقا) ئالماق؛ بىر نەرسىنى ئۇنتۇپ قالماي، كۆڭلىدە ساقلىماق؛ خىيال قىلماق؛ سۆزلىمەك.

بەدەننىڭ تېشىدىكى بەش نەرسە: ئاڭلىماق؛ كۆرمەك؛ پۇرىماق؛ سىيلىماق (سىيلاش ئارقىلىق قاتتىق ـ يۇمشاقنى بىلىش)؛ تېتىماق (تېتىش ئارقىلىق ئاچچىق ـ تاتلىقنى بىلىش). بۇ نەرسىلەر ھايۋانلارغا نېسىپ بولغان ئەمەس. نېسىپ بولدى دېگەندىمۇ، ئادەمدە بولغان دەرىجىدە ئەمەس. ئۇشبۇ

سەۋەبتىن ئىنسانلار ئۆزگە جانلىقلارغا پادىشاھتۇر. قاچانكى بۇ-
لارنى چۈشەنگەن بولساڭ، ئۇنداقتا ھۈنەر (ئىلىم) ئۆگەنگىن؛
تىل بىلەن ھۈنەر (سۆز ماھارىتىنى) ئۆگەنكىن، يەنى يېقىملىق
سۆزلەشنى ئۆزۈڭگە ئادەت قىل. تا سۆزنى جاي - جايىدا —
ئۆز ئورنىدا سۆزلە. ئورۇنسىز ئېيتىلغان سۆز كىشىنى بىزار
قىلىدۇ. كىشىلەر ئارىسىدا — ئارتۇقچە سۆز بولۇۋاتقان ئورۇن-
دا، سەن خامۇشلۇقنى ئىختىيار قىل؛ پايدىسى يوق سۆز ھەرۋا-
قىت زىيانلىقتۇر.

ھۈنەرنىڭ (ئىلىمنىڭ) ئەسىرى مەلۇم بولمىغان ھەرقانداق
سۆزنى دېمىگەن ياخشى. ھۆكۈمالار سۆزنى شارابقا ئوخشىتىدۇ.
چۈنكى ئۇنىڭدا ھەم خۇمار رەنجى (شاراب ئىچىپ ئادەتلەنگەن
كىشىنىڭ يەنە ئىچكۈسىنى كەلتۈرىدۇ) ھەم داۋا، ھەم ئازار
رەنجى (ئىچكەندىن كېيىن باش ئاغرىيدۇ) بولغانلىقىدىندۇر.
شۇڭا سورىمىغان سۆزنى زىنھار ئېيتما. بىھۇدە ۋە ئورۇنسىز
سۆزلىمەكتىن پەرھىز قىل. قاچانكىم، بىرى سەندىن سۆز سو-
رىسا، راست ئېيتقىن. كۆرگەنلىكى كىشىگە پەند - نەسىھەت
قىلىپ يۈرمە. ئېيتىپتۇلاركى:

ئاشكارا قىلىنغان نەسىھەت، گويا تاشقا مۇشتلىغانغا باراۋەر.

ئەگەر بىر تۈپ دەرەخ ئەگرى ئۆسۈپ شاخ ۋە يوپۇرماق
چىقارغان بولسا، ئۇنى تۈز ئۆستۈرۈشنىڭ چارىسى كەسمەك ۋە
يونۇماقتۇر. يېقىملىق سۆزلەرنى قىلغاندا (ياكى سۆزنىڭ ئۆز
ئورنى تېپىلغاندا) بېخىللىق قىلما. چۈنكى ئادەملەر مال -
دۇنياغا قارىغاندا ياخشى سۆز، ماختاش، ئىنئام - ئېھسانغا
بەكرەك قىزىقىدۇ. تۆھمەت تولا يەردە بولماقتىن، يامان نىيەت-
لىك ۋە ناچار قىلىقلىق دوستلار ئارىسىدا يۈرمەكتىن ئۆزۈڭنى
قاچۇر. ئۆزۈڭنى ئۆزۈڭ ئالدىما، يەنى قىلغان يامان ئىشلىرىڭنى

ياخشى دەپ گۇمان قىلما. مۇقىم بىر يەردە تۇرۇشقا ئادەتلەن. ئەگەر بىرسى سېنى ئىزدىمەكچى بولسا، شۇ يەردىن تاپسۇن. خالايىق غەم ـ قايغۇغا يولۇققاندا، سەن شادلانما. خەلق قايغۇرسا، سەنمۇ تەڭ قايغۇرغىن. شۇنداق قىلساڭ، باشقىلارمۇ سېنىڭ غەم ـ قايغۇلىرىڭغا ھەمشىرىك بولىدۇ. ئەل ئۈچۈن ئادالەتنى ياقىلا، تا ئۆزۈڭ ئۈچۈن ئادالەتنى ياقىلىغان بولىسەن؛ باشقىلارغا توغرا سۆزلىسەڭ، سەنمۇ باشقىلاردىن توغرا جاۋاب ئاڭلايسەن. شور ئارىلاش يەرگە ئۇرۇق سالما. ھوسۇلنىڭ قەدرىنى بىلمىگەن كىشىگە ياخشىلىق قىلىش، شورلۇق يەرگە ئۇرۇق چاچقان بىلەن باراۋەردۇر. ياخشىلىق قىلىشقا تېگىشلىك كىشىلەرگە ياخشىلىقىڭنى ئايىما. باشقىلارغا ياخشىلىق قىلىشتىن ئۆزۈڭنى قاچۇرما. ئېيتىپتۇلاركى: «ياخشىلىققا دالالەت قىلغۇچى، شۇ ياخشى ئىشنى قىلغانغا ئوخشاشلا ساۋاب تاپىدۇ.»

—— بىلگىنكى، ياخشىلىق قىلغۇچى ۋە ياخشىلىققا (ياخشى ئىش قىلىشقا) بۇيرۇغۇچى —— بۇ ئىككىسى بىر تۇغقاندۇر. زامانە ئۇلارنى بىر ـ بىرىدىن ئايرىۋېتەلمەيدۇ. قىلغان ياخشىلىقىڭ ئۈچۈن پۇشايمان قىلما. ياخشىلىقىڭ ياكى يامانلىقىڭنىڭ جازاسىنى ئۇشبۇ دۇنيادىلا كۆرىسەن. چۈنكى سەن بىراۋغا ياخشىلىق قىلساڭ، ئۇ كىشى قانچىلىك راھەتلەنگەن ۋە خۇشال بولغان بولسا، سېنىڭ كۆڭلۈڭدىمۇ ھەسسىلەپ خۇشاللىق ۋە راھەت سەزگۈسى پەيدا بولىدۇ. ئەگەر بىر كىشىگە يامانلىق قىلساڭ، سېنىڭ كۆڭلۈڭدىمۇ ھەسسىلەپ پۇشايمان ۋە غەشلىك پەيدا بولىدۇ. دەر ھەقىقەت، نەزەر سالغىنكى، كىشىنى خۇشال قىلساڭ، ئۆزۈڭمۇ خۇشال بولىسەن. كىشىنى رەنجىتسەڭ، ئوخشاشلا ئۆزۈڭمۇ رەنجىيسەن. ھەرقانداق ئادەم ياخشىلىق ۋە يامانلىقنىڭ مۇكاپاتىنى ئۇ جاھانغا بارماستىن ئىلگىرى، ئۇشبۇ دۇنيادىلا

كۆرگۈسىدۇر. بۇ سۆزنى ھېچ كىشى ئىنكار قىلالمايدۇ. سەن ۋە مەن ھەم بۇ سۆزدە بەرھەقدۇرمىز. شۇڭا، قۇدرىتىڭ يەتسىلا كىشىگە ياخشىلىق قىلىشتىن باش تارتما. قىلغان شۇ ياخشىلىقىڭ ھامان بىر كۈنى ساڭا مېۋە بېرىدۇ. شۇنداق ئېيتىپتۇلاركى:

مۇتەۋەككىل خەلىپىنىڭ باغداتتىكى چاغلىرىدا فەتھ ئاتلىق بىر قۇلى بار ئىدى. ئۇ تولىمۇ بەختلىك ۋە سائادەتمەن ئىدى. ئۇ ياخشى خۇيلۇق، ئەدەپلىك ئوغۇل ئىدى. خەلىپە ئۇنى پەرزەنتلىككە قوبۇل قىلغانىدى. فەتھ سۇ ئۈزۈشنى ئۆگىنىشكە ئىرادە قىلدى. فەتھ گۆدەك ئىدى. سۇ ئۈزۈشنى تېخى مۇكەممەل ئۆگىنىپ بولمىغانىدى. ئەمما ئۆزىنى كامىل كۆرسىتىش گۆدەكلەرنىڭ ئادىتىدۇر. فەتھ بىر كۈنى ئۇستازىغا بىلدۈرمەي، سۇ ئۈزمەك بولۇپ دەريا لېۋىگە باردى. سۇ ناھايىتى ئۇلۇغ ئىدى. فەتھ ئۆزىنى سۇغا تاشلىدى. سۇ غالىپ كەلدى. فەتھنى سۇ ئېقىتىپ كەتتى. سۇ بىلەن كۈچ ئېلىشالمىدى. ئۆزىنى سۇنىڭ ئېقىشىغا قويۇپ بەردى. سۇ يۈزىدە ئېقىپ، تا خالايىقنىڭ كۆزىدىن يۇتتى. سۇ فەتھنى دەريا لېۋىگە ئېلىپ كەلدى. دەريا لېۋىدە سۇ كولاپ كەتكەن تۆشۈكلەر بار ئىدى. تۆشۈكلەرگە يېقىن كەلگەندە، فەتھ ئۆزىگە ھەرىكەت بېرىپ، شۇ تۆشۈكلەردىن بىرىگە ئۆزىنى ئالدى ۋە كىرىپ يەتتە كېچە ۋە كۈندۈز شۇ چوقۇردا ئولتۇردى.

ئاۋۋالقى كۈنى: «فەتھ دەرياغا غەرق بولۇپ كەتتى» دەپ خەلىپىگە خەۋەر قىلىشقانىدى. خەلىپە تەختىدىن چۈشۈپ يەردە ئولتۇردى. كېمىچىلەرنى چاقىرىپ:

— ھەرقانداق كىشى فەتھنى يا تىرىك يا ئۆلۈك بولسۇن، مېنىڭ ئالدىمغا كەلتۈرسە، ئۇنىڭغا ئىنئام بېرىمەن ۋە مەن فەتھنى قايسى ھالەتتە بولمىسۇن، كۆرمىگىچە تائام يېمەيمەن، — دەپ پەر-

مان قىلدى.

كېمىچىلەر دەرياغا چۈشۈپ فەتهنى ئىزدەپ ھەر تەرەپكە ئۈزۈشتى. تا يەتتە كۈن ئۆتتى. بىر كېمىچىنىڭ كۆزى فەتهە ئولتۇرغان تۆشۈككە چۈشتى. كېمىچى فەتهنىڭ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، بىسيار خۇشال بولدى ۋە: «مەن بېرىپ بىر نەچچە ئادەم باشلاپ كېلەي» دەپ خەلىپىنىڭ ئالدىغا كەلدى. دېدىكى:

— ئەي ئەمىرۇل - مۆئمىنىن، ئەگەر فەتهنى تىرىك كەلتۈرسەم، ماڭا نېمە بېرىسىز؟ خەلىپە دېدى:

— بەش مىڭ ئاقچا (ئالتۇن) بېرىمەن. كېمىچى:

— مەن فەتهنى تاپتىم. تىرىك كەلتۈرىمەن، — دەپ چىقىپ كەتتى ۋە بىر نەچچە كىشى بىلەن بېرىپ، فەتهنى خەلىپە ئالدىغا سالامەت — تىرىك ئېلىپ كەلدى. خەلىپە كېمىچىگە ئانچىكىم دەپ قويغانىدى. ئەمما لەۋزىدە تۇرۇپ ۋەدە قىلغان ئاقچىنى شۇ زامان بەردى ھەمدە ۋەزىرىگە:

— خەزىنىدە ھەر نېمە بولسا، نىسپىنى كەمبەغەللەرگە بەرگىن، — دېدى. ئاندىن:

— يەتتە كېچە - كۈندۈز بولدى، فەتھ ئاچ ۋە ئۇسسۇزدۇر، — دەپ [خىزمەتچىلەرنى] تائام كەلتۈرۈشكە بۇيرۇدى. ئەمما فەتھ:

— ئەي ئەمىرۇل - مۆئمىنىن، مېنىڭ قورسىقىم توق، تائامغا مەيلىم يوق، — دېدى. خەلىپە:

— سۇ بىلەن تويدۇڭمۇ؟ — دېدى. فەتھ:

— بۇ يەتتە كۈن ئىچىدە ھەر كۈنى بىر تاۋاق ئۈستىدە ئون نان ئېقىپ كېلەتتى. مەن قول ئۇزىتىپ شۇ ناندىن ئىككى - ئۈچنى ئېلىۋالاتتىم. شۇنىڭ بىلەن تىرىكچىلىك قىلدىم. ھەربىر ناننىڭ يۈزىگە «مۇھەممەد ئىبن ھۇسەن ئەل - ئىشكاف» دېگەن سۆز پۈتۈلگەنىكەن، — دېدى. خەلىپە پەرمان قىلدىكى:

www.uyghurkitap.com

— دەرھال جار سېلىڭلار! دەرياغا نان تاشلىغان كىشى كىم بولسۇن، ئالدىمغا كەلتۈرۈڭلار ۋە ئەمىر ۇل ـ مۆئمىنىن ساڭا ئىنئام بېرىدۇ، خالىغان ھاجىتىڭنى ئورۇنلايدۇ، دەڭلار!

بىر كۈندىن كېيىن بىر كىشى پەيدا بولدى ۋە دېدىكى:

— دەرياغا نان تاشلىغان كىشى مەن ئىدىم. خەلىپە سورىدى:

— قانداق نىشان ۋە ئالامەت (بەلگە) بىلەن ئىسپاتلايسەن؟

ئول كىشى:

— نىشانە ۋە گۇۋاھىم شۇدۇركى، ھەربىر ناننىڭ يۈزىگە «مۇھەممەد ئىبن ھۇسەن ئەل ـ ئەشكاف» دېگەن سۆزنى پۈتكەندۇرمەن، — دېدى.

ھەممە «راست شۇكەن» دېيىشتى.

خەلىپە سورىدى:

— دەرياغا نان تاشلاۋاتقىنىڭغا نەچچە كۈن بولدى؟

— بۇ ئىشنى قىلىۋاتقىلى بىر يىل بولدى.

— بۇنداق قىلىشىڭدىن غەرىزىڭ نېمە؟

— غايىبتىن: ياخشىلىق قىلغىل، دەرياغا نان تاشلا، بىر كۈنى ساڭا ھوسۇل بەرگۈسىدۇر، دېگەن ئاۋازنى ئاڭلىغانىدىم، — دېدى. خەلىپە:

— ھەر نەكىم قىلدىڭ، ھوسۇلىنى تاپتىڭ، — دەپ ئول كىشىگە باغدات دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدىن بەش پارچە يەر بەردى. ئول كىشى شۇ يەرنى باشقۇرۇپ تولا دۇنيادار بولدى.

مۇئەللىف شۇنى سەمىڭلارغا سالىدۇكى: خۇدانىڭ پەرمانى بىلەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە ۋاقىت ـ سائىتى يېتىپ، مەن ھەجگە (ھەج تاۋىپىغا) باردىم. ھەقتائاللا ماڭا خانەئى مۇبارەكنى تاۋاپ قىلىشنى نېسىپ قىلدى. ئول كىشىنىڭ نەۋرىلىرىنى باغداتتا

كۆردۈم. بۇ ھەقتىكى ھېكايىنى شۇ يەردە ـ ياشانغان كىشىلەر-
دىن ئاڭلىغانىدىم.

— ئەي ئوغۇل، قۇدرىتىڭنىڭ بارىدا ياخشىلىق قىلىشتىن
توختىما. خالايىققا ئۆزۈڭنى ياخشىلىق ۋە ياخشى پېئىلىڭ بىلەن
كۆرسەتكىن. يامانلىق بىلەن كۆرۈنۈشتىن ساقلان. تىلىڭدا بىر
خىل، دىلىڭدا بىر خىل بولمىغىن. ھېچقاچان بۇغداي كۆرسى-
تىپ، ئارپا ساتما. ھەممە ئىشلاردا ئۆزۈڭنىڭ ھالىغا ئۆزۈڭ
يەت. ھەر كىشى ئۆز ھالىغا ئۆزى يەتسە، كىشىگە ئېھتىياجى
چۈشمەيدۇ. ئەگەر غېمىڭ ۋە شادلىقىڭ بولسا، كۆرگەنلا كىشى
ئالدىدا ئاشكارا قىلىۋەرمە. غېمىڭگە غەم ۋە شادلىقىڭغا شاد
بولىدىغان مۇڭداش تېپىپ ئاندىن ئېيتقىن. ياخشىلىق ۋە ياماز-
لىق ھالىتىڭگە تېز سۆيۈنمە ۋە ھودۇقما. بۇنداق قىلىش، يەنى
تېز سۆيۈنۈش ۋە ھودۇقۇش گۆدەكلەرنىڭ ئىشىدۇر. ئازغىنا بىر
ئىش ئۈچۈن تەبىئىتىڭنى ئۆزگەرتمە. ئەقىل ئىگىلىرى بۇنداق
ھالەتنى خوپ كۆرمەيدۇ. شۇنى بىلگىنكى، ھەرقانداق شادلىق-
نىڭ ئاخىرىدا قايغۇسى بولىدۇ. شۇڭا ئۇنى شادلىق دەپ بىلمە.
ئۈمىدسىزلىكتە دۇچ كەلگەن ۋاقتىڭدا ئۈمىدۋار بول. ئۈمىد-
سىزلىك ئىشىكىنى ئۈمىد ئىشىكى بىلەن تاقا. ھەممە ئىشنىڭ
نەتىجىسىنى بۇ جاھاندىن ئۆتكۈلۈك ۋە بۇ ئالەمدىن كەتكۈلۈك
دەپ بىل. ھەققانىي ۋە توغرا ئىشلارنى ئىنكار قىلىشتىن ساق-
لان. ئەگەر كىشى ساڭا ئاچچىقلىسا، سەن ئۇنىڭ ئاچچىقىنى
خامۇشلۇق بىلەن پەس قىل. ئەخمەقنىڭ سۆزىگە جاۋاب بېرىش-
تىن ئۆزۈڭنى تارت ۋە ھېچ كىشىنىڭ ئەمگىكىنى زايا قىلما.
خۇدا رىزاسى ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ ھاجىتىنى راۋا قىل. ئۆز
يۇرتۇڭدىكى يېشى چوڭ، قېرى كىشىلەرگە كۆپ ئىززەت قىل.
رەسۇل ئەلەيھىسسالام: «ئۆز قەبىلىسىدىكى قېرىلار شۇ قەبىلە

ئۆممەتلىرى ئارىسىدا پەيغەمبەرگە ئوخشاشتۇر» دېگەن. قېرىلار-
نىڭ سۆھبىتىگە تولا ھېرىس بولما. ئۇلارنىڭ ئەيىب - نۇقسانلى-
رىنى بىلىپ قېلىشتىن ساقلىنالايسەن. ئەمما، قېرىلارنىڭ ھۈنەر -
پەزىلەتلىرىگە نەزەر سال. ئەيىب - نۇقسانلىرىغا كۆز سالما. كىشى-
نىڭ ئەيىبىگە كۆز سېلىش ئەيىبتۇر.

خاتىرجەم — ئامان بولاي دېسەڭ، ناتونۇش كىشىلەر بىلەن
ھەمسۆھبەتتە بولما. چۈنكى ناتونۇش كىشى بىلەن ھەمسۆھبەتتە
بولساڭ، گۇمان - شۈبھىدىن خالىي بولالمايسەن. زەھەرنى مەز-
پەئەتلىك دورا دەپ گۇمان قىلىش — نادانلىقتۇر.

ھۈنەرۋەنلەرنىڭ (ئىلىم ئەھلىنىڭ) پەم - پاراستىگە باق.
ھۈنەر (ئىلىم) ئۆگەنمەي، پەم - پاراسەتلىك بولماي تۇرۇپمۇ
جان باقالايمەن دېيىش، ئەقىلسىزلىك، پاراسەتسىزلىكتۇر. شۇ-
ڭا ھۈنەر (ئىلىم) ئۆگەنگىن. ئۆگەنمەك، ئاڭلىماقتىن نومۇس
قىلما. ئىلىم ئۆگەنسەڭلا، ئار - نومۇستىن خالىي بولىسەن.
ھۈنەرۋەنلەرنىڭ (ئىلىم ئەھلىنىڭ) ھۈنىرىنى (ئىلمىنى) ئۆ-
گىنىش جەريانىدا، ئۇلارنىڭ ئەيىبلىرىگە كۆزۈڭ چۈشـۈپ قال-
سا، «پايدا - زىيىنى قانچىلىك، زىيىنى نەگىچە يېتىدۇ؟»
دېگەنلەرنى سېلىشتۇرۇپ، ئارىدىن ئۆزۈڭنىڭ مەنپەئىتىنى ئىز-
دە. ئەگەر ئۇ خەلققە پايدىسىز بولسا، سەن ھەم ئۇنىڭدىن يىراق
بول. ئۆزۈڭنى ھۈنەر - ئىلىم ئۆگەنمەككە ئادەتلەندۈر. نېمىنى
بىلمىسەڭ، شۇنى ئۆگەن. ھەرقانداق بايلىق ھۈنەردىن ياخشى
ئەمەس. ھەرقانداق ئىززەت - ھۆرمەت ئىلىم ۋە بىلىمدىن ئۇلۇغ
ئەمەس. ھەرقانداق زىبۇ زىننەت شەرم - ھايادىن گۈزەل ئەمەس
ۋە ھەرقانداق دۈشمەن يامان خۇيدىن يامان ئەمەس. ئۆگەنمەكچى
بولساڭ، ئۇنىڭغا ۋاقىت بەلگىلەپ قويما. ھەر ۋاقىت، ھەرقا-
چان، ھەرقانداق ئەھۋالدا تىرىشىپ بىرەر ئىلىمنى ئۆگەن. بىر

سائەت ۋاقتىنىمۇ بوشقا ئۆتكۈزمە. ئەگەر ئىلىم ئۆگەنمەكچى بولغان ۋاقتىڭدا بىرەر دانا كىشى، يەنى ئالىمنى تاپالمىساڭ، ناداندىن ئۆگەنسەڭمۇ بولىدۇ. چۈنكى كۆڭۈل كۆزى بىلەن نادانغا قارىساڭ، ئۇنىڭ يارىماس ئىشلىرىنى كۆرىسەن. ئۇ ھالدا ئۇنىڭ ئەقىل ـ ئەندىشىسىنى يورۇت، يەنى ئەقىل بىلەن ئىش قىلىشقا ئادەتلەندۈر. بىلگىل، نادان قىلغان ئىشنى قىلمىغۇلۇق، بولمىسا، نادان ساڭا يېقىمسىز كۆرۈنگىنىدەك، سەنمۇ باشقىلارغا نادان ياكى يېقىمسىز كۆرۈنىسەن. ئىسكەندەر (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين):

«مەن مەنپەئەتنى دوستلىرىمدىن ئەمەس، بەلكى تولاراق (تولا چاغلاردا) دۈشمەنلىرىمدىن تاپقانمەن. ناۋادا مەندىن بىرەر ناچار قىلىق كۆرۈلسە، دوستلىرىم شەپقەت ـ مېھرىبانلىق يۈزىسىدىن ئۇل يامان قىلىقلىرىمنى ياپىدۇ. مەن ئۇنى (مەندىن سادىر بولغان يامان ئادەتلەرنى) بىلمەي قالىمەن. دۈشمەنلىرىم بولسا، دۈشمەنلىك جەھەتتىن ئاشكارا قىلىدۇ. مەن ئۇ يامان قىلىقلىرىمنى ئۆزۈمدىن يىراق قىلىمەن. بەس، مانا بۇ نەپ ـ مەنپەئەتنى دۈشمىنىمدىن تاپقىنىمدۇر» دېگەن. دېمەك، بۇ دانالىقنى ناداندىن ئۆگەنگەنلىك بولىدۇ. مەيلى چوڭ، مەيلى كىچىكلەر بولسۇن، ھۈنەر ۋە بىلىم ئۆگىنىش ۋاجىپتۇر. چۈنكى ئۆزگىلەردىن ئۆزىدە بولمىغان ئارتۇقچىلىقنى، پەزىلەت ۋە ئىلىم ـ ھۈنەرلەرنى تاپقىلى بولىدۇ. قاچانكى سېنىڭ باشقىلاردا يوق بىرەر ھۈنىرىڭ بولسا، ئۆزۈڭنى ھەمىشە ئۆزگىلەردىن زىيادە كۆرىسەن. باشقىلار ھەم ھۈنەر ۋە پەزىلىتىڭگە بېقىپ سېنى تەڭتۇشلىرىڭدىن ئارتۇق ۋە ئۇلۇغ كۆرىدۇ. چۈنكى خەلق ئاقىل كىشىنى ئۆزگىلەردىن ئارتۇق ـ ئۇلۇغ كۆرىدۇ ئەمەسمۇ؟! تىرىشقان، ئىجتىھات بىلەن ئۆگەنگەن كىشى كۈندىن ـ كۈنگە

ئۇلۇغ ۋە ھۈنەرۋەن، بىلىملىك بولىدۇ. بەرھەقكى، پۈتۈن ۋۇ-
جۇدى بىلەن ئىلىم ئۆگىنىش كويىدا يۈرگەن كىشى پات پۈرسەتتە
ھەممىدىن ئۈستۈن ئورۇندا تۇرالايدۇ. ھۈنەر ـ ئىلىم ئۆگىنىش-
تىن قول يىغماق ۋە تىرىشماسلىق — جاھىللىق ۋە موھتاجلىققا
رازى بولغانلىق بولىدۇ. ھۈنەر ئۆگىنىش ۋە شۇ يولدىكى تۈرلۈك
مەشغۇلات بىلەن بەدەننى چېنىقتۇرۇش تولىمۇ مەنپەئەتلىكتۇر.
ئېيتىپتۇلاركى: ھۇرۇنلۇق بەدەننى بوشاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئەگەر
بەدىنىڭ سېنىڭ پەرمانىڭغا بويسۇنمايدىكەن، سەن خاتىرجەم بو-
لالمايسەن. چۈنكى بەدەنىڭ سۇس ۋە بوشاڭ بولۇشى خاتىرجەم-
لىكىڭنى قوبۇل قىلالمايدۇ. بەدىنىڭ ئۆز مەيلىچە ئەمەس، بەلكى
سېنىڭ خاھىشىڭ بويىچە ھەرىكەت قىلىدۇ. سەن خالىمىساڭ
ياكى سېنىڭ ماقۇللۇقۇڭ بولمىسا، بەدەن ھېچبىر ھەرىكەتنى
ۋۇجۇدقا چىقىرالمايدۇ. بەس، سەن چېنىقتۇرۇش بەدىڭگە بەدى-
نىڭنى پەرمانىڭغا بويسۇندۇر. قەھرىڭ بىلەن ئىتائىتىڭگە كەل-
تۈر. ھەرقانداق كىشى ئۆز بەدىنىنى پەرماندا تۇتالمىسا، ھۈنەر-
دىن بەھرە ئالالمايدۇ. قاچانكى بەدىنىڭنى ھۈنەر ئۆگىنىشكە —
پەرمانىڭغا بويسۇندۇرساڭ، ھۈنەر بىلەن ئىككىلا جاھاندا سالامەت-
لىك ۋە خاتىرجەملىك تاپالايسەن.

ھەممە ياخشىلىق ۋە ئوبدانلىقنىڭ سەرمايىسى ـــ ئاساسى
مۇنۇ سەككىز ئىش بىلەندۇر:

بىرىنچى، ئىلىم ئۆگەنمەك؛ ئىككىنچى، نەپسىنى يىغماق،
تائەت ـ ئىبادەت بىلەن بولماق؛ ئۈچىنچى، ياخشىلار، تەقۋادار-
لار بىلەن ھەمسۆھبەت بولماق؛ تۆتىنچى، راست سۆزلىمەك
(ئۆزىنى راستلىق بىلەن تۇتماق) ؛ بەشىنچى، ئىخلاس ۋە ئېتىقا-
دىنى دۇرۇست قىلماق؛ ئالتىنچى، كىشىلەرگە ئازار يەتكۈزۈش-
تىن يىراق بولماق؛ يەتتىنچى، باشقىلارنىڭ ئېغىرىنى كۆتۈر-

www.uyghurkitap.com

مەك؛ سەككىزىنچى، شەرم - هايالىق بولماق.
ئومۇمەن، بۇ سۈپەتلەرنىڭ ئاساسى يەنىلا شەرم - هايادۇر.
بىراق «هايا، يەنى ئارتۇقچە تارتىنچاقلىق رىزققا توسالغۇ بولىـ
دۇ» دېگەن گەپمۇ بار. بەزىدە تارتىنچاقلىق چېكىدىن ئاشسا،
ئۇۋالچىلىققا قالىسەن، شۇڭا ئارتۇقچە تارتىنچاقلىق قىلمىغىنـ
كى، ئىشلىرىڭدا يېتەرسىزلىك كۆرۈلمىسۇن ۋە پايدىلىق ئىشىڭـ
دا زىيان بولمىسۇن. كۆپ ۋاقىتلاردا تارتىنىش تۈپەيلى مەقسىـ
تىڭ هاسىل بولمايدۇ. شۇڭا تارتىنماسلىق كېرەك. ئەمما گۇـ
ناھتىن (گۇناھلىق بولۇپ قېلىشتىن)، بېخىللىقتىن، ئۇنۇتقاقـ
لىقتىن، يالغانچىلىقتىن (يالغان ئېيتماقتىن) شەرم تۇتماق
كېرەك. بىراق مەنپەئەتلىك سۆز - ھەرىكەتلەردە ۋە پايدىلىق
ئىشلاردا هايا قىلىپ تارتىنىپ تۇرساڭ، يامان نەتىجىگە قالىـ
سەن، مۇرادىڭغا يېتەلمەيسەن، مەقسىتىڭ هاسىل بولمايدۇ.
هايا قىلىدىغان (تارتىنىدىغان) ۋە هايا قىلمايدىغان (تارتىنمايدىـ
غان) ۋاقىت ۋە ئورۇننى بىلىش كېرەك. ساۋابلىق ئىشلاردا ۋە
شۇنداق ئورۇنلاردا تارتىنچاقلىق قىلىشقا بولمايدۇ. «ياخشىلىق
ۋە ئوبدانلىقنىڭ ئېپتىداسى شەرم - هايادۇر، يالغانلىقنىڭ ئىپـ
تىداسى هاياسىزلىقتۇر.»
نادان ۋە جاھىللارنى ئادەم قاتارىدا هېسابلىما. ئالىم ۋە
هۈنەرۋەنلەرنى ھەقىقىي ئادەم ۋە دانا دەپ بىل. تورۇك (بىلىمـ
سىز) ۋە جاھىل پەرھىزكارلارنى تەقۋادار بىلمىگىن. تورۇك
(بىلىمسىز) ۋە نادان كىشىلەر بىلەن ھەمسۆھبەت بولما. ياخشىـ
لار بىلەن ھەمسۆھبەت بولساڭ، ياخشى ئاتاققا ئىگە بولىسەن.
ئەمما ئۆزىنى دانا، بىلىملىك هېسابلايدىغان، ئۆزىنىڭ جاھالىتىـ
گە خۇرسەن بولىدىغان كىشىلەر بىلەن تېخىمۇ ھەمسۆھبەت بولـ
ما. ھەر ۋاقىت ياخشى نام بىلەن تونۇلغان ئىلىم ئەھلى بىلەن

ھەمسۆھبەتتە بولۇشقا تىرىش. ئېيتىپتۇلاركى:

يامانىنىڭ ياخشىسى بولغۇچە، ياخشىنىڭ يامانى بول،
قارامۇق [نىڭ] دانەسى بولغۇچە، بۇغداينىڭ سامانى بول.

ئۆزۈڭدىن كەم بىلە قىلما ياۋۇقلۇق،
سەن ئاندىن كەم بولۇر [سەن]، گۈل سەندىن ئارتۇق.

قوشۇلسە مۈشك ئەگەر تۇفراغ بىلە،
بولۇر تۇفراغ مۈشك، مۈشك تۇفراغ.

ناۋادا كۈنجۈت يېغى گۈلگە ياكى بىنەپشىگە قوشۇلسا ۋە نەچچە مەھەل بىر شىشە ئىچىدە تۇرسا، ئۇنى گۈل يېغى ياكى بىنەپشە يېغى دەپ ئاتايدۇ. بۇ خۇددى ياخشىلار بىلەن سۆھبەت قۇرغانغا ئوخشاشتۇر. ھەر قاچان ياخشىلىق قىلىدىغانلارنى ياكى ئۇلارنىڭ (ياخشىلارنىڭ) ياخشى ئىشلىرىنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالما. ساڭا ھاجىتى چۈشكەنلەرگە ئىززا قىلما ھەم ئۇلارنى ھىممەتسىز ياندۇرما. خۇشخۇيلۇق بىلەن ئاتالماقنى ئۆزۈڭگە كەسىپ قىل. كىشىلەر يامان دەيدىغان خۇيدىن يىراق بول. زىيانكار بولمىغىن، يەنى زىيانلىق ئىش قىلمىغىن. چۈنكى زىيانلىق ئىشتىن موھتاجلىق ھاسىل بولىدۇ ۋە موھتاجلىقتىن نامراتلىق ھاسىل بولىدۇ. ھەمىشە ياخشى ئىش قىلىشقا تىرىشقىن. ئاددىي خەلقنىڭ ۋە جاھىللارنىڭ سېنى ياخشى ۋە ئوبدان دېگىنى ھېساب ئەمەس، تا ئاقىللار ـ ئىلىم ئەھلى سېنى ئوبدان ۋە ياخشى دېگەي!

ھېكايەت:

بىر كۈنى، ئەفلاتۇن[1] ھۇجرىسىدا ئولتۇراتتى. خاس شاگىرتلىرىدىن بىر شېرى مەرد كىرىپ كەلدى ۋە ئولتۇرۇپ تۇر-

① ئەفلاتۇن — پلاتون (مىلادىدىن بۇرۇن 427 ـ 347)، قەدىمكى يۇنانىنىڭ ئىدېئالىست پەيلاسوپى.

لۇك پاراڭلارنى قىلىشقا باشلىدى. ئۇ سۆز ئارىسىدا: «ئەي ھەكىم، مەن بىر كىشىنىڭ سۆھبىتىدە بولغانىدىم، ئۇ سىزنىڭ تەرىپىڭىزنى قىلىپ: ئەفلاتۇن ئۇلۇغ كىشىدۇر. ئىلگىرى ئۇنىڭغا ئوخشاش كىشى ئۆتكەن ئەمەس. مۇندىن كېيىنمۇ بۇنداق كىشى ئالەمگە كەلمەيدۇ، ــــ دېدى. سىزنىڭ بارىڭىزدا ئۇنىڭ سانا ۋە دۇئاسىنى سىزگە يەتكۈزۈپ قويۇشنى مۇۋاپىق كۆردۈم» ــــ دېدى.

ئەفلاتۇن شاگىرتىدىن بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، كۆپ بىئارام بولۇپ يىغلىدى. شاگىرتى:

ــــ ئەي ھەكىم، بۇ سۆزدىن سىزگە نېمە ئەلەم ۋە رەنج يەتتى، نېمە ۋەجىدىن يىغلايسىز؟ ــــ دەپ سورىدى. ئەفلاتۇن دېدىكى:

ــــ ئەي خاجە، سىزدىن ماڭا ھېچ رەنج ۋە ئەلەم يەتمىدى، لېكىن ماڭا شۇ تاپتا ئۇلۇم خەۋىرى يەتتى. بۇنىڭدىنمۇ ئەنسىز يەنە قانداق ئىش بولسۇن! ؟ بىر جاھىل ـ نادان مېنىڭ تەرىپىمنى قىلىپ مېنى ياخشى، ئوبدان دەپ ماختاپتۇ، قارىغاندا مېنىڭ بىرەر ئىشىم ئۇنىڭغا ياراپتۇ. بىلمىدىم، ئۇنىڭ تەبىئىتىگە ماس كەلگۈدەك ۋە ئۇ ياخشى كۆرگۈدەك قايسى جاھىلانە ئىشنى قىلغان بولغۇيتۇم؟ ئەگەر خاتا قىلغىنىمنى ــــ ئۇ نادان ياخشى كۆرۈپ ماختىغان ئىشنى بىلگەن بولسام ئىدىم، توۋا قىلغان بولاتتىم. شۇبۇ غەم بىلەن يىغلايمەن.

يەنە شۇنىڭغا ئوخشاش بىر ھېكايە بار:

بىر كۈنى مۇھەممەد زەكەرىيا ھەكىم شاگىرتلىرى بىلەن [مەھەللە ئىچىدىن] ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا بىر دىۋانە ئۇدۇل كېلىپ: ھېچ كىشى مۇھەممەد زەكەرىيادەك ياخشى ۋە ئوبدان ئەمەس، دەپ كۈلدى. مۇھەممەد زەكەرىيا ئۆيىگە كېلىپ شا-

گىرتلىرىغا تەييارلىتىپ ھېلىلە ۋە ئەفتىمۇن[1]قايناتقۇزۇپ ئىچ-تى. شاگىرتلىرى:

— ئەي ئۇستاز، بۇ شەربەتنى نېمە ئۇچۇن ئىچىسىز؟ — دەپ سورىدى. ئۇستاز جاۋاب بېرىپ دېدىكى:

— ئۇ دىۋانە مېنىڭ تورقۇمدىن ئۆز ھالىغا مۇۋاپىق بىر نەرسە كۆرمىسە، ماڭا قاراپ كۇلمەسىدى. شۇنىڭ ئۇچۇن بۇ شەربەتنى ئىچتىم. ھۆكۇمالار ئېيتقاندەك: «ھەربىر قۇش ئۆز جىنسى بىلەن پەرۋاز قىلىدۇ.»

— ئەي ئوغۇل، جاھىل ۋە ئاچچىقى يامان بولمىغىن. ھەر ئىشتا ئىتتىكلىك قىلما. سەبىرلىك ۋە ياۋاشلىقنى ئۆزۈڭگە ئادەت قىل. يۇمشاق بولساڭ، ھەر كىشى تىلى بىلەن يالار؛ يىرىك (قاتتىق) بولساڭ، ھېچ كىشى ئىلكى (قولى) بىلەنمۇ تۇتماس.

ھەممە تائىپە بىلەن چىقىشىپ ئۆتكىن. دوست بىلەن دۈش-مەننى ئايرىلاشتۇرۇۋەتمە. ھېچ كىشىگە يامانلىق قىلىشنى ئۆگەن-مىگىن، بولمىسا، يامانغا يانتاياق بولۇپ قالىسەن. ناۋادا كىشى ساڭا ئورۇنسىز ئازار بەرسىمۇ، سەن ئازار بەرمەسلىككە تىرىش. ئەركەك بولساڭ، كىشىنى رەنجىتمە. تورقۇڭنىڭ قانداقلىقىنى بىلەي دېسەڭ، ئەينەككە قاراپ باق. ئەل ئارىسىدا «قىلىقى چىرايلىقنىڭ يۈزىمۇ چىرايلىق، قىلىقى سەتنىڭ يۈزىمۇ سەت» دېگەن گەپ بار. قىلىقى چىرايلىق، يۈزى چىرايلىق. قىلىقى سەتنى ھېچ كىشى ياخشى كۆرمەيدۇ. دوستلارنىڭ مۇۋاپىق نەسى-ھىتىنى قوبۇل قىل. دوستلىرىڭ بىلەن پات - پات ئۇچرىشىپ تۇر. مۇنۇ سۆزنى ساڭا يادىكار قالدۇرايكى، بىرەر ئىلىمنى

[1] سىۋداغا پايدىلىق سىرىق ئوت.

ئوقۇغان ياكى بىرەر ھۈنەرنى ئۆگەنگەن بولساڭ، بۇ پەزىلەت ۋە ھۈنىرىڭ تۈپەيلى مەغرۇرلانمىغىن. ھەممىنى بىلىمەن دەپ بىلەرمەنلىك قىلما. بىلىدىغانلىرىڭ ھەرقانچە كۆپ بولسىمۇ، ئۆزۈڭنى بىلمەيدىغانلار قاتارىدا سانا. ئۆزۈڭنىڭ نادانلىقىنى – يېتەرسىزلىكىنى بىلەلىسەڭ، ئاندىن دانالار قاتارىدىن ئورۇن ئالالايسەن.

ھېكايەت:

خۇسرەۋ پەرۋىزنىڭ زامانىدا، بۇزۇر جۇمھۇر[1]نىڭ ۋاقتىدا رۇمدىن بىر ئەلچى كېلىپ خۇسرەۋ بىلەن كۆرۈشۈشنى ئىلتىماس قىلدى. خۇسرەۋ ئەجەم پادىشاھلىرىنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى بويىچە ئەلچىگە كۆرۈنۈش بەردى. ئەلچى كىرىپ خۇسرەۋنىڭ ئالدىدا ئولتۇردى. خۇسرەۋ مېنىڭ دانا ۋە زېرەك ۋەزىرىم بار دەپ بۇزۇر جۇمھۇرنى ئەلچىگە بىلدۇرۇش خىيالىدا:

— ئەي دانا، بۇ ئالەمدىكى مەۋجۇت نەرسىلەرنى بىلەمسەن؟ — دېدى. بۇزۇر جۇمھۇر:

— ئەي جاھاننىڭ پادىشاھى، مەن قانداق بىلەي؟ — خۇسرەۋ بۇ سۆزدىن تېرىكتى ۋە ئەلچىدىن خىجىل بولۇپ بۇزۇر جۇمھۇرغا:

— ئۇنداق بولسا، ھەممىنى (مەۋجۇت نەرسىلەرنى) كىم بىلىدۇ؟ — دېدى. بۇزۇر جۇمھۇر دېدىكى:

— ھەممىنى بىلگۈچى دەۋرداشلاردۇركى، ئۇلار تېخى ئانىسىدىن تۇغۇلمىدى.

— بەس، ئەي ئوغۇل، سەن ئۆزۈڭنى جامائەت ئارىسىدا ھەممىدىن نادانراق تۇتقىن. قاچانكى، ئۆزۈڭنى نادان تۇتتۇڭ،

---

① ساسانىي ھۆكۈمدارى نۇشىرۋاننىڭ ۋەزىرى.

www.uyghurkitap.com

دانا بولغىنىڭ شۇ. بىلگىنىكى، مەمەدانلىق قىلىپ، ھە دېسە ئۆزىنى بىلەرمەن چاغلىغان كىشى ئەمەلىيەتتە ناداندۇر. بۇقرات ھەكىم①شۇ قەدەر دانالىقى ۋە ئىلمى بىلەن: «مەندىن كېيىن كەلگەن ئالىملار ۋە ھۆكۇمالار بۇقرات پۈتكۈل ئالەمنىڭ ئىلمىنى بىلىمەن دەپ زور دەۋا قىلغانىكەن، دەپ مېنى ئەيىبلەشلىرىدىن قورقىمسام، ھېچنەرسە بىلمەيمەن، دەپ ئېيتاتتىم ۋە ئۆزۈمنى ئاجىز دەيتتىم. ئەمما نېمە دەيمەنكى، ماڭا ئوخشاش كىشىنىڭ سۆزى بۇ ئەمەس. چۈنكى بۇ سۆز زور دەۋادۇر» دېگەنىدى.

ئەبۇ شۇكرى بەلخىمۇ بۇ ھەقتە:

«مەن دانالىقىم بىلەن ماختىنىپ، ئۆزۈمنى بىلىمىم شۇ دەرىجىگە يەتتىكى، بىلمەيدىغىنىم يوق، ئىلىمىم كامالىغا يەتتى دەپ ھېسابلايتتىم، ئەمدى بىلدىمكى، مەن بىر بىلىمسىز نادان ئىكەنمەن» دېگەن.

— ئەي ئوغۇل، ھەرقانچە بىلىملىك بولساڭمۇ، ئۆز بىلىمىڭدىن مەغرۇرلانما. بىرەر ئىش ئالدىڭغا كەلسە، ئۇ ئىشنى ئۆزۈڭ پۈتۈنلەي ھەل قىلالايدىغان بولساڭمۇ، ئۆز خاھىشىڭغا بېرىلمە ۋە ئۆز بىلىمىڭگە ئىشىنىپ كەتمە. ئۆزىگە بەك ئىشىنىپ كەتكەن كىشى ھەمىشە پۇشايماندىن خالىي بولالمايدۇ. باشقىلار بىلەن كېڭەشىشتىن نومۇس قىلما. ئاقىل قېرىلار ۋە يېقىن دوستلىرىڭ بىلەن پىكىرلىشىپ تۇر. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر ۋە ھېكمەت ئۆگەتكۈچى بولسىمۇ، ھەقسۇبھانە ۋەتەئالا مەسلىھەت بىلەن ئىش قىلىشقا بۇيرۇپ: «يا مۇھەممەد، ئىشلىرىڭدا ساھابىلىرىڭ، سىرداش دوست ـ يارەنلىرىڭ بىلەن مەسلىھەتلەشكىن، تەدبىرى سەندىن، نۇسرىتى مەندىن» دېگەن.

① ئاتاقلىق يۇنان پەيلاسوپى ۋە ئالىمى.

www.uyghurkitap.com

— ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى، بىر كىشىنىڭ ئەقلى ئىككى كىشىنىڭ ئەقلى بىلەن باراۋەر بولالمايدۇ ۋە بىر كۆز ئىككى كۆز كۆرگەننى كۆرەلمەيدۇ. بىلىشىڭ كېرەككى، بىر تېۋىپ ئاغرىپ قالسا، ئۆزىگە ئۆزى داۋا قىلالمايدۇ. گەرچە تېۋىپلىق ئىلمى ئۆزىدىن تۆۋەن بولسىمۇ، باشقا بىر تېۋىپنىڭ تەدبىرى ۋە داۋالى-شىغا موھتاج بولىدۇ. جىنسداشلىرىڭنىڭ بىرەر ئىشى تۇپەيلى ساڭا ھاجىتى چۈشسە، ئەلۋەتتە ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ھەل قىلىشقا تىرىشقىن. ئەمما ئۇنىڭ پۇل - مېلىنى كۆزلىمە. ھاجەتمەن كىشى ھەتتا سېنىڭ ھەسەت قىلغۇچى دۈشمىنىڭ بولسىمۇ، يار-دىمىڭنى ئايىما. ئۇنىڭ دەردىگە يەتكىنىڭ، ئۇنىڭغا ياردەم بەر-گەنلىكىڭ تۇپەيلى، مۇرادى ھاسىل بولۇپ، مۇشەققەتتىن خالاس بولسا، ئۇنىڭ دۈشمەنلىكى دوستلۇققا ئايلىنىشى مۇمكىن.

قاچانكى، ئوبدان سۆزلەرنى بىلىدىغان ۋە ئېيتىدىغان ئالىم-لار ئالدىڭغا سالامغا كەلسە، ئۇلارغا كۆپ ھۆرمەت بىلدۈر. ئىلتىپاتىڭنى ئايىما. تا سېنىڭ ئىلتىپاتىڭ ۋە سۆھبىتىڭگە ھې-رىس بولغاي! چۈنكى كىشىلەر ئارىسىدا باشقىلارنىڭ سالىمىغا ئېرىشەلمىگەن كىشى ئەڭ ناكەس كىشىدۇر.

كىشىلەرگە سۆز قىلساڭ تولا ئەزمىلىك قىلما. چۈنكى دانالار سۆز قىلغاندا ئەزمىلىك - سۇسلۇق قىلمايدۇ. گەرچە ھۆكۈما بولسىمۇ، سۇس - ئەزمىلىك بىلەن سۆز قىلسا، ئۇنىڭ ھېكمىتى ھېكمەت بولماي قالىدۇ، سۆزىنىڭ قىممىتى بولمايدۇ. كىشىلەر ئارىسىدا ئابرۇي تاپاي دېسەڭ، سۆزلەشنىڭ شەرتلىرى-نى بىل، ناتىقلىقنى ئۆگەن.

يەتتىنچى باب

سۆزلىمەك ۋە سۆزنىڭ ياخشى - يامىنىنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، سۆز سۆزلىگىن، ۋە لېكىن يالغان سۆزلە-
مىگىن. ئۆزۈڭنى يالغانچىلىق بىلەن مەشھۇر قىلما. راست
سۆزلۈك ۋە راستچىللىق بىلەن شۆھرەتلەن. ناۋادا، زۆرۈرىيەت-
تىن يالغان ئېيتىپ سالساڭمۇ، باشقىلار قوبۇل قىلىۋالىدۇ.
شۇڭا، ئىمكان بار راست سۆزلىگىن. ھەتتا يالغانغا ئوخشايدىغان
راست سۆزنى ھەم دېمە. چۈنكى يالغانغا ئوخشايدىغان راست
سۆزدىن راستقا ئوخشايدىغان يالغان سۆز ياخشىراقتۇر. بەزى
ھاللاردا كىشىلەر راست سۆزنى قوبۇل قىلماي، يالغاننى قوبۇل
قىلىۋالىدۇ. شۇڭا ھەر ۋاقىت راستچىل بولۇشقا تىرىش. بولمى-
سا ئەبۇس - سەۋاد بىلەن مېنىڭ ئارىمىزدىكىدەك ئەھۋالغا چۈ-
شۈپ قالىسەن:

شاھ بىننى ئەبۇل - فەزل رەھمەتۇللاھۇ ئەلەيھىنىڭ
زامانىدا — مەن ھەج زىيارىتىدىن قايتىپ كەلگەن يىلى، غازات
قىلغىلى گەنجەگە باردىم. ھىندىستان غازىتىنى تولا قىلغان،
جەڭلەردە تولا يۈرگەنىدىم. شۇڭا رۇم غازىتىنى كۆرۈش ئارزۇ-
سىدا بولدۇم (شۇ زامانلاردا رۇمنىڭ چېگرىسى گەنجە دېيىلىد-
غان بىر مەملىكەتكە قەدەر سوزۇلاتتى).

ئەمىر ئەبۇس - سەۋاد ئۇلۇغ پادىشاھ، قەيسەر ۋە دانىش-

مەن، خەلق ئارىسىدا ھۆرمەتكە سازاۋەر، ئادىل ۋە باتۇر، ناتىق، يىراقنى كۆرىدىغان كىشى ئىدى (ئۆتكەن شۇ قەدەر ھۆرمەتلىك، ئۇلۇغ پادىشاھ ئەمىر ئەبۇس ـ سەۋادىنىڭ بوۋىسى ئىدى). مەن ئۇ زاتنىڭ ھوزۇرىغا بارغانىدىم. مېنى كۆرۈپلا بىسيار ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن ئالدىمغا كەلدى. ئارىمىزدا نۇرغۇن سۆھبەتلەر بولدى. ئۇ تۈرلۈك سوئاللارنى سورايتتى. مەن جاۋاب بېرەتتىم. مېنىڭ بەرگەن ھەربىر جاۋابىم، قىلغان سۆزلىرىم ئۇ زاتقا تولىمۇ ماقۇل كېلەتتى. ئۇ كۆپتىن ـ كۆپ ئىنئام ۋە ئېھسان قىلىپ مېنى قايتقىلى قويمىدى. مەن ھەم بۇ قاتارلىق ئېھسان، مەرھەمەت تۇپەيلى كۆڭۈل باغلاپ گەنجەدە نەچچە يىل تۇرۇپ قالدىم. ھەمىشە مەجلىستە، يېمەك ـ ئىچمەكتە ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولاتتىم. بۇنداق ۋاقىتلاردا ئۇ مەندىن تۈرلۈك سوئاللارنى سوراپ تۇراتتى. [بىر كۈنى گەپتىن گەپ چىقىپ گۇرگان توغرىسىدىكى مۇنۇ ھېكايىنى] بايان قىلدىم:

— گۇرگان شەھىرىنىڭ سەھراسىدا بىر كەنت بار. ئۇ كەنتتىن يىراقراق بىر بۇلاق بار. ئاياللار سۇ ئۈچۈن شۇ بۇلاققا بېرىپ قاپاق ۋە سوغىلىرىدا سۇ ئېلىپ كېلىدۇ. سۇغا بارغانلار سۇ ئېلىپ قايتقۇچە دىققەت بىلەن مېڭىشى كېرەك. چۈنكى ئۇ زېمىندا يېشىل قۇرت كۆپ بولۇپ، سۇ ئېلىپ كەلگەن كىشى ھەر يەردە شۇ قۇرتنى كۆرسە، ئېلىپ يولنىڭ چېتىگە تاشلىۋېتىدۇ. ناۋادا قۇرت سۇ يۈدىگەن ئاياللاردىن بىرەرسىنىڭ ئايىغىدا دەسسىلىپ ئۆلسە، شۇ زامان ئۇچىسىدىكى سۇيى سېسىپ بۇزۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يۈدۈپ كەلگەن سۇيىنى تۆكۈۋېتىپ، بۇلاقتىن قايتا بېرىپ سۇ ئېلىپ كېلىشى لازىم.

قاچانكى، ئەمىر ئەبۇس ـ سەۋاد بۇ ھېكايىنى ئاڭلاپ چىرايىنى ئۆزگەرتىپ، مەندىن يۈزىنى ئۆرىدى. خېلى كۈنلەر-

گەرچە ماڭا ئىلگىرىكىدەك ئىلتىپاتلىق مۇئامىلىدە بولمىدى.

[بىر كۈنى ئەمىرنىڭ] يېقىنلىرىدىن بىرى ماڭا:

— ئەمىر ئەبۇس - سەۋاد سەندىن بۇ ھېكايىنى ئاڭلاپ: «مېنىڭ سۆھبىتىمدە نېمە ئۈچۈن گۆدەكلەرگە ئېيتىپ بېرىدىغان سۆزلەرنى قىلىدۇ؟» دەپ كۆڭلى رەنجىپ قاپتۇ، — دېدى. مەن دەرھال گەنجە شەھىرىدىن گۈرگان شەھىرىگە: «شەھەردە باركى قازى، خەتىب ۋە ھاكىم، ئۆلىمالار ئۆزلىرىنىڭ گۇۋاھلىقىنى بىلدۈرۈپ، شۇ كەنتنى، كەنتنىڭ چېتىدىكى شۇ قۇدۇقنى، قۇدۇقنىڭ ئەھۋالىنى نامە قىلىپ پۈتۈپ، مۆھۈرلىرىنى بېسىپ ئەۋەتسۇن» دەپ ئەلچى ماڭدۇردۇم. تۆت ئايدىن كېيىن نامە كەلدى. ئۇ كەنت، قۇدۇق (بۇلاق) ۋە قۇرتلار توغرىسىدىكى بايانلار مېنىڭ ئېيتقانلىرىم بىلەن ئوخشاش ئىدى. مەن تۆت ئايدا ئەمىرگە ئېيتقان سۆزۈمنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاپ مۆھۈرلۈك خەتنى ئەبۇس - سەۋادنىڭ ئالدىغا قويدۇم. ئۇ زات خەتنى ئوقۇپ كۆرۈپ، ماڭا قاراپ كۈلۈمسىرەپ:

— ساڭا ئوخشاش كىشىنىڭ ھەرگىز يالغان ئېيتمايدىغانلىقىنى، خۇسۇسەن، مېنىڭ ئالدىمدا يالغان ئېيتمايدىغانلىقىڭنى ئوبدان بىلەتتىم. ئەمما شۇنداق راست سۆزنى نېمە ئۈچۈن ئېيتىسەن؟! شۇ سۆزنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن تۆت ئاي داۋامىدا نەچچىلىگەن ئىلىم ئەھلىنىڭ مۇشەققىتىنى قوبۇل قىلدىڭ ۋە بۇ قەدەر جاپاغا گىرىپتار بولدۇڭ، — دېدى.

— بىلگىن، ئەي ئوغۇل، سۆز تۆت قىسىم بولىدۇ: بىرى شۇكى، بىلگۈلۈك ھەم ئەمەس، ئېيتقۇلۇق ھەم ئەمەس (بىلمە ھەم سۆزلىمە)؛ ئىككىنچىسى، ھەم بىلگۈلۈك ۋە ھەم ئېيتقۇلۇق (بىلىۋال ھەم سۆزلە)؛ ئۈچىنچى، ئېيتقۇلۇق، ئەمما بىلگۈلۈك ئەمەس (سۆزلە لېكىن بىلمە)؛ تۆتىنچىسى، بىلگۈلۈك،

www.uyghurkitap.com

ئەمما ئىيتقۇلۇق ئەمەس (بىلىپ قوي ئەمما سۆزلىمە). ھەم بىلگۈلۈك ۋە ھەم ئىيتقۇلۇق (بىلىۋال ھەم سۆزلە) دىگىنىم شۇكى، بىلىۋېلىشقا ھەم ئىيتىشقا تېگىشلىك سۆزلەر دىنىڭ ۋە ماكانىڭنى مەدھىيىلەيدىغان، ياخشى تەرىپىنى قىلىدىغان، بۇ جاھان ھەم ئۇ جاھاندا، يەنى ئىككىلا ئالەمدە پايدىلىق سۆزلەر-دۇر. بۇنداق سۆزلەر ئىيتقۇچىغىمۇ، ئاڭلىغۇچىغىمۇ مەنپەئەت يەتكۈزىدۇ.

بىلگۈلۈك، ئەمما ئىيتقۇلۇق ئەمەس (بىلىپ قوي ئەمما سۆزلىمە) دىگىنىم شۇكى، بىرەر ئۇلۇغ كىشىنىڭ ۋە ياكى بىرەر دوستۇڭنىڭ ئەيىبى ساڭا مەلۇم بولسا، يەنى ئەقىل ۋە تەدبىر تۈپەيلى شەرىئەت ھۆكۈمىدىن تاشقىرى — ئالەم ئىشلىرىغا مۇخا-لىپ بىرەر ئىش يۈز بەرسە، ناۋادا باشقىلارغا ئىيتساڭ، ئۇلۇغلار سەندىن ئاغرىنىدۇ، دوستۇڭغا ئازار يېتىدۇ ياكى شۇ ئىش سەۋەب-لىك غەۋغا ـ ئەنسىزلىك پەيدا بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنداق سۆزلەرنى بىلگۈلۈك، ئەمما ئىيتقۇلۇق ئەمەس.

ئىيتقۇلۇق، ئەمما بىلگۈلۈك ئەمەس (سۆزلە، لېكىن بىل-مە) دىگىنىم شۇكى، خۇدايتائالا تەرىپىدىن نازىل قىلىنغان قۇر-ئان كەرىم ۋە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم (ئاللاھنىڭ رەھمىتى ۋە سالاملىرى ئۇنىڭغا بولسۇن) نىڭ ھەدىسلىرىگە قارىتا ئۆلىمالار ئۆز چۈشەنچىلىرى بويىچە شەرھىي يازغان ۋە تەپسىر قىلغان بولغاچقا، مەنىلىرىدە بەزى ئوخشىماسلىقلار مەۋجۇت. ئەسلىدە بۇ ئايەتلەرنىڭ مەنىلىرىنى تەڭرىدىن باشقىلار بىلمەيدۇ. شۇڭا بۇ شەرھىي ۋە تەپسىرلەرنى ئوقۇساڭ، ئىيتساڭ بولىدۇ، مەنىسىنى بىلمىسەڭ، ساڭا ھىچ زىيىنى يوق، تەڭرىمۇ غەزەپ قىلمايدۇ.

يۇقىرىدا تۆت تۈرلۈك سۆزنى بايان قىلدىم. بۇلاردىن ئەڭ

ياخشىسى «ھەم ئېيتماق ھەم بىلمەكتۇر» . ھەر بىر سۆزنىڭ ئىككى يۈزى بولىدۇ: بىرى ياخشى (يېقىملىق) ، بىرى يامان (قوپال) . ھەرقاچان كىشىلەرگە سۆز قىلساڭ، ياخشى (يېقىملىق) تەرىپى بىلەن سۆزلە. ياخشى (يېقىملىق) سۆزلەرنى كىشىلەر ئاسان قوبۇل قىلىدۇ ھەمدە سېنىڭ قانداق كىشى ئىكەنلىكىڭنى سۆزۈڭگە قاراپ بىلىۋالالايدۇ. چۈنكى ئادەمزات — تىلى ئاستىدا مەخپىيدۇر. بىراۋنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىنى سۆزىگە قاراپ بىلگىلى بولىدۇ. سۆز شۇنچىلىك قۇدرەتكە ئىگىكى، بەزى سۆزلەر ئاڭلىغۇچىنىڭ روھىنى چۈشۈرۈپ، كۆڭلىنى پەرىشان قىلىۋېتىدۇ؛ بەزى سۆزلەر روھىنى كۆتۈرۈپ، كۆڭلىنى خۇشاللىققا چۆمۈلدۈرۈۋېتىدۇ. شۇڭا كىشىنىڭ روھىنى چۈشۈرىدىغان، كۆڭلىنى پەرىشان قىلىدىغان ئىبارىلەرنىڭ ئورنىغا كىشىنىڭ روھىنى كۆتۈرىدىغان، كۆڭلىنى خۇشال قىلىدىغان لۇغەت (ئىبارە) لەرنى ئىشلەتمەك لازىم.

ھېكايەت:

ھارۇن رەشىد ئاغزىدىن ھەممە چىشى تۆكۈلۈپ چۈش كۆردى. ئەتىسى مۇئەببىر (چۈشكە تەبىر ئېيتقۇچى) نى چىللىتىپ، چۈشىنىڭ تەبىرىنى سورىدى:

— ئەي ئەمىرۇل - مۆئمىنىن، — دېدى مۇئەببىر، — سىزنىڭ بارلىق ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭىز سىزدىن بۇرۇن ئۆلگۈسىدۇر، سىز ئۇلاردىن كېيىن تەنها قالغۇدەكسىز، سىزدىن كېيىن ھېچبىر تۇغقىنىڭىز قالمايدۇ.

ھارۇن پەرمان قىلىپ دېدىكى:

— ئانداقچى، مۇنداقچى، ··· كۆڭۈلگە ئازار بېرىدىغان بۇ قاتارلىق سۆزلەرنى يۈزۈمگە ئېيتقىنىڭ نېمىسى؟! ھەممە ئۇرۇق - تۇغقىنىم كەتسە، مەن كىم بىلەن بارىمەن؟ بۇ

گادايىنى يۈز تاياق ئۇرۇپ قوغلاڭلار!

ھارۇن رەشىد يەنە بىر مۇئەببىرنى چاقىرتىپ چۈشىنىڭ تەبىرىنى سورىغانىدى، ئۇ:

— سىزنىڭ بۇ چۈشىڭىز شۇنىڭدىن بېشارەت بېرىدۇكى، بارلىق ئۇرۇق - تۇغقىنىڭىزنىڭ ئۆمرىدىن سىزنىڭ ئۆمرىڭىز ئۇزۇنراق بولغۇسىدۇر، — دەپ تەبىر ئېيتتى.

— بۇ ئىككى تەبىر، — دېدى ھارۇن، — ئەقىل يۈسۈنى بىرلە بىر مەنىدىدۇر، ئەمما، ئېيتماقتا پەرقى كۆپتۇر، بۇ كىشىگە يۈز ئالتۇن بېرىڭلار!

بەس، سۆزنىڭ يۈزىنى ۋە ئارقىسىنى بىلمەك كېرەك. سۆزلىمەكچى بولساڭ، سۆزنىڭ ئالدى - ئارقىسىغا قاراپ، ئوبدان تەرتىپى بىلەن سۆزلە، سۆزلىسەڭ، ئەمما مەنىسىنى بىلمىسەڭ، تۇتى قۇشتىن پەرقىڭ بولماي قالىدۇ. چۈنكى تۇتى قۇش سۆزلىيەلەيدۇ، ئەمما مەنىسىنى بىلمەيدۇ. شۇڭا سۆزلىگۈچى ھەربىر سۆزنىڭ مەنىسىنى بىلىپ سۆزلىسە، ئاڭلىغۇچىلار ئۇنىڭ سۆزىدىن مەلۇم بىر نەرسىنى بىلىۋالالايدۇ. ئۇ ھالدا سۆزلىگۈچى ھەم كىشىلەر نەزىرىدە ئاقىللار قاتارىدىن ئورۇن ئالالايدۇ. ئەكسىچە بولغاندا، يەنى قىلغان سۆزۈڭنىڭ مەنىسىنى بىلمىسەڭ، ئاڭلىغۇچى سۆزۈڭدىن بىرەر نەرسە بىلەلمىسە، ئۇ ھالدا ھايۋانچىلىكمۇ بولالمايسەن. سۆزنى ئۇلۇغلا. سۆز ئۇلۇغ. سۆزگە ئېتىقاد قىل. سۆز شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلۇغكى، ئۇ تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ئىنسانىنىڭ قەلبىدىن ئۇرغۇپ چىقىدۇ. گېپى كەلگەندە، ئۆز جايىدا بىلگىنىڭنى ئايىماي سۆزلە. ئورۇنسىز جايلاردا سۆزۈڭنى زايا قىلما. يەنى پۇرسەت بولمىسا، سۆزلىمە. تائەقلىڭگە، ئىلمىڭگە زۇلۇم قىلما. ئەمما ھەرنېمە دېمەكچى بولساڭ، توغرا سۆزلە. دەلىللىك بولمىسا، سۆز ھەققى-

دە ئىلمىي بولمىغان ئورۇنسىز دەۋالارنى قىلما. مەلۇم بىر ئىلىمدىن خەۋىرىڭ بولمىسا، يەنى بىلمەيدىغان ئىلىمگە نىسبەتەن بىلىدىغاندەك قىياپەتكە كىرىۋالما ھەم ئۇنىڭدىن نان (پايدا) تەلەپ قىلما. ئەگەر بىلگەن، ئۆگەنگەن بولساڭ، شۇ بىلگەن، ئۆگەنگەن ئىلىم ۋە ھۈنىرىڭنى ئەمەلدە كۆرسەت، مەقسىتىڭ ھاسىل بولىدۇ. بىلمىسەڭ، ئۆگەنمىسەڭ، ھېچنېمە ھاسىل بولمايدۇ.

ھېكايەت قىلىنىشىچە:

خۇسرەۋنىڭ ۋاقتىدا بىر ئايال مەسىلە سورىغىلى بۇزۇر جۇمھۇرنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە مەسىلە سورىدى. بۇزۇر جۇمھۇرنىڭ بۇ مەسىلىگە جاۋاب ئېيتقۇدەك ۋاقتى يوق ئىدى. شۇڭا «بىلمەيمەن» دېدى. ئايال دېدىكى:

— شۇنچىلىك مەسىلىگە جاۋاب ئېيتالمىساڭ، ئۇنداقتا پادىشاھ بەرگەن ئىنئام (مائاش) نى نېمە دەپ يەيسەن؟

— پادىشاھ بىلگىنىمگە بېرىدۇ، بىلمىگىنىمگە مائاش بەرمەيدۇ، — دېدى بۇزۇر جۇمھۇر.

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر بىلمىسەڭ، كېلىپ سورىغىن. سوراشتىن نومۇس قىلما. سۆزلەش توغرا كەلسە، قىسقا سۆزلە. كۆپ سۆز ئۆزۈڭگە شۇملۇق ئېلىپ كېلىدۇ. كۆپ گەپ قىلىدىغانلارنى كىشىلەر نەيرەڭۋاز دەيدۇ. ھەرقانداق ئىشتا ئوتتۇرا ھال ھالەتنى كۆزدە تۇت. چۈنكى شەرىئەت ئىگىسى سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام): «ھەر ئىشنىڭ ئوتتۇرا ھال بولغىنى ياخشى» دېگەن. سۆزلىگەندە ياكى بىرەر ئىشنى قىلغاندا ئېغىر بېسىق بول، يەڭگىللىك قىلما. كىشىلەر ئېغىر بېسىق خاراكتېرىڭنى ياقتۇرمىسا مەيلى، ئەمما ئۆزۈڭ بۇ خىل مىجەزىڭنى ئالدىراڭغۇلۇق ۋە يەڭگىللىكتىن ئوبدان دەپ بىل.

ساڭا مۇناسىۋەتسىز ئىشلارنى بىلىشكە ھەۋەس قىلما. سىرىڭنى ئۆزۈڭدىن ئۆزگىگە ئېيتمىغىن. ئەگەر ئېيتساڭ ئۇنى سىر ياكى مەخپىيەتلىك دەپ بىلمە. جامائەت ئارىسىدا يېنىڭدىكى كىشىگە پىچىرلاپ سۆزلىمە. گەرچە ياخشى سۆزلەرنى قىلغان بولساڭمۇ، ئۆزگىلەر يامان سۆز قىلدىمىكىن، دەپ گۇمان قىلىدۇ. چۈنكى خېلى بىر قىسىم كىشى گۇمانخور كېلىدۇ. ھەرقانداق ئىشنى قىلساڭ ياكى سۆزلىسەڭ، تېگى ـ تەكتىنى بىلىپ قىل ۋە بىلىپ سۆزلە. قىلغان ئىشىڭنىڭ ۋە سۆزۈڭنىڭ ئاساسى بولسۇن، شۇندىلا خەلق سېنىڭ راست سۆزلۈك ئىكەنلىكىڭگە ئىشىنىدۇ. ئەگەر جامائەت ئارىسىدا ئەيىبكە قالماي دېسەڭ، بىرەر ئىش ئۈستىدە ئالدىراپ گۇۋاھلىق بەرمە. گۇۋاھلىق بېرىشكە توغرا كېلىپ قالسا، ئىمكان بار ئۆزۈڭنى چەتكە ئال. كىشىلەر نېمە دېمىسۇن، دىققەت بىلەن ئاڭلا. لېكىن قانداق قىلىشنى ئۆزۈڭ بىل. دېمەكچى بولغان سۆزۈڭ ئۈستىدە ئاۋۋال ئوبدان ئويلىنىپ، ئاندىن سۆزلە. يەنى ئويلانماي تۇرۇپ سۆزلىمە. ئويلاشنى سۆزلەشنىڭ مۇقەددىمىسى قىل. شۇندىلا قىلغان سۆزۈڭدىن پۇشايمان قىلمايسەن. ساڭا پايدىسى بولسۇن ياكى پايدىسى بولمىسۇن، ھەرقانداق سۆزنى زېرىكمەي ـ تېرىكمەي ئاڭلا. سەن تۈپەيلى دېيىلىۋاتقان سۆز ئۈزۈلۈپ قالمىسۇن. كىشىلەرگە سوغۇق سۆزلىمە، يەنى ئاچچىقلىما. سوغۇق سۆز دۈشمەنلىك ۋە ئاداۋەت پەيدا قىلىدۇ. گەرچە دانا (بىلىملىك) بولساڭمۇ، ئۆزۈڭنى نادان (بىلىمسىز) دەپ تونۇ. تاكى ئۆگەنمەك يولى ساڭا ئوچۇق بولغاي!

بىراۋ سۆز قىلىۋاتقاندا، ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلمە. ئالدىراپ ھەم ماختىما. سۆزلىگۈچىنىڭ ئەيىبىمۇ، ھۈنىرى (پەزىلىتى)مۇ ساڭا مەلۇم بولىدۇ. ئاۋامغا سۆز قىلغاندا چۈشىنىشلىك

قىلىپ سۆزلە، ئەمما ھېكمەت (ئىلىم) دائىرىسىدىن چەتنەپ كەتمە. ئاڭلىغۇچىغا ئۇۋال بولمىسۇن. يەنى ئاڭلىغۇچى سۆزۈڭـ نى چۈشىنەلمەي قىينىلىپ قالمىسۇن. ئىمكان بار خەلقنىڭ ئارزۇسى بويىچە سۆزلىگىن. تا ھەر قوۋمنىڭ ئارىسىغا كىرسەڭ سالامەت چىقالايسەن. ھەرقانچە سۆزمەن (ناتىق) بولساڭمۇ، ئۆزۈڭنى بىلگىنىڭدىن كەمرەك كۆرسەت. سۆزلەۋېتىپ توختاپ قالما. ھەرقانداق سورۇندا كۆپ ئاڭلا، ئاز سۆزلە. ئەمما ئاز ئاڭلاپ، كۆپ سۆزلەيدىغانلاردىن بولۇپ قالما. چۈنكى تولا سۆز- لەش ئەيىبتۇر. ھۆكۈمالار:

«خامۇشلۇق، يەنى سۈكۈتتە تۇرۇش — ئىككىنچى سالامەت- لىكتۇر، تولا سۆزلىگەن — ئىككىنچى ئەخمەقتۇر» دېگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، تولا سۆزلۈك، يەنى كۆپ گەپ قىلىدىغان كىشى- نى ھەرقانچە دانا، ئەقىللىق بولسىمۇ، ئاددىي خەلق ئەقىلسىزلەر قاتارىدا سانايدۇ؛ ئەگەر نادان، كەم ئەقىل بولسىمۇ، ئاز سۆزلە- گەن كىشىنى، ئۇنىڭ سۈكۈتتە تۇرغانلىقىغا قاراپ ئاقىللار قاتا- رىدا سانايدۇ. ھەرقانچە پاك، تەقۋادار بولساڭمۇ، ئۆزۈڭنى ماخ- تىغۇچى بولما. چۈنكى كىشى ئۆزى ئۈچۈن گۇۋاھلىق بەرسە، ھېچكىم ئۇنىڭ گۇۋاھلىقىنى قوبۇل كۆرمەيدۇ. توختىماي تى- رىش، ئەمما ئۆزۈڭنى ئۆزۈڭ مەدھىيىلىمە، سېنى خەلق مەدھى- يىلىسۇن. ئەگەر بىلسەڭ، لازىملىق يېرىنى دېگىن. لازىمى يوق سۆزلەرنى دېمە. تاكى دېگەن سۆزۈڭ تۆپەيلى ئۇۋاللىق يەتمىسۇن.

سەئىدزادە زەنگان شەھىرىنىڭ مۇپتىسىغا دېدىكى:

— ئاڭلىشىمچە، ساھىب خەلىلنىڭ زامانىدا زەنگان شەھە- رىدە بىر مەردى كەلان بار ئىدى. ئۇ ئىمام شافىئىنىڭ ساھابىلىرى ئىچىدىكى كاتتىلىرىدىن بولۇپ، مۇپتى (پەتىۋا بەرگۈچى) ۋە مۇدەررىس كىشى ئىدى.

شەھەر رەئىسى ۋە ئۇلۇغنىڭ بىر ئوغلى بار ئىدى. ئۇمۇ سەئىد — كاتتا مەرتىۋىلىك كىشى ئىدى. ھەممىشە بۇ ئىككى بۇزرۇك ئارىسىدا مۇنازىرە ۋە سۆھبەت (تالاش ـ تارتىش) بولۇپ تۇراتتى. بەزىدە بىر ـ بىرىگە غايىبانە (يوشۇرۇن) تەنىلەر قىلىشاتتى. بىر كۈنى سەئىد مۇدەررىس دەرس ۋاقتىدا كۇرسى ئۈستىدە ئولتۇرۇپ مۇپتىنى «كاپىر» دېدى. بۇ سۆز مۇپتىغا ئاڭلاندى. مۇپتىمۇ دەرس ۋاقتىدا كۇرسى ئۈستىدە ئولتۇرۇپ سەئىد مۇدەررىسنى «ھارامزادە» دېدى. بۇ سۆزمۇ سەئىدكە يەتكۈزۈلدى. سەئىد ئورنىدىن قوپتى ۋە مۇپتىدىن ئۆچ ئېلىش قەستىدە شىكايەت قىلىش ئۈچۈن ساھىب خەلىلنىڭ ئالدىغا بېرىپ يىغلاپ:

— مۇپتى مەندەك بىر پەرزەنتى رەسۇلىللاھنى «ھارامزادە» دەپ تىللىدى. سىزدەك ئۇلۇغ كىشىنىڭ زامانىدا بۇنداق ئاتاش راۋامۇ؟! — دېدى.

ساھىب خەلىل بۇ سۆزدىن ئاچچىقلىنىپ:

— شەھەرنىڭ بارلىق ئۆلىما، ئالىم ۋە كاتتىلىرى يىغىلسۇن! — دەپ پەرمان قىلدى ۋە چىقىپ دىۋانخانىدا ئولتۇردى. ئاندىن مۇپتىنى چاقىرتىپ:

— ئەي شەيخ، سىز ئىمام شافىئىنىڭ ساھابىلىرى ئىچىدىكى كاتتا ئالىم ۋە قازى تۇرۇقلۇق، ياشىنىپ قالغىنىڭىزغا قارىماي پەرزەنتى رەسۇلىللاھنى «ھارامزادە» دەپسىز. بۇ سۆزنى دېيىش سىزگە لايىق ئەمەسىدى. ئەمدى سىز بۇ سۆزنى دېگەن ئىكەنسىز، ئۇنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاڭ. ئېيتقان سۆزىڭىزنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلىمىسىڭىز، شۇنداق قاتتىق ئازاب ـ ئوقۇبەت يەتكۈزەيكى، دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ ئېغىر ئازاب بولمىغاي! بۇ ئەلۋەتتە شەرئەتتە ۋاجىپتۇر. تاكى خالايىق ئىبرەت ئالسۇن. مۇن-

دىن كېيىن كىشىلەر بۇنداق بىئەدەپلىكنى قىلمايدىغان بولسۇن!
ــ دېدى. مۇپتى دېدىكى:
ــ بۇ سۆزنىڭ راستلىقىغا ئۇشبۇ سەئىدنىڭ ئۆز سۆزى ئۆزى ئۇچۇن ياخشى گۇۋاھتۇر. مېنىڭ سۆزۈم بويىچە بولغاندا، سەئىد پاك، ھالالزادە ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ سۆزى بويىچە ھارامزا-دەدۇر.
ساھىب خەلىل سورىدى:
ــ بۇ سۆزنىڭ مەنىسى نېمە؟
مۇپتى دېدىكى:
ــ شەھەر خەلقى بىلىپ تۇرۇپتۇ. سەئىدنىڭ ئاتىسىغا ئانى-سىنى مەن نىكاھلاپ قويغانىدىم. ئۇ مېنى ئاشكارا «كاپىر» دېدى. ئەگەر بۇ سۆزنى ئېتىقادى بىلەن (چىن كۆڭلىدىن) دېگەن بولسا، «كاپىر» گۇۋاھ بولغان نىكاھ دۇرۇس ئەمەس. ئۇنداقتا ئۇ مۇشۇ سۆزى بىلەن شەكسىز «ھارامزادە» دۇر. ئەگەر ئېتىقادى بىلەن ئېيتمىغان بولسا، ئۇ ھالدا يالغان ئېيتقان بولىدۇ. پەرزەنتى رەسۇلىللاھ يالغانچى بولسا، يەنى يالغان ئېيتسا بولمايدۇ. شۇنداق بولغاندا خەلق ھەم ئۇنى يالغانچى دەپ چۇشىنىپ قالىدۇ. شۇڭا بۇ ئىككىسىدىن بىرىگە توختاش كېرەك.
مۇپتىنىڭ بۇ سۆزىگە سەئىد زادە ھېچ جاۋاب تاپالمىدى. خىجالەتتىن دېمى ئىچىگە چۇشۇپ كەتتى. ئويلانماستىن دەپ سالغان سۆزى ئۆزىنى ئۇۋالچىلىققا قويدى.
ــ ئەي ئوغۇل، سەن ھەم سۆز قىل، ئەمما بىھۇدە سۆز-لەرنى قىلما. بىھۇدە سۆزلەش دىۋانە ۋە مەجنۇنلارنىڭ ئىككىنچى مەرتىۋىسىدۇر. ھەرقانداق كىشىگە سۆز قىلماقچى بولساڭ، ئاۋ-ۋال ئۇنىڭ مىجەزىگە قارا. ئۇ كىشى سېنىڭ سۆزۈڭگە خېرىدارمۇ ياكى خېرىدار ئەمەسمۇ، يەنى سېنىڭ سۆزۈڭگە قىزىقامدۇ ياكى

قىزىقامدۇ؟ ئەگەر خېرىدار بولسا، يەنى قىزىقسا، «مىلىك» نى ئۇنىڭغا كۆرسەتكىن. ئەگەر خېرىدار بولمىسا، يەنى قىزىقمىسا، ئۇ هالدا ئۇنىڭغا خۇش كەلگۈدەك سۆزنى دە، تاكى سېنىڭ سۆزۈڭگە قىزىقىدىغان بولسۇن. ئەل ئىچىگە كىرسەڭ ئەلدەك بول. ئەل ئىچىدە «ئەلگە كىرسەڭ ئېلىڭچە، سۇغا كىرسەڭ بېلىڭچە» دېگەن مەسەل بار ئەمەسمۇ؟! ئادەمگە قوشۇلساڭ، ئادەمدەك بول. ئەل بۆلەكتۇر، ئادەمىيلىك (ئادەمگەرچىلىك) بۆلەكتۇر. غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغانغان هەرقانداق كىشى ئەل ئىچىدە مەن ئېيتقاندەك هايات كەچۈرسۇن. ئىمكانىيىتىڭ بولسىلا، سۆز ئاڭلاشتىن زېرىكمە. كىشى سۆز ئاڭلىماق بىلەن سۆزمەن (سۆزگە ئۇستا، ناتىق) بولىدۇ. مىسالى، بىر گۇدەكنى ئانىسىدىن تۇغۇلۇشى بىلەنلا، كىشى يوق خىلۋەت يەرگە ئاپىرىپ قويۇپ، شۇ يەردە پەرۋىش قىلسا، ئاتا ـ ئانىسى ۋە ياكى ئىنىكئانىسى ئۇنىڭغا سۆزلىمىسە ياكى ئۇ هېچ كىشىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ باقمىسا، كامالىغا يېتىپ چوڭ بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇ گاچا بولىدۇ. هېچقانداق سۆزنى بىلمەيدۇ. پەقەت بىر مەزگىل خەلققە ئارىلىشىپ ياشىغاندىلا، ئاندىن سۆز قىلىشنى ئۆگىنەلەيدۇ. بۇ خۇددى ئانىسىدىن گاچا هالەتتە تۇغۇلغان گۇدەكلەرنىڭ قۇلىقىمۇ پاڭ بولىدىغانلىقىغا ئوخشاشلا بىر ئىش. چۈنكى سۆزنى ئاڭلىيالمىغان بالا سۆزلەشنىمۇ بىلمەيدۇ.

هۆكۈمالار: «پادىشاهلارنىڭ كۆزى هۆكۈمالارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ تۇرغانلىقى ئۈچۈنلا روشەندۇر، چۈنكى كۆڭۈل كۆزىنىڭ تۇتىياسى ۋە سۈرمىسى هېكمەتتۇر» دېگەن. هۆكۈمالارنىڭ سۆزىنى كۆڭۈل قۇلىقى، يەنى پۈتۈن زېھنىڭ بىلەن ئاڭلا. هۆكۈمالارنىڭ سۆزلىرىگە پۈتۈن ۋۇجۇدۇڭ بىلەن كۆڭۈل بەر. نۇشىرۋان ئادىلنىڭ ئەنە شۇنداق ياخشى سۆزلىرىدىن نەچچە جۈملە

ئېسىمدە بار ئىدى. شۇلاردىن ئېسىمگە كەلگەنلىرىنى بۇ كىتابتا بايان قىلدىم. شۇنى بىلگىنكى، پادىشاھلارنىڭ نەسىھىتىگە ئەمەل قىلماق ۋاجىپتۇر.

مەن ئىلگىرى ئۆتكەن خەلىپىلەرنىڭ تارىخىي كىتابلىرىدىن مۇنۇلارنى ئوقۇغانىدىم:

«مەئمۇن خەلىپە نۇشىرۋان ئادىلنىڭ مازىرىغا باردى ۋە ئەزالىرىنى تامام كۆردى. ئەزالىرى پارچە - پارچە بولۇپ تەخت ئۈستىدە يېتىپتۇ. تەختنىڭ ئۇدۇلىغا — ئۆيىنىڭ تېمىغا پارس تىلىدا ئالتۇن ھەل بىلەن نەچچە قۇر خەت پۈتۈلگەنىكەن. مەئمۇن خەلىپە پەرمان بىلەن پارسچىنى بىلىدىغان ئالىملاردىن چاقىرتىپ پۈتۈلگەن ئىبارىلەرنى ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلدۇردى. بۇ ئىش پۈتكۈل ئەجەم[1]دىيارىغا مەشھۇر بولىدى. خەتنىڭ مەنىسى بۇ ئىدىكى:

ھايات ۋاقتىمدا خۇدايتائالانىڭ بەندىلىرىدىن چوڭ - كىچىك ھەممىسى قېشىمغا كېلىپ، مېنىڭ ئادالىتىمدىن بەھرىمەن بولـ- غانىدى. مۇندىن كېيىن ھېچ كىشى مېنىڭ خىزمىتىمگە كەلمەيـ- دۇ ۋە مېنىڭ شەپقەت ۋە مەرھەمىتىمدىن بەھرىمەن بولالمايدۇ. چۈنكى ئاجىزلىق (يەنى، ئەجەل) زامانى يەتتى. ئامالسىزلىق ۋاقتى ماڭا چاپلاشتى. شۇڭا لەھەدنىڭ تېمىغا بىرنەچچە نەسىھەت سۆزلىرىمنى يازدۇرۇپ قويۇشتىن ئۆزگە ھېچ چارە تاپالمىدىم. ئەگەر مېنىڭ زىيارىتىمگە قەدەم قويغان ھەرقانداق كىشى ئۇشبۇ خەتنى ئوقۇسا، بىلسە، يادىغا ئېلىۋالسا ۋە ئەمەلدە كۆرسەتسە، تا مەندىن كېيىن بولسىمۇ، ئوخشاشلا مېنىڭ مەرھەمىتىمدىن مەھرۇم بولمىغان بولىدۇ.

---

[1] ئەسلىدە ئاسىيادىكى غەيرىي ئەرەب مىللەتلىرىنىڭ ئومۇمىي نامى بولۇپ، كېيىنچە پۈتۈن ئىران زېمىنىنىڭ ئومۇمىي نامىنى بىلدۈرىدىغان جۇغراپىيىلىك ئاتالغۇ بولۇپ قالغان.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى

سەككىزىنچى باب

نۇشىرۋان ئادىلنىڭ پەند - نەسىھەتلىرىنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، كېچە بىلەن كۈندۈز كېلىپ ۋە كېتىپ تۇرىدۇ. يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز ئالمىشىپ تۇرىدۇ. ئالەم ئىشلىرىنىڭ بۇنداق ئايلىنىپ تۇرۇشىدىن، يەنى بۈگۈن مۇنداق، ئەتە ئۇنداق ئۆزگىرىشلىرىدىن ھەيران بولما. بۈگۈن كەلگەن دۆلەت (ئامەت) نىڭ ئەتە كېلىدىغان قايغۇسىنى ئۇنتۇپ قالما.

خەلق پۇشايمان قىلغان (ئۆزىنى تارتقان) ئىشتىن سەنمۇ ئۆزۈڭنى تارت.

تىنچ، خاتىرجەم ياشاي دېسەڭ، پادىشاھلار بىلەن دوستلاشما.

ئۆز شەخسىيىتى — نەپسى ئۈچۈن ياشايدىغان كىشىنى تىرىكلەر قاتارىدا كۆرمە.

خەلققە ئازار بەرگەن كىشىنى دۈشمەن دەپ بىل.

دوستلىرىڭنىڭ دۈشمىنىنى دوستۇم دېمىگىن.

ھۈنەرسىز (ئىلىمسىز) كىشىنى دوست تۇتما. چۈنكى ھۈنەرسىز كىشى نە دۈشمەنلىككە يارىماس، نە دوستلۇققا.

نادان، ھېچنېمە بىلمەيدىغان تۇرۇپ، ئۆزىنى دانا (بىلىملىك) ھېسابلايدىغان كىشىدىن ئۆزۈڭنى تارت.

باشقىلارغا ھاجەتمەن بولماي دېسەڭ، ئۆزۈڭنىڭ ئىشىنى

ئۆزۈڭ قىل.

گەرچە كىشىلەرگە ئاچچىق ئاڭلانسىمۇ، راست سۆزلە.

دۈشمەن ئاڭلاپ قالمىسۇن دېسەڭ، دوستۇڭغىمۇ سىرىڭنى ئېيتما.

زاماننىڭ ئۇلۇغلىرىدىن بولاي دېسەڭ، كىشىلەر ئارىسىدا ئۆزۈڭنى چوڭ تۇتما.

خەلق ئارىسىدا قەدىر - قىممىتى يوق كىشىنى تىرىكلەر قاتارىدا سانىما.

جاپا - مۇشەققەتكە قالماي، باي، دۆلەتمەن بولاي دېسەڭ، ھەرقانداق ئىشنى ئويلاپ قىل.

ئۆزۈڭگە پايدىسىز ۋە مەنپەئەتى يوق نەرسىلەرنى ئالما. پايدىسىز ۋە مەنپەئەتى يوق نەرسىلەرنى باشقىلارغىمۇ ساتما.

ئۆزۈڭگە باراۋەر كىشىگە موھتاج بولغاندىن، ئۆلۈمنى خوپراق بىلگىن.

گاداي (يوقسۇل) نىڭ نېنى بىلەن تىرىكچىلىك قىلغاندىن، ئاچلىقتا ئۆلگەن ياخشىراقتۇر.

كۆڭلۈڭدىكى ئوي - خىيالىڭنى ئىشەنچسىز كىشىلەرگە ئېيتما، ئەمما ئىشەنچلىك كىشىلەردىن ئىشەنچىڭنى ھەم يوقاتما.

ئۆزۈڭدىن تۆۋەن (كەمبەغەل) ئۇرۇق - تۇغقانغا موھتاج بولغاندىن، ئۆلۈم - مۇسىبەتنى ياخشىراق بىل. چۈنكى قۇمۇچاقنىڭ پاناھىدا تىرىكلىك قىلغاندىن، سۇدا غەرق بولۇپ ئۆلگەن ياخشىراقتۇر.

مال - دۇنياغا ھېرىس خۇداجۇي، تەقۋادار ۋە تەكەببۇر زاھىدتىن، ئۇ دۇنيالىقنى تەلەپ قىلغۇچى كەمتەر پاسىق ياخشىراقتۇر.

تېگى پەس ۋە ئىچى تار كىشى كاتتا مەرتىۋىگە ئېرىشكەندىن

كېيىنمۇ، باشقىلارغا شۇ تېگى پەس، ئىچى تار ۋە كۆزى كىچىك-لىك نەزەرى بىلەن قارىسا، بۇنداق كىشى دۇنيادا ھەممىدىن نادان كىشىدۇر.

دۇنيادا ئۆزى بىلىپ تۇرۇپ دەۋا قىلىدىغان، يەنى بىلمەس-لىككە سالىدىغان ۋە بىلمەي تۇرۇپ يالغان سۆزلەيدىغان، يەنى ئۆزىنى بىلىدىغاندەك كۆرسىتىدىغان ئىشتىنمۇ ئارتۇق گۇناھ بولماس!

بارىنى يوققا خىراجەت قىلىدىغان، يەنى قولىدىكىنى قولغا كەلمەيدىغان نەرسىگە سەرپ قىلىدىغان كىشىگە ئالدانما.

بىراۋنىڭ ھاجىتى چۈشسە، شۇ ھاجەتنى ئادا قىلغۇدەك قۇدرىتى تۇرۇپمۇ ئادا قىلمىغان كىشى جاھاندا ھەممىدىن نامرات كىشىدۇر.

بىرسى سېنى يامان دېسە، ئۇ كىشىدىن، يەنى سېنى يامان دېگەن كىشىدىن، بۇ سۆزنى ساڭا يەتكۈزگەن كىشىنى يامانراق بىلىپ، ئۇنىڭدىن ئۆزۈڭنى قاچۇر.

پايدىسى يوق ئىش ئۈچۈن بىھۇدە ۋاقىت سەرپ قىلغان كىشىنىڭ ھال - ئەھۋالى گويا بىرەر ئەزىز كىشىسى ئۆلۈپ مۇسىبەت يەتكەن كىشىنىڭ ھال - ئەھۋالىغا ئوخشاشتۇر.

يېمەك - ئىچمەكنىڭ قۇلى، يەنى نەپسىنىڭ قۇلى بولغان-دىن، كىشىلەر ئېلىپ - ساتىدىغان قۇل بولغان ئەۋزەلدۇر.

ئالەم ئىشلىرىنىڭ تەجرىبە ۋە ئىمتىھانى، يەنى جەمئىيەت پاراسەتلىك قىلالمىغان ھەرقانداق كىشىنى ئەقىل - پاراسەت ۋە ئەدەپكە ئۆگىتىمەن، دەپ ھېچبىر ھۆكۈما رەنج - مۇشەققەت تارتمىغاي!

ھەرقانداق نەرسىنى ئۆز بەدىنىدىن ئاسرىماقتىن، نادانلار-دىن ئاسرىماق ئاسانراقتۇر.

باشقىلار مېنى ھۆرمەتلىسۇن دېسەڭ، سەن ئاۋۋال باشقىلار-نى ھۆرمەتلە.

ئەگەر سەن مېنىڭ چەككەن رەنج ـ مۇشەققىتىم (رەنج ـ مۇشەققەت بىلەن قولغا كەلتۈرگەن نەتىجەم) خەلق ئارىسىدا زايا بولمىسۇن، يەنى بىكار كەتمىسۇن دېسەڭ، سەن ئاۋۋال خەلقنىڭ رەنج ـ مۇشەققىتىنى، يەنى خەلقنىڭ رەنج ـ مۇشەققەت بىلەن قولغا كەلتۈرگەن ئەمگەك مېۋىسىنى زايا قىلما.

ھاياتىڭنى ئاسانلىق ـ ئاسايىشلىقتا ئۆتكۈزەي دېسەڭ، يۈ-رۈش ـ تۇرۇشۇڭ بۆلەك، قىلغان ئىشىڭ بۆلەك بولمىسۇن.

كىشىلەر مېنى دۆۋانە، يەنى ساراڭ قاتارىدا سانىمىسۇن دېسەڭ، تېپىلمايدىغان نەرسىنى ئىزدىمە.

كىشىلەر ئارىسىدا ئابرۇيۇم بىلەن ياشاي دېسەڭ، ياخشى خۇيلۇق بولماقنى ئۆزۈڭگە لازىم تۇت، يەنى ئابرۇيۇم تۆكۈلمە-سۇن دېسەڭ، ھاياتى ئۆزۈڭگە كەسىپ قىل.

كىشىلەرنىڭ نەپرىتىگە ـ تەنقىدىگە ئۇچرىماي دېسەڭ، قىل-مىغان ئىشنى قىلغاندەك كۆرسەتمە، يەنى قۇيرۇق كۆرسىتىپ، ئۆپكە ساتما.

ئەگەر ئۇياتقا قالماي دېسەڭ، ئۆزۈڭ يەردە قويمىغان نەرسە-نى ئۇستۇن كۆتۈرمە. يەنى خىيالىڭغا كەلگەن ئىشنى قىلما.

ئەگەر ئۆزۈڭدىن تۆۋەن كىشىلەرنىڭ كۈلكىسىگە قالماي دېسەڭ، ئۆلۈغلارنى كەمسىتمە.

ئەگەر تۇگىمەس پۇشايمانغا قالماي دېسەڭ، كۆڭلۈڭنىڭ خاھىشىچە ئىش قىلما.

ئەگەر ئۇلۇغلار، زېرەك ئادەملەر جۇملىسىدىن بولاي دې-سەڭ، ئۆزۈڭنى ئۆزگىلەرنىڭ ئەينىكىدە كۆرۈپ باق.

ئەگەر قەدىر ـ قىممىتىمنى ساقلاي دېسەڭ، ئاۋۋال ئۆزگە-

لەرنىڭ قەدرىنى بىلگىن.

ئەگەر كىشىلەرنىڭ ماختىشىغا ئېرىشەي دېسەڭ، پاراسەتسىز، كەم ئەقىل كىشىلەرگە سىرىڭنى ئاشكارا قىلما.

ئەگەر خەلق ئارىسىدا ئابرۇي تاپاي دېسەڭ، ئاش ـ نانىنى، يەنى داستىخىنىڭنى كەڭرى قىل.

ئەگەر خەلق ئىچىدە ئۆزۈڭنى ئازادە تۇتاي دېسەڭ، كۆڭلۈڭدە تەمەگە يول بەرمە، يەنى تەمەگەر بولمىغىن.

كىشىلەرنىڭ دادىغا يەتكۈچىلەردىن بولاي دېسەڭ، ئىمكانىيىتىڭنىڭ بارىچە نامراتلارغا يار ـ يۆلەك بول.

ئەگەر كىشىلەرنىڭ يامان دېيىشىدىن، يەنى يامان ئاتاققا قېلىشتىن ساقلىناي دېسەڭ، كىشىلەرنى كەينىدىن ماختا.

ئەگەر خەلق مېنى كۆڭلىدە دوست تۇتسۇن، مەندىن ئاغرىنمىسۇن دېسەڭ، خەلقنىڭ ئارزۇسى بويىچە سۆزلە.

ئەگەر كۆڭلۈمگە ئازار ـ زەخمەت يەتمىسۇن دېسەڭ، نادان كىشىلەر بىلەن مۇنازىرە قىلما ۋە سۆزلەشمە.

ئەگەر تىلىم ئۇزۇن بولسۇن دېسەڭ، قولۇڭنى ئوچۇق تۇت.

نوشىرۋان ئادىلنىڭ نەسىھەتلىرى شۇ ئىدى. ئېسىمدە بارىچە بايان قىلدىم. بۇ سۆزلەرنى، يەنى نەسىھەتلەرنى ئاددىي كۆرمە، ئوبدان ئوقۇ. بۇ سۆزلەردىن ھېكمەتنىڭ پۇرىقى كېلىدۇ. چۈنكى بۇ ئىبارىلەر ھۆكۈمالار ۋە پادىشاھلارنىڭ سۆزلىرىدۇر. شۇنى ئاڭلىغىنىڭكى، بۇ سۆزلەرنى ياش ۋاقتىڭدا ئوبدان ئۆزلەشتۈر. قېرىغاندا ھېكمەت سۆزلىرىنى ئاڭلاش ۋە ئۆگىنىشنىڭ ھاجىتى قالمايدۇ. چۈنكى قېرىلار ئۈچۈن زامانىنىڭ تەجرىبە ۋە ئىمتىھانلىرى يېتەرلىكتۇر، يەنى قېرىلار نۇرغۇن تەجرىبە ـ ساۋاقلارنى بېشىدىن كەچۈرگەن.

توققۇزىنچى باب

يىگىتلىك ۋە قېرىلىقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، گەرچە يىگىت بولساڭمۇ، ئەقلىڭ قېرىلار-
نىڭ ئەقلىدەك بولسۇن. بۇ ھەرگىزمۇ يىگىتلىكنى تاشلا دېگىنىم
ئەمەس. بەلكى ئۆزۈڭنى تۇتۇۋال، باتۇر بول، بوشاڭ يىگىتلەر-
دىن بولۇپ قالما دېگەنلىكتۇر. يىگىتلىك ۋاقتىدا ئادەمدە بىر
خىل شوخلۇق ۋە بىپەرۋالىقلار بولۇپ تۇرىدۇ. ئەرەستايىش
ھەكىم: «يىگىتلىك — ساراڭلىقنىڭ ئىككىنچى مەرتىۋىسى (دە-
رىجىسى) دۇر» دېگەن. ئەمما جاھىل ۋە تۆرۆك (بىلىمسىز)
يىگىتلەر جۇملىسىدىن بولما. گەرچە شوخلۇقنىڭ ھېچبىر زىيى-
نى بولمىسىمۇ، لېكىن بارلىق بالايىئاپەتنى جاھىللىق ۋە تۆرۆك-
لۈك (ئىلىمسىزلىك) پەيدا قىلىدۇ. يىگىتلىكتىن بەھرە ئال-
غىن، ئەمما چېكى بولسۇن، يەنى ھەددىدىن ئاشۇرۇۋەتمە. بول-
مىسا، قېرىغاندا ئۆزۈڭنى يىغالمايسەن ۋە توختىتالمايسەن. يا-
شانغان بىر كىشىنىڭ نېمە دېگەنلىكىگە قاراپ باق:

«ئەگەر ۋاقتى يېتىپ قېرىپ كەتسەم قانداق قىلارمەن. ئۇ
چاغدا يىگىتلەر، خۇشرۇيلار مېنى خالىمايدىغان بولۇپ قالارمۇ،
دەپ نەچچە يىل ھەسرەت تارتىپ غەم يېگەنىدىم. مانا ئەمدى
قېرىدىم. بىراق مەن ئۆزۈم ئۇلارنى (يىگىتلەرنىمۇ، خۇشرۇي-
لارنىمۇ) خالىمايدىغان بولۇپ قالدىم. خالىسامۇ ئۇلار كۆزۈمگە
چىرايلىق كۆرۈنمەيدۇ.»

— ئەي ئوغۇل، ياش ۋە يىگىتلىك دەۋرىڭدىمۇ خۇدايىتائاللا-
نى ئۇنتۇما. ئۆلۈمنى ئېسىڭدىن چىقارما. ئۆلۈم ياش - قېرىنغا
باقمايدۇ. ئۆلۈم باشقا كەلگەندە، نە قېرىنغىمۇ، نە ياشقىمۇ چارە
يوقتۇر:

باقماس ئۆلۈم قارى بىرلە ياشقە،
چارە نەدۇر يەتسە ئۆلۈم باشقە.

ھېكايەت:

ھىرى شەھىرىدە تىككۈچىلىك ھۈنىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر كىشى بار ئىدى. دۇكىنى قەۋرىستانلىقنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ئىدى. ئۇ بىر مىخقا بىر كوزىنى ئېسىپ قويغان بولۇپ، قاچانكى كىشىلەر شەھەردىن جىنازا كۆتۈرۈپ كەلسە، شۇ كوزىغا بىر تال تاش سالىدىكەن. ھەر ئايدا بىر قېتىم كوزىدىكى تاشنى تۆكۈپ ساناپ، بۇ ئايدا مۇنچە كىشى ئۆلۈپتۇ، دەپ ھېساب قىلىپ، يەنە كوزىنى ئېسىپ قويىدىكەن. تا يەنە بىر ئاي توشقاندا تۆكۈپ يەنە ھېساب قىلىپ، يەنە يېڭىۋاشتىن بىر جىنازا (ھەربىر مېيىت) ئۈچۈن بىر تال تاش سالىدىكەن. ئۇ (تىككۈچى) نەچچە يىلنى ئۇشبۇ تەرىقىدە ئۆتكۈزۈپ، بىر كۈنى ۋاپات بوپتۇ. بىر كىشى تىككۈچىنىڭ ئۆلگىنىدىن خەۋەرى يوق ئۇنى ئىزدەپ كەلگەنىدى، ئىشىكىنىڭ مەھكەم ئېتىكلىك تۇرغانلىقىنى كۆردى ۋە تىككۈچىنىڭ قوشنىسىدىن:

— تىككۈچى نەگە كەتتى؟ — دەپ سورىدى. قوشنىسى دېدىكى:

— ئۇ ھەم ئۆزىنى كوزىغا سالدى.

— ئەي ئوغۇل، ھوشۇڭ بىلەن بولغىن. يىگىتلىكىڭ ۋە

www.uyghurkitap.com

ياشلىقىڭغا مەغرۇرلانما. خاھى تائەتتە بول، خاھى گۇناھ ئىچىدە بول، ھەرقانداق ئەھۋالدا خۇدايتائالانى يادىڭدا تۇت. خۇدادىن مەغپىرەت تىلە. ئۆلۈمدىن قورققىن، يەنى ئەجەلنى يېقىن بىل. گۇناھ يۈكلىرىنى كۆتۈرۈپ، ئاشۇ تىككۈچىگە ئوخشاش توساتتىن كوزىغا چۈشۈپ كېتىشتىن ھەزەر ئەيلە.

— ئەي ئوغۇل، ھەمىشە يىگىتلەر بىلەنلا ھەمسۆھبەتتە بولىۋەرمەي، قېرىلار بىلەنمۇ ھەمسۆھبەتتە بولغىن. ھەمراھلىرىڭنى، نەۋكەرلىرىڭنى ھەم يىگىتلەر ھەم قېرىلار بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ تۇتقىن. ئەگەر يىگىتلەر مەغرۇرلىنىپ بىرەر خاتا سۆز قىلسا، قېرىلار ئۇنى مەنئى قىلىدۇ. چۈنكى قېرىلار يىگىتلەرگە قارىغاندا كۆپنى بىلىدۇ. ۋەھالەنكى، يىگىتلەر قېرىلارنىڭ ئۆزلىرىگە موھتاج بولىدىغانلىقى سەۋەبلىك، قېرىلارنى كەمسىتىپ زاڭلىق قىلىشىدۇ، قېرىلارغا ئارتۇقچە تەلەپ قويۇپ، ئۇلاردىن قۇسۇر ئىزدەپ ھۆرمەتسىزلىك قىلىدۇ. ھالبۇكى، قېرىلارمۇ يىگىتلىك ئارزۇسىنى قىلىدۇ. ئەكسىچە، يىگىتلەر ھەم شەكسىز قېرىلىق ئارزۇسىدا، يەنى قېرىلاردەك ئەقىل - پاراسەتلىك بولۇش ئارزۇسىدا بولىدۇ. ئەمما پات ئارىدا راستىنلا قېرىلار قاتارىغا قوشۇلۇپ قالغىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالىدۇ. بىراق چوڭقۇرلاپ مۇلاھىزە يۈرگۈزۈدىغان بولساق، ھەر ئىككىسى — يىگىتلەرمۇ، قېرىلارمۇ بىر - بىرىگە ھەسەت قىلىشىدۇ. ئەمما، ئۆزلىرىنى ھەممىدىن دانا دەپ ھېسابلايدىغان يىگىتلەر جۈملىسىدىن بولۇپ قالما. قېرىلارنى ئىززەتلە، ھۆرمەتلە. قېرىلاردىن قاتتىق جاۋاب ئاڭلاپ قالماي دېسەڭ، قېرىلار بىلەن سۆزلەشكەندە ھۆرمەتسىزلىك قىلما.

ھېكايەت:

يۈز ياشقا كىرگەن بىر كىشى قەددى پۈكۈلگەن ھالەتتە

ھاسىغا يۆلىنىپ تۇراتتى. كېتىۋاتقان بىر يىگىت بوۋاينىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ:

— ئەي شەيخ، بۇ ھاسىنى نەچچە پۇلغا ئالدىڭىز؟ مېنىڭمۇ بىرنى ئالغۇم بار، — دېدى. شەيخ جاۋاب بېرىپ دېدىكى:

— ئەگەر ئۆمۈر تاپساڭ ۋە سەۋر قىلساڭ ساڭا بۇنداق ھاسىنى بىكارغا بېرىدۇ. ناۋادا شۇنداق ياشاش ساڭا نېسىپ بولسا! ؟

ئەمما، ساددا ۋە ئەخمەق قېرىلار بىلەنمۇ ھەمسۆھبەتتە بولما. چۈنكى ئاقىل يىگىتلەر ئەخمەق ۋە نادان قېرىلاردىن كۆپ ياخشىدۇر. تاكى يىگىت سەن، يىگىتلىك ھالەتتە، يەنى يىگىتلەردەك بول. ناۋادا قېرىدىڭ، قېرىلىق ھالەتتە، يەنى قېرىلاردەك بول. چۈنكى قېرىغاندا يىگىتلىك ياراشمايدۇ. قېرى كىشىنىڭ يىگىتلىك قىلىغىنى گويا مەغلۇپ بولغان قوشۇننىڭ جەڭدىن قېچىپ كېتىۋېتىپ كارناي چالغىنىغا ئوخشاشتۇر.

ناپاك ۋە پاسىق قېرىلاردىن قورقىن. ياسانچۇق قېرىلاردىن ھەم بولما. يىگىتلەردىن قېرىلارنىڭ قەدىردانلىقى ئۇلۇغراقتۇر. شۇ ۋەجىدىن يىگىتلەر قېرىلىقتىن ئۈمىد تۇتىدۇ. ئەمما قېرىلارنىڭ ئۆلۈمدىن باشقا ئۈمىدلىرى بولمايدۇ. بۇ شۇنىڭغا ئوخشاشكى، زىرائەت پىشىپ ئاقارسا، ئۇنى ئورۇۋېلىش (يەنى يىغىۋېلىش) كېرەك. ئەگەر ئورۇۋالمىسا، تۆكۈلۈپ كېتىدۇ. مېۋە پىشقاندىن كېيىن دەرەخ ئۈستىدە تۇرمايدۇ، تۆكۈلۈپ يەرگە چۈشىدۇ. نەزمە:

ئايۇ كۈن ئۆزرە گەر پايتەختىڭ بولسۇن،
ئالەمدە سۇلەيمان كەبى بەختىڭ بولسۇن.
تاشلار تۇگەنسە ئۆمر، ھەرنە رەخشىڭ بولسۇن،

پىشقان مېۋەسىن گەرچە دەرەخنىڭ بولسۇن.

ھەرقانداق نەرسە كامالىغا يەتكەندىن كېيىن زاۋاللىققا قايتى-دۇ.

— ئەي ئوغۇل، شۇنى بىلگىنكى، سەن مۇنداق ياشلىق ھالىتىڭدە تۇرۇۋەرمەيسەن. ۋاقتىكى، يىگىتلىكىڭ قېرىلىققا ئو-رۇن بېرىدۇ. ئۇ چاغدا سۆزلىمەك، كۆرمەك، ئىشتمەك (ئاڭلى-ماق)، يۈرىماق، سىيلىماق (تۇتماق) ۋە تېتىماق قاتارلىقلار-نىڭ ئىشىكى سېنىڭ يۈزۈڭگە يېپىلىدۇ. ئۇ ھالدا نە سەن تىرىك-لىكىڭدىن خۇرسەن بولمايسەن، نە خالايىق سەندىن خۇرسەن بولمايدۇ. ھەتتا باشقىلارغا يۈك بولۇپ قالىسەن. شۇڭا نۆۋىتىدە ئۇنداق تىرىكلىكتىن ئۆلۈم ياخشىراقتۇر. مىسالى، ئادەمنىڭ ئۆمرىنى ئاپتاپقا (قۇياشقا) ئوخشاتساق، يىگىتلىكنىڭ ئاپتاپى (قۇياشى) مەشرىق بۇرجىدۇر. ئۇ سائەتمۇ سائەت يەرگە پاتىدۇ. شۇڭا مەن دەيمەنكى، شېئىر:

پىرلىق ئىلكىدە، ئەي كەيكاۋۇس[①]ئاجىز بولدۇڭ،
ئۆمر تەدبىرىنى قىلكى، ئالتمىش ئۇچ ياشىڭ كەلدى.

شۇ سەۋەبلىك، قېرىغان كىشى (گەرچە كۆرگەن — بىلگىنى كۆپ، تەجرىبىلىك بولسىمۇ) ئەقىلدىمۇ، ھەرىكەتتىمۇ يىگىتلەر بىلەن تەڭلىشەلمەيدۇ.

قېرىلارغا يۇمشاق مۇئامىلىدە بول، چۈنكى قېرىلىق شۇنداق بىر كېسەلكى، ئۇنى ھېچ كىشى كۆرگىلى بارماس؛ قېرىلىق

① ئىراننىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى كىيانىيان سۇلالىسىنىڭ پادشاھلىرىدىن بىرى.

شۇنداق بىر زەئىپدۇركى، ئۆلۈمدىن بۆلەك ھېچ كىشى ئۇنىڭ داۋاسىنى بىلمەس.

قېرى كىشى قېرىلىقتىن ئۆلمىگۈچە ھېچبىر ئاسايىشلىقتا بولالمايدۇ. ئادەم ھەرقانداق كېسەل ـ ئاغرىققا گىرىپتار بولسىمۇ، شۇ ئاغرىق ئۆلۈمگە تاقالمىسىلا، ساقىيىدۇ. ئەمما، قېرىلىق ئاغرىقى كۈندىن كۈنگە ئېشىپ بارىدۇكى، ئۇنىڭدىن ساقىيىش ئۈمىدىنى تۇتۇپ بولماس. شۇنىڭ ئۈچۈن ھېكمەت كىتابلىرىدىن ئوقۇپ كۆردۈمكى، ئادەم ئوتتۇز تۆت ياشقا كىرگىچە كۈندىن كۈنگە قۇۋۋەت تېپىپ، بەدىنى كۈچلىنىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن تا قىرىق ياشقا كىرگىچە ئارتۇق ۋە كەم ئەمەس، شۇ بىر خىل ھالەتتە تۇرىدۇ. گويا قۇياش ئاستا ـ ئاستا سەير قىلىپ (ئايلىنىپ) ئاسماننىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگىنىگە ئوخشاش.

ئادەم قىرىق ياشتىن ئۆتۈپ تا ئەللىك ياشقا كىرگىچە ھەر يىلى ئۆزىدە ئالدىنقى يىلى ھېس قىلمىغان كەم قۇۋۋەتلىكنى ھېس قىلىدۇ. ئەللىك ياشتىن تا ئاتمىش ياشقا يەتكىچە ھەر ئايدا ئۆزىدە ئالدىنقى ئايدا ھېس قىلمىغان مەلۇم نۇقساننىڭ پەيدا بولۇۋاتقانلىقىنى، ئايمۇ ئاي ئاجىزلىشىپ بېرىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىدۇ. ئاتمىش ياشتىن يەتمىش ياشقىچە ھەر ھەپتە ئۆزىدە ئالدىنقى ھەپتىدە ھېس قىلمىغان مەلۇم ئىللەت ۋە كەم قۇۋۋەتلىك پەيدا بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىدۇ. ناۋادا سەكسەندىن ئۆتسە، ھەر سائەتتە ئۆزىدە ئالدىنقى سائەتتە ھېس قىلمىغان رەنج، كېسەل ـ ئاغرىقنىڭ پەيدا بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىدۇ.

ئۆمۈر لەززىتىنىڭ ئىنتىھاسى پەقەت قىرىق ياشقىچىدۇر. ۋاقتىكى، قىرىق يىل تامام بولدى، ئۆمۈر لەززىتىمۇ تامامىغا يەتتى دېگەن سۆز. ھەتتا تۆردىن، يەنى تەختتىن ئورۇن ئالغان پادشاھ بولسىمۇ، ھەر يىلى، ھەر ئاي، ھەر ھەپتە، ھەر كۈن

ۋە ھەر سائەت شۇ تەرىقە بىلەن تۆرنىڭ، يەنى تەختىنىڭ يۇقىرىسى-
غا چىقىپ ئولتۇرسىمۇ، ئوخشاشلا شۇ ھالەتتە شەكسىز ۋە شۇب-
ھىسىز پەسكە، يەنى پەگاغا چۈشمەي قالمايدۇ. شۇڭا ئىمكان بار
كىشىنىڭ خۇشاللىقىنى ئىزدە. چۈنكى كىشىگە كەلگەن شۇ
رەنج، ئاغرىق ھەپتە، كۈن، سائەت ئۆتمەي ساقىيمۇ كېلىدۇ.
— بەس، ئەي ئوغلۇم، ۋاي كۆزۈمنىڭ نۇرى بالام. ساڭا
قېرىلىق ھەققىدە ئۇزۇن ۋە ئارتۇقچە سۆز قىلدىم. چۈنكى مەن
قېرىلىق ئازابىنى يەتكىچە تارتتىم. شۇ تاپتا مېنىڭ دۈش-
مىنىم - قېرىلىقتۇر. شۇڭا شىكايەت قىلسام سەن ھەيران بول-
ما. مەن پەقەت ئۆز ئورنىدا جاننىڭ ئاپتى بولغان قېرىلىقتىن
ئىبارەت شۇ دۈشمىنىم توغرىسىدىلا شىكايەت قىلدىم. ئەسلىدە
بۇنداق شىكايەتنى كىشىلەر كۆپىنچە ئەلگ يېقىن دوستىغا قىلات-
تى. ئەمما مەن ساڭا قىلدىم. ئۈمىدىم شۇكى، ساڭا قىلغان
بۇ شىكايەتلىرىمنى پەرزەنتىڭگە قىلىپ بەرگەيسەن. چۈنكى سېنى
ھەم خۇدايىم پات پۇرسەتتە قېرىلىق مەرتىۋىسىگە يەتكۈزىدۇ.
مەن بۇ توغرىدا مۇنداق ئىككى بېيىت پۈتتۈم.
بېيىت:

كىمگە قىلايىن شۈكۈھ بۇ پىرلىغىم دەردىن،
سورىغان كىشى دەر رۇتبە، بۇ دەرد داۋاسىدۇر.

قېرىلىقنىڭ رەنج - ئازابىنى ۋە ئاجىزلىقىنى قېرىلاردىن
ئۆزگە كىشى بىلمەيدۇ. پەدەر بۇزرۇكۋارىمنىڭ ياساۋۇللىرىدىن
بىرى بار ئىدى. ئۇنى كەلان ياساۋۇل (ئۇلۇغ ياساۋۇل) دەپ
ئاتايتتى. ئۇ سەكسەندىن ئاشقان قېرى كىشى ئىدى. ئۇ ياۋاش
ۋە بېسىق بىر ئات ئېلىشنى ئىختىيار قىلغانىدى، ئۇنىڭغا بىر

ئات كەلتۈردى. ئۇ تولىمۇ چىرايلىق ۋە سېمىز، ھەممە ئەۋزاسى دۇرۇس ئات ئىدى. ئۇلۇغ ياساۋۇل ئاتنى كۆرۈپ ئالمىدى. چۈنكى ئات قېرى ئىدى. ئەمما بۇ ئاتنى باشقا بىر كىشى ئالدى.

مەن دېدىم:

— ئەي ياساۋۇل ئاتا، ئۇ ئاتنى پالانى كىشى ئالدى، سىز نېمە ئۈچۈن ئالمايسىز؟

ياساۋۇل دېدى:

— ئۇ ئاتنى ئالغان كىشى ياش يىگىتكەن. ئۇ قېرىلىقنىڭ رەنجى ۋە ئاغرىقىدىن بىخەۋەردۇر. ئەگەر رەڭ - تۇرقىغا قاراپ سېتىۋالسام ئالدانغان بولاتتىم. مەن قېرىلىقنىڭ رەنجى ۋە زەئىپلىك ئاپىتىدىن خەۋىرىم بار تۇرۇپ، بۇ قېرى ئاتنى ئېلىپ بىرەر ئاپەتكە يولۇقسام خەلق مېنى ئەيىبلىمەمدۇ!؟

— ئەمما، ئەي ئوغۇل، قېرىغان ۋاقتىڭدا تىرىشىپ - تىرمىشىپ بىر ئورۇندا قارار تاپقىن. قېرىغاندا سەپەر قىلىش - ئەقلى بار كىشىنىڭ ئىشى ئەمەس. خۇسۇسەن، كۈچ - قۇدرىتى يوق يوقسۇل كىشىنىڭ سەپەر قىلىشى تېخىمۇ دۇرۇس ئەمەس. چۈنكى قېرىلىق بىر دۈشمەن، يوقسۇزلۇق بىر دۈشمەن. ئىككى دۈشمەن بىلەن بىرگە سەپەر قىلماق نادانلىق جۈملىسىدىندۇر. ئەمما زۆرۈرىيەت تۇغۇلۇپ، يەنى مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۆز ۋەتىنىڭدىن ئايرىلىپ يىراق، باشقا بىر يۇرتقا بېرىش ساڭا نېسىپ بولسا، خۇدايتائالا شۇ سەپىرىڭگە رەھمەت قىلغاي! ناۋادا شۇ سەپىرىڭ تۈپەيلى غۇربەتچىلىكتىن قۇتۇلۇپ، ساڭا ياخشىلىق قۇچاق ئاچقان بولسا، شۇ تۇپراقنى ئۇلۇغلا، ھەرگىز يۇرتۇڭنى، يەنى يۇرتۇڭغا قايتىپ كېلىشنى ئارزۇ قىلما. قايسى يەردە مۇرادىڭ ھاسىل بولسا، شۇ يەردە تۇرۇپ قال. يېمەك - ئىچمەك - مەئىشىتىڭ قەيەردە كاپالەتكە ئىگە بولسا، شۇ يەرنى

يۇرتۇم دەپ تونۇ. گەرچە «ۋەتەننى سۆيمەك ئىمان جۈملىسىدىن-
دۇر؛ ۋەتەن ئىككىنچى ئانا» دېيىلسىمۇ، سەن كۆچۈپ بارغان
ۋەتەن ئوخشاشلا ئىنىكئاناڭدۇر. بەختىڭ قەيەردە ئېچىلسا، شۇ
يەردە ۋەتەن تۇت. بەختلىك ئادەمگە ئالەم قۇچاق ئاچىدۇ. بەخت-
سىز ئادەملەرلا پەقەت ئاتا - ئانىنىڭ ئابرۇيى بىلەن كۈن كەچۈ-
رىدۇ. شۇڭا سەن ئالەمنىڭ قايسى يېرىدە راۋاج تاپساڭ ۋە
مەنپەئەتلىك بىرەر ئىشنى (كەسىپنى) قولۇڭغا ئالساڭ، تىرى-
شىپ - تىرمىشىپ تا شۇ كەسىپنى پۇختىلا، ئۇنى مەھكەم تۇت.
ئۇنىڭدىنمۇ ياخشىنى تاپىمەن دەپ، قولۇڭدىكىدىن ئايرىلىپ قال-
ما. چۈنكى تەمەنىڭ كەينى تۆشۈك. ئەمما، ھايات كۈنلىرىڭنى
تەرتىپسىز ئۆتكۈزمە. ھەرقانداق ئىش قىلساڭ، ئۆز تەرتىپى
بىلەن قىل. ھەتتا تاماق يېيىش، سۇ ئىچىش قاتارلىقلارمۇ
تەرتىپ ئىچىدە بولسۇن. ئەگەر دوست - دۈشمەنلىرىڭنىڭ ئالدى-
دا مەرتىۋە ۋە ئابرۇي تاپاي دېسەڭ، سېنىڭ ھال - ئەھۋالىڭ
ئاددىي خەلقنىڭ ھال - ئەھۋالىدىن يۇقىرىراق مەرتىۋىدە بولغاي!

www.uyghurkitap.com

ئونىنچى باب

تائام يېيىش تەرتىپىنىڭ بايانى

— بىلگىن، ئەي ئوغۇل، ئاددىي خەلق ئۆز ئىشلىرىدا ۋاقىت ۋە تەرتىپنى ئىزدىمەيدۇ، يەنى ئاددىي خەلقتە ۋاقىت ۋە تەرتىپ قارىشى بولمايدۇ. ئۇلار ئىشلىرىنى خالىغان چاغدا قىلىدۇ. ئەمما ئۇلۇغلار، ئەھلى ئىلىملەر قىلماقچى بولغان ھەربىر ئىشى ئۇچۇن ۋاقىت بەلگىلەيدۇ، يەنى بىر كېچە - كۈندۈز يىگىرمە تۆت سائەت بولۇپ، بۇ يىگىرمە تۆت سائەتنىڭ ھەر بىرىنى مەلۇم بىر ئىشقا تەيىن قىلغان بولىدۇ. ھەربىر ئىشنىڭ ئارىلىقىدا مەلۇم ۋاقىت پەرقى ھەم قويغان بولۇپ، قىلماقچى بولغان ئىشلىرى بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ ۋە قوشۇلۇپ كەتمەيدۇ، يەنى ھەربىر ئىشى رەت - رېتى بىلەن بولىدۇ. ئۇلارنىڭ قايسى ۋاقىتتا نېمە ئىش بىلەن مەشغۇل بولىدىغانلىقى خىزمەتكارلارغىمۇ ئاياندۇر. تا ھەر بىر ئىش ئۆز ئورنىدا رەت - رېتى بىلەن ئورۇنلىنىدۇ.

ئەمدى ئالدى بىلەن ئاخشىمى تائام يېيىش ئادەتلىرىنى بايان قىلايلى:

ئاخشىمى تائام يېيىش — بازار خەلقىنىڭ ئادىتىدۇر. بىلىشىڭ كېرەككى، بۇنداق ئادەت تولىمۇ زىيانلىقتۇر. قاچان، قايسى ۋاقىتتا تاپسا، شۇ چاغدا يېيىش — لەشكەرلەرنىڭ ئادىتىدۇر. ئۇلار ۋاقىتقا قارىمايدۇ.

نەدە ئوت ـ سامان بولسا، شۇ يەردە ۋە شۇ ۋاقىتتا
يېيىش — هايۋانلارنىڭ ئادىتىدۇر.
بىر قېتىمدىن ئارتۇق تائام يېمەسلىك، يەنى كۈنگە بىر
ۋاخ تائام يېيىش خاسلار ۋە ئۇلۇغلارنىڭ ئىشىدۇر. گەرچە بۇ
ئۆزىنى سالامەت تۇتۇشنىڭ يولى بولسىمۇ، لېكىن بۇنداق ئوزۇق-
لانغاندا بەدەن زەئىپلىشىپ كېتىدۇ، ماغدۇرى بولمايدۇ. شۇڭا
تاماقلىنىشنىڭ مۇۋاپىق تەرتىپى شۇكى، كاتتىلار ۋە ئۇلۇغلار
ئەتىگىنى خىلۋەتتە ئولتۇرۇپ ئازراق تائام يەپ، يەنى ناشتا
قىلىپ بولۇپ، ئاندىن هاكىمىيەت ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بول-
مىقى لازىم. تا ناماز پېشىن (چۈش ۋاقتى) بولغاندا قائىدە
بويىچە ئىشىنى تامامىغا يەتكۈزۈپ، تائام ـ كاسىلارنى هازىر
قىلىپ، تاماقلانماق كېرەك. تائام يېگەندە ئىمكانقەدەر ئالدىرىماي
ئاستا يېيىش لازىم. تائام يەۋېتىپ هەمداستىخانلارغا، يەنى ئۆ-
زۈڭ بىلەن بىللە ئولتۇرغان كىشىلەرگە گەپ قىلىش زۆرۈر
بولۇپ قالسا، بېشىڭنى تۆۋەن قىلىپ سۆزلە، كىشىنىڭ يۈزىگە
ۋە ياكى تائامغا قاراپ تۇرۇپ سۆزلىمە. ئاڭلىشىمچە:
پادىشاھ ساھىب ئاباد ئۆز كىشىلىرى بىلەن تائام يەپ ئول-
تۇرغانىدى. بىر كىشى قاچىسىدىن بىر لوقما تائامنى ئېلىپ
ئاغزىغا سالماقچى بولدى. ساھىب ئاباد ئۇ كىشىنىڭ ئاغزىغا
سالماقچى بولغان لوقمىسىدا بىر تال قىل تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ
قالدى. ئۇ كىشىنىڭ بۇنىڭدىن، يەنى لوقمىسىدا قىل بارلىقىدىن
خەۋىرى يوق ئىدى. ساھىب ئاباد:
— ئەي پالانى، لوقمىڭىزدىكى قىلنى ئېلىپ تاشلاڭ، —
دېدى. ئۇ كىشى لوقمىنى قاچىسىغا سېلىپ قويۇپ، ئورنىدىن
تۇرۇپ كەتكىلى تەمشەلدى. ساھىب ئاباد:
— ئەي پالانى، مېهماندارچىلىق ئاخىرلاشماي تۇرۇپ، داس-

www.uyghurkitap.com

تىخنىمدىن نېمە ئۈچۈن تۇرۇپ كەتتىڭىز؟ — دەپ سورىدى.
ئۇ كىشى دېدىكى:
— قولۇمغا ئالغان لوقمىدىكى قىلنى كۆرۈپ تۇرغان كىشى-
نىڭ تائامنى يېمەك مەكروھدۇر.
بۇ سۆزدىن ساھىب ئاباد خىجىل بولدى.
— ئەي ئوغۇل، سەن ئاۋۋال ئۆزۈڭگە مەسئۇل بولۇپ، تائام
يېيىشكە تەييارلىنىپ ئولتۇر. ئاندىن تائام كەلتۈرۈشكە بۇيرۇ-
غىن. ئۇلۇغلاردا تائام تارتىشنىڭ قائىدە - يوسۇنى ئىككى تۈر-
لۈكتۇر: بەزىلىرى تائامنى ئاۋۋال ئۆزىگە قويۇپ، ئاندىن مېھمان-
غا تارتىدۇ؛ بەزىلىرى ئاۋۋال مېھمانغا تارتىپ، ئاندىن ئۆزىگە
قويىدۇ. مانا بۇ ئەڭ مۇۋاپىق قائىدىدۇر. ھەم ئالىيجانابلىق،
سېخىيلىق تەرىقىسىدۇر. ئاۋۋالقى قائىدە بولسا، سەيىد - خو-
جىلار رەسمىدۇر. ئەمما ئاش تارتىلغاندىن كېيىن، داستىخاننى
يىغىۋېتىشكە ئالدىراپ پەرمان چۈشۈرمە، مېھمان ئالدىرىماي يەپ
تويسۇن. داستىخاننى ھەممىسى تائامدىن قول يىغىپ بولدى قىل-
غاندا ئاندىن يىغقان تۈزۈك. ئىمكان بار داستىخاندىكى تائام
يېيىلىپ تۈگىسۇن. ناۋادا سېنىڭ ئالدىڭدا تائام بولۇپ، باش-
قىلارنىڭ ئالدىدا تۈگىگەن بولسا، ئۇلارغا ھەم ئالدىڭدىكى تائام-
دىن نېسىۋە بەرگىن. تائام يەۋاتقاندا قاپىقىڭ تۈرۈلۈپ، چىرا-
يىڭ تۈتۈلۈپ قالمىسۇن. تائام ئۈستىدە تائامغا چوڭلاردىن ئىلگى-
رى قول سالما ھەم باشقىلار بىلەن جېدەللەشمە. چۈنكى ئۇ
ياخشى ئادەت ئەمەس. بۇ توغرىدا كېيىنكى بابتا يەنە توختىلى-
مىز. قاچانكى تائام يېمەكنىڭ تەرتىپىنى بىلگەن بولساڭ، ئەمدى
شاراب ئىچمەكنىڭ تەرتىپلىرىنى بىل ۋە ئاڭلا.

ئون بىرىنچى باب

شاراب ئىچمەكنىڭ بايانى

— بىلگىن، ئەي ئوغۇل، شاراب ئىچىشنىڭ تەرتىپلىرى
توغرىسىدا نەچچە كەلىمە بايان قىلاي: مەن ساڭا شاراب ئىچكىن
دېمەيمەن. ئىچمىگىن ھەم دېمەيمەن. چۈنكى يىگىتلەر يىگىت
ۋاقتىدا كىشىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالمايدۇ. قىلما دېگەن ئى-
شىدىن يانمايدۇ. [چوڭلار] ماڭا ھەم شاراب ئىچمە، دەپ نۇرغۇن
قېتىم ئېيتقان. لېكىن مەن ئاڭلىمىغانىدىم. تا ئەللىك يىلدىن
كېيىن خۇدايتائالانىڭ رەھمىتى مېنى توۋىغا مۇشەررەپ قىلدى.
ناۋادا سۆزۈمنى ئاڭلاپ شاراب ئىچمىسەڭ ئىككىلا ئالەمدە يۈزۈڭ
يورۇق بولىدۇ: بىرى، ھەقتائالانىڭ رازىلىقىغا مۇيەسسەر بولى-
سەن؛ يەنە بىرى، كىشىلەرنىڭ ئەيىبلەشلىرىدىن، نادانلار بىلەن
ھەمداستىخان بولۇشتىن قۇتۇلۇپ قالىسەن. قولدىن كەل-
مەيدىغان ـ مۇمكىن بولمايدىغان قىلىق ۋە ئىشلار بىلەن ھەپىلە-
شىشتىن ساقلىنالايسەن. ئىشلىرىڭ كۈنسايىن ياخشىلىق بىلەن
روناق تاپىدۇ. لېكىن يىگىت سەن، بىلىمەنكى، يامان ھەمراھلى-
رىڭ سېنىڭ ئىچمىگىنىڭگە قويمايدۇ. شۇڭا «يامان سۆھبەتداش-
تىن تەنھالىق ياخشى، يەنى يامان كىشىلەر بىلەن سۆھبەت قۇر-
غاندىن تەنھا ئۆتكەن ياخشى» دېگەن گەپ بىكار ئېيتىلمىغان.
ناۋادا شاراب ئىچىپ قالساڭ، كۆڭلۈڭنى توۋا بىلەن تۇت. قىلى-
غان توۋاڭ ئۈچۈن ھەقسۇبھانە ۋەتائالادىن تەۋپىق تىلە. سەھۋەن-

لىكلىرىڭدىن ھەممىشە پۇشايمان قىل. قىلغان تۇۋاڭ ۋە پۇشايماد-
لىرىڭنىڭ بەدىلىگە ھەقسۇبھانە ۋە تائالا پەزلى كەرىمى بىلەن ساڭا
تەۋپىق نېسىپ قىلغاي!

مەيزاب (شاراب) ئىچمەكچى بولساڭ، ئاۋۋال ئۇنى قايسى تەرىقىدە ئىچىدىغانلىقىنى بىلىۋال. ئەگەر تەرتىپ ـ قائىدىلىرىنى بىلمەي تۇرۇپ ئىچسەڭ، ئىچكەن شاراب سەن ئۈچۈن ئوغا بولىدۇ. تەرتىپلىرىنى بىلسەڭ، دەرھەقىقەت، ئۇ سەن ئۈچۈن تەرىياك (زەھەر قايتۇرغۇچى دورا) بولىدۇ. يېمەك ـ ئىچمەك ـ تائام ۋە شارابلارنى كۆرۈپ ھەددىدىن زىيادە ئىچسەڭ ۋە يېسەڭ ئۇ زەھەرگە ئايلىنىدۇ. بۇ ھەقتە مۇنداق دېيىلگەن، نەزمە:

ئەگەر تەرىياك بولسۇن بولغۇسى زەھەر،
گەر ئىچسە تاشقارى ئەندازەسىدىن.

ناۋادا تائام يېگەندىن كېيىن ئۇسساپ كەتسەڭ، ئۈچ مەرتىۋە ئۇسسۇلۇق ئىچىپ، ئاندىن مەيزاب ئىچ، يەنى ئۇسسۇلۇق ئىچمەي تۇرۇپ مەيزاب ئىچمە. ئەگەر ئۇسسىمىغان بولساڭ، تائامدىن كېيىن ئۈچ سائەت تەخىر قىل. ئاندىن مەيزاب ئىچسەڭ بولىدۇ. ئەگەر كىم، ئاشقازان قۇۋۋەتلىك، يەنى كۈچلۈك ۋە ياخشى بولسا، قانچىلىك تائام يېگەن ۋە قانچىلىك شاراب ئىچكەن بولۇ-شۇڭدىن قەتئىينەزەر، يەتتە سائەتتە ھەزىم قىلىنىپ بولىدۇ، يەنى ئاشقازان مەيدىدىكى يېمەكلىكنى ئۈچ سائەتتە پىششىقلايدۇ، يەنى ئۈچ سائەتتە تائامنىڭ قۇۋۋىتىنى سۈزۈۋېلىپ جىگەرگە يەت-كۈزۈپ بېرىدۇ. جىگەر باشقا ئەزالارغا تەقسىم قىلىدۇ. جىگەر تەقسىم قىلغۇچى ئەزادۇر. يەنە بىر سائەتتىن كېيىن قالغان

كېرەكسىز نەرسىلەرنى ئۇچەيگە يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئاشقازان سەككىزىنچى سائەتتە ئەسلى ھالىتىگە قايتىدۇ. ئۇنداق بولمىسا، ئۇنى ئاشقازان ئەمەس، قاپاق دېيىش كېرەك. شۇڭا تائام يەپ ئۈچ سائەتتىن كېيىن مەيزاب (شاراب) ئىچسەڭ ھەم تائامدىن بەھرە ئالالايسەن، ھەم شارابتىن ھۇزۇر تاپالايسەن.

— ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى، شاراب ئىچىدىغان خۇش تەبىئەت مەيپەرەسلەرنىڭ ئۈچ تۈرلۈك قائىدىسى بولىدۇ:

بىرى، «سەلاسەئى غەسساله» (ئۈچ قېتىم يۇيۇش)؛ يەنە بىرى، «خەمسەئى ھازىمە» (بىش قېتىم ھەزىم قىلىش)؛ ئۈچىنچىسى، «سەبئەئى نايىمە» (يەتتە قېتىم ئۇخلىتىش). ئۇلارنى بۇ يەردە بايان سەھىپىسىگە سىزماق ۋە تەقدىر رىشتىسىگە تىزماق لازىم كەلدى:

«سەلاسەئى غەسساله» (ئۈچ قېتىم يۇيۇش) دېگىنى شۇكى، ئەيش ـ ئىشرەتتىن ئۆزىنى تارتمايدىغان مەيخورلار شاراب بەزمىسى قۇرماقچى بولسا، ئاۋۋال ئۈچ پىيالە ئىچىۋالىدۇ. بۇ ئۈچ پىيالە مەينى ئۇلار ئۆز چۈشەنچىلىرى بويىچە «غەسساله» (پاك قىلغۇچى) دەپ ئاتايدۇ. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ئاۋۋال ئىچىۋالغان بۇ ئۈچ پىيالە مەي دىلنى غەشلىكتىن پاك قىلىپ، كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ، كىشىنى ھۇزۇرلاندۇرۇپ، كەيپىنى چاغ قىلارمىش؛

ئىككىنچى قەدەمدە نۆۋەتنى «خەمسەئى ھازىمە» گە بېرىشىدۇ، يەنى ئىشتىھا بىلەن يېمەكلىككە تۇتۇش قىلىدۇ. بۇ مەيپەرەسلەرنىڭ يەنە بىر قائىدىسى بولۇپ، تويۇنۇپ يېيىلگەن بۇ غىزا ئۇلارنىڭ قارىشىچە ھەزىم قىلىشنى ياخشىلاپ، زەھەر قايتۇرغۇچى دورىغا ئوخشاش كىشىگە مەجۇنى ياقۇت (ياقۇت ئارىلاشتۇرۇپ ياسالغان كەيپ قىلغۇچى دورا) مەسەللىك خاسىيەت بېرەرمىش.

ئاندىن كېيىن نۆۋەت «سەبئەئى نايىمە» گە كېلىدۇ. بۇ

ئۇلارنىڭ مەي ئىچىشتىكى ئۈچىنچى تۇرلۇك قائىدىسى بولۇپ، يەتتە پىيالە مەي بىلەن مەيخور ئۆزىنى ھېچنېمىنى بىلمەيدىغان ئاڭقىرالمايدىغان ھالەتتە بىخودلۇق مەرتىۋىسىگە يەتكۈزۈپ، تەل-ۋىلىك تەكىيىسىگە باش قويارمىش.

ناۋادا مەيخورلۇقنىڭ بۇ ئۈچ تۇرلۇك قائىدىسى بويىچە مەي ئىچىش توغرا كەلسە، شۇنى ئېسىڭدە مەھكەم تۇت: «سەلاسەئى غەسسال» نى نامازدىگەر بىلەن باشلا. تا بەشىنچى ۋە يەتتىنچىسىگە يېتىپ مەستلىك ۋە بىئىختىيارلىق سېنى ئەسىر قىلغىچە، قا-راڭغۇ چۈشۈپ، كىشىلەرنىڭ ئايىغى بېسىقىدۇ. كىشىلەر سې-نىڭ مەست بولۇپ قالغان ھالىتىڭنى كۆرمەيدۇ. ناۋادا مەست بولۇپ قالساڭ، بەتخۇيلۇق قىلما. مەستلىكتىكى بەتخۇيلۇقنى ھېچبىر تائىپە خوپ كۆرمەيدۇ. ئىمكان بار باغلاردا، سەھرالاردا مەي ئىچمە، غېرىب بولۇپ قالىسەن. غېرىب، مۇساپىرنىڭ ئىلكى ھېچيەرگە يەتمەيدۇ. ئەگەر مەي ئىچسەڭ مەست بولۇشتىن ئىلگىرى ئۆيۈڭگە قايت. مەستلىكنى ئۆيۈڭدە قىل، يەنى مەست بولغۇڭ كەلسە، ئۆيۈڭدە بول. چۈنكى تۆت تامنىڭ سايىسى دەرەخ سايىسىدىن ياخشى. كىشى ئۆز ئۆيىدە گويا پادشاھقا ئوخشايدۇ. يەنە بىرى، مەينى ھەر كۈنى ئىچىشتىن پەرھىز قىل. ئىچسەڭمۇ ئارىلاپ ئاز ئىچ. ئىككى - ئۈچ پىيالە بىلەن توختاپ قال. تويۇنۇپ تائام يېيىش ۋە مەست بولغۇچە مەي ئىچىشتىن پەرھىز قىل. تويۇنۇپ تائام يېيىش ۋە مەست بولغۇچە مەي ئىچىش — ھەر ئىككىلىسى سالامەتلىككە زىيانلىقتۇر. مەستلىكتە ئىككى تۇرلۇك ئىش يۈز بېرىدۇ: بىرى، ئاغرىق، يەنى شاراب تەسىرىدىن مېڭە، جىگەر، يۈرەك زەھەرلىنىپ، بېشىڭ ئاغرىپ، ساغلام بەدەننى زورلاپ كېسەلگە گىرىپتار قىلى-سەن؛ ئىككىنچىسى، ساراڭلىق، يەنى شاراب ئىچىپ مەست

www.uyghurkitap.com

بولغاندىن كېيىن پۈتۈن ئەزالىرىڭ ئىختىيارسىز ھەرىكەتكە كېلىدۇ: تىلىڭ دېمەيدىغاننى دەيدۇ، پۇتۇڭ بارمايدىغان جايغا بارىدۇ. قولۇڭ تۇتمايدىغاننى تۇتىدۇ. كۆزۈڭ قارىمايدىغانغا قارايدۇ. ئاغزىڭ يېمەيدىغاننى يەيدۇ، ... شۇنداق قىلىپ ئۆز ئەزالىرىڭ بىلەن ئۆزۈڭنىڭ كىشىلىك ئىززەت ـ ھۆرمىتىڭنى يەرگە ئۇرۇپ، كىشىلەر ئارىسىدا رەسۋا بولىسەن.

— ئەي ئوغلۇم، ماڭا مەلۇم، سەن مەيزابتىن قول يىغالمايسەن. نەسىھىتىمنىمۇ قوبۇل قىلالمايسەن. شۇنداقتىمۇ ئىمكان بار تىرىشىپ كۆر. بىلىپ ـ بىلمەي مەست بولۇپ قالساڭ «سۇبۇھى» (مەستلىكنى يېشىدىغان ئەتىگەنلىك شاراب) ئىچمە. يەنى ئەتىگەندە ئورنۇڭدىن تۇرۇپلا شاراب ئىچمەكنى ئادەت قىلما. بۇنىڭ زەرىرى ناھايىتى يامان. بۇ خىل ئادەتنى ھۆكۈمالار ۋە ئەقىل ئىگىلىرى خوپ كۆرمەيدۇ. ئەتىگەندە شاراب ئىچسەڭ بىرى، بامدات نامىزىنى قازا قىلىسەن؛ يەنە بىرى، كۈندۈزى ياكى ئاخشىمى ئىچكەن شارابىڭ مېڭىدىكى گاز تەسىرى تېخى يوقىمىغان بولغاچقا، ئەتىگەنلىك شارابىڭ گاز تەسىرى بىلەن بىرلەشسە، مالىخولىيا (ئەقىلدىن ئازغان نېرۋا كېسىلى) غا گىرىپتار بولىسەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاخشىمى شاراب ئىچسەڭ ئۇيقۇدىن مەھرۇم بولىسەن. ئۇ ھالدا باشقىلار ئۇخلىغاندا سەن ئويغاق، باشقىلار ئويغانغاندا سەن ئۇخلايدىغان ئەھۋال روي بېرىدۇ. چۈنكى كېچىسى ئۇخلىمىغاندىن كېيىن كۈندۈزى ئۇخلىماي چارە يوق. كۈندۈزىمۇ، كېچىسىمۇ ئۇخلىمىساڭ، مىجەزىڭ ئوساللىشىپ كېتىدۇ. پۈتۈن بەدىنىڭ ئاجىزلىشىپ پۇشايمانغا، ئاغرىق ئازابىغا قالىسەن. ناۋادا مەيزاب ئىچىشكە ھېرىس بولساڭ، ھەرگىزمۇ ئازنا (جۈمە) كېچىسى ۋە ئازنا كۈنى ئىچمە. مەيزاب ئىچىش ئەسلىدىلا ھارام. شۇنداقتىمۇ ئازنا كېچىسى،

ئازنا كۈنى شاراب ئىچىشكە ئادەتلەنمە. ئازنا كۈنى ھۆرمەت ساقلا. ئەگەر ئازنا كېچىسى ۋە ئازنا كۈنى ھۆرمەت ساقلاپ شاراب ئىچمىسەڭ، خەلقنىڭ كۆڭلى سەندىن بىر ھەپتە خوش بولىدۇ؛ تىلى سېنى ئەيىبلەشتىن بىر ھەپتە توختايدۇ. شۇ سەۋەبلىك بۇ جاھاندا ساۋاب تاپىسەن. بەلگىلىك رىزىققا ئېرىشەلەيسەن.

ئون ئىككىنچى باب

مېھمان بولماق ۋە مېھمان قىلماقنىڭ بايانى

— بىلگىن، ئەي ئوغۇل، يات (سىرداش بولمىغان) مېھ-مانىنى مېھماندارچىلىققا (زىياپەتكە) چاقىرما. چاقىرىش توغرا كەلسىمۇ ھەر كۈنى چاقىرما. چۈنكى ھەر كۈنى چاقىرساڭ، مېھماننى كۆڭۈلدىكىدەك كۈتەلمەي، مېھمانلىق ھەققىنى ئوبدان ئادا قىلالمايسەن. بىر ئايدا نەچچە مەرتىۋە مېھمان چاقىرماقچى بولساڭ، مەسىلەن: بەش قېتىم قىلماقچى بولغان مېھماندارچى-لىقنىڭنى يىغىپ بىر قېتىم قىل. يەنى بەش قېتىملىق زىياپەت ئۈچۈن سەرپ قىلىدىغان خىراجەتنى يىغىپ، پۇختا تەييارلىق بىلەن بىر قېتىملىق زىياپەت ئۈچۈن سەرپ قىل. تاكى سېنىڭ مېھماندارچىلىقىڭ (زىياپىتىڭ) ھەممە ئەيىبتىن خالىي بولسۇن ۋە سەندىن (سېنىڭ مېھماندارچىلىقىڭدىن) ئەيىب ئىزدىگۈچى-لەرنىڭ تىللىرى قىسقارسۇن.

قاچانكى، ئۆيۈڭگە مېھمان كەلسە، ھەر بىرىگە ئۆز لايىقىدا ھۆرمەت بىلدۈرگىن ۋە ھەرقايسىسىغا ئۆز ئەھۋالى بويىچە يېقىن-چىلىق كۆرسەت، ئىززەتلە. بۇ توغرىدا شۇكۇر بەلخى مۇنداق دېگەن: نەزمە:

گەر، ئەي دوست، مېھمان ساڭا بولسە دوست،

ئاڭا مىزبانلىقنى[1] قىلغىل دۇرۇست.

ئەگەر مېۋە پىشقان مەزگىل بولسا، نان (تائام) يېيىشتىن ئىلگىرى مېھمانىنىڭ ئالدىغا ئالدى بىلەن ھۆل مېۋە قوي ۋە بىرەر سائەت تەخىر قىلىپ، ئاندىن تائام كەلتۈر. ئۆزۈڭ داستىخاندا ئولتۇرۇۋالما. ئەگەر مېھمانلار سېنى بىللە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلسا، بىللە ئولتۇرغىن ۋە سائادەت بىل. ئەمما، «مەن خىزمىتىڭىزلەرنى قىلاي، سىزلەر تائامغا مەيل قىلىڭىزلار» دېگىن. بىز بىلەن بىللە ئولتۇرغىن دەپ تەكرار تەكلىپ قىلسا، ئولتۇرۇپ ئۇلار بىلەن بىرگە تائام يېگىن. ئەمما تۆرگە چىقىۋالما. يەنى مېھماندىن تۆۋەندە — پەگادا ئولتۇرغىن. بىراق مېھمان ئۇلۇغلاردىن (كاتتىلاردىن) بولسا، ئولتۇرۇۋېلىش ئەدەپ جۈملىسىدىن ئەمەس. ھەدېسىلا: «تاماق ئوخشاپتۇ، ئېلىڭلار، بېقىڭلار، ھېچنېمە يېمىدىڭىز، خىجىل بولماڭ، سىزنىڭ لايىقىڭىزدا بىر ئىش قىلالمىدىم. كېلەر قېتىمدا تولۇقلىۋالارمەن، ...» دېگەنگە ئوخشاش تەكەللۇپ سۆزلىرىنى قىلىۋەرمە. بۇنداق سۆزلەر ھىممەت ئەھلى قىلىدىغان سۆزلەر ئەمەس. بۇ خىل سۆزلەر نەچچە يىلدا بىر قېتىم مېھمان چاقىرىدىغان كىشىلەرنىڭ سۆزىدۇر. شۇڭا بۇنداق تەكەللۇپ سۆزلىرىڭدىن ئولتۇرغان مېھمانلار خىجىل بولۇپ، تويغۇدەك تائام يېيەلمەيدۇ. مېھمانلار سېنىڭ داستىخىنىڭدىن تويغۇدەك تاماق يېيەلمەي كېتىپ قالسا، بۇمۇ ياخشى ئەمەس. گىلان شەھىرىنىڭ مېھماندارچىلىق قائىدىلىرى ماڭا تولىمۇ خوپ كۆرۈنىدۇ:

قاچانكىم مېھمان چاقىرغان بولسا، ئاۋۋال ئۇسسۇلۇق ۋە تۈرلۈك تائام تەييارلاپ، ساھىبخان ياكى خىزمەتكارلىرىدىن بى-

---

[1] مېھمان كۈتۈش تەرتىپلىرى.

رى ئىشىكتە تۇرۇپ مېھماننى تۆرگە باشلايدۇ. يەنە بىر ـ ئىككى كىشى قاچا ئەكېلىش ۋە بىكار بولغان قاچىلارنى ئاپىرىۋېتىش ئۈچۈن ھازىرلىنىپ تۇرىدۇ. زىياپەتكە كەلگەن ھەربىر مېھمان ئۆز خاھىشى (ئۆز ئىختىيارلىقى) بويىچە يەپ ـ ئىچىدۇ. مېھمانلار تويۇنۇپ قوللىرىنى يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن گۈلاب (گۈل سۈيى) ۋە ئەتىر كەلتۈرۈپ خۇش بۇي قىلىدۇ.

— ئەي ئوغۇل، شۇنىمۇ بىلگىنكى، مېھماندارچىلىقتا مېھمانلارنىڭ خىزمەتكارلىرى ۋە قۇللىرىغىمۇ ياخشى مۇئامىلىدە بولۇش لازىم. ياخشى نامىڭ شۇلار ئارقىلىق ئاشكارا بولىدۇ. مۇمكىن بولسا، خۇش ئاۋاز ھاپىزلار (ناخشىچىلار) ۋە ئۇستا سازەندىلەرنى تەكلىپ قىل. مېھمانلارغا مەيزاب (شاراب) قۇيىماقچى بولساڭ، ئوبدىنىنى قۇيغىن، مېھمانلار ئەتىدىن ئاخشامغىچە تائام يېيىش بىلەنلا بولۇپ قالمىسۇن. ئارىلاپ شاراب ئىچىپ ۋە ئۇسسۇل ئويناپ تۇرغاي. ناۋادا مېھماندارچىلىق جەريانىدا يېمەك ـ ئىچمەكتە نۇقسان بولسىمۇ، بۇنداق ئەيىب ـ نۇقسانلار شاراب ۋە ئۇسسۇلنىڭ كەيپىدە مەلۇم بولمايدۇ. ئەلۋەتتە، شاراب ئىچىش گۇناھتۇر. ئەمما گۇناھ قىلغانىكەنسەن، يەنى شاراب ئىچكەنىكەنسەن، شۇ گۇناھنى بىمەززە قىلما. ئىچكەن شارابىڭ — بەزمەڭ كۆڭۈللۈك بولسۇن. كۆڭۈللۈك ئىچكەن شۇ شارابىنىڭ لەززىتى تۈپەيلى قىيامەتتە تاياق يەپ دەرد تارتساڭمۇ ئەرزىسۇن! شاراب ئىچمەكچى بولساڭ، ئوبدىنىنى ئىچ؛ نەغمە ئاڭلىماقچى بولساڭ، ئوبدىنىنى ئاڭلا. مۇبادا ھارام ئىشنى قىلىپ سالساڭمۇ، كىشىگە ياخشىلىق قىلىشنى ئۇنتۇما. ئۇ دۇنيالىقنىڭ گۇناھلىق بولسىمۇ، بۇ جاھاندا كىشىلەر ئارىسىدا ئەيىبلىك ۋە يامان ئاتلىق بولمايسەن. يەنى قىلغان شۇ ياخشىلىقىڭ تۈپەيلى كىشىلەر ھارام ۋە گۇناھلىق ئىشلىرىڭنى ئەپۇ قىلىۋېتى-

دۇ.

بۇ ھەقتە كۆپ سۆزلەپ كەتتىم. شۇنداقتىمۇ يەنە ئاڭلاپ قوي:

سېنىڭ مېھماندا ھېچ ھەققىڭ يوق. ئەمما مېھماننىڭ سەندە ھەققى كۆپتۇر.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، شاھ مۇقلىنىڭ ئوغلى مەنسۇر تەمىمنىڭ ئوغلى نەسىر دېگەن ۋەزىرگە بەسرەھنىڭ ھاكىملىقىنى بەرگەنىدى. بىر يىلدىن كېيىن چاقىرتىپ ھېساباتنى تەشلىرىنى سورىدى. نەسىر ھېسابسىز باي كىشى ئىدى. خەلىپىنىڭ پۇل ـ مالدىن تەمەيى بار ئىدى. شۇڭا تەكشۇرۇش قىلىپ نۇرغۇن پۇل ـ مالنىڭ ھېسابىنى چىقاردى. ئاندىن شاھ مۇقلىنىڭ ئوغلى:

— بۇ پۇل ـ مالدىن ماڭىمۇ بەرگىن، بولمىسا زىندانغا سالىمەن، — دېدى. نەسىر دېدىكى:

— ئەي مەۋلانا، مېنىڭ مال ـ مۇلكۇم ھەقىقەتەن كۆپ. ئەمما ھازىر بەرسەم بولمايدۇ. ماڭا بىر ئاي مۆھلەت بەرگىن. مۇنچىلىك مال ئۇچۇن زىندانغا تاشلىساڭ ئەرزىمەيدۇ. مۇقلىنىڭ ئوغلى كۆڭلىدە: «راست، مۇنچىلىك پۇل ـ مالنى بېرىۋېتىش نەسىر ئۇچۇن ھېچ گەپ ئەمەس» دەپ ئويلاپ دېدىكى:

— ئەمىرۇل ـ مۆئمىنىندىن پەرمان بولمىغىچە، بۇ پۇل ـ مالنى بەرمەي تۇرۇپ ئۆز جايىڭغا قايتساڭ بولمايدۇ. تا بۇ پۇل ـ مېلىڭنى بىر تەرەپ قىلغىچە، بۇ يەردە — مېنىڭ ئۆيۈمدە تۇرۇپ، ماڭا مېھمان بولغىن.

— پەرمانىڭىزدىن چىقماسمەن، — دەپ نەسىر مۇقلىنىڭ ئۆيىدە بىر ئاي مەھبۇس بولۇپ ئولتۇردى. بۇ چاغ دەل رامىزان ئېيىنىڭ ئاۋۋىلى ئىدى، كەچ بولدى. مۇقلى خىزمەتكارغا بۇي-

رۋدى:
— نەسىرنى چاقىرىپ كەل. ھەركۈنى مەن بىلەن بىرگە ئىپتار قىلسۇن.
نەسىر بۇ بىر ئاي ئىچىدە مۇقلى بىلەن بىللە ئىپتار قىلدى. ۋاقتىكى، ھېيت بولدى، نەچچە كۈن ئۆتتى. مۇقلى نەسىر-گە:
— ئۇ پۇل ـ مالنى تاپشۇرىدىغان ۋاقتى بولدى. بۇ ئىشنىڭ تەدبىرى نەدىن ـ نەگىچە، — دەپ كىشى ئەۋەتتى. نەسىر دېدىكى:
— مەن بۇ پۇل ـ مالنى بېرىپ بولدۇم. مۇقلى دېدى:
— بۇ پۇل ـ مالنى كىمگە بەردىڭ؟ نەسىر دېدى:
— سىزگە بەردىم.
مۇقلى بۇ سۆزدىن پەرىشان بولدى ۋە:
— ئەي خاجە، ئۇ پۇل ـ مالنى ماڭا قاچان بەردىڭىز؟
نەسىر دېدى:
— بۇ رامزان ئېيىدا مەن سىزنىڭ ئاش ـ تۇزىڭىزنى يېدىم. بىر ئاي سىزنىڭ مېھماندارچىلىقىڭىزدا ئىپتار قىلدىم. ئەمدى ھېيت بولدى. مەندىن يەنە پۇل ـ مال، ئالتۇن سوراۋاتىسىز. مېھماننىڭ ھەققى شۇنداق بولامدۇ؟
بۇ سۆزلەردىن مۇقلىنىڭ ئوغلى كۈلدى ۋە دېدىكى:
—پۇل ـ مېلىڭدىن ئۆتتۇم. ئىجازەتنامەڭنى ئېلىپ قايتـ-قىن.
نەسىر تۈز ـ تائامنىڭ ھۆرمىتى سەۋەبلىك ئۆز پۇل ـ مېلىدىن كەلگەن بالا ـ قازادىن قۇتۇلۇپ قالدى.
— بەس، ئەي ئوغۇل، مېھمانغا مىننەت قىلما. خۇش خۇي ۋە ئوچۇق چىراي بول. شاراب ئىچ، لېكىن مېھماننىڭ ئالدىدا

مەست بولۇپ قالمىغىن. ناۋادا مېھمانلار مەست بولۇپ قالسا، ئۇ چاغدا سەنمۇ ئۆزۈڭنى مەست بولۇپ قالغاندەك كۆرسەتسەڭ دوستلىرىڭنى خۇش خۇيلۇق بىلەن ياد قىل، ئەمما بىھۇدە كۈلمە ۋە ئورۇنسىز سۆزلىمە. بىھۇدە (ئورۇنسىز) كۈلۈش ـ ساراڭ- لىقنىڭ يەنە بىر خىلىدۇر. ۋاقتىكى، مېھمان مەست بولۇپ قېلىپ ئۆيگە قايتماقچى بولسا، بىر ئىككى مەرتىۋە ئەدەپ بىلەن:

— مۇشۇ يەردە قونۇپ قالسىڭىز ياخشى بولارمىكىن. بۇ كېچە ھەم خىزمىتىڭىزدە بولاي، — دېگەندەك سۆزلەر بىلەن كۆڭلۈڭنى بىلدۈر. ئەگەر قوبۇل قىلمىسا، ئېسىلىۋالما. سىپ- لىق ۋە مېھربانلىق بىلەن ئۇزىتىپ قويغىن. ئەگەر خىزمەتكار- لىرىڭدىن بىرەرسى مېھمانلارنىڭ قېشىدا بىرەر خاتا ئىش قىلىپ قويسا، ئۇنى كەچۈرۈۋەت، غەزەپ قىلما. قاتتىق ـ يىرىك سۆزلىمە. «بۇ ئىشنىڭ يامان بولدى ياكى ئۇ ئىشنىڭ ياخشى بولدى» دېگەندەك سۆزلەرنى ھەم ئېيتما. ناۋادا مېھمان بار يەردە خىزمەتكار سىنىڭ ئالدىڭدا چوڭچىلىق قىلسىمۇ، سەۋر قىلغىن. ئەگەر مېھمانلار شۇنداق قىلسىمۇ، بىمەنە سۆزلەرنى ئېيتسىمۇ ھەرگىز نارازىلىقىڭنى بىلدۈرمە، ئەكسىچە ھۆرمەت بىلدۈر، ئۇلۇغلا!

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، مۇئتەسىم خەلىپە رۇمغا پادشاھ مەزگىلىدە بىر گۇناھكارنىڭ بېشىنى كېسىشكە پەرمان چۈشۈرگەنىدى. گۇ- ناھكار:

— ئەي ئەمىرۇل ـ مۆئمىنىن، خۇدا ۋە رەسۇلۇللاھ (مۇ- ھەممەد پەيغەمبەر) نىڭ ھەققىدە بولسىمۇ، مېنى بىر جام سۇ بىلەن مېھمان قىل، ئۇسساپ كەتتىم. ئاندىن كېيىن ھەر نېمە بۇيرۇساڭ پەرمانبەردارمەن، — دېدى. خەلىپە سۇ بېرىشكە بۇي-

رۋدى. گۇناھكار سۇنى ئىچتى ۋە دېدىكى:
— شۇبۇ ياخشىلىقىڭىز ئۈچۈن تەڭرىم بەرىكەت ئاتا قىلغاي! ئەي ئەمىر ۋۇل - مۆئمىنىن، بۇ بىر قاچا سۇنى ئىچىپ، سىزنىڭ مېھمىنىڭىز بولدۇم. ئەمدى سىزلەرنىڭ قائىدەڭلەردە مېھماننى ئۆلتۈرمەك ۋاجىپ بولسا، پەرمان قىلىڭ، مېنى ئۆلتۈرسۇن. ناۋادا مېنى ئەپۇ قىلىپ گۇناھىمدىن ئۆتسىڭىز، سىزنىڭ ئالدى-ڭىزدا تووۋا قىلاي!
— راست ئېيتتىڭ، — دېدى خەلىپە، — مېھماننىڭ ھەققى ئۇلۇغدۇر. سېنى ئەپۇ قىلدىم. تووۋا قىلغىن. مۇنىڭدىن كېيىن گۇناھلىق ئىشلارنى قىلما.
ئۇ كىشى تووۋا قىلدى. خەلىپە ئۇنى ئازاد قىلىپ قويۇپ بەردى.
— بىلگىن، ئەي ئوغۇل، مېھماننىڭ ھەققى ۋاجىپتۇر. لېكىن مېھمان قىلساڭ مېھمان بولۇشقا، يەنى ھۆرمەتلەشكە، ئۇلۇغلاشقا لايىق ۋە مېھماندارچىلىققا ئەرزىگۈدەك ئادەمنى مېھ-مان قىل. نادان، نائەھلى ۋە پەسكەش، بېخىل كىشىلەرنى مېھمان دەپ ئۆيۈڭگە يولاتقۇچى بولما. ئۇنداق كىشىلەر ئۇلۇغ-لاش - ھۆرمەتلەشكە ئەرزىمەيدۇ. بىلىشىڭ كېرەككى، مېھمان-دارچىلىق ۋە ھۆرمەت - ئىززەتنى كۆرگەنلىكى كىشىگە قىلغۇ-لۇق ئەمەس. ئەگەر باشقىلارنىڭكىدە مېھمان بولۇش توغرا كەل-سە، بولار - بولماس كىشىنىڭ مېھماندارچىلىقىغا بارما. ئەگەر بارماقچى بولساڭ، بەك ئاچ قورساق بارما. بەك توقمۇ بارما. چۈنكى ھېچنېمە يېمىسەڭ ئۆي ئىگىسىنىڭ كۆڭلى يېرىم بولى-دۇ. كىشىلەر رەنجىيدۇ. ناۋادا كۆپ يېسەڭ، «قارنى يامان» دېگەن ئاتاققا قالىسەن. مېھماندارچىلىققا بارساڭ، بىر يەردە،

يەنى ئۆزۈڭگە لايىق ئورۇندا ئولتۇرغىن. سەن بارغان ئۆي دوستۇڭنىڭ ئۆيى بولۇپ، بىرەر ئىش قىلىشقا، يەنى ياردەملىشىشكە توغرا كەلگەندىمۇ يېمەك - ئىچمەكتە ئۆي ئىگىسىنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشما. يېمەك - ئىچمەك ئۈستىدە ھەرقانداق كىشىنى ئىشقا بۇيرۇما. ئۆي ئىگىسىنىڭ خىزمەتكارلىرىغا: «ئەي پالانى، بۇ تاۋاقنى بۇ يەردىن ئېلىپ ئۇ يەرگە قويغىن، بۇ ئىشنى مۇنداق قىل، ...» دەپ ئاقساقاللىق قىلما. داستىخان ئۈستىدە كىشىنىڭ تاۋىقىغا شېرىك بولمىغىن. خىزمەتچىلەرگە ئازار بەرمە. مەست ۋە خاراب بولغىچە ئولتۇرما. بەزمىدىن شۇنداق ھالەتتە قايتقىنكى، يول يۈرگەن ۋاقتىڭدا سەندىن مەستلىكنىڭ ئەسىرى كۆرۈلمىگەي. چىرايىڭ باشقىلارنىڭ چىرايىدىن پەرق قىلمىغۇدەك ئىچ. مەست بولغۇچە ئىچمەكچى بولساڭ، ئۆيۈڭگە بېرىپ بىر تەرەپ قىل. ناۋادا بىرەر قەدەھ مەي ئىچىپ سالساڭ، سەندىن كىچىكلەر ئالدىڭدا قانچىلىك گۇناھ سادىر قىلمىسۇن، ئۇلارغا ئەدەپ بەرمەك لازىم بولسىمۇ، ئەدەپ بەرمە. چۈنكى مۇنداق چاغدا ئەدەپ بەرسەڭ، ئۇنى ھېچ كىشى ئەدەپ قاتارىدا كۆرمەيدۇ، بەلكى سېنى مەست بولۇپ قاپتۇ، دەپ چۈشىنىپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن سەن «قىلىقى سەت» دېگەن يامان نامغا قالىسەن. نېمە ئىش قىلماقچى بولساڭ، قىلماقچى بولغان ئىشىڭنى ھاراق ئىچمىگەندە ۋە ساق ۋاقتىڭدا قىلغىن. ئەگەر خاتا ئىش قىلىپ قويساڭمۇ، ئۇقۇشماسلىققا چىقىرىدۇ. بۇ ئىش تۈپەيلى سېنى «قىلىقى سەت» دېمەيدۇ. مەستلىكتە قانداقلىكى ئىش قىلساڭ «قىلىقى سەت» (بەتخۇيلۇق) دەپ بىلىدۇ. شۇڭا ئاقىللار: «ساراڭلىق بىرقانچە تۈرلۈك بولىدۇ. مەستلىك ئەنە شۇ ساراڭلىقنىڭ بىر تۈرىدۇر» دېگەن. ئوخشاشلا كۆپ سۆز-

لەش، توختىماي چاۋاك چېلىش، قوللىرىدىن قاس چىقىرىش، ئايىغىنى يەرگە ئۇرۇش، زوْروْرىيىتى يوق ئىشلارنى قىلىش، ... مەيلى مەستلىكتە بولسۇن ياكى ساق ۋاقتىدا بولسۇن، بەتخۇيلۇق جۈملىسىدىندۇر. شۇڭا مەست، خاراب ۋە يالغۇز ئەھۋالدا ئەل ئارىسىغا بارغۇچى بولما. بارغۇڭ كەلسە، ئەھلى ئايالىڭ ياكى خىزمەتكارلىرىڭنىڭ قېشىغا بارغىن.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى

ئون ئۈچىنچى باب

دامكا ۋە شاھمات ئوينىماقنىڭ بايانى

— بىلگىن ئەي ئوغۇل، «ھەزىل ـ چاقچاق يامان ئىشلار. نىڭ مۇقەددىمىسى» دېگەن گەپ بار. تاكى قۇدرىتىڭ يەتسىلا ھەزىل ـ چاقچاق قىلماقتىن پەرھىز قىلغىن. خۇسۇسەن سوغۇق ۋە ناخۇش (كۆڭۈلسىز) ھەزىل قىلماقتىن پەرھىز قىل. ئەگەر ھەزىل ۋە چاقچاق قىلساڭ ھەم مەستلىكتە قىلما، ئارتۇقچە چۇشەنمەسلىك پەيدا بولمىسۇن. چۈنكى ھەزىل ـ چاقچاقنىڭ كۆپىنچىسى بىزەپ بولىدۇ. شۇڭا ناخۇش ۋە بىزەپ ھەزىل ـ چاقچاقتىن مەيلى مەستلىكتە بولسۇن، مەيلى ساق ۋاقتىڭدا بولسۇن، ئۆزۈڭنى تارت. بولۇپمۇ دامكا ۋە شاھمات ئوينىغان ۋاقتىڭدا شەرم تۇت ۋە پەرھىز قىل. چۈنكى مۇنداق ۋاقىتتا ھەزىل ـ چاقچاق قىلساڭ، ھەر ئىككى كىشى (ئۆزۈڭ ۋە ئۆزگە) ئوخشاشلا خىجىل بولىدۇ ياكى ھەزىل ـ چاقچىقىڭنى كۆتۈرەلمەيدۇ. دامكا ۋە شاھمات ئوينىماقنى تولا ئادەت قىلىۋالما. ئەگەر ئوينىماقچى بولساڭ مۇۋاپىق بىر ۋاقىتتا ئوينا. ئەمما گۆرۈ قويۇپ، يەنى پۇل تىكىپ ئوينىما. ئۆزگىلەرا مېھمان بولماق ۋە مېھمان قىلىشماق ئۈچۈن ئوينىساڭ مەيلى، لېكىن پۇل ۋە ئالتۇن ـ كۈمۈش تىكىپ ئويناش — قىماردۇر. قىمار — ھارامدۇر. دامكا ـ شاھماتنى ھەرقانچە ياخشى ئوينىساڭمۇ، قىمارۋازلىق بىلەن نام چىقارغان كىشىلەر بىلەن ئوينىما. چۈنكى

مۇنداق كىشىلەر بىلەن شاھمات ئوينىساڭ، ئوخشاشلا سەن ھەم قىمارۋاز دېگەن ئاتاققا قالىسەن. ئەگەر ئۆزۈڭدىن چوڭ كىشى بىلەن شاھمات ئوينىماقچى بولساڭ، ئاۋۋال چوڭلارنىڭ مېڭىشىغا يول قوي. مەست، بەتخۇي ۋە ھورۇن كىشىلەر بىلەن ھەرگىز شاھمات ئوينىما. تا ئارىدا دۈشمەنلىك ۋە خۇسۇمەت پەيدا بولمىغاي! ئويۇن ئۈستىدە ئۇرۇقنى ئۇنداق ماڭدىڭ ياكى مۇنداق ماڭدىڭ، دەپ جېدەللەشمە ۋە ئۇرۇشما ياكى ئۆزۈڭنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلاپ قەسەم ئىچمە. گەرچە سەن راست ئېيتىۋاتقان بولساڭمۇ، باشقىلار سېنى يالغان ئېيتىۋاتىدۇ، دېسە ئامال يوق. ئومۇمەن، ھەممە يامانلىق ۋە بەتخۇيلۇقنىڭ ئەسلىنى ھەزىل - چاقچاق دەپ بىل ۋە ئويۇن ئۈستىدە ھەزىل - چاقچاقتىن پەرھىز قىل.

ئەمەلىيەتتە، ھەزىل - چاقچاق قىلماق ئەيىبمۇ ئەمەس، گۇناھمۇ ئەمەس، نۆۋىتى كەلگەندە ھەزرىتى رەسۇل ئەلەيھىسسالام ھەم چاقچاق قىلاتتى. رىۋايەت قىلىنىشىچە:

ھەزرىتى ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ خىزمىتىدە ياشانغان بىر ئايال بار ئىدى. بىر كۈنى ئۇ ئايال ھەزرىتى رەسۇل ئەلەيھىسسالامدىن سورىدى:

— يا رەسۇلىللاھ، مېنىڭ يۈزۈم جەننەتىلەرنىڭ، يەنى جەننەتكە كىرىدىغانلارنىڭ يۈزىگە ئوخشامدۇ ۋە ياكى دوزىخىيلارنىڭ، يەنى دوزاخقا كىرىدىغانلارنىڭ يۈزىگە ئوخشامدۇ؟

ھەزرىتى رەسۇل ئەلەيھىسسالام جاۋابەن:

— ھەرقانداق قېرى خوتۇن جەننەتكە كىرمەيدۇ، — دېدى.

ئۇ خوتۇن بۇ گەپنى ئاڭلاپ كۆڭلى بۇزۇلۇپ يىغلىدى، ھەزرىتى رەسۇل ئەلەيھىسسالام:

— تولا يىغلىما، مېنىڭ سۆزۈم يالغان ئەمەس. مەن راست ئېيتىۋاتىمەن. ھېچبىر قېرى خوتۇن جەننەتكە كىرمەيدۇ. بۇ

شۇنىڭ ئۈچۈنكى، قىيامەت كۈنى ھەممە خەلق گۆرلىرىدىن يېگىت ۋە جۇۋان ھالىتىدە تىرىلىپ ئورنىدىن تۇرىدۇ، — دېدى. بۇ سۆزنى ئىشتىپ ياشانغان ئايالنىڭ كۆڭلى خۇش بولدى.

بىلگىنكى، ھەزىل ۋە چاقچاق قىلماق راۋادۇر. ئەمما قوپال ۋە بۇزۇقچىلىققا ئائىت ھەزىل - چاقچاقلارنى دېيىش راۋا ئەمەستۇر. بەس، ئەگەر قوپال ۋە بۇزۇقچىلىققا ئائىت چاقچاقلارنى قىلساڭ ۋە دېسەڭ ئۆزۈڭدىن كىچىكلەرگە قىلما ۋە دېمە. چۈنكى ئۆزۈڭدىن كىچىكلەرگە چاقچاق قىلساڭ ئىززەت - ھۆرمىتىڭگە — سەلتەنىتىڭگە مۇۋاپىق كەلمەيدۇ، بەلكى نۇقسان يېتىدۇ. ئەگەر ئامالسىز قېلىپ ھەزىل - چاقچاق قىلماق ۋە دېمەك زۆرۈر بولۇپ قالسا، ئۆزۈڭنىڭ تەڭتۇشلىرىغا دە. ئۇلار جاۋاب قايتۇرسىمۇ ئەيىب بولمايدۇ. ھەر ۋاقىت سىلىق ۋە كۆڭۈلگە ياقىدىغان ھەزىل - چاقچاقلارنى قىلىشقا ئادەتلەن. كۆڭۈلسىز ھەزىل - چاقچاقلارنى قىلىشتىن پەرھىز قىل. چۈنكى ھەزىل - چاقچاق تاپتىن چىقىپ كەتسە، كىشىنى قەدىرسىز ۋە ئېتىبارسىز قىلىپ قويىدۇ. ئەلۋەتتە، سەن باشقىلارغا قانداق ھەزىل - چاقچاق قىلغان بولساڭ، نۆۋىتىدە سەنمۇ شۇنىڭ باراۋىرىدە جاۋابقا ئېرىشىسەن - دە! شۇڭا چاقچاق قىلدىم دەپ كىشىلەر بىلەن جېدەللىشىپ - ئۇرۇشۇپ قالمىغىن. ئۇرۇشۇش — ئۇلۇغلارنىڭ ئىشى ئەمەس. بەلكى خوتۇنلار ۋە كىچىك بالىلارنىڭ ئىشىدۇر. ناۋادا كىشىلەر بىلەن ئۇرۇشۇپ ياكى جېدەللىشىپ قالساڭ، بىر نېمە دېگۈدەك، يەنى گەپ قايتۇرغۇدەك ئىمكانىڭ بولسىمۇ، دېمىگىن. چۈنكى ئۇرۇشۇش ۋە جېدەلنىڭ ئۈستىگە كۆڭۈل ئاغرىتىدىغان گەپ - سۆزلەر قوشۇلسا، دوستلۇققا، يەنى يارىشىۋېلىشقا يول قالمايدۇ. ئىمكان بار دەرھال تۈگەتسىمۇ بولىدىغان ماجىرالارنى ئۇزاققا سوزما ھەم خۇسۇمەت ساقلىما.

خۇسۇمەت ساقلاش يوقسۇز، نامرات ۋە يامان كىشىلەرنىڭ ئادىتىدۇر. شۇنى بىلگىنكى، ئادەتلەرنىڭ ئوبدىنى خۇش مۇئامىلىلىكتۇر. خۇش مۇئامىلە خۇدانىڭ بەندىگە بەرگەن ئۇلۇغ نېمىتىدۇر. يەنە بىرى، كىشىگە ھەسەت قىلما، يەنى كىشىنىڭ مەنپەئەتىگە قارىتا يامان نىيەتتە بولمىغىن. بەرھەق، شاراب ئىچمەك، ھەزىل - چاقچاق قىلىشماق يىگىتلەرنىڭ ئىشىدۇر. ئەمما، بۇ ئىشلار يەنىلا ۋاقتى - سائىتىدە - ئۆز ئەندىزىسى ئىچىدە بولغىنى تۈزۈك. ئىچىشكە توغرا كەلسە، ئىچىش؛ ئىچمىسىمۇ بولىدىغان يەردە ئىچمەسلىك كېرەك. يەنى ھەم ئىچەلەيدىغان، ھەم ۋاز كېچەلەيدىغان بولۇشۇڭ لازىم. يۇقىرىدا شاراب ئىچمەك ۋە ھەزىل - چاقچاق قىلماق توغرىسىدا بىرنەچچە سۆز دېدىم. بۇ توغرىدا ئەجدادلارمۇ ئېيتقان. شۇلارنىمۇ كۆرۈپ باق. ئەمدى ئىشق ۋە ئاشىقلىق توغرىسىدا بىلگىنىمچە بىرنەچچە سۆز ئېيتاي. مەلۇمكى، كۆڭۈل ئىشىدا تەشەببۇسكار بولماق تولىمۇ مۇشكۇلدۇر.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىنبىر ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئون تۆتىنچى باب

ئىشق ۋە ئاشىق بولماقنىڭ بايانى[1]

—بىلگىن، ئەي ئوغۇل، كىشى مۇلايىم تەبىئەتلىك بولمىغۇچە ئاشىق بولمايدۇ. چۈنكى ئىشقنىڭ ئۆزى مۇلايىملىقتۇر. كىشى خاراكتېرىنىڭ مۇلايىملىقىدىن ئىشق پەيدا بولىدۇ. «ھەر كىشى ئاتىسىغا ئوخشىسا، ئۇنىڭغا زۇلۇم يەتمەيدۇ» دېگەن گەپ بار. شۇڭا ئىشق دېمەك ـ مۇلايىملىق دېمەكتۇر. ئەگەر مۇلايىمەلىقتىن مۇلايىملىق تۇغۇلسا، ئۇنداق مۇلايىملىق ھېچبىر تاپا ـ تەنگە قالمايدۇ. كۆرمىدىڭمۇ؟ قېرىلاردىن، يەنى قېرىلارغا قارىغاندا يىگىتلەر تولاراق ئاشىق بولىدۇ. چۈنكى يىگىتلەرنىڭ تەبىئىتى قېرىلارنىڭ تەبىئىتىدىن يېقىملىقراق ۋە نازۇكراق بولىدۇ. ئادەتتە قوپال تەبىئەتلىك، ھورۇن كىشى ھەرگىزمۇ بىراۋغا ئاشىق بولمايدۇ. چۈنكى ئىشق شۇنداق بىر ئاغرىقتۇركى، ئۇ نازۇك روھلارغا تولاراق ئازاب ئېلىپ كېلىدۇ. شۇڭا ھەر ئامال بىلەن ئاشىق بولۇشتىن ساقلان. ئاشىقلىقتىن پەرھىز قىلغىن. ئاشىقلىق بالا ۋە ئاپەتلىك ئىشتۇر. خۇسۇسەن پۇلۇڭ يوق، نامرات كۈنلىرىڭدە ئاشىق بولساڭ، يەنى ئىشق يولىغا كىرسەڭ، تېخىمۇ نامرات ۋە يوقسۇز بولۇپ كېتىسەن. ناۋادا قېرىلار ئاشىق بولسا، ھەرگىزمۇ مۇرادىغا يېتەلمەيدۇ. چۈنكى ئۇلاردىن پۇلدىن

---

[1] بۇ ماۋزۇ تېكست ئىچىدە «كەپ قىلماق ۋە ئاشىق بولماقنىڭ بايانىدا» دېيىلگەن، مۇندەرىجە ئاساس قىلىندى.

بۆلەك ھېچنېمە ھاسىل بولمايدۇ. قېرىلارنىڭ ئاشىقلىقى پەقەت ئۆزىنىڭ قېنىنى ئۆزى ئىچكىلى ھەرىكەت قىلغانغا باراۋەردۇر. شۇڭا بۇ توغرىدا مۇنداق دېمەكچىمەن:

پۇلسىزلۇقۇم ئەيلەدى مېنى شىفتەئى ھال[1]،
پۇل يوقلۇقىدىن نەسىبىم[2] ئولمادى ۋىسال.
ئالەم ئېلى ئىچرە بۇ مەسەلدۇر مەشھۇر:
«پۇلسىز كىشى بازار ئارا چىقماق ۋەبال».

ناۋادا ۋاقتى - سائىتى يېتىپ بىرەرسىگە كۆڭلۈك چۈشۈپ قالسا، ھەم ئۇنىڭ ئىشقى مۇھەببىتى بىلەن كۆڭلۈك خۇش بولسا، ئۇ ھالدا شۇ كۆڭۈلنىڭ پەيدە بولغىنى. ئەمما ھە دېسىلا ئىشقى - مۇھەببەتكە بېرىلىپ كەتمە. ئۆزۈڭنى نەپسى خاھىشىغا، يەنى ھاۋايى - ھەۋەسكە ئاتىۋەتمە. چۈنكى بۇنداق قىلىش ئەقىل ئىگىلىرى ۋە ئاقىللارنىڭ ئىشى ئەمەس. ئاشىق بولغۇچى يا ۋىسال ئىچىدە ئەيش - ئىشرەت شەربىتىنى تېتىيدۇ، يا پىراق ئىچىدە دەردۇ - مېھنەت زەھرىنى تېتىيدۇ. بىلگىنكى، بىر يىللىق ۋىسالنىڭ راھىتى بىر كۈنلۈك پىراق (ئايرىلىش) نىڭ دەردۇ - مېھنىتىگە، يەنى جەۋرى - جاپاسىغا ئەرزىمەيدۇ. ئاشىقنىڭ دەسلەپ ئېرىشىدىغىنى كۆڭۈل دەردى ۋە كۆڭۈل رەنجىدۇر، يەنى ئاشىق ئۇچۇن مەشۇقى بىلەن ئۇچرىشىشى خۇشاللىق ئېلىپ كەلسە، ئايرىلىش ھەمىشە ئازاب ئېلىپ كېلىدۇ. ناۋادا مەشۇقۇڭ يامان خۇيلۇق بولسا، ۋىسالىغا يەتكەن تەقدىردىمۇ، ھەسسىلەپ خورلۇق ئازابىنى چېكىسەن. شۇڭا پىراق، يەنى

---

① پەرىشان، بىقارار، دېۋانە.
② تەقدىرىم، ئارزۇ - ئارمانلىرىم.

ئايرىلىش ۋىسالدىن ـ ۋىسالغا ئېرىشىشتىن يامانراقتۇر. ئېيتاي-
لۇق، مەشۇقۇڭ پەرىشتە بولسىمۇ، ھېچ ۋاقىت خالايىقنىڭ مالا-
مىتىدىن خالىي بولالمايسەن. چۈنكى ئالەم خەلقى ھەمىشە باشقى-
لاردىن ئەيىب ئىزلەشكە ئادەتلەنگەن. شۇڭا قۇدرىتىڭنىڭ بارىچە
ئۆزۈڭنى تۇتۇۋال. ئاشىقلىقتىن پەرھىز قىل. ئاقىل ـ ھۆكۈما-
لاردىن بۆلەك كىشى ئاسانلىقچە ئىشقتىن پەرھىز تۇتالمايدۇ.
ئەمەلىيەتتە، ھەرقانداق ئادەمنىڭ بىر كۆرۈش بىلەنلا بىرسىگە
ئاشىق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئاۋۋال كۆز كۆرىدۇ، ئاندىن
كۆڭۈل مايىل بولىدۇ. دېمەك، كۆڭۈل مايىل بولدى، دېگەن
سۆز تەبىئىتىنىڭ مايىل بولدى، دېگەن سۆز. تەبىئىتىنىڭ مايىل
بولغانىكەن، كۆڭلۈڭ كۆرۈشمەكنى تەقەززا قىلىدۇ. ئەگەر سەن
نەپسىڭ خاھىشىغا يول بېرىپ، كۆڭلۈڭنى ئۇنىڭ، يەنى كۆڭ-
لۈڭنى ئۇتىۋالغۇچىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرساڭ، ئۇ ھالدا كۆر-
مەك ـ كۆرۈشمەكنىڭ تەدبىرىنى قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. كۆڭ-
لۈڭ بىر كۆرۈش بىلەن قانائەت ھاسىل قىلمايدۇ. يەنە بىر
قېتىم كۆرۈشنى ئىزلەيدۇ. كۆرۈشۈش ئىككى قېتىمغا يەتسە،
مايىللىق كۈچىيىدۇ ـ دە، كۆرۈش ـ كۆرۈشۈش ئىستىكى، يەنى
كۆڭۈلنىڭ ئارزۇسى غالىب كېلىپ، كۆڭلۈڭ ئۈچىنچى قېتىم
كۆرۈشۈشكە ئىنتىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىشق ـ مۇھەببەت سۆز-
لىرى ئارىغا چۈشىدۇ. سەن بىر سۆز قىلىسەن، ئۇ بىر جاۋاب
ئېيتىدۇ. ئاخىرىدا خۇددى چاق بىلەن تاناپقا ئوخشاش پۈتكۈل
ئەقىل ـ ھوشۇڭ، پەم ـ پاراسىتىڭ ئۇنىڭغا، يەنى ئىشققا بەند
بولۇپ، ھەممە ئىشىڭدىن قالىسەن. ئاندىن ئۆزۈڭنى تارتقان
بىلەنمۇ توختىتالمايسەن. ئۆزۈڭنى تۇتۇۋالماقچى بولغىنىڭدا ۋا-
قىت ئاللىبۇرۇن قولۇڭدىن كەتكەن بولىدۇ. چۈنكى ۋاقىت ئۇ-
زارغانسىرى ئىشقىڭمۇ ئېشىپ بارىدۇ. تەدبىرى شۇكى، مەھبۇ-

نى تۆنجى كۆرگەندە ئەڭ ياخشىسى ئۆزۈڭنى تۇتۇۋال، كۆڭلۈڭ تەقەززا قىلسىمۇ، ئەقلىڭنى كۆڭۈلگە تاپشۇرۇپ، ئۇنىڭ، يەنى مەھبۇبىنىڭ ئىسمىنى تىلىڭغا ئالما. كۆڭلۈڭنى باشقا بىر ئىشقا مەشغۇل قىل. نەپسىڭ خاھىشىنى تىزگىنلە. كۆزۈڭنى ئۇنىڭ، يەنى مەھبۇبىنىڭ جامالىغا قاراشتىن رەت قىل، قارىما. كۆڭۈل رەنجى ھەرقانچە ئېغىر بولسىمۇ، جاپاسى بىر ھەپتىلىكتۇر. ئەمما بۇنداق چىدام ـ ئىرادە ھەر كىشىنىڭ قولىدىن كېلىۋەر- مەيدۇ. ئىشقىنىڭ رەنج ـ مېھنىتىگە ـ ئاغرىقىغا پەقەت ئاقىل ۋە دانا كىشىلەر سەۋر ۋە سەۋەب قىلالايدۇ. ئىشق شۇنداق بىر ئاغرىقتۇركى، بۇ ئاغرىقنىڭ داۋاسى توغرىسىدا مۇھەممەد زەكە- رىيا ھەكىم «قانۇن» دېگەن كىتابىدا مۇنداق دېگەن: «دائىم روزا تۇتۇش، يەنى تويغىچە تاماق يېمەسلىك؛ ئېغىر يۈك كۆتۈرۈش، يەنى بەدەنگە ئېغىر ئەمگەك مەجبۇرىيىتى يۈكلەش؛ يىراق جايلار- غا سەپەر قىلىش، ھەمىشە بەدەننى رەنجى ۋە مۇشەققەتتە تۇتۇش، ...»

ئەمما، بىرەر كىشى بىلەن دوستلىشىش، ئۆزئارا كۆرۈ- شۈش، ئۆزئارا خىزمەتتە بولۇش راۋادۇر.

شەيخ ئەبۇ سەئىد ئەبۇل ـ خەير رەھمەتۇللاھى ئەلەيھى دوست تۇتۇشقا لايىق كىشى توغرىسىدا مۇنداق ئېيتقان: «بىرىنچى، ھالال نان، يەنى ھالال ئىشلەپ، تۇرمۇشنى قامدىيالايدىغان بولۇ- شى؛ ئىككىنچى، مۇۋاپىق ھال ـ ئەھۋال، يەنى ھال ـ ئەھۋالى مۇۋاپىق بولۇش؛ ئۈچىنچى، گەرچە ۋەيرانە بولسىمۇ تۇرغىدەك ماكانى بولۇش؛ تۆتىنچى، سادىق مەھبۇبى ياكى خىزمەتكارى بولۇش. بۇ ھالدا ھەر كىشى ئۆز خاھىشى ۋە ئەندىزىسى بويىچە ياشايدۇ، ئۆزئارا بېقىنىپ قالمايدۇ. دېمەك، بۇنداق دوست ئاش ـ نان مەنپەئەتى ئۈچۈن ئەمەس، ھەقىقىي دوستلۇق ئۈچۈن

دوست بولىدۇ.»

ئەمما، دوستلۇق بۆلەك، ئاشىقلىق بۆلەكتۇر، يەنى دوستلۇق بىلەن ئاشىقلىق ئارىسىدا پەرق بار. ئىشقى - مۇھەببەتتە كىشىگە يېتىدىغان خۇشاللىق كەم بولىدۇ، يەنى ئىشقنىڭ ئوتى دائىم يالقۇنلاپ سېنى ۋاقىتلىق خۇش قىلىدۇ، ئەمما ئاقىۋەتتە كۆيدۈرۈپ ھالاك قىلىدۇ. چۈنكى ئۇ كۆيدۈرگۈچى ئوتتۇر. دوستلۇق بولسا، مەڭگۈلۈك خۇشاللىق ئېلىپ كېلىدۇ. ئاشىقلىقتا بولسا، ھەممىشە دەردۇ - مېھنەت ئىچىدە كۈن كەچۈرىسەن.

ئەمما، يىگىتلىكتە ئاشىق بولساڭ كېرەك يوق. ھەر كىم بولسىمۇ «ياشتۇر، يىگىتتۇر، ...» دەپ ئەپۇ قىلىشىدۇ. بىراق قېرىلىقتا ئاشىق بولۇشتىن ھەزەر ئەيلە. چۈنكى قېرىغاندا ئىشق يولىنى ھەۋەس قىلساڭ، ھېچكىم كەچۈرمەيدۇ. ناۋادا ئاددىي ئادەملەردىن، يەنى پۇقرالاردىن بولساڭ كارايىتى چاغلىق. پادىشاھ ياكى مويسىپىتلەردىن بولساڭ، ئاشىقلىق ھەۋىسىنى قىلىچە خىيالىڭغا كەلتۈرمە. مەيلى ئاشكارا بولسۇن، مەيلى يوشۇرۇن بولسۇن، كۆڭلۈڭنى، يەنى كۆڭۈل ئارزۇسىنى مەھكەم تۇت. پادىشاھلارغا ۋە مويسىپىتلەرگە ئىشقى - مۇھەببەت ئىشى - ئاشىقلىق ئادىتى زور ئاپەتتۇر.

رىۋايەت قىلىنىشىچە:

بۇخارادا بىر سودىگەرنىڭ تولىمۇ ساھىبجامال بىر دېدىكى بار ئىدى. باھاسى ئىككى مىڭ ئاقچا ئىدي. ئەھمەد سەئىد ئەمىرگە مەلۇم قىلىپ:

— بىر كىشى ئەۋەتسىڭىز، ئۇ دېدەكنى سېتىۋېلىپ ئېلىپ كەلسۇن، — دېدى. ئەمىر:

— ئۆزۈڭ بارغىن! — دېدى.

ئەھمەد سەئىد بۇخاراغا كەلدى ۋە بىر قۇل سودىگىرىگە پەرمان قىلىپ، ئۇ دېدەكنى ھازىر قىلدى. ئەھمەد سەئىد ئۇ دېدەكنى مىڭ ئىككى يۈز ئاقچىغا ئېلىپ كورگان شەھىرىگە — ئەمىرنىڭ ئالدىغا كەلتۈردى. ئەمىر دېدەكنى كۆرۈپ قوبۇل قىلدى ۋە نەپىس كىيىملەرنى سوۋغا قىلدى.

تا نەچچە كۈن ئۆتتى. ئەمىر بىر كۈنى قولىنى يۇدى. دېدەك لۆڭگىنى سۇنۇپ بەردى. ئەمىر قولىنى ئېرتىپ لۆڭگىنى دېدەكنىڭ قولىغا بەرگۈچە، دېدەككە نەچچە رەت نەزەر سالدى. دېدەك ئەمىرنىڭ كۆزىگە خۇش كۆرۈندى.

ئارىدىن سائەت ۋاقىت ئۆتتى. ئەبۇل - ئەبباس ۋەزىر ئىدى. ئەمىر ئۇنىڭغا:

— مەن دېدەكنى ئازاد قىلدىم ۋە پالانى سەھرانى ئۇنىڭغا بەخش قىلدىم. مۆھۈرلۈك خەت قىلىپ بەرگىن ۋە شەھەردىن بىرەر ئادەمنىڭ ئوغلىغا ئۇنى نىكاھلاپ قويغىن. ئۇ ئۆيىدە ئولتۇرسۇن. تا قىرىلىق يەتكۈچە ئۆيىدىن تاشقىرى چىقمىسۇن، — دېدى. ۋەزىر ئەبۇل - ئەبباس:

— قانداقلىكى پەرمانىڭىز بولسا بەجا كەلتۈرەي. ئەمما پادىشاھلىقىڭىزنىڭ تەقەززاسى يۈزىسىدىن بولسىمۇ، مەن بەندىگە ئىزھار قىلسىڭىز، بۇنداق قىلىشتىن مەقسىتىڭىز نېمە؟ — دېدى. ئەمىر دېدىكى:

— بۇ كۈنلەردە مېنىڭ ئەھۋالىم بۇ قاتارلىق بولسا، يەنى بىرسىگە ئاشىق بولسام خوپ ئەمەستۇر. مەندەك پادىشاھنىڭ يەتمىش ياشقا كەلگەندە بىراۋغا ئاشىق بولۇشى گۇناھتۇر. مەن يەتمىش يىل ياشاپتىمەن. ئەمدى خۇدايتائالانىڭ بەندىلىرىنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىشىم، پۇقرالارنى تەرتىپكە كەلتۈرمىكىم، لەشكەر ھالىدىن خەۋەردار بولمىقىم ۋە يۇرت - مەملىكەت

www.uyghurkitap.com

ئىشلىرىنى ياخشى سورىمىقىم ۋە باشقا ئىشلارنى ئۆيدىن بىر تەرەپ قىلمىقىم لازىم تۇرۇپ، ئاشىقلىق دەۋاسى قىلسام، يەنى ئەيش - ئىشرەت بىلەن مەشغۇل بولسام، خۇدايتائالانىڭ دەرگا-ھىدا ۋە بەندىلەرنىڭ ئالدىدا ئۆزىر ئېيتىشقا تىلىم قىسقا بولۇپ قالىدۇ. ئەمما ياشلار ۋە يىگىتلەر ھەرنىمە قىلسا، ئۇنى كەچۇ-رۇش — ئەپۇ قىلىش مۇمكىن. بىراق ياشلارمۇ ئاشىقلىقنى ئاشكارا قىلمىغىنى - پىنھان تۇتقۇنى تۈزۈك، بەلكى سىياسەت تەرىقىنى ۋە ھۆكۈمەت قائىدىلىرىنى ساقلىغىنى خوپتۇر.

ئون بەشىنچى باب

جىما قىلماق ۋە خوتۇن كىشىدىن مەنپەئەت ئالماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، قاچانكى بىرسى بىلەن جىما (جىنسىي مۇناسىۋەت) نى دوست تۇتساڭ، يەنى جىماغا كېلىشكەن بولساڭ، دائىم يەنى ھەر كۈنى جىماغا مەشغۇل بولما. بولۇپمۇ مەستلىكتە جىما قىلما. چۈنكى مەنىي سەندىن جۇدا بولىدۇ. مەنىي دېمەك بىر جان ـ بىر ئادەمنىڭ ئۇرۇقى دېمەكتۇر. ئۇ زايا بولمىغاي! ئەگەر جىما قىلساڭ، مەستلىكتە قىلمىغىن. مەستلىكتە جىما قىلىش تولىمۇ زىيانلىقتۇر. ئەمما خۇمار قىلغان ۋاقىتتا، يەنى كۆڭۈل تەقەززا قىلغان ۋاقىتتا جىما قىلىش كۆپ مەنپەئەتلىكتۇر. ناۋادا بىر نەچچە خوتۇنۇڭ بولسا، ئۆز مەيلىڭنى بىر تەرىقىدە تۇتقىن! ھەربىرىدىن مەنپەئەتدار بولاي دېسەڭ، ھەممىسىگە باراۋەر مۇئامىلىدە بول. تاكى ئۇلار ئۆزئارا دۈشمەنلىشىپ قالمىغاي. ئومۇمەن، تولا جىما قىلىش زىيانلىقتۇر. ئەمما جىما قىلماسلىق ھەم زىيانلىقتۇر. قاچانكى جىما قىلماقچى بولساڭ، ئىشتىھا كەلگەندە، يەنى كۆڭۈل تەقەززا قىلغاندا قىل. تەكەللۇپ بىلەن، يەنى زورۇقۇپ قىلما. تەكەللۇپ بىلەن، يەنى زورۇقۇپ قىلغان جىما كۆپ زىيانلىقتۇر. ئەمما، مەيلى ئىشتىھا بىلەن بولسۇن ياكى بىئىشتىھا بىلەن بولسۇن، تومۇزدا، يەنى قاتتىق سوغۇقتا ۋە قاتتىق ئىسسىقتا ـ بۇ ئىككى ۋاقىتتا جىما قىلىش

بەكمۇ زىيانلىقتۇر. خۇسۇسەن، ياشانغان كىشىلەرگە تېخىمۇ شۇنداق. بۇ ۋاقىتلاردا پەرھىز قىلماق كېرەك.

جىما قىلىشقا ھەممىدىن باھار ۋاقتى خوپتۇر. بۇ چاغ دەل ھاۋا مۆتىدىل، دەريالارنىڭ سۈيى كۈندىن - كۈنگە كۆپىيىۋاتقان، جاھان خۇشلۇققا يۈز كەلتۈرگەن، يەنى تەبىئەت دۇنياسى قايتىدىن جانلىنىشقا يۈز تۇتقان ۋاقىتتۇر. بۇ گويا قېرىغان، يەنى ئۆچەكتىكى ئالەمنىڭ قايتىدىن ياشىرىپ جانلىنىشقا باشلىغىنىغا ئوخشاش، ئادەملەرنىڭ بەدىنىمۇ شۇ مۆتىدىل ھاۋا تەسىرىدىن قۇۋۋەت تېپىپ، جانلىنىپ نورمال ھالەتكە كىرىدۇ. تومۇرلاردا قان كۆپىيىدۇ. ئىشتىھا ئارتىپ، كۆڭۈل تەقەززاسى كۈچىيىدۇ. شۇڭا مۇنداق ۋاقىتلاردا جىما قىلغانىنىڭ زەرىرى يوق ياكى زەرىرى كەمرەك بولىدۇ.

يەنە بىرى، قان ئالدۇرماق ھەم مۇشۇنىڭغا ئوخشاش. ئىمكان بار قاتتىق سوغۇق ۋە قاتتىق ئىسسىق - بۇ ئىككى ۋاقىتتا قان ئالدۇرماقتىن پەرھىز قىل. ئەگەر قېنىڭنىڭ زىيادە ئارتىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلساڭ، شەربەت ۋە مۇۋاپىق تائام ئارقىلىق قاننىڭ ئارتىپ كېتىشىنى تىزگىنلە. ياز ۋە قىشتا زىيان قىلىدىغان نەرسىلەرنى يېمە. بۇ ھەقتە قىسقىراق سۆزلىدىم. چۈنكى بۇ ئىشلار توغرىسىدا ئارتۇقچە سۆزلەش ھەم ھاجەت ئەمەس. ۋەللاھۇ ئەئلەم بىسسەۋاب (خۇدا توغرىسىنى بىلگۈچىدۇر).

ئون ئالتىنچى باب

هامىمامغا بارماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، قاچانكىم، ھامىمام (مۇنچا) غا بارماقچى بولساڭ، قورسىقىڭ بەك توق ۋاقىتتا بارما. يەنى توق قورساق مۇنچىغا كىرىش زىيانلىقتۇر. يەنە بىرى، ھامىمامدا جىما قىلما. خۇسۇسەن، ئىسسىق مۇنچىدا جىما قىلمىغان تۈزۈك. مۇھەممەد زەكەرىيا ھەكىم: «توق قورساق ھامىمامغا كىرگەن ۋە ھامىمامدا جىما قىلغان كىشىلەرنىڭ ئۆلمەي ھايات يۈرگىنىگە ھەيرانمەن! » دېگەننىدى.

ئەمما، ھامىمام بەدەننى مۆتىدىل ھالەتكە كەلتۈرۈپ، يەنى بەدەننى تەڭپۇڭلاشتۇرۇپ، مىجەزنى تەڭشەيدۇ.

ھامىمامنىڭ خاسىيىتىنى بايان قىلىش لازىم بولسا، شۇنداق دېيەلەيمەنكى، ھۆكۈمالارنىڭ ھېكمەت بىلەن بىنا قىلغان ئىمارەتلىرى ئىچىدە ھامىمامدىن خاسىيەتلىكرەك ئىمارەت يوقتۇر. لېكىن ھەرقانچە ياخشى بولسىمۇ، ھامىمامغا ئىككى كۈندە ياكى ئۈچ كۈندە بىر قېتىم كىرگىن. ھەر كۈنى كىرىشتىن ساقلان. چۈنكى ھامىمامغا ھەر كۈنى كىرسەڭ، پەيلىرىڭ ۋە بېغىشلىرىڭ بوشىشىپ كېتىدۇ. بەدىنىڭ ئاغرىق كىشىنىڭ بەدىنىدەك بولۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە تەبىئىتىڭ ھامىمامغا ئادەتلىنىپ قالىدۇ. شۇڭا ھامىمامغا ھەر ئىككى كۈندە ياكى ئۈچ كۈندە بىر مەرتىۋە بارغان تۈزۈك. شۇنداق قىلساڭ، بەدىنىڭگە مەنپەئەت قىلىدۇ.

خالايىقمۇ سىنى «ياسانچۇق، ئۆزىنى ياساشقا ئامراق» دەپ قارىمايدۇ. قاچانكى هاماماغا بارساڭ ئاۋۋال كارىدوردا، يەنى هاۋا ئۆتۈشىدىغان جايدا بىر دەم تۇرۇۋال، سوغۇقنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلۇپ، بەدىنىڭ لەززەت تاپقاي. ئاندىن ئارا ئۆيگە كىرىپ بىر دەم ئارام ئال. تەبىئىتىڭ ئۇنىڭ هاۋاسىدىن بەھرە ئالغاي. ئاندىن ئىسسىق ئۆيگە ـ مۇنچىغا كىرىپ بىر سائەت ئولتۇر ۋە بېشىڭنى شۇ يەردە يۇغىن. ئەمما ئىسسىق ئۆيدە ـ مۇنچىدا ئۇزاق ئولتۇرما. مېۋە سۈيىنى مۆتىدىل قىلىپ ئىستېمال قىل. ناۋادا مۇنچا خالىي بولسا، تولىمۇ غەنىيمەت بىلگىن. هامامدىن چىقماقچى بولساڭ، چېچىڭنى ئوبدان قۇرۇتۇپ، ئاندىن تاشقىرى چىققىن. هۆل چاچ بىلەن كىشىلەر ئۇچرىماق ۋە ئۇلۇغلار، يەنى چوڭلار ئالدىغا بارماق بىئەدەپلىكتۇر. يۇقىرىدا هامامنىڭ مەنپەئىتى ۋە زەرىرى توغرىسىدا بايان قىلدىم. ئەمما هامامدا سۇ ئىچىش ۋە تائام يېيىشتىن پەرھىز قىلغىن. چۈنكى هامامدا سۇ ئىچىش ۋە تائام يېيىش كۆپ زىيانلىقتۇر.

www.uyghurkitap.com

ئون يەتتىنچى باب

ئۇخلىماق ۋە ئارام ئالماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، رۇم ھۆكۇمالىرى ھەرقاچان ھامماغا كىرسە، يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن كىيىم ساقلاش ئۆيىدە بىر سائەت يېتىپ ئۇخلاپ، ئاندىن چىقىدۇ. لېكىن باشقا خەلقلەردە بۇنداق ئادەت يوق. ئەمما ھۆكۇمالار ئۇيقۇنى «مەۋتۇل - ئەسغەر» (يەنى، كىچىك ئۆلۈم) دەيدۇ. چۈنكى ئۇخلىغان كىشى بىلەن ئۆلگەن كىشىنىڭ ئالەم ئىشىدىن خەۋىرى يوقتۇر. لېكىن بىرى نەپەس ئېلىپ ئۇخلايدۇ؛ بىرى نەپەس ئالمايدۇ. بىراق كۆپ ئۇخلاش ياخشى ئەمەس. ئۇيقۇ بەدەننى ئېغىرلىتىۋېتىدۇ. مىجەزنى ئوساللاشتۇرۇۋېتىدۇ. رەڭگىرويىنى سەتلەشتۈرۈۋېتىدۇ. ھۆكۇمالار ئالتە نەرسە كىشىنىڭ رەڭگىرويىنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ دېگەن:

بىرىنچى، تۇساتتىن خۇشال بولماق؛ ئىككىنچى، بىراقلا كەلگەن غەم؛ ئۈچىنچى، غەزەپ؛ تۆتىنچى، ئۇيقۇ؛ بەشىنچى، ساراڭلىق؛ ئالتىنچى، قېرىلىق. كىشى قېرىغاندا ئۆز سۆرىتەدىن ئۆزى قۇسۇر تېپىپ، ئۆزىگە ئۆزى باشقىچە كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالىدۇ، كىشى ئۇخلىغاندا بولسا، مۇردىنىڭ، يەنى ئۆلۈكنىڭ ھالىتىدە بولىدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئالغاندا، بىرى مۇردىغا قەلەم (ھۆكۈم) يۈرمەيدۇ؛ بىرى ئۇخلىغان، يەنى ئۇخلاۋاتقان

ئادەمگە قەلەم (ھۆكۈم) يۈرمەيدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ، يەنى ئۇخلا-ۋاتقان ئادەمنىڭ قىلغان ئىشى ۋە دېگەن سۆزىنىڭ ئېتىبارى بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەزكۇر كىتابنى يازغۇچى ئېيتىدۇكى:

قەددىمنى مېنىڭ جەفا بىلەن قىلدىڭ خەم[1]،
مېھرىڭنى قاچان كۆڭلۈم ئارا قىلغۇم كەم.
ئۆزمەسمە جەفا بىلە كۆڭۈلنى سەندىن،
سەن ئۇيقۇدا سەن، ئۇيقۇغە چەكمەس لاقەلەم.

دېمەك، ئارتۇقچە ئۇيقۇ زىيانلىق، لېكىن ئۇخلىمىسالىڭ تې-خىمۇ زىيانلىق. ئەگەر ئادەمزاتنى يەتمىش ئىككى مەرتىۋە، يەنى يەتمىش ئىككى سائەت ئۇخلىغىلى قويمىساڭ، مەجبۇرىي ھالدا ئويغاق تۇتساڭ ئۆلۈپ قېلىشى مۇمكىن. شۇڭا ھەر قانداق ئىش-نىڭ ۋاقتى ۋە ئەندىزىسى بولىدۇ. ھۆكۈمالارنىڭ قارىشىچە، بىر كېچە - كۈندۈز يىگىرمە تۆت سائەتتۇر. بۇنىڭ ئىككى ئۈلۈشىدە ئويغاق بول، بىر ئۈلۈشىدە ئۇخلىغىن. سەككىز سائەت ئۇلۇغ ۋە بۈيۈك خۇدايتائالانىڭ تائەت - ئىبادىتىدە مەشغۇل بول، سەك-كىز سائەتنى خىزمەتكە سەرپ قىل. شۇنداق بولغاندا باشقا ئىش-لار سەۋەبىنىڭ بەدەنگە يەتكەن تۈرلۈك مالامەت، كېسەللىك ۋە ھارغىنلىقلارغا خاتىمە بېرىلىپ، سالامەتلىكىڭ ئۆز ھالىغا كېلى-دۇ. مانا بۇ ئاقىللارچە تىرىكلىك قىلىشتۇر. ئەمما ئاددىي خەلق بۇ يىگىرمە تۆت سائەتنىڭ نىسپىدە ئۇخلايدۇ ۋە نىسپىدە ئويغاق يۈرۈيدۇ. مانا بۇ ھاماقەتلىكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ھەر كىم ئۇشبۇ تەرىقە بىلەن، يەنى ھۆكۈمالارنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش

[1] ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن.

تۇتسا، ھەر سەككىز سائەتتە ئۆزگىچە تۇس ۋە مەنپەئەتكە ئىگە بولالايدۇ. ئاخىرىدا شۇنىمۇ بىلگىنكى، ھەقسۇبھانە ۋەتائالا كېچە-نى بەندىلىرىنىڭ ئاسايىشى ئۈچۈن ئاپىرىدە قىلغاندۇر. ئاللاھ شۇنداق دەيدۇ: «كېچىنى ئارام ۋە ئاسايىش ئۈچۈن پەيدا قىلدىم، كۈندۈزنى مەئىشەت ئۈچۈن ئاپىرىدە قىلدىم».

تەھقىق، بىلگىنكى، ئادەمنىڭ تىرىكلىكى تەن ۋە جان بى-لەندۇر، يەنى ھاياتقا سەرمايە بولغۇچىنىڭ بىرى تەن، بىرى جاندۇر. تەن بىلەن جان ئالتە خاسىيەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغاندۇر. بۇ ئالتە خاسىيەتنىڭ ئۈچى تەنگە، ئۈچى جانغا تەۋەدۇر.

تەنگە تەۋە ئۈچ خاسىيەت: ئۆلمەك، شۇك تۇرماق (توختاپ قالماق) ۋە ئېغىر بولماق؛ جانغا تەۋە ئۈچ خاسىيەت: ھايات، ھەرىكەت ۋە يېنىكلىكتۇر.

دېمەك، تەن بىلەن جان بىر يەردە بولسا، جان ئۆز خاسىيە-تىنى ئاشكارىلاپ، يەنى ئەمەلدە كۆرسىتىپ تەننى سالامەت تۇتى-دۇ. بەزىدە تەننى ھەرىكەتكە كەلتۈرىدۇ؛ گاھىدا تەننى ئۆز خاسىيىتى بىلەن ئىشلاردىن توختىتىدۇ ۋە مەنئى قىلىدۇ. شۇڭا تەن جان بىلەن تىرىكتۇر. قاچانكى، تەن ئۆز خاسىيىتىنى ئاشكارىلىسا، يەنى ئەمەلدە كۆرسەتسە ئۆلمەك، ئېغىر بولماق ۋە توختاپ قالماق پەيدا بولىدۇ. بۇ خۇددى ئۆينىڭ تورۇسى بىر يولى يىقىلىپ چۈشسە، ئۆي ئىچىدە بارلىكى نەرسىنى بېسىۋې-لىپ، ھېچقانداق نەرسىنى ئۆز ھالىغا قويماي توختىتىپ قويغى-نىغا ئوخشاش.

مەلۇمكى، تەن يىقىلسا، تەننىڭ روھى توختايدۇ — قۇلاق ئاڭلىمايدۇ، كۆز كۆرمەيدۇ؛ نە تەمنى پەرق ئېتىش، يەنى ئاچ-چىق - تاتلىقنى تېتىپ بىلىش؛ نە تۇتۇش - سىيلاش ئارقىلىق شەيئىنىڭ ئېغىر - يېنىكلىكى، قاتتىق - يۇمشاقلىقىنى پەرق

www.uyghurkitap.com

ئېتىش ئىقتىدارى بولمايدۇ، سۆزلەشتىن قالىدۇ. شۇڭا ھەرقايد-
سىسى، يەنى جان بىلەن تەن ئۆز ماكانىدا تۇرسىلا، بۇنداق
ئىشلار يۈز بەرمەيدۇ.

قىياس قىلىپ باق. گەرچە تەن ئۇخلىسىمۇ، خىيال،
ھېس ـ تۇيغۇ تەسىرىدىن كىشى چۈش كۆرىدۇ. ھەتتا كۆرگەن
چۈشى خاتىرىسىدە قالىدۇ. ئويغانغان ھامان باشقىلارغا: «مەن
چۈشۈمدە ئۇنى كۆردۇم، بۇنى كۆردۇم ...» دەيدۇ. بۇنىڭدىن
شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، جان بىلەن تەننىڭ پائالىيىتى
ئوخشاش ئەمەس. جان ئىچكى ھېس ـ خىيال، پىكىر، خاتىرە
كۈچى پائالىيىتىدە بولىدۇ. شۇڭا كىشى چۈش كۆرىدۇ، كۆرگەن
چۈشىنى خاتىرىسىدە تۇتالايدۇ. تەن بولسا، تاشقى ھېس پائالىيد-
تىدە بولىدۇ. دېمەك، ئىچكى ھېس پائالىيىتى بەدەنگە تەئەللۇق
ئەمەس. ئەگەر بەدەنگە تەئەللۇق بولسا ئىدى، ئۇيقۇ بىلەن بۇ
خىل پائالىيەت يوق بولاتتى، يەنى چۈش كۆرمەيتتى ۋە كۆرگەن
چۈشى خاتىرىسىدە قالمايتتى. ئەگەر تاشقى ھېس پائالىيىتى
بەدەنگە تەئەللۇق بولمىسا ئىدى، تەن ئۇخلىغان بىلەنمۇ ئويغاق
ھالەتتە بولاتتى.

دەرھەقىقەت، جانلىقلارنىڭ راھەت ۋە ئاسايىشى ئۇيقۇدۇر.
ئەمما، ھەقسۇبھانە ۋە تائالا ھەممە نەرسىنى ھېكمەت بىلەن ئاپى-
رىدە قىلغان. شۇڭا كۈندۈزكى ئۇيقۇدىن ئىمكان بار يىراق
بولماق كېرەك. ئەگەر تاقەت قىلالمىساڭ، ئازغىنە ئۇخلىۋالساڭ-
مۇ بولىدۇ. بىراق كۈندۈزنى كېچە قىلىۋېلىش ھېكمەت جۈملى-
سىدىن ئەمەس. چۈنكى ئۇخلاش — كېچىگە تەئەللۇقتۇر. ئەمما
ئۇلۇغلارنىڭ ئادىتى بويىچە تومۇز كۈنلىرى چۈشتە خىلۋەت جاينى
تېپىپ كۆڭلى تارتقان كىشى بىلەن بىرەر سائەت ئارام ئېلىپ،
قۇياشنىڭ تەپتى يېنىپ ھاۋا سۆرۈن (سالقىن) بولغاندىن كېيىن

تاشقىرى چىقىپ، ئۆز پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرسا بولىدۇ. ئەمما، ئادەم ئۆمرىنى ئىمكان بار ئويغاقلىقتا ئۆتكۈزۈشكە تىرىشمىقى لازىم. چۈنكى تولا ئۇخلىغان ئادەم ئىلگىرى باسمايدۇ. قاچانىكى ئۇخلىماقچى بولساڭ، روھى پاك كىشى بىلەن، يەنى كۆڭلۈڭدىكى دوستۇڭ بىلەن ئۇخلا، كۆڭلۈڭنى كۆتۈرۈدىغان ئويغاق، يەنى هوشيار بىر كىشى ھەمىشە قېشىڭدا بولغاي. چۈنكى ئۇخلاپ قالغان كىشى بىلەن ئۆلۈكنىڭ تۇرقى، يەنى كۆرۈنۈشى ئوخشاشتۇر. ھەر ئىككىسىنىڭ ئالەمدىن، يەنى ئالەم ئىشلىرىدىن خەۋىرى يوقتۇر. لېكىن بىرى تىرىك ۋە بىرى تىرىك ئەمەس. ئەمدى بۇ ئىككىسىنىڭ ئارىسىدىكى پەرق شۇكى، بىرى زۇرۇرىيەتتىن ئاجىزلىق بىلەن تەنھا ئۇخلايدۇ؛ يەنە بىرى ئۇ قاتارلىق بىچارە ئەمەس. شۇنداق ئىكەن نېمە ئۇچۇن تەنھا ئۇخلاشنى ئۆزۈڭگە راۋا كۆرىسەن؟!

— ئەي ئوغۇل، ھەرۋاقىت بىر ئۇلپەت ـ جانغا راھەت بېغىشلىغۇچى بىلەن ئۇخلا. تا تىرىكنىڭ ئۇيقۇسى بىلەن ئۆلۈكنىڭ ئۇيقۇسى ئارىسىدا پەرق بولغاي! لېكىن سەھەر قوپماقنى، يەنى كۈن چىقماستىن ئىلگىرى قوپماقنى ئادەت قىلغىن. ئىمكان بار تاڭ يورۇماستىن ئىلگىرى ئورنۇڭدىن تۇرۇپ، خۇدايتائالانىڭ پەرھىزلىرىنى ئادا قىلغىن. ھەرقانداق بىر كىشى كۈن چىققاندا ئورنىدىن تۇرسا، رىزقى كەم بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە نامىزىمۇ قازا بولىدۇ. بۇنىڭ شۇملۇقىدىن رىزقىغا تەسىر يېتىدۇ. شۇڭا ھەركىم رىزق تاپاي دېسە، ئەتىگەن تۇرۇپ پەرھىزنى ئادا قىلغاي. ئاندىن باشقا ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولغاي، ناۋادا قىلغۇدەك بىرەر ئىش بولمىسا، شىكارغا چىقسىمۇ بولىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئون سەككىزىنچى باب

شىكار قىلماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، ئات مىنمەك، شىكار قىلماق، چەۋگان سوقماق پادىشاھلارنىڭ ۋە ھۆكۈمەت ئەھلىنىڭ ئىشىدۇر. خۇسۇسەن يىگىتلىك — ياشلىق ۋاقتىدا.

ئەمما، ھەر ئىشنىڭ بىر ئەندىزىسى ۋە تەرتىپى بولىدۇ. شىكارغا بارساڭ، بىر ھەپتە يەتتە كۈن. بۇ يەتتە كۈندە ئىككى كۈن شىكار قىل، ئۈچ كۈن تائەت ۋە ئىبادەتكە مەشغۇل بول. ئىككى كۈننى ئەل ئىشىغا سەرپ قىل. قاچانكى، ئاتقا مىنسەڭ، كىچىك ئاتقا مىنمە. چۈنكى كىشى ھەرقانچە كۆركەم ۋە ھەيۋەتلىك بولسىمۇ، كىچىك ئات ئۈستىدە بىچارە كۆرۈنۈپ قالىدۇ. يورغا ئاتقا سەپەردىن بۆلەك ۋاقىتتا مىنمە. چۈنكى يورغا ئاتقا مىنگەن كىشى بىلىپ - بىلمەي ئۆزىنى ئاتنىڭ ئىختىيارىغا قويۇپ بېرىدۇ - دە، ئاسانلا خەتەرگە ئۇچرايدۇ. شۇڭا شەھەر ئىچىدە ۋە شىكار قىلغاندا ئىلدام ۋە شاش ئاتقا مىنگىن. تا ئۇنىڭ شاشلىقىدىن ئۆزۈڭنى ھوشيار تۇتىسەن. ئات ئۈستىدە دۇرۇس ۋە پۇختا ئولتۇر. ئايىغىڭ ئىككى ئۈزەڭگۈدە تەڭ بېسىپ تۇرسۇن. شىكارگاھتا ھەۋەس قىلىپ ئات چاپتۇرما. بىھۇدە ئات چاپتۇرماق گۆدەكلەر ۋە غۇلاملارنىڭ ئىشىدۇر. ئوۋ، يەنى يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ئارقىسىدىن ئات چاپتۇرۇپ قوغلىما. ئوۋ ئۈستىدە يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاشساڭ،

زىيان ـ زەخمەتتىن ئۆزگە ھېچنېمە ھاسىل بولمايدۇ. ئىككى پادىشاھ ئوۋ ئۇستىدە يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ئارقىسىدىن يۈرۈپ ھالاك بولغان. بىرى مېنىڭ ئاتامنىڭ بوۋىسى. يەنە بىرى، مېنىڭ تاغامنىڭ ئوغلى. شۇڭا شىكاردا ئولجىنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن ئۆزۈڭدىن كىچىكلەرنى بۇيرۇغىن. ئۇلار ئات چاپتۇرسۇن. سەن ئۆزۈڭ ئات چاپتۇرما. ناۋادا پادىشاھلار بىلەن بىللە بولساڭ، ئۆز ۋاقتىدا ئۆزۈڭنى كۆرسىتىش، نام چىقىرىش ۋە شۇ ئارقىلىق شۆھرەت تېپىشنى مەقسەت قىلىپ ئات چاپتۇرساڭ راۋادۇر. ئەگەر شىكار قىلماقنى، يەنى شىكارنى دوست تۇتساڭ، قارچۇغا، شۇڭقار، لاچىن، ئىت كەبى ھايۋانلارنى ئېلىپ بېرىپ شىكار قىل. ھەم ئوۋ قىلالايسەن، ھەم زىيان ـ زەخمەتتىن ئەمىن بولالايسەن، ھەم ئولجاڭ ئىشقا يارايدۇ، يەنى ئولجاڭنىڭ گۆشىنى يەپ، تېرىسىنى كىيىم قىلىپ كىيگىلى بولىدۇ.

پادىشاھلا ئىككى تەرىقىدە شىكار قىلىدۇ: خۇراسان پادىشاھلىرى قارچۇغىنى ئۆز قوللىرى بىلەن قۇشلىمايدۇ. ئىراق پادىشاھلىرىنىڭ قائىدىسى شۇكى، ئۇلار ئۆز قوللىرى بىلەن قۇشلايدۇ. ناۋادا سەن قارچۇغا بىلەن شىكار قىلماقچى بولساڭ، ئەگەر سەن پادىشاھ بولمىساڭ، ئۇ ھالدا ئۆز قولۇڭ بىلەن قۇشلىماققا زوقۇڭ بولسا، راۋادۇر؛ ئەگەر پادىشاھ بولساڭ، ئۆز قولۇڭ بىلەن قۇشلاشنى ئىختىيار قىلساڭ بۇمۇ راۋادۇر. ئەمما قارچۇغىنى بىر قېتىملا قۇشلا، قايتىلاپ قۇشلىما. چۈنكى پادىشاھلار ئۈچۈن بىر قارچۇغىنى ئىككى نۆۋەت قۇشلاش ياخشى ئەمەس. قارچۇغىنى قۇشلىغان ۋاقتىڭدا ئۇنىڭ ئوۋنى ئالغان ياكى ئالالمىغانلىقىغا دىققەت بىلەن نەزەر سال، يەنى كۆزىتىپ تۇرغىن. ئىمكان بار قارچۇغىنىڭ ياخشىسىنى قۇشلا. پادىشاھلارنىڭ شىكار قىلماقتىن مەقسىتى ئوزۇق يىغىش ئەمەس، بەل-

ـكى تاماشا قىلىش ئۇچۇندۇر.

شۇنىمۇ بىلگىنكى، پادىشاھلار ئات بىلەن شىكار قىلماقچى بولسا، ئىتنى ئۆز قولى بىلەن قويۇپ بېرىش مۇۋاپىق ئەمەس. ئىتنى شىكارغا قۇللار ۋە غۇلاملار قويۇپ بەرسۇن، ئۆزلىرى، يەنى پادىشاھلار تاماشا كۆرسۇن. ئەمما ئوۋ ئارقىسىدىن ئات چاپتۇرمىغاي. ناۋادا ئىپار مۇشۇك بىلەن شىكار قىلماقچى بولساڭ، ئىپار مۇشۇكىنىمۇ ئۆزۈڭ كۆتۈرۈۋالما. چۈنكى بۇمۇ ئاقىل ـ دانالارنىڭ، خۇسۇسەن، پادىشاھلارنىڭ ئىشى ئەمەس!

ئون توققۇزىنچى باب

چەۋگان ئويناماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، دائىم چەۋگان[①] ئويناماقنى ئادەت قىلما. چۈنكى كۆپ ئادەم چەۋگان ئويناپ زەخمەتكە ئۇچرىغانلىقتىن پۇشايمانغا قالغاندۇر.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، ئەمىر ئىبنى لەيسىنىڭ بىر كۆزى بار ئىدى، ۋاقتىكى خۇراسانغا ئەمىر بولدى. بىر كۈنى ئۇ گوي[②] ئويناماق ئۈچۈن مەيدانغا باردى.

ئەمىرنىڭ ئەزھەر ئاتلىق بىر ۋەزىرى بار ئىدى. ۋەزىر نېمە دېسە، ئەمىر شۇنى قىلىپ، ۋەزىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتى. ۋەزىر كېلىپ ئەمىرنىڭ ئېتىنىڭ يۈگىنىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ:

— مەن سىزنى گوي ئوينىغىلى قويمايمەن، — دېدى.

ئەمىر دېدى:

— نېمە ئۈچۈن ئوينىغىلى قويمايسەن؟ گوي ئويناش راۋا تۇرسا! ؟ ۋەزىر دېدى:

— مېنىڭ ئىككى كۆزۈم باردۇر. ناۋادا گوي تېگىپ بىر كۆزۈم نابۇت بولسىمۇ، يەنە بىر كۆزۈم قالىدۇ. ئەمما سىز

---

① چەۋگان — ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ياغاچ توپنى ئۇرۇش ۋە توختىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئۇچى ئەگرى ئۇزۇن تاياق.

② گوي — چەۋگان ئويۇنىدا ئوتتۇرىغا تاشلاپ ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ئۇچى ئەگرى ئۇزۇن تاياق بىلەن ئوينايدىغان كىچىك ياغاچ توپ.

پادىشاھنىڭ پەقەت بىر كۆزى باردۇر. ناۋادا گوي تېگىپ نابۇت بولسا، خۇراساننىڭ ئەمىرلىكى (پادىشاھلىقى) يوق بولىدۇ، دېگەن گەپ.

ئەمىر دېدىكى:

— ئەي ئەزھەر، ئېيتقانلىرىڭ راستتۇر. قوبۇل قىلدىم. تاكى مەن ھاياتلا بولىدىكەنمەن، ھەرگىز چەۋگان ئوينىمايمەن!

— ئەي ئوغۇل، كۆپ كىشى بىلەن ئاتلانما، يەنى ئات مىنىپ كۆپ كىشى بىلەن چەۋگان ئوينىغىلى بارما، خەتەرلىكتۇر. بېرىش توغرا كەلسە، سەككىزدىن ئارتۇق كىشى بىلەن بارما. ناۋادا بارساڭ، مەيداننىڭ يېنىدا تۇرغىن ۋە يەنە بىر كىشى مەيداننىڭ ئايىغىدا تۇرسۇن. قالغان ئالتە كىشى ئوتتۇرىغا كىرىپ گوي سوقسۇن. قاچانكى توپ سېنىڭ تەرىپىڭگە كەلسە، سوقۇپ ياندۇراي دېمە، دەرھال ئۆزۈڭنى چەتكە ئال. ئىمكان بار جامائەت بىلەن گوي ئويناشقا مەشغۇل بولما. تا خەتەردىن ئەمىن بولۇپ، مەقسىتىڭ ھاسىل بولغاي! چەۋگان ئويناقنىڭ تەرتىپلىرىنى شۇنچىلىك بايان قىلدىم.

يىگىرمىنچى باب

دۇشمەن بىلەن جەڭ قىلماقنىڭ بايانى[①]

— ئەي ئوغۇل، ۋاقتىكى، سەن دۇشمەن بىلەن جەڭ قىلـ ماقچى بولساڭ، جەڭ ۋاقتىدا ھوشيارلىق ۋە سەگەكلىك شەرت ئەمەس. شۇنى قىلىشىڭ كېرەككى، دۇشمىنىڭ كەچىنىڭ غېمىنى يېسە، سەن ئۇنىڭ، يەنى دۇشمىنىڭ ئۈستىدە ئەتىنىڭ غېمىنى يېگىن! جەڭ مەيدانىغا كىرىش توغرا كەلگەندە، ھېچبىر سەۋەب كۆرسەتمە ۋە جېنىڭنى ئاياپ ئولتۇرما. بولمىسا ئۆزۈڭنى گۆردە كۆرسەن. جەڭ مەيدانىدا گويا ئۆيدە ئۇخلىغاندەك ئۇخلاش، يەنى ھوشيارلىق ۋە سەگەكلىك قىلىش راۋا ئەمەستۇر.

شېئىر:

ئاھەڭ[②] ئەلەمى سايەسىغە ئالغىل ئۆزۈڭنى،

ئول كېچەكى ئەرتە جەڭ ئېسە خوپ ئەمەس ئۇيقۇ.

جەڭ مەرىكىسى ئۈستىدە تا بىر قەدەم ئىلگىرى يۈرمەككە قۇدرەت تاپساڭ، زىنھار قەدىمىڭنى توختاتما. دۇشمەن مەرىكىـ سىگە گىرىپتار بولساڭ، جەڭ قىلىشتىن ھېچ ۋاقىت توختىما. دۇشمەن بىلەن بولغان جەڭدىن تا جەڭ بىلەن قۇتۇلماق كېرەك. سېنىڭ ئىلگىرىلەۋاتقىنىڭنى، زور كېلىۋاتقىنىڭنى دۇشمىنىڭ كۆرسە، سەندىن ھېيىقىدۇ، يەنى دۇشمەنلىرىڭ سەندىن قورقۇنچ

① مۇندەرىجىدە «جەڭ قىلماق ۋە دۇشمەن بىلەن خۇسۇمەت قىلماقنىڭ بايانى» دېيىلگەن.
② ئىستەڭ، ئىنتىلىش.

ھېس قىلىدۇ. مۇنداق چاغلاردا ئۆلۈمنى خىيالىڭغا كەلتۈرمە، قورقما ۋە كۆڭلۈڭنى ئازادە تۇت. قىلىچ ھەرقانچە قىسقا بولسىمۇ يۈرەكلىك ئەرنىڭ قولىدا ئۇزۇن كۆرۈنىدۇ. شۇڭا جاسارەت كۆرسىتىشتىن ھەرگىز توختاپ قالما. ئەگەر سەن قورققان ۋە سۇسلۇق قىلىۋاتقان ھالىتىڭنى چاندۇرۇپ قويساڭ، مىڭ جېنىڭ بولسىمۇ بىر جېنىڭنى قۇتقۇزالمايسەن. ئانچىكى كىشىمۇ سېنىڭ ئۈستۈڭدىن غالىب كېلىدۇ. ئۇ ھالدا سەن ھەم ئۆلىسەن، ھەم يامان ئاتاققا قالىسەن، ناۋادا ئۆلمىگەن تەقدىردىمۇ خەلق ئارىسىدا نامەردلىك بىلەن مەشھۇر بولساڭ، خەلقىڭ ئارىسىدا ھەمىشە ئار – نومۇستىن باش كۆتۈرەلمەيسەن. جەڭدىكى سۇسلۇقۇڭ تۇپەيلى نام – ئاتاق ۋە نېنىڭدىن – سىلاۋەتتىن ئايرىلىپ قالساڭ، … بۇنداق تىرىكلىكتىن ئۆلۈم ياخشىدۇر. شۇڭا يامان نام بىلەن ھايات يۈرگەندىن، ياخشى نام قالدۇرۇپ ئۆلگەن ئەۋزەلدۇر.

ئەمما، ناھەق ئادەم ئۆلتۈرۈشكە تولا مايىل بولما ۋە ھېچبىر مۇسۇلماننىڭ قېنىنى تۆكۈشنى ھالال دەپ بىلمە. بىراق ئوغرى، قاراقچى ۋە كېپەن ئوغرىلىرىنى ئۆلتۈرمەك (جازالىماق) شەرىئەتتىمۇ ۋاجىپتۇر. بۇنداق ئادەملەرنىڭ قېنىنى تۆكۈشنى ھالال، دەپ بىل. ئىككى جاھاننىڭ بالاسى ناھەق خۇن تۆكۈش بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر: بىرىنچىسى شۇكى، قىيامەتتە ئۇنىڭ جازاسىنى كۆرىسەن؛ ئىككىنچىسى، بۇ جاھاندا يامان ئاتلىق بولىسەن، كىچىكلەر سەندىن ئەمىن بولالمايدۇ. خىزمەتكارلار سەندىن ئۈمىدلىرىنى ئۈزىدۇ. خالايىق سەندىن قاچىدۇ ۋە كۆڭۈلسىز بولۇپ، ساڭا دۈشمەن بولىدۇ. دېمەك، ناھەق خۇن تۆككەننىڭ جازاسى ئاخىرەتتە بولۇپ قالماي، يەنە بۇ جاھاندا ھەم بولىدۇ. مەن كىتابلاردىن ئوقۇدۇم. نۇرغۇن تەجرىبىلەرنى ھەم قىلدىم. ناھەق خۇن تۆككەننىڭ جازاسى ھەم بۇ جاھاندا، ھەم

ئۇ جاھاندا يەتكۈسىدۇر.

بەس، كىمىكى ياخشى خۇلقلۇق بولسا، ئۇنىڭ ئەجرى بالى-لىرىغا ھەم بولىدۇ.

— ئەي ئوغۇل، ئۆزۈڭ ۋە پەرزەنتلىرىڭگە مەرھەمەت كۆر-سەت. ناھەق قان تۆكمە. ناۋادا قان تۆكۈش ئىشى سىنىڭ سالا-ھىيىتىڭ ئالدىدا زۆرۈر بولسا، يەنى زادى قان تۆكمىسەڭ بولماي-دىغان ئەھۋالدا ھەرگىز تەخىر قىلما. ئۇنداق ئەھۋالدا تەخىر قىلىش، يەنى ئىككىلىنىش پىتنە - پاساتنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەب بولىدۇ.

رىۋايەت:

شەمسۇل - مەئانى ئادەم ئۆلتۈرۈشكە خۇمار ئىدى. ھېچ كىشىنىڭ گۇناھىنى ئەپۇ قىلمايتتى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقىدىن لەش-كىرىمۇ، خەلقىمۇ ئۇنىڭغا دۈشمەن بولۇپ، مەلىكۇل - مەئانى بىلەن بىرلەشتى. لەشكىرىمۇ، خەلقىمۇ مەلىكۇل - مەئانىغا: «ئەگەر سىز بۇ ئىشتا بىز بىلەن بىللە بولمىسىڭىز، ئاخى-رى بۇ پادىشاھلىقنى ياتنىڭ قولىغا تۇتقۇزىمىز، دېيىشتى. مەلى-كۇل - مەئانى پادىشاھلىقنىڭ — بۇ خاندانلىقنىڭ قولىدىن كېتىدىغانلىقىنى بىلدى. ئامالسىز مەملىكەت زۆرۈرىيىتىدىن شەمسۇل - مەئانىنى تۇتتى ۋە مەپىگە سېلىپ، مۇئەككەل (مەخ-سۇس ئىش بېجىرگۈچىلەر) نى تەيىنلەپ قەلئەگە ئەۋەتتى. مۇ-ئەككەللەرنىڭ ئارىسىدا ئابدۇللاھ ئاتلىق بىر كىشى بار ئىدى. قەلئەگە كېتىۋاتقاندا شەمسۇل - مەئانى ئۇنىڭدىن:

— ئەي ئابدۇللاھ، بۇ ئىشلاردىن خەۋىرىڭ بارمۇ؟ — دەپ سورىدى. ئابدۇللاھ:

— بۇ ئىشنى پالانى، ... پالانى، ... لەشكىرىي ئەمەلدارلى-رىڭ (باش قوماندان) قىلدى، دەپ بەش كىشىنىڭ ئىسمىنى

ئاتىدى ۋە بۇ بەش لەشكەرنى، يەنى لەشكىرى ئەمەلدارلارنى مۇشۇنداق قىلىشقا مەن قىزىقتۇرغان. مەن ھەم مۇشۇلارنىڭ قاتارىدا بار ئىدىم. خەلققە ۋەدە بېرىپ، بۇ ئىشنى بۇ يەرگىچە يەتكۈزدۇم. سەن بۇ ئىشنى مەندىن كۆرمە ۋە ھېچ كىشىدىن دەپ بىلمە، ئۆزۈڭدىن كۆر. بۇ ھال ھەرگىزمۇ لەشكىرىڭنىڭ يۈز ئۆرۈگەنلىكى ئەمەس، بەلكى سېنىڭ ئادەم ئۆلتۈرگىنىڭدىن يۈز بەردى، — دېدى.

شەمسۇل - مەئانى دېدىكى:

— سەن يالغان ئېيتتىڭ. ماڭا بۇ ئىش ئادەم ئۆلتۈرمىگەنلىكىمدىن بولدى. ئەگەر مەن ۋاقتىدا سەن بىلەن بۇ بەش كىشىنى ئۆلتۈرگەن بولسام ئىدى، بۇ كۈن مېنىڭ بېشىمغا چۈشمەسىدى. بۇ ئالتە جاننى قەتلى قىلىپ سالامەت ئۆمۈر ئۆتكۈزگۈلۈك ئىكەن.»

بۇ ئىشلارنى شۇنىڭ ئۈچۈن رىۋايەت قىلدىمكى، سەن ھەرقانداق ئىش قىلماقچى بولساڭ، ئىككىلىنىپ تۇرما. ناۋادا چارە بولمىغان تەقدىردىمۇ ئۆز مەيلىڭگە قويۇۋەتمە. ساراي خادىملىرى، يەنى مۇھىم ئىشلارنى قىلىدىغانلارنى يېنىڭدا ئۇزۇن تۇرغۇزۇشنى ئادەت قىلما. ئۇنداق كىشىلەر سېنىڭدىن پايدىلىنىپ، ئۆز مۇراد - مەقسەتلىرىنىڭ ھوسۇلى ئۈچۈن باشقىلارنى زىيان - زەخمەتكە دۇچار قىلىدۇ. دۇنيادا بۇنىڭدىن قاتتىق زۇلۇم ۋە ئادالەتسىزلىك بولماس. ناۋادا ساراي خادىملىرى، يەنى مۇھىم ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىدىغان خىزمەتچى لازىم بولسا، باشقىلارغا بىر مەزگىل ئىشلىگەن كىشىنى ئىشلەت. مەنپەئەتى ساڭا، يامانلىقى ئىلگىرى ئىشلەتكەن كىشىنىڭ گەردىنىدە بولغاي! تاكى ئۆزۈڭنى مۇنداق يامانلىقلاردىن، يەنى شۇ كىشى تۈپەيلى بولىدىغان يامانلىقلاردىن ساقلاپ قالالايسەن.

ئەمما، جەڭ ئىشلىرىدا ھەرقاچان جاسارەتلىك بول. ئۆزۈڭ-نى ئايىغاق بولما. تا ئۆز بەدىنىڭنى ئىتلارغا يېمەكلىك ئورنىدا تاشلاپ بەرمە. شىر ۋە يولۋاسلار كەبى نام كۆتۈرگىن. نام - شۆھرىتىڭ ئارقىلىق ناننى قولغا كەلتۈرگىن ھەم قولغا كەلگەن نام - شۆھرىتىڭنى ساقلاشقا تىرىش. بىھۇدە قولدىن چىقىرىپ قويما. يىغماق ۋە خىراجەت قىلماقنى ئۆز سائىتىدە ۋە ئۆز ئەندىزىسىدە مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلغىن!

ئۇيغۇر كىتاب تورى يىتكىلى
www.uyghurkitap.com

يىگىرمە بىرىنچى باب

مال جەمئىي قىلماقنىڭ بايانى[1]

— ئەي ئوغۇل، مال جەمئىي قىلماق، يەنى پۇل ـ مال يىغماقتىن ئۆزۈڭنى غاپىل تۇتما. لېكىن ئازغىنە نەرسە ئۈچۈن ئۆزۈڭنى خارلىققا سالما. تىرىشىدىغانلا بولساڭ، ھەرقانداق نەرسىنى قولۇڭغا كەلتۈرەلەيسەن. ئەمما ماڭا ياراشسۇن دېسەڭ، قولۇڭغا كەلتۈرمەكچى بولغان نەرسە توغرا يول ـ ھالال يول بىلەن بولغاي! قولۇڭغا كەلتۈرگەن، يەنى يىغقان پۇل ـ مېلىڭنى ياخشى ساقلا. ئەھمىيەتسىز ۋە گۇناھ بولغۇدەك ئىشلار ئۈچۈن سەرپ قىلما. پۇل ـ مالنى ياخشى ساقلىماق، يەنى ئۆز ئورنىدا ئىشلەتمەك جەمئىي قىلماقتىن مۈشكۈلراقتۇر. ناۋادا بىرەر لازىملىق نەرسە ئۈچۈن چىقىم قىلماقچى بولساڭ، ۋاقتىدا ئۇنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇشنىڭ ئامالىنى قىل. چىقىم قىلىشنىلا بىلىپ، ئورنىنى تولدۇرۇشنى بىلمىسەڭ، ئۇ ھالدا قارۇننىڭ[2] خەزىنىسى بولسىمۇ توشۇمايدۇ — تۈگەيدۇ. ئەمما ئۇنىڭغا، يەنى پۇل ـ مېلىڭغا ئانچە كۆڭۈل باغلاپمۇ كەتمە. لېكىن ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا تەڭلىككە قالماي دېسەڭ، قولۇڭدا ئاز ـ تولا پۇل ـ مېلىڭمۇ تۇرسۇن!

پۇل ـ مېلىڭ ھەرقانچە كۆپ بولسىمۇ ھەم تەدبىر بىلەن

① مۇندەرىجىدە «مال يىغماق ۋە دۇنيا تاپماقنىڭ بايانى» دېيىلگەن.

② ھېسابسىز بايلىق ئىگىسى (ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا زور بايلىققا سىمۋول قىلىنىدۇ).

ئىش قىل. كىچىككىنە بولسىمۇ تەدبىر بىلەن قىلىنغان ئىش تولىمۇ ئوبداندۇر. ئازغىنە پۇل - مال ئۇچۇن غەيرىگە موھتاج بولۇپ تىرىكچىلىك قىلغاندىن، نۇرغۇن پۇل - مېلىڭنىڭ باشقىلارغا قېپقالغىنى ياخشىدۇر.

قەدىمكىلەر مۇنداق ئېيتقان: «دوستۇڭغا موھتاج بولغاندىن، پۇل - مېلىڭنىڭ دۈشمىنىڭگە قالغىنى ياخشىراقتۇر.»

نەزم:

مال جەمئ ئەيلە فانىي ئالەم ئارا،
يۈرگۈچە خەلق نان بېرۇر دەپ ئاچ.
سەن ئۆلۈپ دۈشمىنىڭگە قالغان خوب،
دوست مالىغە بولغۇچە موھتاج.

تاپماقنىڭ مۇشەققىتىدىن ساقلىماقنىڭ مېھنىتى زىيادە ۋە قاتتىقراقتۇر. سەرمايە ئازراق بولسا، ئۇنى ساقلىماقنى ۋاجىپ بىل. ھەرقانداق بىر كىشى ئازنى ساقلاشقا چىدىسا، كۆپنى ھەم ساقلىيالايدۇ.

باشقىلارنىڭ ئىشىنى قىلغاندىن، ئۆزۈڭنىڭ ئىشىنى قىلىشنى ياخشى دەپ بىل. ھۇرۇنلۇقنى نومۇس بىلگىنكى، ھۇرۇنلۇق — بەختسىزلىكنىڭ شاگىرتىدۇر. ھەر ۋاقىت رەنج - مۇشەققەتنى ئۆزۈڭگە لازىم تۇت. چۈنكى رەنج - مۇشەققەتتىن پايدا ھاسىل بولىدۇ. ھۇرۇنلۇق تۇپەيلى پايدا قولدىن كېتىدۇ، بەلكى پايدا قولغا كەلمەس!

ھۆكۈمالار ئېيتىپتۇكى: تىرىش - تىرىشچانلىق كۆرسەت، تا ئوبدان، يەنى بەختلىك بولغايسەن. قولۇڭدىكىگە، يەنى قولۇڭدا بارىغا خۇرسەن بول، تاكى باي بولغايسەن. كەمتەر ۋە خۇش مۇئامىلىلىك بول، تا دوستۇڭ كۆپ بولغاي!

بەس، نۇرغۇن رەنج - مۇشەققەت بىلەن قولغا كەلگەننى ئانچىكى ھوزۇرلۇق ۋە غەپلەت بىلەن قولدىن چىقىرىپ قويۇش — دانا ۋە ئاقىللارنىڭ ئىشى ئەمەس. چۈنكى ھاجەتمەن بولغان ۋاقتىڭدا پۇشايمان قىلساڭمۇ پايدىسى بولمايدۇ. شۇڭا رەنج - مۇشەققەت چېكىپ پۇل - مال جەمئىي قىل ھەم ئۆزۈڭنىڭ نېنىنى ئۆزۈڭ تېپىپ يېيىشكە تىرىش. گەرچە پۇل - مال ھەرقانچە ئەزىز ۋە كىشىنى مەقسىتىگە يەتكۈزىدىغان نەرسە بولسىمۇ، ئەمما لازىملىق خىراجەتتىن ئۆزۈڭنى قاچۇرما، يەنى چىقىم قىلىشقا توغرا كەلگەندە بېخىللىق قىلما. يەنە شۇنىمۇ بىلىشىڭ كېرەككى، پۇل - مېلىڭنى بىكارچى كىشىلەرگە خەجلەپ، باشقا بىرىگە موھتاج بولۇپ قېلىشتىن ساقلان. چۈنكى موھتاجلار پېقىرلار ئۆيىدە بولىدۇ، بەلكى پېقىرلارنىڭ ئېھتىياجى ھەممە ئۆيگە چۈشىدۇ. مەسىلەن: بىر پۇل تاپساڭ، ئۇشبۇ بىر پۇلغا يەنە بىر پۇل چاغلىق نەرسىنى قوشۇپ خىراجەت قىلساڭ، ھەمىشە موھتاجلىقتا ئۆتىسەن. ۋاقتىكى، بىر پۇل تاپساڭ، شۇ بىر پۇلدىن زەررە كەم خىراجەت قىلساڭ، ئۆيۈڭدە ھەرگىز موھتاجلىققا قالمايسەن. شۇڭا دۇنيالىقتىن ھەرقانداق نەرسە تاپساڭ، قانائەت قىلغىن. قانائەتنى يۇقىرى مەرتىۋە دەپ بىل. تەڭرىتائالادىن ھەربىر رىزىق ۋە نېسىۋە ساڭا قىسمەت بولغانىكەن، ئەلۋەتتە يەتكۈسىدۇر. ھەرقانداق بىر ئىش سۆز ياكى بىرەر كىشىنىڭ ۋاستىسى بىلەن ئەمەلگە ئاشىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا ئۇ ئىش ئۈچۈن پۇل خەجلىمە. زۆرۈر بولىدىكەن، پۇل خەجلەشتىن ئايانما. چۈنكى پۇلسىز كىشىنىڭ ئىشىنىڭ قەدرى بولماس! شۇنى بىلگىنكى، ئادەملەرنىڭ تولىسى مەنپەئەتى بولمىسىمۇ دۇنيادارلار (بايلار) نى دوست تۇتىدۇ؛ زەربىرى يەتمىسىمۇ كەمبەغەللەرنى يامان كۆرىدۇ. ئادەملەرنىڭ ھال - ئەھۋالىنىڭ

يامانراقى موھتاجلىقتۇر. شۇڭا ياخشى ئاتاقا ئېرىشەي، ياخشى
نام بىلەن زىننەتلىنەي دېسەڭ، موھتاجلارغا خەير - ئېھسان
قىل. ھەر كىشىنى ئۆز ئەھۋالىغا قاراپ رازى قىلىشقا تىرىش.
ئەمما ئىسراپچىلىقمۇ قىلما. ئىسراپچىلىقنى خۇدايتائالانىڭ دۈش-
مىنى دەپ بىل. خۇدايتائالا ياخشى كۆرمىگەن ئىشنى بەندىنىڭ
ياخشى كۆرۈشى تولىمۇ شۇملۇقتۇر. بۇ ھەقتە خۇدايتائالا ئۆز
كالامىدا خەۋەر بېرىپ: «ئىسراپ قىلماڭلار، خۇدايتائالا ئىسراپ
قىلغۇچىلارنى دوست تۇتمايدۇ» دېگەن. شۇڭا خۇدايتائالا دوست
تۇتمىغان نەرسىنى سەن ھەم دوست تۇتما. ھەرقانداق ئاپەتنىڭ
بىر سەۋەبى بولىدۇ. نامراتلىقنىڭ سەۋەبى — ئىسراپچىلىقتۇر.
دېمەك، ئېھتىياجدىن زىيادە خىراجەت قىلىش ئىسراپچىلىق
جۈملىسىدىندۇر. ئەمما نەپىقە ئۈچۈن خىراجەت قىلىش ئىسراپ-
چىلىق ھېسابلانمايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە يېمەك - ئىچمە-
كتە، گەپ - سۆزدە ۋە ئىش - ھەرىكىتىڭدىمۇ ئىسراپچىلىق-
تىن ساقلان. خۇسۇسەن، يېمەك - ئىچمەكتە تېخىمۇ شۇنداق.
چۈنكى يېمەك - ئىچمەكتىكى ئىسراپچىلىق — بەدەننى ئۇپرىتى-
دۇ، نەپسنى قىيىنلاشتۇرۇۋېتىدۇ، ئەقىلنى قاچۇرىدۇ، ھاياتنى
نابۇت قىلىدۇ. كۆرمىدىڭمۇ، چىراغنىڭ تىرىكلىكى (يورۇپ
تۇرۇشى) ياغ بىلەندۇر. ناۋادا ياغ نورمال بولمىسا، چىراغ
ئۆچۈپ قالىدۇ. مەلۇم بولدىكى، ياغ بولۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ،
بەلكى چىراغنىڭ يېنىپ تۇرۇشى ئۈچۈن ياغ نورمال بولۇشى
كېرەك. ئەگەر ياغ نورمىدىن ئېشىپ كەتسە، تۆكۈلۈپ چىراغ
ئۆچۈپ قالىدۇ؛ ئاز بولۇپ قالسا، پىلىككە ياغ يەتمەي ھەم
ئۆچۈپ قالىدۇ. ئۇشبۇ جەھەتتىن خۇدايتائالا ئىسراپچىلىقنى
دوست تۇتمىغاندۇر. خەلقمۇ زامان - زاماندىن بېرى ئىسراپچى-
لىقنى «ئاپەت» دەپ، ھەر ئىشنىڭ نورمال بولۇشىنى خالاپ

كەلگەندۇر. دەرھەقىقەت، ئىسراپچىلىقنىڭ ئاقىۋىتى زىيان بىلەن نەتىجىلىنىدۇ. ئەمما تېجەشلىك بولىمەن، دەپ تىرىكچىلىكىڭنى - ھاياتىڭنى قاتتىقچىلىق بىلەن ئۆتكۈزمە ۋە رىزقىڭنىڭ ئېشىكىنى يۈزۈڭگە باغلىما، يەنى بەك بېخىللىقمۇ قىلىپ كەتمە. ھەرقانداق لازىملىق نەرسىلەر ئۈچۈن سەھۋەنلىك سادىر قىلما. كىشى ئۆز ئىشىدا سەھۋەنلىك سادىر قىلسا، سائادەتكە ئېرىشەلمەيدۇ ۋە مەقسىتىگە يېتەلمەيدۇ. مەيلى ئۆز نەپسىڭ ئۈچۈن بولسۇن ياكى ساڭا لازىملىق ھەرقانداق نەرسە ئۈچۈن بولسۇن، چىقىم قىلىشتىن ئايانما. چۈنكى پۇل - مال ھەرقانچە ئەزىز بولسىمۇ، جېنىڭدىن ئەزىز ئەمەستۇر. شۇڭا قول - ئىلكىڭدە بولسىلا، پايدىلىق ئىشلار ئۈچۈن سەرپ قىل. پۇل - مېلىڭنى ھەرگىزمۇ بېخىل، قىمارۋاز ۋە تىرىكتاپلارنىڭ قولىغا تاشلاپ بەرمە؛ بۇنداق ئادەملەرنى «ئوغرى» دەپ پەرەز قىل، تا مېلىڭ «ئوغرى» لاردىن ئەمىن تۇرغاي!

— ئەي ئوغۇل، دۇنيا، يەنى پۇل - مال جەمئىي قىلماقتىن ئۆزۈڭنى قاچۇرما. چۈنكى راھەتنىڭ رەنج - مۇشەققىتى بولغىنىدەك، رەنج - مۇشەققەتنىڭمۇ راھىتى بولىدۇ، يەنى بۈگۈنكى راھەت — ئەتىكى كۈننىڭ رەنج - مۇشەققىتىدۇر؛ بۈگۈنكى رەنج - مۇشەققەت — ئەتىكى كۈننىڭ راھىتىدۇر. شۇڭا ھەرقانداق نەرسىنى، مەيلى مۇشەققەت بىلەن ياكى مۇشەققەتسىز قولۇڭغا كەلتۈر، چوقۇم ئىككى پۇلنى ئۆزۈڭگە ۋە ئەھلى ئايالىڭغا خىراجەت قىلساڭ، يەنە ئىككى پۇلنى ئېھتىيات ئۈچۈن ساقلاپ قويۇشنىڭ كويىدا بول. زۆرۈر بولغان كۈنلەردە ياكى ياشانغان ۋە ياكى كېسەل بولۇپ قالغان ۋاقىتلاردا ھاجىتىڭگە يارايدۇ. ئىمكانىيىتىڭ بولسا، ئالتۇن، كۈمۈش، مىس ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش قىممەت باھالىق نەرسىلەرنى ئېلىپ تۇت. تا ھەمىشە باقىي

تۇرغاي. ناۋادا بەك كۆپ بولسا، تۇپراقتا كۆمۈپ ساقلا. تۇپراقتا كۆمگەن ھەرقانداق نەرسىنى تۇپراق ھاجەت ۋاقتىدا يەنە قولۇڭغا قايتۇرۇپ بېرىدۇ. لازىملىق ئۇچۇن بىرەر ئەسۋابنى سېتىۋالغان بولساڭ، ئۇنى «كېيىن يەنە سېتىۋالارمەن» دەپ باشقا بىر لازىملىق نەرسە ئۇچۇن سېتىۋەتمە ياكى تېگىشىۋەتمە. كېيىن سېتىۋالالماي قالساڭ، ئۆي ئىچىدە شۇ نەرسىنىڭ ئورنى بوش قالىدۇ. يەنە بىرى، ھەرقانچە زۆرۈر بولسىمۇ بىراۋدىن قەرز ئالما ۋە مال - مۈلكۈڭنى گۆرۈگە قويما. سەن ھەم تا قۇدرىتىڭ بولسىلا، كىشىگە قەرز بەرمە. خۇسۇسەن، دوستلىرىڭغا قەرز بەرمىگىن. چۈنكى قەرز بەرمىگەندىكى ئازاردىن، يەنى قەرز بەرمىگەنلىكىڭ تۈپەيلى ساڭا بولىدىغان خاپىلىق رەنجىشتىن، بەرگەن قەرزنى سورىغاندىكى ئازار يامانراقتۇر.

قەدىمەدىن قېپقالغان مۇنداق بىر ماقال بار: «بېرىپ يامان بولغۇچە، بەرمەي يامان بول.»

بەس، ئەگەر قەرز بەرسەڭ، بەرگەن ئۇ پۇلنى ئۆز مېلىڭ قاتارىدىن سانىما ۋە كۆڭلۈڭدە: «بۇ مالنى دوستۇمغا بەخش قىلىپ بەردىم، تا ئۇ بەرمىگىچە سورىماسمەن» دەپ بىل. شۇ بەرگەن قەرزىڭنى سوراش تۈپەيلى دوستلۇقۇڭغا تەسىر يەتمىگەي. چۈنكى دوستنى ئاز نەرسە بىلەن دۈشمەن قىلغىلى بولىدۇ. ئەمما دۈشمەننى دوست قىلماق تولىمۇ مۈشكۈلدۇر.

دوستنى دۈشمەن قىلماق گۆدەكلەرنىڭ ئىشىدۇر؛ دۈشمەننى دوست قىلماق قېرىلارنىڭ ھالىدۇر.

ناۋادا قولۇڭدا پۇل - مېلىڭ كۆپ بولسا، مۇۋاپىق مىقداردا موھتاجلارنى بەھرە ئالدۇرغىن، يەنى موھتاجلارنى ھاجىتىدىن چىقار. خۇسۇسەن، نامرات تۇغقانلىرىڭغا مەنپەئەت يەتكۈز. شۇنداقتا تۇغقانچىلىق مەجبۇرىيىتىڭنى ئادا قىلغان بولىسەن. ئەمما

ئادەملەرنىڭ ئوبدىنى بولاي دېسەڭ، ھېچ كىشىنىڭ ھېچنەرسى-سىدىن تەمە تۇتمىغىن، يەنى كىشىنىڭ مال ـ مۈلكىدىن تەمەيىڭ بولمىسۇن. ئۆزۈڭنىڭ مېلىنى ئۆزۈڭنىڭ دەپ بىل. كىشىنىڭ مېلىنى ئۆزۈڭنىڭ دەپ گۇمان قىلما، يەنى كىشىنىڭ مېلىنىڭ كويىدا بولما. شۇنداقلا خەلق ئارىسىدا ئەمىنلىك ۋە دىيانەتلىك بىلەن مەشھۇر بولالايسەن. باشقىلارمۇ ساڭا ئىشىنىدۇ.

بۇ دېگەنلىرىمنى ئۆزۈڭگە لازىم تۇتساڭ، چوقۇمكى، ھەمىشە باي ـ باياشاد ياشايسەن!

يىگىرمە ئىككىنچى باب

ئامانەتنى ساقلىماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر كىشى ساڭا ئامانەت بەرمەكچى بولسا، ئىلاجى بار ئالمىغىن. ناۋادا ئامانەتنى ئالساڭ، ئوبدان ساقلا. دېمەكچى بولغىنىم، ئامانەتنى ساقلىماقنىڭ ئاقىۋىتى ئۈچ ھالدىن خالىي بولمايدۇ:

بىرى، ئامانەتنى ساقلاش ئۈچۈن جەۋر - جاپا چېكىسەن؛ يەنە بىرى، ئىگىسى تەلەپ قىلغاندا قايتۇرۇپ بېرىش مەجبۇرىيىتىنى ئۆتەيسەن؛ بىرى، ئەگەر نىيىتىڭ بۇزۇلسا، ئامانەتنى ئىنكار قىلىسەن ياكى ئامانەت بىرەر سەۋەب بىلەن زايا بولسا، ئۇياتقا قالىسەن. مۇبادا ئاللاھنىڭ: «سىلەر ئامانەتنى ئۆز ئىگىسىگە تاپشۇرۇڭلار» دېگەن ئايىتى بويىچە ئامانەتنى ئىگىسىگە سالامەت يەتكۈزۈپ بېرەلىسەڭ، ئۇ ھالدا سەن ناھايىتى ياخشى ئىش قىلغان بولىسەن.

ئادەم بولۇشنىڭ تەرىقىسى شۇكى، ئىمكان بار ئامانەتنى ئالما. ئەگەر ئالساڭ، ئوبدان ساقلاپ ئىگىسىگە سالامەت يەتكۈزۈپ بەرگىن. بۇ توغرىسىدا مۇنداق بىر ھېكايەتنى ئاڭلىغانىدىم:

بىر كىشى سەھەردە سەرراپقا بارماقچى بولۇپ ئۆيىدىن چىقتى. يولدا كېتىۋاتقاندا بىر دوستى ئۇچرىدى. ئۇ دوستىغا:

— مەن سەرراپقا كېتىۋاتىمەن. مەن بىلەن بىللە بارغان بولسىڭىز، — دېدى. دوستى ئېيتتى:

— تا سەرراپقا بارغىچە ھەمراھ بولاي، ئەمما سەرراپقا كىر-
مەيمەن. مېنىڭ ئىشىم بار.

سەرراپقا يېقىن كەلگەندە ئىككى يول ئايرىلىشقا يەتتى. دوستى گەپ قىلماي يەنە بىر يولغا كىرىپ كەتتى. دەل شۇ چاغدا سەرراپقا كېتىۋاتقان بىر ھەييار بۇ كىشىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگە-شىپ كەلگەنىدى. بۇ كىشى ئۆزىگە ئەگىشىپ كەلگەن كىشىنىڭ ئۇچىسىغا قارىدى. ئەتراپ بەكلا قاراڭغۇ ئىدى. ھېلىقى ھەييارنى تونۇماي، دوستى دەپ ئويلىدى. ئۇنىڭ يانچۇقىدا بىر ياغلىققا تۈگۈكلۈك يۈز ئالتۇن ئاقچىسى بار ئىدى. ئېلىپ بۇ ھەييارغا بەردى ۋە:

—ئەي بۇرادەر، بۇ ئامانەت مەن سەرراپتىن چىققىچە سىزدە تۇرۇپ تۇرسۇن، — دېدى.

ئۇ ھەييار ئالتۇننى ئالدى ۋە ئالتۇننىڭ ئىگىسى سەرراپتىن چىققۇچە تەۋرەنمەي شۇ يەردە تۇردى. بۇ چاغدا ئالەم يورۇپ قالغانىدى. ئۇ كىشى كىيىملىرىنى كىيىپ سەرراپتىن چىقىپ ئۇدۇل ئۆيىگە قاراپ راۋان بولدى. ھېلىقى ھەييار چاقىرىپ:

— ئەي سېخىي ئادەم، ئالتۇنىڭىزنى ئېلىۋېلىڭ، مەن سىز-نىڭ ئامانىتىڭىزنى ساقلىيالمايمەن. ئۆزۈمنىڭ قىلىدىغان ئىش-لىرىم توختاپ قالدى، — دېدى. ئۇ كىشى سورىدى.

— نېمە ئالتۇن، سىز كىم؟

ھەييار دېدىكى:

— مەن ھەيياردۇرمەن. بۇ ئالتۇننى سەرراپتىن چىققۇچە ساقلاپ بېرىڭ، دەپ ماڭا ئامانەت بەرگەنىدىڭىز.

ئۇ كىشى دېدى:

— ئەگەر سىز ھەييار بولسىڭىز، بۇ ئالتۇننى نېمە ئۈچۈن ئېلىپ كەتمىدىڭىز؟!

ھەييار ئېيتتى:

— ئەگەر مەن سىزدىن بۇ يۈز ئالتۇننى ھەييارلىق تەرىقىسى بىلەن ئېلىۋالغان بولسام، ھەرگىزمۇ ئەندىشە قىلماي ئېلىپ كەتكەن بولاتتىم. ئەمما بۇ ئالتۇننى سىز ماڭا ئامانەت بەردىڭىز. ئامانەتنى يېۋېلىش، ئامانەتكە خىيانەت قىلىش ئادىمىيلىك ۋە مەردلىك تەرىقىسىدىن يىراقتۇر.

— بەس، شۇنى بىلگىنكى، بىر ھەييار ئامانەتنىڭ ھۆرمىتىنى بۇ قاتارلىق ساقلىغان يەردە، مەلۇمكى، ئامانەتنى ساقلىماق شۇ قەدەر ئۇلۇغ ۋە خەتەرلىك ئىشتۇر. ئەگەر ئامانەت سېنىڭ قولۇڭدا ھالاك بولسا، سەن ئۇ ئامانەتنى تۆلەپ بەرسەڭمۇ خوپتۇر. ناۋادا شەيتان ئازدۇرۇپ، ئۇ ئامانەتكە خىيانەت قىلماقنى خاھىش قىلساڭ ياكى تېنىۋېلىش خىيالىدا بولساڭ، تولىمۇ خاتادۇر. ئەگەر ئامانەتنى ئىگىسىگە سالامەت بەرسەڭمۇ، ئامانەت ساقلىغاننىڭ رەنج ۋە مۇشەققىتى ساڭا بولىدۇ. ئەمما ئامانەت ئىگىسى سەندىن ھېچبىر مەنپەئەتدار بولمايدۇ ۋە بۇ مال ئۆزۈمنىڭ ئىدى، ئۆزۈم قايتۇرۇپ ئالدىم، دەيدۇ. بەرھەق، ئەگەر كىشىنىڭ ئامانىتى سېنىڭ قولۇڭدا يوقاپ كەتسە، سەۋەب كۆرسەتسەڭمۇ ھېچ كىشى ساڭا ئىشەنمەيدۇ. گەرچە سەن خىيانەت قىلمىغان بولساڭمۇ، خەلق ئارىسىدا خىيانەت قىلغۇچى ۋە دىيانەتسىزلىك بىلەن مەشھۇر بولىسەن. جەڭگە - جېدەل ۋە خۇسۇمەتكە قالىسەن ھەمدە قەرزدار بولۇپ قالىسەن. ناۋادا تېنىۋالساڭ، قەرز ئىگىسى زۇلۇم ۋە ستەم بىلەن بولسىمۇ، ئۇ ئامانەتنى سەندىن قايتۇرۇۋالىدۇ. ئۇ ھالدا سەن خىيانەت قىلغۇچى بولۇپ قالىسەن، قىيامەتنىڭ ئازاب - ئوقۇبىتىنى گەردىنىڭگە يۈكلىۋالىسەن. بۇ ئالەمدە مۇرادىڭغا يېتەلمەيسەن ھەم ئاخىرەتتىمۇ خۇدايتائالانىڭ ئازاب - ئوقۇبىتىگە گىرىپتار بولىسەن.

ئەگەر كىشىگە ئامانەت بەرسەڭ، ئۇنىڭدىن گۇۋاھ (ھۆججەت) ئېلىۋال. تا ئامانەتدار «مال ئۆزۈمنىڭ» دەپ خىيانەت قىلىۋېلىشىدىن خالاس بولىسەن. ناۋادا كىشىگە ئامانەتدار بولۇشقا توغرا كەلسە، يەنى كىشىنىڭ ئامانىتىنى ساقلاش زۆرۈر بولۇپ قالسا، ئامانەتنى قوبۇل قىلىشقا ئالدىراپ كەتمە. چۈنكى ئامانەتدارلىققا ئالدىرىماق، يەنى كىشىنىڭ ئامانىتىنى قوبۇل قىلىش ۋە ساقلاشقا ئالدىراش — ئۆزىگە زۇلۇم ۋە ستەم قىلماقنىڭ نىشانىدۇر. ئىلاج بولسا، راست قەسەم ئىچمەكتىن ھەم پەرھىز قىل. يالغان قەسەم ئىچىشمۇ دۇرۇس ئەمەس. خەلق ئارىسىدا ئۆزۈڭنى قەسەمخورلۇق بىلەن مەشھۇر قىلما. ئامانەت توغرىسىدا خەلق سېنى «راست سۆزلۈك» دەپ بىلگەي.

قاچانكى، سەن زەردار ياكى پۇلدار بولساڭ، پۇل ـ مىلىڭ بىلەن ئۆزۈڭنى كۆز ـ كۆز قىلىشنىڭ كويىدا بولما. بەلكى ئۆزۈڭنى دەرۋىشلەر ۋە پېقىرلار قاتارىدا سانىغىن. يامانلار ۋە خىيانەت قىلغۇچىلارنىڭ ئاقىۋىتى پېقىرلىق ۋە موھتاجلىقتىن ئۆزگە پايدا بەرمەيدۇ. خاتىرجەم ياشاي دېسەڭ، بىرەر ھۈنەرنى كەسىپ قىل ياكى زەردارلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلغىن. خاتىرجەملىكنىڭ ئاساسى — راست سۆزلۈك بولۇشتۇر. چۈنكى ئالەمدىكى بايلىق راست سۆزلۈكلەر ۋە خالىس كىشىلەرگە تەۋەدۇر. ھەر دائىم تىرىش، تىرىشچانلىق كۆرسەت. ئەمما كىشىلەرگە قارىتا قىلچە ھىيلە ـ مىكىر ئىشلەتكۈچى بولما. ئۇ ھالدا ئۆزۈڭمۇ ھىيلە ـ مىكىر [قىلىتىقىغا] دەسسەپ قالمايسەن.

خۇسۇسەن، كىشىگە بىر نېمە بەرگەندە ۋە ئالغاندا ھەر دائىم راست سۆزلۈك بولۇشقا ئادەتلەن!

يىگىرمە ئۈچىنچى باب

قۇل ۋە دېدەك ئالماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر قۇل (خىزمەتكار) ئالماقچى بولساڭ، ئاگاھ بولغىنكى، ئادەم (خىزمەتكار) نىڭ خاراكتېرىنى بىلمەك ناھايىتىمۇ مۈشكۈلدۇر. تولا بەندە (خىزمەتكار) باردۇركى، قارىماققا ياخشى كۆرۈنىدۇ. ئەمما ئىنچىكىلەپ، دىققەت بىلەن تەكشۈرۈپ كۆرسەڭ، ئەكسىچە.

كىشىلەرگە مەلۇمكى، بەندە (خىزمەتكار) ئالماق ئۆزگىچە سودىگەرلىكتۇر. ئەمما تولىسى بىلمەي، تونىماي ئالىدۇ. بىراق بۇ ئەيىب سانالمايدۇ. چۈنكى ئۇ ماتا (رەخت) ئەمەس. ناۋادا ماتانى تونۇماي (ياخشى ياكى ناچىرىنى پەرق ئەتمەي) سېتىۋالغان بولسا، بۇ — ئەيىبتۇر. شۇڭا ھەممىدىن مۈشكۈلراقى ئادەمنى تونۇشتۇر. چۈنكى ئادەمنىڭ ھۈنىرى ۋە ئەيىبى تولىدۇر. بىر ئەيىب مىڭ ھۈنەرنى ياپىدۇ، بىر ھۈنەر مىڭ ئەيىبنى (ياپىدۇ)، دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟! ئەمما ئادەملەرنى ھامان پاراسەت ۋە تەجرىبە ئىلمى ئارقىلىق بىلگىلى بولىدۇ. پاراسەت ئىلمىنىڭ تامامى ۋە كامىلى پەيغەمبەرلىك ئىلمىدۇر. ئادەمنىڭ تاشقى قىياپىتىگە قاراپ ئىچكى قىياپىتىنى بىلىش ھەر كىشىنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ. ئەمما پەيغەمبەرلەرلا بۇنى پاراسەت بىلەن بىلەلەيدۇ. مەن ئىمكانىيىتىمنىڭ بارىچە، چامىمنىڭ يېتىشىچە بەندە (خىزمەتكار) ئېلىشنىڭ يوللىرىنى ساڭا بايان قىـ

لاي.

— بىلگىن، ئەي ئوغۇل، بەندە (خىزمەتكار) ئىلىشنىڭ ئۈچ شەرتى باردۇر:

بىرىنچى، ئادەمنىڭ تاشقى ۋە ئىچكى ئەيىب ۋە ھۈنىرىنى پاراسەت بىلەن تونىماق؛

ئىككىنچى، يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا ئاغرىقىنى پاراسەت بىلەن بىلمەك؛

ئۈچىنچى، قوۋمنى چۈشەنمەك. چۈنكى ھەر قوۋمنىڭ ئەيىب ۋە ھۈنىرى ئۆزگىچە بولىدۇ. شۇڭا بەندە (خىزمەتكار) ئالماقچى بولساڭ، ياخشى كۆزەت. بەندە (خىزمەتكار) ئالماقچى بولغان كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى چىرايىغا قارايدۇ، بەدىنىگە ۋە تۇرقىغا قارىمايدۇ؛ بەزىلىرى تۇرقىغا ۋە مۇسكۇللىرىغا قارايدۇ. ئومۇمەن، ھەر قانداق كىشى بەندە (خىزمەتكار) ئالماقچى بولسا، ئاۋۋال يۈزىگە قارىغاي، ئاندىن كېيىن قوللىرى ۋە پۇتلىرىغا قارىغاي. [ئالماقچى بولغان خىزمەتكارىڭ] ئالدى بىلەن خۇش چىراي بولسۇن. چۈنكى ئاۋۋال كۆرۈنىدىغىنى كىشىنىڭ يۈزىدۇر. ئاندىن كۆزىگە ۋە قاشلىرىغا قارىغىن. ئاندىن بۇرنى، لېۋى ۋە چىشلىرىغا، ئاندىن چېچىغا كۆز سالغىن. خۇدايتائالا ئادەمنىڭ گۈزەللىكىنى كۆز بىلەن قاش ئارقىلىق ئىپادىلىگەن. پاكىزلىقنى تېرىسى بىلەن يۈزىدە نامايان قىلغان. چېچىنى بولسا، ھەممىدىن زىننەتلىك ۋە يارىشىملىق قىلىپ ياراتقان. شۇڭا ھەممە تەرەپتىن كۆزەتكىن. كۆز ۋە قاش جايىدا بولسا، بۇرنى قاملاشقان، لېۋى ۋە چىشلىرى گۈزەل (يېقىملىق)، تېرىلىرى جىلپ قىلارلىق (سۆزۈك) بولسىلا، باشقا جەھەتلەردە ئىنچىكىلەپ كەتمىسەڭمۇ بولىدۇ. تۇرقى كۆرۈمسىز، ئەمما باشقا جەھەتتىن، يەنى مىجەز- خۇلقىنىڭ ياخشى بولغىنىغا قارىغاندا، تۇرقى-

www.uyghurkitap.com

نىڭ گۈزەل ۋە يېقىملىق بولغىنى ھەممىدىن مۇھىم. ئاندىن خىزمەتكارنىڭ ھەربىر ئىشنى، ھال ـ ئەھۋالىنى ئوبدان بىلە-شىڭ كېرەك. بۇلاردىن باشقا يەنە [بويىنىڭ] ئېگىز ـ پاكارلى-قى، سېمىز ـ ئورۇقلۇقى؛ [رەڭگىنىڭ] ئاق ياكى قىزىل، سېرىق ياكى قارىلىقى قاتارلىقلار. ئومۇمەن، بارلىق سۈپەتلىرى مۇۋاپىق، يەنى ئوتتۇرا ھال بولغىنى تۈزۈك. يەنە بەدىنىنىڭ گۆشلىرى يۇمشاق، تېرىسى نېپىز، ئۇستىخانلىرى رۇس (تۈز) ۋە باراۋەر بولغاي. چېچى ھەددىدىن زىيادە قارا بولمىسۇن. كىرپىكلىرى قارا، شەھلا كۆز، قاشلىرى توم، بۇرنى ئىلىپ-تەك، بېلى ئىنچىكە، ساغرىسى كەڭ، مەڭزى زىناقلىق، لېۋى قىزىل، چىشلىرى ئاق — ھەممە ئەزالىرى ئۆز جايىدا بولغاي. ھەر قانداق غۇلام شۇ سۈپەتتە بولسا، ئوبدان، زىبا ۋە ۋاپادار كېلىدۇ.

تۈز قامەت، چېچى مۇۋاپىق، سېمىز ۋە ئورۇقلۇقى نور-مال، ئالىقانلىرى ئازادە، ئۇششاق قوللىرى (بارماقلىرى) نىڭ ئارىلىقى كۈشادە، پېشانىسى كەڭ، شەھلا كۆز، كەم كۈلكە بولۇش— دانا ۋە ئەقىللىق بەندىلەرنىڭ ئالامىتىدۇر. بۇنداق ئادەملەرگە ئىلىم ئۆگىتىش ۋە خەزىنىچىلىك ئىشلىرىنى تاپشۇ-رۇش لايىق ھەم ھەرقانداق ئىشقا قويساق مۇۋاپىق كېلىدۇ. بۇنداق ئادەملەر بەندىچىلىككە لايىق ۋە سازاۋەردۇر. ئەمما گۆش-لىرى يىرىك، ئۇششاق قوللىرى (بارماقلىرى) ئىنچىكە، يۈزى گۆشلۈك ئادەملەردىن ئېھتىيات قىلغىن. بۇنداق ئادەملەر ھېچ نەرسە ئۆگىنەلمەيدۇ. ئالىقىنى يۇمشاق، ئۇششاق قوللىرى (بار-ماقلىرى) نىڭ ئارىلىقى كەڭ، چىرايى ئوچۇق (مەرى ئىسسىق)، تېرىسى قېلىن، چېچى مۇۋاپىق — ئۇزۇن ھەم ئەمەس، قىسقا ھەم ئەمەس، قىزىللىمۇ ئەمەس، قارىمۇ ئەمەس، شەھلا كۆز،

تاپانلىرى باراۋەر ئادەملەر ھەرقانداق مۇشكۇل ھۈنەرنىمۇ ئاسان ئۆگىنىۋالالايدۇ. خۇسۇسەن، نەغمىسازلىقنى ئوبدان ئۆگىنەلەيدۇ.

چېچى يىرىك، بويى ئېگىز، بەستلىك، قولىقى قاتتىق؛ ئۇششاق قوللىرى يوغان ۋە ئۇستىخانلىق، تېرىسى يىرىك، ئۇستىخانلىرىنىڭ ئۇگىلىرى مەھكەم، تومۇر ۋە پەيلىرى بەدىنىدە بىلىنىپ تۇرغان، دولىسى ۋە پېشانىسى كەڭ، گەردىنى يوغان، بېشى ئوتتۇرا ھال، قورسىقى ھەم ئوتتۇرا ھال، كۆزلىرى قارا بولۇش — باھادىرلىققا لايىق بەندىلەرنىڭ ئالامەتلىرىدۇر. ھەرقانداق بەندە مۇشۇ سۈپەتتە بولسا، باھادىرلىقى كۈندىن - كۈنگە زىيادە بولىدۇ.

رەڭگى قارىغا مايىل، چىرايى ئادەتتىكىچە، بەتخۇي، تاپىنى نېپىز، ئاۋازى ئىنچىكە، لەۋلىرى قېلىن، ئۇششاق قوللىرى (بارماقلىرى) قىسقا، قەددى ئەگرى، بويى زىلۋا كەلگەن بەندىلەر خوتۇنلار ئارىسىدا — ئۆي ئىچىدە خىزمەت قىلىشقا لايىقتۇر. ئەمما، بەدىنى ئاق ۋە يۈزى قىزىل بولمىسۇن، چېچى قىزىل ۋە ئۇزۇن بەندىدىن ئېھتىيات قىلغىن.

قاشلىرى كەڭ، كۆزلىرى چوڭ، قوپال، كۆزىنىڭ قارىسى كۆك، ئېقى قىزىل، لېۋى قېلىن، چىشلىرى ئۇزۇن، ئاغزى چوڭ بولۇش — تۆگە ۋە ئات بېقىشقا لايىق بەندىلەرنىڭ ئالامىتىدۇر. بۇ سۈپەتتىكى ئادەملەر تولىمۇ بىھايا ۋە قورقۇمسىز، بىئەدەپ ۋە غەۋغاچى كېلىدۇ.

چىرايى پاكىز، تۇرقى كېلىشكەن، يۈزى يۇمىلاق، قوللىرى ئىنچىكە ۋە شەھلا كۆز، كۆزلىرى كۆككە يېقىنراق، قامەتلىك، جىمىغۇر، چېچى قىزىل بولۇش — يۈگۈر - يېتىم ئىشلارغا، ئاشپەزلىككە لايىق بەندىلەرنىڭ ئالامەتلىرىدۇر. بۇ

سۈپەتتىكى ئادەملەر يوگۇر ـ يېتىم ئىشلارغا ۋە ئاشپەزلىككە مۇۋاپىق كېلىدۇ.

شۇنى بىلگىنكى، بەندە نەچچە قوۋمگە تەئەللۇقتۇر. ھەر-قوۋمنىڭ ئەيىبى ۋە ھۈنىرى باشقا ـ باشقىدۇر. ھەر قوۋمنىڭ تەبىئىتى ۋە پاراستى بۆلەكتۇر. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەممىدىن ياخشىراقى قىرغىز ۋە قىپچاقتۇر. ھەممىدىن خۇشخۇي ۋە پەرمانبەرداراقى تىبەتلەردۇر. ھەممىدىن باھادىر ۋە شىجائەتلىكراقى تاغلىقلار-دۇر. ئەمما ھەربىر قوۋم ئۆز زاتىدا ئوبداندۇر. تۈركلەردە شۇن-داق بىر خاراكتېر باركى، ياخشىغا ئادەتتىن تاشقىرى ياخشى، يامانغا ئادەتتىن تاشقىرى ياماندۇر. تۈركلەرنىڭ تولاراق ئەيىبلە-رى شۇكى، ئاچچىقى يامان، قارام، تەكەببۇر، قوپال، كېچىدە قورقۇنچاق، كۈندۈزدە باھادىر؛ ئەمما مەرد، بىر سۆزلۈك، قارنى (كۆڭلى ـ كۆكسى) كەڭ، ئىچى بىلەن تېشى بىردەك. شۇڭا ھەرقانداق ئىشنى تاپشۇرۇشقا بۇلاردىن باشقا تائىپە بولمىسا كېرەك. لېكىن كىشىنىڭ ئېغىرىنى كۆتۈرۈش، كېچىسى يۈ-رەكلىك ۋە تېتىكلىك، خوجىسىغا سادىق بولۇش جەھەتتە تۈرك-لەرگە قارىغاندا رۇمىيلار ياخشىراقتۇر. چۈنكى ئۇلار تولىمۇ رايىش ۋە نازۇك كېلىدۇ ......

ئۈچىنچى شەرت شۇكى، خىزمەتكارنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئاغرىقلىرىدىن خەۋەردار بولۇش. ئاغرىقنىڭ ئالامەت ۋە نىشانلە-رىنى بىلىش. ئۇنىڭ ئالامەت ۋە نىشانىسى شۇكى، سېتىۋالىدى-غان ۋاقتىڭدا ئېسىڭدىن چىقارما. بىر كۆرۈش بىلەن قىزىقىپ كەتمە. تۇنجى كۆرگەندە تولىمۇ ياخشى كۆرۈنگىنى بىلەن كېيىن-چە يامان كۆرۈنۈشى مۇمكىن. دەسلەپ يامان كۆرۈنگىنى كېيىن-چە ئوبدان كۆرۈنۈشى مۇمكىن. چۈنكى ئادەملەرنىڭ چىرايى دائىم بىر ھال بولىۋەرمەيدۇ. گاھى ئوبدان كۆرۈنىدۇ ۋە گاھى

يامان كۆرۈنىدۇ. دېدەكلەرنىڭ تۇرقىغا ياخشى ۋە دىققەت بىلەن قارا. ھال ـ ئەھۋالى ساقا مەخپىي قالمىغاي. دېدەكلەر ئاغرىقى بولسىمۇ ئاسان ئاشكارا قىلمايدۇ. ئەمما ئاغرىق ئالامىتى نەچچە كۈندىن كېيىن پەيدا بولىدۇ. ئۇنىڭ ئالامەتلىرى:

چىرايىنىڭ رەڭگىدە ئازغىنە سېرىقلىق بولۇپ، لەۋلىرى ئوچۇق ۋە كۆزلىرى سۇس كۆرۈنسە، بۇ ئەسىر (تۇتقاقلىق) ئاغرىقىدىن بېشارەتتۇر. ئەگەر كۆزىنىڭ قاپاقلىرىدا ئىششىقنىڭ ئالامەتلىرى مەلۇم بولسا، بۇ قورسىقىغا سۇ يىغىۋېلىش كېسىلىدىن بېشارەتتۇر. كۆزلىرى قىزىل، پېشانە تومۇرلىرى توق ۋە كۆپ بولسا، بۇ دەرد (خۇدىنى يوقىتىش، ئاسان ھوشىدىن كېتىش) ئاغرىقىدىن بېشارەتتۇر. چېچىنى يۇلغان، كىرپىكىنى مىدىرلاتقان ۋە لەۋلىرىنى تولا يالىغان بولسا، بۇ مالىخۇلىيا (سەۋدايىلىق، روھىي كېسەللىك) ئاغرىقىدىن بېشارەتتۇر. بۇرنىنىڭ ئۇستىخىنى قىڭغىر ۋە قوتۇر بولسا، تەكشى بولمىسا، بۇمۇ ئەسىر ئاغرىقىدىن بېشارەتتۇر. بەدىنىدە يارا ياكى داغنىڭ ئىزنالىرى بولسا، ياخشى تەكشۈرۈپ باق. پېسە ئاغرىقى بولۇپ قالمىسۇن. چىرايى غەيرىي، كۆزى سېرىق بولسا، بۇ يەرقان (جىگەر) ئاغرىقىدىن بېشارەتتۇر. ۋاقتىكى، بۇ پىنھان (يوشۇرۇن) ئاغرىقلىرىنى بىلگەن بولساڭ، ئەمدى ئاشكارا ئاغرىقىنى تەكشۈرۈپ كۆر:

ئەگەر ئاغزى سېسىق (پۇرايدىغان)، بۇرنى ۋە قۇلىقى ئېغىر بولسا، يەنى بۇرنىنىڭ پۇراش سېزىمى يوق، قۇلىقى ئاڭلىمايدىغان، سۆزى ئېنىق ئەمەس، يولنىڭ ھەر تەرىپىگە چىقىپ ماڭىدىغان ياكى ئىغاڭلاپ ماڭىدىغان، تىزى ۋە ئوشۇقى يوغان، چىشلىرىنىڭ تۈۋى قاتتىق بولسا، بۇنداق ئادەملەرنى خىزمەتكارلىققا ئېلىشتىن ھەزەر ئەيلە. ئومۇمەن، دېدەك ئالماقچى بول-

ساڭ، تەقۋادار كەلگىنىنى ئال. ئاۋۋال نەپسىڭ خاھىشىغا تەس-
كىن بەر. ئاندىن كېنىزەك ئېلىشقا مەشغۇل بول. بىرەر يۇرتتا
ئىززەتلىك بولغان بەندىنى ئالما. ئەگەرچە سەن ئۇنى ئەزىز
تۇتساڭمۇ، ئۇ سەندىن مىننەتدار بولمايدۇ. چۈنكى باشقا بىر
يەردە دائىم ئۆزىنى ئەزىز تۇتىدىغان كىشى سەن ئەزىز كۆرگەننى
ئانچە خالاپ كەتمەيدۇ. ناۋادا تۆۋەن كۆرسەڭ، يەنى ئەزىز تۇتمى-
ساڭ، قېچىپ كېتىشى مۇمكىن. غۇلام، دېدەكنى شۇنداق يەر-
دىن ئالغىنكى، ئۇ ئۆي - ئۆيلەردە خار ۋە مۇشەققەت ئىچىدە
يۈرگەن بولسۇن. تا سەندىن كىچىككىنە ياخشىلىق كۆرسە، تولا
مىننەتدار بولۇپ، سېنى دوست تۇتقاي! گاھى - گاھىدا خىزمەت-
كارىڭغا بىرەر نەرسە بېرىشتىن ئايانما. دائىم پۇلغا موھتاج
بولۇپ يۈرمىسۇن. بولمىسا، زورۇرىيەتتىن پۇل تىلەش ئۈچۈن
كوچىغا چىقىپ كېتىدۇ. بەندە (خىزمەتكار) ئالماقچى بولساڭ،
ئىمكان بار قىممەترەكىنى ئال. ھەر كىشىنىڭ قىممىتى ئۆز
جەۋھىرىگە بېقىپ مەلۇم بولىدۇ. ئەمما تولا كىشىگە سېتىلغان،
يەنى تولا خوجايىن كۆرگەن بەندىنى، تولا ئەرگە تەگكەن خوتۇننى
كىشىلەر ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيدۇ. بىر يەردە مۇقىم تۇرۇپ
ئىشلەشنى خالايدىغانلىرىنى ئال. مەن دېگەن بىر خىزمەتكار،
خالىغاندا مېنى باشقا بىرىگە بېرىۋېتىدۇ، دەپ كۆڭۈل توختاتماي-
دىغان، گۇمانخور كەلگەنلىرىنى كۆڭلۈڭنى ئەنسىرەتمەي ۋاقتىدا
يولىغا سېلىپ قوي. تالاق بولۇشنى ئارزۇ قىلىدىغان خوتۇن ۋە
سېتىلماقنى خىيال قىلىدىغان بەندە بىلەن كۆڭۈل خوشلۇقى
ئىزدىمە. ئەگەر خىزمەتكارىڭ قەستەن ھۇرۇنلۇق قىلسا ياكى
خىزمەتتە نۇقسان سادىر قىلسا، ئۇنى زورلۇق ۋە زۇلۇم بىلەن
ئوبدان بولۇشقا قىستىما. ھېچ ۋاقىتتا ياخشى بولمايدۇ، بەلكى
كۈندىن - كۈنگە قاتماللىشىپ كېتىدۇ. ئەڭ ياخشىسى ئۇنداقلار-

نى دەرھال ئىشتىن بوشات. ئۇخلاپ قالغان كىشىنى بىر ئاۋاز
بىلەن ئويغاتقىلى بولىدۇ. ئەمما بەدىنى ۋە كۆڭلى ئۆلۈك كىشى
نى يۈزمىڭ نەرە تارتىپ، ناغرا چالغان بىلەنمۇ ئويغاتقىلى بولماي-
دۇ. خىزمەتكە ۋە ئىشقا يارىمايدىغانلارنى قېشىڭغا يىغىۋالما.
خىزمەتكارلارغا ياخشى مۇئامىلىدە بول. قاتتىقلىق قىلما. چىدى-
ماي قېچىپ كەتمىسۇن، مۇكاپىتىمۇ، جازاسىمۇ لايىقىدا بول-
سۇن. ياخشى بىر كىشىنىڭ ئىشى ناچار ئىككى كىشىنىڭ ئىشى-
دىن ئوبدانراقتۇر. بەندىلەر (خىزمەتكارلار) ۋە كېنىزەكلىرىڭ-
نى ئۆي ئىچىدە ياخشى باشقۇر. ئۇلار بىرى بىرىنى ئاغا - ئىنى
ۋە ئىگىچە - سىڭىلدەك بىلىشكەي. تىنچلىق ھەممىدىن ئۇلۇغ-
دۇر. مەيلى خىزمەتكار، مەيلى باشقىلار بولسۇن، چامىسى يەت-
كۈدەك ئىشقا سال. بۇيۇنتاۋلىق يۈز بەرمىسۇن. ئۆزۈڭنى ئىن-
ساپ بىلەن زىننەتلە. زۇلۇم - ستەم قىلغۇچىلاردىن بولما.
خىزمەتكارلار ئۆز خوجايىنىنى ئاتا - ئانىسى ۋە بۇرادىرى ئورنىدا
كۆرىدىغان بولسۇن. تولا قامچا - تاياق يېگەن بەندىنى ھەم ئالما.
ئۇلار قورقۇنچاق كېلىدۇ. خىزمەتكارىڭ گەرچە ئەيىبى بولمىسى-
مۇ، ئىشلەشنى خالىمىسا، ئۇنداقلارغا ھەم كۆڭۈل باغلىما.
ئىشتىن بوشىتىپ، ئورنىغا يەنە بىرىنى قوبۇل قىل!

يىگىرمە تۆتىنچى باب

يەر ۋە ھويلا ئالماقنىڭ بايانى[1]

— ئەي ئوغۇل، قاچانكى ئولتۇرۇش ئۈچۈن ئىمارەت ئې-
لىشنى خىيال قىلغان بولساڭ، ئەقىل بىلەن ئىش قىل. ساتماق
ۋە ئالماقنىڭ پەيتىنى غەنىيمەت بىل، يەنى [ئۆي - جاي]
كاساتلاشقاندا — نەرقى چۈشكەندە سېتىۋال. ناۋادا ساتماقچى
بولساڭ، نەرقى ئۆرلىگەندە ۋە خېرىدارى كۆپەيگەندە سات. سودا
ئىشىدا پايدا - مەنپەئەت ئېلىشنى ئەيىب كۆرمە. بىرەر نەرسە
ئېلىش خىيالىدا سودا قىلساڭ، پۇختا بول. سودىدىكى پۇختىلىق
يېرىم تىجارەتتۇر. ئەمما سېتىۋالماقچى بولغان ھەرقانداق نەرسە-
نىڭ پايدا - زىيىنىنى چاغلاپ ئال. ئەگەر نامراتلىشىپ كەتمەي
دېسەڭ، سودىدىن كىرگەن پايدا بىلەن سودا قىل. ئەسلى پۇلۇڭ-
غا زىيان بولمىسۇن، يەنى دەسمايەڭدىن ئايرىلىپ قالماي دېسەڭ،
زىيان تارتىش ئېھتىماللىقى بولغان سودىدىن پەرھىز قىل. بەك
كۆپ پايدا ئېلىش، بىراقلا باي بولۇش ئارزۇسىدىمۇ بولما. بايمۇ
بولۇپ كەتمەي، كەمبەغەلمۇ بولۇپ قالماي، يەنى مۇۋاپىق كۈن
كەچۈرەي دېسەڭ، كىشىنىڭ مېلىغا (بايلىقىغا) ھەسەت قىلما
ۋە كىشىنىڭ بايلىقىغا ئېرىشىش خىيالىدىمۇ بولما. ھەممە ئىشتا
سەۋر قىلغۇچىلاردىن بول. سەۋر - تاقەت ئەقىللىقنىڭ ئىككى-

---

① مۇندەرىجىدە «يەر - سۇ، ھويلا ئالماقنىڭ بايانى» دېيىلگەن.

چى مەرتىۋىسىدۇر. ھەرقانداق ئىشتا ئالدىراش، يەنى ئالدىراق-
سانلىق قىلىش ياكى بىراقلا ئۆزىنى تاشلىۋېتىشنى جاھىللىق
دەپ بىلگىن. ناۋادا قىلماقچى بولغان ئىش سەن ئۈچۈن تازا
ئېنىق بولمىسا ۋە قىلىۋاتقان ئىشلىرىڭ توختاپ قالسا، ئاۋۋالقى
ھالىتىگە قايتىپ، ئىشىڭ يۈرۈشكىچە سەۋر قىلىپ تۇرغىن.
ئالدىراقسانلىق قىلساڭ، ھېچ ئىش ئىزىغا چۈشمەيدۇ.

ئالماق - ساتماق، يەنى سودا ئىشى توغرىسىدا شۇنچىلىك
سۆزلەي.

قاچانكى يەر - جاي، ھويلا ئالماقچى بولساڭ، چوقۇم تىنچ
ۋە ياخشى كىشىلەر ئولتۇراقلاشقان مەھەللىدىن ئال. شەھەرنىڭ
ئەتراپىدىن ھويلا ئالمىغىن. شەھەرگە كىرىدىغان يول ئۈستىدىن-
مۇ ئالما. شۇنىڭدەك ئەرزان بىلىپ، يەنى نەرقى ئەرزانكەن دەپ
ۋەيرانە ئىمارەتنىمۇ ئالما ھەم قوشنىلارغىمۇ دىققەت قىل. كىم-
دۇر بىرى: «قوشنا كۆرۈپ ئۆي ئال» دېگەنىكەن. بۇزۇر جۇمە-
ھۇر: «تۆت نەرسە ئىنسانغا زور بالادۇر» دەيدۇ:

بىرى، يامان قوشنا؛ ئىككىنچى، سېنىڭ ھال - ئەھۋالىڭ-
دىن خەۋەردار بولۇپ تۇرىدىغان، يەنى سېنىڭ ماڭغان - تۇرغى-
نىڭنى كۆزىتىپ تۇرىدىغان كىشى؛ ئۈچىنچى، كۆپ خوتۇن،
تۆتىنچى، ھەسەتخورلۇق.

ئىمكان بار ئەمەلدار - خوجىلار ۋە ئۆلىمالارغا قوشنا بولۇپ
قېلىش ئېھتىمالى بولغان جايدىنمۇ ھويلا ئالما. چۈنكى قوشنى-
دارچىلىقنىڭ ھۆرمىتىنى ساقلىماق تولىمۇ مۈشكۈلدۇر. شۇن-
داق يەردىن ھويلا ئېلىش ئۈچۈن تىرىشقىنىڭكى، ئۇ مەھەللىدە
سەندىن بايراق كىشى بولمىسۇن. ئەمما يەنىلا ياخشى قوشنىلارنى
ئىزدە ۋە مەھەللە خەلقى بىلەن ئوبدان چىقىشىپ ئۆت. ئاغرىپ
قالغان بولسا، بېرىپ يوقلا. مۇسىبەت يەتكەنلەرگە تەزىيە بىلدۈ-

www.uyghurkitap.com

رۇش ئۇچۇن جىنازا نامىزىغا بار. قوشنىلىرىڭنىڭ ئىشلىرىغا ياردەملەش. شادلىقىغا شادلان، چاماڭنىڭ يېتىشىچە ھەدىيە (سوۋغا) ئەۋەت. ياش ـ گۆدەكلەرگە مېھرىبانلىق كۆرسەت. قېرىلارنى ئىززەتلە؛ مەھەللىنىڭ مەسچىتىگە بېرىپ جامائەت بىلەن ناماز ئوقۇ. رامزان ئايلىرىدا مەسچىتكە شام ـ چىراغ قاتارلىق لازىملىقلارنى ئەۋەتىپ بېرىشنى ئۇنتۇپ قالما. ئەلۋەتتە، شۇندىلا شۇ مەھەللىنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن بولالايسەن.

باشقىلارغا ياخشىلىق قىلىشنى ئۆز ئىشىم دەپ بىل. چۈنكى كىشىگە ياخشىلىق قىلساڭ، ئۇ كىشى ھەمىشە ياخشىلىقىڭنى قايتۇرۇشنىڭ، يەنى ساڭا ھەم ياخشىلىق قىلىشنىڭ كويىدا بولىدۇ. ئەگەر يامانلىق قىلساڭ، دائىم ساڭا يامانلىق قىلىشنىڭ، يەنى پۇرسەت تېپىپ سېنىڭ ئەدىپىڭنى بېرىشنىڭ كويىدا پېيىڭدا بولىدۇ. شۇنى بىلگىنكى، كىشىلەرگە قىلغان ياخشىلىقىڭمۇ، يامانلىقىڭمۇ ھامان ئۆز نۆۋىتىدە ئۆزۈڭگە قايتىدۇ. شۇڭا قىلىشقا تېگىشلىك بولمىغان ئىشنى قىلما. دېمەسلىككە تېگىشلىك بولغان سۆزنى دېمە. باشقىلار قىلالمايدىغان ئىشلارنى قىل. باشقىلار كۆزلىيەلمىگەن ئىشلارنى كۆزلە. ئەگەر قولۇڭدىن كەلسە، ھاۋاسى، سۈيى مۆۋاپىق بولغان چوڭ شەھەرلەردە بولغىن. ئالغان ھويلاڭنىڭ تېمى ئۆزگە ھويلىلارنىڭ تېمىدىن ئېگىز بولسۇن. تا غەيرىينىڭ نەزىرى سېنىڭ ھۇجراڭغا چۈشمىگەي. سەن ھەم باشقىلارنىڭ ھۇجرىسىغا قاراپ رەنج يەتكۈزۈشتىن يىراق بول. يەر ئالماقچى بولساڭمۇ قوشنىسىغا قارا. ھەرقانداق نەرسىنى يىلنىڭ مولچىلىق، پاراۋان ۋە كەڭرى ۋاقتىدا ئالغىن ھەم تەكشۈرۈپ ۋارىسلار ئارىسىدا تەقسىماتى ئېنىق بولغان جاينى سېتىۋال. ئالغان يېرىڭنىڭ ئىگىدارلىقى شۈبھىسىز بولسۇن.

ئالغان ئىمارىتىڭنى دائىم تۈزەپ، ياخشىلاپ تۇرۇشنىڭ

كويىدا بول ۋە ھەرقاچان يېڭىلاشقا تىرىش. شۇندىلا ئىمارىتىڭ-
نىڭ قىممىتى ئېشىپ بارىدۇ. ئەلۋەتتە، ئۆي - جاي- ئىمارەت ئۇھيا
قىلىشتىن باش تارتما. ياسىغان ئۆي - جاي ئىمارىتىڭ ئارقىلىق-
مۇ كىشىلەر ئارىسىدا ھۆرمەت تاپالايسەن. ئەمما ياسىغان ئىمارى-
تىڭنىڭ ھوسۇلى بولسۇن، ھوسۇلى بولمىغان، يەنى ۋەيرانە
ئىمارەت گويا چۆل - باياۋانغا ئوخشايدۇ. چۈنكى دېھقاننىڭ
قەدرى - قىممىتى يەر - سۇ بىلەندۇر. يەرنىڭ قىممىتى ھوسۇل
بىلەندۇر. ھوسۇل، ئىمارەت، يەنى مېھنەت قىلمىغۇچە ھاسىل
بولماس!

يىگىرمە بەشىنچى باب

ئات ئالماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، ئات ئالماقچى بولساڭ، هوشيار بول ئالدى-نىپ قالما، ئادەمنىڭ ۋە ئاتنىڭ ماهىيىتى ئوخشاشتۇر. شۇڭا ئوبدان كىشى ئۇچۇن ئوبدان ئات ئېلىش راۋادۇر. هۆكـۇمالار: «جـاهان ئـادەم بىلـەن بەرپادۇر، ئادەم هايـۋان بىـلەن بەرپا-دۇر» دېگەن. هايۋانلار ئىچىدە ھەممىدىن ياخشىسى ئاتتۇر. ئات ئالماق ھەم نام - ئەمەل يۈزىسىدىن ئېيتقاندىمۇ مۇرۇۋۋەتتۇر. يەنە «ئېتىڭ، لىباسىڭ ياخشى بولسۇن، تا ئېتىڭ ۋە لىباسىڭ سېنى هۆرمەتكە ئىگە قىلغاي» دېگەن گەپمۇ بار. ئاتنىڭ ياخشى ۋە ناچىرىنى پەرق قىلماق ئادەمنىڭ ياخشى ۋە ناچىرىنى پەرق قىلماقتىنمۇ مۇشكۈلراقتۇر.

ئادەمنىڭ ياخشىسى سۆز - هەرىكىتىدىن مەلۇم بولىدۇ؛ ئاتنىڭ ياخشىسى تۇرقىدىن، يەنى كۆرۈنۈشىدىنلا مەلۇم بولىدۇ. ئەگەر ئاتنىڭ قانداقلىقىنى بىلەي دېسەڭ، سۈرىتىگە، يەنى تۇر-قىغا قارا، چۈنكى ياخشى ئات تۇرقىدىنلا بىلىنىپ تۇرىدۇ. ياخشى ئاتنىڭ كۆرۈنۈشىمۇ چىرايلىق بولىدۇ. ناچار ئاتنىڭ كۆرۈنۈ-شى، يەنى تۇرقىمۇ ناچار بولىدۇ.

ياخشى ئات — چىشلىرى زىچ، چىڭ، بوي - بەستى زىلۋا-راق كېلىدۇ؛ ئاستىنقى لېۋى (كالپۇكى) ئۈستۈنكى لېۋىدىن ئۇزۇن بولىدۇ؛ قۇلاقلىرىنىڭ تۈۋى يۇمشاق، قۇلاقلىرى ئۇ-

زۇن، ئۈچى ئىنچىكە؛ ئىككى ئېڭەكنىڭ ئارىسى كەڭ، تۈكى پەس (قىسقا)، تۇۋاقلىرى ئېگىز (تومۇ) ۋە يۇمىلاق، كۆزلىرى قارا، بىقىنى تار، كۆكسى (كۆكرىكى)، پۇت ـ قوللىرىنىڭ ئارىلىقى كەڭ، قۇيرۇقى ئۇزۇن ۋە ئىنچىكە، قورسىقى ۋە كىرپىكلىرى قارا بولىدۇ؛ يول يۈرگەندە ھوشيار، بويى ئېگىز، ساغرىسى كەڭ ۋە يۇمىلاق، تۇۋىقىنىڭ ئاستى كەڭ، يېنىنىڭ ئىچى تەرىپى گۆشلۈك بولىدۇ. ۋاقتىكى، ئۈستىگە مىنگەن كىشىنىڭ ھەردىكىتىنى تۇيۇپ تۇرىدۇ.

ئاتتا بولىدىغان ھەربىر ھۈنەرلەرنى بايان قىلدىم. ئەمدى رەڭ ـ كۆرۈنۈش جەھەتتە ھەممىدىن كۆركەمراقى قارا تورۇق ئاتتۇر. بۇنداق ئات ئىسسىق ۋە سوغۇققا چىداملىق، جاپا ـ مۇشەققەتكە بەرداشلىق كېلىدۇ. ئەگەر قورسىقى ۋە ئىككى يېنىنىڭ ئارىسى، كۆتلۈكى، قۇيرۇقى، پايچىسى (پاچىقى)، پېشانىسى قارا بولسا، تېخىمۇ ئوبداندۇر.

تۈكلىرى توق سېرىق، پېشانىسى، قۇيرۇقى، قورسىقى، كۆتلۈكى، كۆزى ۋە لېۋى (كالپۇكى) قارا كەلگەن شىرغا (شىرغا ئات) ھەم ياخشى ئات ھېسابلىنىدۇ.

بوزئاتمۇ شىرغا ئاتتىن قېلىشمايدۇ. ئاتنىڭ رەڭگى قىزىل بولسا، بىرخىل رەڭدە بولسۇن، خالدار (ئالىچىپار) بولۇپ قالمىسۇن؛ رەڭگى قارا بولسا، توق قارا بولسۇن؛ كۆزى قىزىل بولۇپ قالمىسۇن، چۈنكى كۆزى قىزىل ئات دىۋانە ۋە ئەيىبلىك كېلىدۇ.

ئاتنىڭ ئەڭ ناچىرى خالدار (ئالىچىپار) ئاتتۇر. [خالدار ئات] ناھايىتىمۇ بەتخۇي بولىدۇ.

قاچانكى، ئاتنىڭ ھۈنەرلىرىنى، يەنى ئاتنىڭ ياخشى ـ يامان بولۇشىدىكى تۈرق ـ سۈرەتلىرىنى بىلگەن بولساڭ، ئەمدى ئەيىب-

لىرىنى بىلىشىڭ ھەم زۆرۈردۇر.

ھەرقانداق ئەيىب ۋە ئىللەتنىڭ بىر ئالامىتى بولىدۇ. [ئەيىب ۋە ئىللەتنى] شۇ خىل ئالامەت بىلەن بىلگىلى بولىدۇ.

— بىلگىنكى، بىر ئەيىب شۇكى، گۇڭ، يەنى گاچا، گاچا ئاتنى ھەر قانداق ئادەم ناھايىتىمۇ كەم باھا ھېسابلايدۇ. گاچا ئاتنىڭ ئالامىتى شۇكى، ھەرقانداق ئەھۋالدا ئاۋاز چىقارمايدۇ ھەم كىشنىمەيدۇ.

شەبكور (نامازشام قارىغۇسى)، يەنى كېچە قارىغۇسى ئات تېخىمۇ ناچاردۇر. شەبكور، يەنى سوقۇر (كېچە قارىغۇسى) ئاتنىڭ ئالامىتى شۇكى، كېچىدە باشقا ئاتلار ھۈركىگەن نەرسىدىن ھۈركىمەيدۇ. يۈرگىلى بولمايدىغان يولغا دىۋىتىسىمۇ يۈرۈۋېرىدۇ.

ساغرۇ (پالڭ)، يەنى قۇلىقى ئېغىر ئاتنىڭ ئالامىتى شۇكى، دائىم قۇلىقىنى سىلىپ ماڭىدۇ. باشقا ئاتلار كىشنىسىمۇ ئۈن چىقارمايدۇ.

بېشىدا پۆپۈكى بولغان ياكى يالى ئۇزۇن كەلگەن ئات ئاجىز بولىدۇ. ئالامىتى شۇكى، ئۇنى يېتىلەپ ئىشىك ياكى دەرۋازا بوسۇغىسىدىن ئۆتكۈزمەكچى بولسا، ئاۋۋال چەپ ئايىغىنى ئىلگىرى باسىدۇ.

يەنە روزكور (كۈندۈزى كۆرمەيدىغان) ئاتمۇ ناچار ئات قاتارىغا كىرىدۇ. ئالامىتى شۇكى، بۇنداق ئاتنىڭ كۆزىنىڭ رەڭگى قارىماققا قارا بولسىمۇ، يېشىل كۆرۈنىدۇ. ھەمىشە كۆزىنى ئوچۇق تۇتىدۇ. كىرپىكىنى مىدىرلاتمايدۇ. بۇ ئەيىبتۇر. ئەگەر بۇ خىل ئالامەت بىر كۆزىدىلا بولۇپ، يەنە بىر كۆزىدە بولمىسا، ئەيىب ھېسابلانمايدۇ.

ئاڭلىشىمچە، بىر پۇتى ئاق، توغرىسىراقى چەپ پۇتى ئاق ئات

www.uyghurkitap.com

شۇم ھېسابلىنىدىكەن. ئەگەر چەپ پۇتى ۋە چەپ قولى ئاق بولسا، ناھايىتىمۇ شۇم دەپ قارىلىدىكەن.

يەنە كۆزى ئاق، بويىنى تۇز كەلگەن ئاتمۇ ناچار ئات تۇرىگە مەنسۇپ. بويىنى تۇز كەلگەن ئاتنى پارس تىلىدا «تەختەگەردەن» دەيدۇ. ئىككى پۇتى كاج، يەنى مايماق كەلگەن ئاتمۇ ناچار ئات بولۇپ، بۇنداق ئاتنى پارس تىلىدا «كامان پاي» دەيدۇ. بۇ خىل ئات تولا يىقىلغاق، يەنى پۇتلاشقاق كېلىدۇ.

يەنە تۇۋىقىنىڭ چۆرىسىدە ئۇزۇن تۈكى بولغان ئاتمۇ شۇمدۇر. كۆك كۆز ئات ئەگەر ئىككىلا كۆزى كۆك بولسا، ئەيىبلىك، يەنى ناچاردۇر. خۇسۇسەن، چەپ كۆزى كۆك بولسا، بەكمۇ ئەيىبتۇر.

يەنە تۇۋىقى نېپىز ئاتمۇ ناچاردۇر. ئاتنىڭ قولى ۋە پۇتى ئۇزۇن بولسىمۇ ياخشى ئەمەس. يەنە ئىت قۇيرۇق ئاتمۇ، قولىنى دەسسىگەن يەرگە دەسسىيەلمىگەن ئاتمۇ ياخشى ئات ھېسابلانمايدۇ. يەنە ئۆزەڭگۈگە دەسسىگىلى قويمايدىغان، ئاغزى قاتتىق، چىشلىگەك، تولا كىشنىگەك ۋە ئارغامچا ئۈزگەك، تۇرۇپ تېزەكلىگەك ئاتمۇ ياخشى ئات تۇرىگە كىرمەيدۇ. يەنە كۆزى قارا كەلگەن بەزى ئاتمۇ شەبكور، يەنى كېچە قارىغۇسى ھېسابلىنىدۇ.

ھېكايەت:

ئەھمەدنىڭ يىلقىچىسى نورۇز كۈنى ئەھمەدنىڭ قېشىغا كەلگەندى، ئەھمەد سورىدى:

— ماڭا نېمە ئۈچۈن نورۇزلۇق ئېلىپ كەلمىدىڭ؟

يىلقىچى ئېيتتى:

— ئەي خوجا، سىزگە لايىق تۆھپە (سوۋغا) تاپالمىدىم، ئەمما تۆھپىدىنمۇ ياخشىراق خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلدىم.

ئەھمەد سورىدى:

— قانداق خۇش خەۋەر؟
يىلقىچى دېدىكى:
— تۆنۈگۈن يۈز بايتىلىگىنى يۈز قارا كۆز قۇلۇن تۇغدى.
ئەھمەد دەرغەزەپ بولۇپ يىلقىچىنى يۈز تاياق سوقتۇردى.
ۋە ئېيتتى:
— يۈز شەبكور (كېچە قارىغۇسى) قۇلۇن تۇغدى، دېگەن گەپ خۇش خەۋەرمۇ؟ ھەر پەسىلنى ئوبدان پەرق ئەت. ئاتقا يۇقىدىغان كېسەللەردىن ھوشيار بول. ئاتتا بولىدىغان كېسەل (ئەيىب) لەر ئىچىدە كۆزنىڭ قارا بولۇشى ھەممىدىن يامانراق ئەيىبتۇر. چۈنكى باشقا ئەيىبلەرنى داۋالىغىلى، ئىلاجىنى قىلغىلى بولىدۇ. ئەمما قارىلىق، يەنى كېچە قارىغۇسىنىڭ ھېچ ئىلاجىنى قىلغىلى بولماس!
— ئەي ئوغۇل، ئەگەر ئات ئالساڭ چوڭ، يەنى بەستلىك ئات ئالغىن، سېمىز ۋە سەلتەنەتلىك كىشى كىچىك ئاتقا مىنسە، كەمبەغەل كۆرۈنىدۇ. ئەگەر ئاتنىڭ ئىككى يان ئۇستىخىنى بىر ـ بىرىگە تەڭ بولسا، قىممەت باھاغا ئالغىن، بۇنداق ئاتنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان ئات بولمايدۇ. ھەر قانداق نەرسە ئالماقچى بولساڭ، تا ھاياتلا بولىدىكەنسەن، يەنى ھاياتلىقىڭدا ئۆزۈڭگە مەنپەئەتى يەتكۈدەك، سەندىن كېيىن پەرزەنتلىرىڭگە مىراس قالغۇدەك نەرسىنى ئال!

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

يىگىرمە ئالتىنچى باب

خوتۇن ئالماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر خوتۇن ئالساڭ، ئىززەت - ئىكرام بىلەن تۇتقىن، بۇ دۇنيالىقتا ھەرقانداق ئەزىز نەرسە بولسا، خوتۇنۇڭ ۋە بالاڭدىن ئايىما، خۇسۇسەن، قولۇڭدا بولسىلا كۆيۈمچان خوتۇندىن، پەرمانبەردار ۋە مېھرىبان پەرزەنتتىن ھېچنېمەڭنى قىزغانما.

ئەمما، خوتۇن ئال، لېكىن خوتۇنۇڭنىڭ مال - مۈلكىنىڭ پېيىدا بولما. تولا خۇش چىراي (چىرايلىق) خوتۇننىمۇ ئالما. چۈنكى گۈزەللىك غەيرىيلەرنىڭ قىزىقىشىغا سەۋەب بولىدۇ. ئالغان خوتۇنۇڭ پاك دىن، چىرايى پاكىز، ئەر جىنسىغا يېقىن يولىمىغان، ئېتىقادلىق، شەرم - ھايالىق ۋە سادىق، جاۋاب ياندۇرمايدىغان، تاپقان مال - دۇنيالىرىڭنى ياخشى ساقلايدىغان بولسۇن. «ئوبدان خوتۇن يىراقنى ئويلايدۇ، يەنى كېيىننى ئويلاپ ئىش قىلىدۇ» دېگەن گەپ بار. ئەمما خوتۇنۇڭ ھەر قانچە مېھرىبان ۋە خۇش خۇي (گۈزەل) بولسىمۇ، ئۆزۈڭنى بىراقلا ئۇنىڭ قولىغا تاشلاپ بەرمە، پەرمانى ئاستىغا چۈشۈپ قالما.

يېقىنلىرى ئىسكەندەر (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين) دىن: «نېمە ئۈچۈن دارانىڭ قىزىنى ئالمايسەن؟» دەپ سورىغاندا ئىسكەندەر: «ئۇ ناھايىتىمۇ گۈزەل (چىرايلىق)، شۇڭا ئۇنى ياخشى كۆرمەيمەن. چۈنكى پۈتۈن ئالەمگە مەن غالىب كەلگىنىم بىلەن، ئۇ

بىر خوتۇن ماڭا غالىب كېلىدۇ» دەپ جاۋاب بەرگەن.

ئۆزۈڭدىن چوڭ خوتۇننى ھەم ئالما. ئىمكان بار قىز ئال. ئۇنىڭ كۆڭلىدە سېنىڭ مېھرى ـ مۇھەببىتىڭدىن بۆلەك ھەر قانداق بىر كىشىنىڭ مېھرى ـ مۇھەببىتى قارار تاپمىسۇن، سەندىن باشقا كىشىنىڭ تەمەيى كۆڭلىدە ئورۇن تۇتمىغاي!

ھازىر جاۋاب يامان خوتۇن شۇنداق بولىدۇكى، ئەگەر ئەسكىلىكى تۇتۇپ قالسا، بارلىق تاپقان ـ تەرگىنىڭنى، يەنى مال ـ مۈلكۈڭنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالىدۇ. سېنى ھېچ نەرسىگە ئىگە بولغىلى قويمايدۇ. شۇڭا بۇ تەرىقىدىكى، يەنى خوتۇننىڭ سىزىقىدىن چىقالمايدىغان ئەرلەرنى كىشىلەر «خوتۇن كىشى» دېيىشىدۇ.

ئەگەر خوتۇن ئالماقچى بولساڭ، ياخشى ئائىلىنىڭ بالىۋاقىسىدىن ئال. ئەمما كىچىك ھەم نارەسىدە (بالاغەتكە يەتمىگەن) قىزنى ئالما. چۈنكى ئۆيلەنمەكتىن مەقسەت ئۆي تۇتماقتۇر. مەنپەئەت ئېلىش ئەمەس. ناۋادا شەھۋەت، يەنى ھاۋايى ھەۋەس ئۇچۇن بولسا، بازاردىن كېنىزەك سېتىۋال. ئۇنىڭ ھېچقانداق رەنج ـ مۇشەققىتى يوقتۇر. شۇڭا ئالىدىغان خوتۇن چوقۇم يېتىلگەن ۋە ئەقىللىق، ئۆي تۇتۇشنىڭ يوللىرىنى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيىدە كۆرۈپ بىلگەن بولسۇن. ۋاقتىكى، مۇنداق خوتۇن تاپساڭ ھەرگىز سەۋەب كۆرسەتمە، تىرىشىپ ئېلىشنىڭ (ئۆيلىنىشنىڭ) كويىدا بول، ھەرقانداق ئىشتا ئۆزۈڭگە يېقىن تۇت. يات كۆرمە، خوتۇننى يات كۆرۈش يولدىن چىقارغان بىلەن باراۋەردۇر. چۈنكى خوتۇنلار [ئەرلىرىنىڭ ئۆزلىرىنى] يات كۆرگەنلىكى سەۋەبلىك يولدىن چىقىدۇ ھەم ئۆزىنى پەس كىشىلەرگە پىدا قىلىۋېتىدۇ. ئەگەر يات كۆرمىسەڭ، يەنى ئۆز كۆرسەڭ، ساڭا مىڭ ئاتا ـ ئانىدىن ئۆتە سادىق ۋە مېھرىبان بولىدۇ. ناۋادا ئۆزۈڭنى

ىيات كۆرسەتسەڭ، مىلىڭ دۈشمەندىن ئۆتە دۈشمەن بولۇپ كېتىدۇ. يات دۈشمەندىن ئېھتىيات قىلغىلى، يەنى ساقلانغىلى بولىدۇ، ئەمما خوتۇنۇڭ دۈشمەن بولسا، ئېھتىيات قىلىش ـ ساقلىنىش تولىمۇ مۈشكۈلدۇر.

ۋاقتىكى، قىز ئالساڭ ھەر كېچە يېقىنچىلىق قىلما، «ھەر دائىم مۈشۈنداق بولىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ ئادەتلىنىپ قالمىسۇن، ناۋادا بىرەر ئۆزرىلىك ئىش ـ زۆرۈرىيەت بولۇپ قالسا ياكى سەپەرگە چىقىشقا توغرا كەلسە، سېنىڭ يوقلۇقۇڭدا سېنى، يەنى سەن بىلەن بىللە بولۇشنى ئارزۇ قىلىپ تاقەتسىزلىنىدۇ. ئىمكان بار خوتۇنۇڭنى ياتلارغا كۆرسەتمىگىن. خىزمەتكارنى، ھەتتا ياشانغان بولسىمۇ، خوتۇنۇڭ بار ئۆيگە كىرگۈزمە. ھەر دائىم ئۆزۈڭنى غەيرەتلىك تۇت، غەيرەتسىز كىشىنى ئادەم سانىما، خۇدايتائالا پەرزەنت ئاتا قىلسا، ئوبدان پەرۋىش قىل!

يىگىرمە يەتتىنچى باب

پەرزەنتنى پەرۋىش قىلماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر پەرزەنتىڭ ئوغۇل بولسا، ياخشى ئات (ئىسىم) قويغايسەن، چۈنكى ياخشى ئىسىم قويۇش ئاتا - ئانا بولغۇچىنىڭ پەرزەنتى ئۈچۈن ئادا قىلىشقا تېگىشلىك ھەقلىرىدىن بىرىدۇر.

ئىككىنچىسى [پەرزەنتىڭنى] ئەقىللىق ۋە مېھرىبان بىر تەربىيىچىگە تاپشۇرغىن، ۋاقتىدا خەتنە قىلدۇر. خەتنە ئىشلىرىنى قۇدرىتىڭ يەتكىنىچە تويغا ئوخشاش تەنتەنىلىك ۋە باياشات ئۆتكۈزۈشنى لازىم تۇت. ئاندىن ئىلىم ئۆگەتكىن. چوڭ بولغاندا جەڭ ماھارەتلىرىدىن تەلىم ئالدۇر. جەڭ ماھارەتلىرىنى ئوبدان بىلگەي، ئاندىن سۇ ئۈزۈشنى ئۆگەت.

مەن ئون بەش ياشقا كىرگەنىدىم. بىر ياساۋۇلىمىز بار ئىدى. ئېتى (ئىسمى) مەنزەر ئىدى. ئاتام مېنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى. ئۇ ماڭا ئات يۈگۈرتۈش (ئات مىنىش)، ئوق (ئوقيا) ئېتىش، نەيزىۋازلىق، كەمەن (سىرتماق، سالما) تاشلاش قاتارلىقلارنى ئۆگەتتى.

ياساۋۇل ئاتامنىڭ قېشىغا كەلدى ۋە:

— خوجىزادىگە مەن بىلگىنىمنى ئۆگەتتىم. جەڭ ماھارەتلىرىدە ۋايىغا يەتتى، — دېدى.

ئاتام مېنى ئوۋغا ئېلىپ چىقتى. ئۆگەتكەن ھۈنەرلىرىمنى

www.uyghurkitap.com

كۆرسەتتىم. ئاتام ئاپىرىنلار قىلىپ، ياساۋۇلغا تون كىيگۈزدى
ۋە:

— پەرزەنتىمگە يەنە بىر ئوبدان ئىشنى ئۆگەتكەيسىز، — دېدى.

ياساۋۇل سورىدى:

— ئۇ قانداق ئىش؟

ئاتام ئېيتتى:

— سۇچىلىق، يەنى سۇ ئۈزۈش.

شۇندىن كېيىن [ئاتام] يەنە بىر سۇچىنى، يەنى سۇ ئۈزۈش ئۇستىسىنى كەلتۈرۈپ، مېنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى. سۇ ئۈزۈشنى ئوبدان ئۆگىنىۋالدىم. ئەمەلىيەتتە، سۇ ئۈزۈشنى خالاپ ئەمەس، بەلكى مەجبۇرىيەت يۈزىسىدىن ئۆگەنگەنىدىم. نەچچە يىلدىن كېيىن شام يولى بىلەن ھەجگە باردىم. مۇسىل شەھىرىگە يېقىن كەلگەندە قاراقچى تېگىپ پۈتكۈل مۈلكىمىزنى تالان قىلدى. ئادىمى كۆپ بولغاچقا، تەڭ تۇرالمىدۇق. ھەممىمىز ۋەيرانە ھالدا مۇسىلغا كەلدۇق. ھېچ ئىلاج قىلالماي بىر كېمىگە چۈشتۇق. [كېمە بىلەن] باغدات دەرياسىغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ يەردە ئىشىدمىز ئوڭغا تارتىپ ھەقتائالا ھەج نېسىپ قىلدى. دېمەكچى بولغىنىم شۇكى، كېمە باغدات دەرياسىدا كېتىۋاتقاندا بىر خەۋپلىك جايغا يەتتى. كېمىچى ئۇستا ئەمەس ئىكەن. ئوڭلاپ يۈرەلمەي، كېمە قايىنامغا كىرىپ كەتتى. بىز يىگىرمە كىشى ئىدۇق. كېمە غەرق بولغىلى تۇردى. مەن ۋە مېنىڭ بىر خىزمەتكارىم، يەنە بىر بەسىرەلىك كىشى ئۈچىمىز ئۆزىمىزنى دەرياغا تاشلىدۇق. [دەريادىن] غولاچ ئېتىپ ئۈزۈپ چىقتۇق. باشقىلار ھالاك بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئاتامغا بولغان مېھرى – مۇھەببىتىم تېخىمۇ ئاشتى. ئاتام نامىدىن كۆپلەپ دۇئا، سەدىقە خەيرىيەت

قىلدىم. شۇنى چۈشەندىمكى، ئۇ، پىر [ئاتام] مۇشۇنداق كۈنلەر-
نىڭ بولىدىغانلىقىنى بىلگەچكە، ماڭا سۇ ئۈزۈشنى ئۆگەتكەن-
كەن.

دېمەك، ئۆگىنىش لازىم بولغانلىكى ھۈنەرلەرنى ئۆگەتكىن،
تا ئاتىلىق ھەققىنى بەجا كەلتۈرگەن بولىسەن. ئالەمنىڭ ھادىسى-
لىرىدىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ، يەنى ھادىسىگە ئۇچراش-
تىن خالىي بولغىلى بولمايدۇ؛ ئادەمنىڭ بېشىغا كېلىدىغان ئىش-
لارنى بىلگىلى بولمايدۇ. مەيلى ياخشى، مەيلى يامان بولسۇن،
ھەرقانداق ھۈنەر بىر كۈنى كارغا كېلىدۇ. شۇڭا قانداق ھۈنەر
بولسۇن، ئۆگىنىشتىن باش تارتما. ئەگەر پەرزەنتىڭنى ئوقۇت-
دىغان ۋە ياكى ھۈنەر ئۆگىتىدىغان ئۇستازى ئۇرسا، ئۇنى ئوغ-
لۇڭغا بولغان ئاتىلىق شەپقىتى دەپ بىل، ئەدەپ بېرىش -
ئۇرۇشتىن توسما، كىچىك بالا ئىلىم ۋە ئەدەپ - قائىدىنى تاياق بىلەن
ئۆگىنىدۇ. شەپقەت بىلەن ئۆگەنمەس. ئەگەر سېنىڭ قېشىڭدا
بىئەدەپلىك قىلىپ غەزىپىڭنى كەلتۈرسە، ئۆزۈڭ ئۇرما، ئۇستا-
زىغا ئۇرغۇزغىن. ساڭا نىسبەتەن كۆڭلىدە ئاداۋەت ساقلىنىپ
قالمىغاي! سەن ئۆزۈڭنى ھەمىشە ھەيۋەتلىك (سۈرلۈك) كۆر-
سەت. سەندىن ئۆزىنى تارتىدىغان - قورقىدىغان بولسۇن. ئەمما
لازىملىق خىراجەتتىن قىسما، پۇل - خىراجەت تۇپەيلى ئۆلۈمىڭ-
نى تىلىمىسۇن. مىراسىنىڭ ئەڭ ياخشىسى پەرزەنتكە ئىلىم،
ئەدەپ - ئەخلاق ئۆگەتمەكتۇر. شۇڭا ئىلىم، ئەدەپ - ئەخلاق
ئۆگىتىشكە سەل قارىما، ھەتتا ئەقىلسىز، پاراسەتسىز، يەنى
ئەقىل - پاراسەتتە ئانچە يېتىلمىگەن بولسىمۇ، ئىلىم،
ئەدەپ - ئەخلاق ئۆگىتىشنى تاشلاپ قويما. ئەگەر ئىلىم ئۆگى-
نەلمىسەڭ، كۈن ئالالىغۇدەك بىرەر ئىشنى بولسىمۇ ئۆگەت.
[ئۆلىمالار] شۇنداق ئېيتقانكى: «پەرزەنتكە ئاتا - ئانىسى ئە-

لىم، ئەدەپ ـ قائىدە ئۆگەتمىسە، ئۇ ھامان زامانىنىڭ تۈرلۈك
رەنج ـ مۇشەققىتىدىن قۇتۇلالمايدۇ» . شۇڭا سەن ئاتلىق شەرتى-
نى بەجا كەلتۈرگىن. پەرزەنتىڭ خۇدايتائالانىڭ ئىرادە ـ خاھى-
شى بويىچە تىرىكچىلىك قىلىدىغان بولسۇن، شۇنى بىلگىنكى،
ئادەم يوقلۇق راھەتخانىسىدىن مەۋجۇدلۇق مۇھەببەتخانىسىغا پۇت-
كۈل خۇي ـ پەيلى بىلەن پەيدا بولىدۇ. ۋاقتىكى، كامالىغا
يەتسە، كۆندىن ـ كۆنگە ئوبدان بولۇشى ۋە ياكى كۈندىن ـ كۈنگە
ئەسكى بولۇشى مۇمكىن. لېكىن سەن ئۇنىڭغا (پەرزەنتىڭگە)
ھۈنەر، ئەدەپ ـ قائىدىنى مىراس قالدۇرالىساڭلا، ئاتلىق ھەق-
قىنى بىجا كەلتۈرگەن بولىسەن. ئۇلۇغلارنىڭ بالىۋاقىسى ئۈچۈن
ئىلىم ـ ھۈنەردىن ئارتۇقراق ھېچنەرسە يوقتۇر.
ناۋادا ئۇلۇغلارغا لايىق دېيىلسە، مېنىڭ نەزىرىمدە ھەممە-
دىن ئىلىم ـ ھۈنەر ئەڭ لايىقتۇر، ئەگەر ئۇلۇغلارنىڭ پەرزەنتى
كۆپرەك ھۈنەر ئۆگەنسە، بەزىلىرى دەرھال ئەسقاتمىسىمۇ، كۈن-
لەرنىڭ بىرىدە كارغا كېلىپ قالىدۇ.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، كۈشناسىب مەرتىۋىسىدىن ئايرىلىپ قالغاندىن
كېيىن رۇم مەملىكىتىگە ـ قۇستەنتەنىيە (ئىستانبۇل) گە كەل-
دى. قولىدا دۇنيالىقتىن ھېچنەرسە يوق ئىدى. باشقىلاردىن بىر
نىمە تىلەشنى نومۇس بىلدى. كىچىكىدە ئاتىسىنىڭ ئۆيىدە تۆ-
مۈرچىلەر ئىشلەيتتى. ئۇ تۆمۈرچىلەرنىڭ ھۈنىرىگە قىزىقىپ،
بەزى قائىدە ـ قانۇنلىرىنى كۆڭلىگە پۈكۈۋالغانىدى. يەنى تۆمۈر-
چىلىك ھۈنىرىنىڭ بەزى تەرتىپلىرىنى ئۆگىنىۋالغانىدى. رۇمغا
چۈشكەن كۈنى ھېچ ئامال قىلالماي تۆمۈرچىلەر دۇكىنىغا باردى
ۋە مەن بۇ ھۈنەرنى بىلىمەن، دېدى.
تۆمۈرچىلەر ئۇنى ياللىۋالدى، يەنى ئىشقا قويدى، ئۇ خېلى

ۋاقىتقىچە رۇمدا مۇشۇ ھۈنەر بىلەن تىرىكچىلىك قىلدى. ھېچ
كىشىگە ئېھتىياجى چۈشمىدى. كۈنلەر ئۆتۈپ بىر كۈنى ئۆز
ۋەتىنىگە يېنىپ كەلدى ۋە: «ئۇلۇغلاردىن ھېچ كىشى پەرزەنتىگە
ھۈنەر ئۆگىتىشنى ئەيىب كۆرمىسۇن، بىر كۈنى كارغا كېلىدى-
كەن» دەپ پەرمان قىلدى. شۇندىن كېيىن ھۈنەر ئۆگىنىش
ئەجەمدە قائىدە بولۇپ قالدى. ھۈنىرى يوق، يەنى ھۈنەر ئۆگەن-
مىگەن بىرمۇ مۇجىمزادە يوق ئىدى. ھاجىتى چۈشمىسىمۇ ئۆگى-
نەتتى.

ۋاقتىكى، ئوغلۇڭ بالاغەتكە يەتكەندە دىققەت بىلەن كۆزەت.
ئۇنىڭدا ئەدەپ - ئەخلاقنىڭ ئەسىرى، ئۆي تۇتۇشنىڭ خاھىشى،
خوتۇن ئېلىشنىڭ ھەۋىسى مەلۇم بولسا، دەرھال خوتۇن ئېلىپ
بەر، ئۆيلەپ قوي. گەدىنىڭدىكى بىر قەرزنى ئادا قىلغان بولى-
سەن. ئەمما ئوغلۇڭغا خوتۇن ئېلىپ بەرمەكچى ياكى قىزىڭنى
ئەرگە بەرمەكچى بولساڭ، ھەرگىزمۇ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭ
بىلەن قۇدىلاشما، يەنى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭ بىلەن تويلاشما،
يات، يىراق يەردىن ئۆيلىگىن. چۈنكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭ
گويا ئۆز بەدىنىڭدىكى قان بىلەن گۆشكە ئوخشاشتۇر. شۇڭا ياتلار
بىلەن تويلاش ۋە ياتلارنى ئۆز قىلىۋال. شۇندىلا بىر كۈچۈڭ
ئىككى بولىدۇ. ھەر ئىككى تەرەپتىن يار - يۆلەككە ئېرىشەلەي-
سەن. ناۋادا ئوغلۇڭنىڭ ئۆي تۇتالمايدىغانلىقىنى، خاراكتېرىنىڭ
كۈندىن - كۈنگە ناچارلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقىساڭ، خوتۇن
ئېلىپ بېرىمەن دەپ، بىر مۇسۇلماننىڭ قىزىنى بالاغا قويمى-
غىن، ئوغلۇڭنى ئۆز ھالىغا قويىۋەت. خالىغىنىنى - ئۆزى
بىلگىنىنى قىلسۇن. ئەگەر پەرزەنتىڭ قىز بولسا، كۆيۈمچان ۋە
مېھرىبان تەربىيىچىلەرگە تاپشۇر. ئوبدان پەرۋىش قىل. مەك-
تەپكە بەر. شەرىئەتتە بەلگىلەنگەن لازىملىقلارنى - زۆرۈرىي

بىلىملەرنى ئۆگەتكىن. بالاغەتكە يەتسە، ۋاقتىدا ئەرگە بەر. «قىز بالىنىڭ ئەردە بولغىنى ياخشى، ئەردە بولمىسا، گۆردە بولغىنى ياخشى». ئەمما، قىز بالاڭ ئۆيۈڭدە - يېنىڭدىكى چاغدا، ھەمىشە ئۇنىڭغا مەرھەمەت ۋە شەپقەت بىلەن قارا، مېھىر - مۇھەببىتىڭنى ئايىما، ئوغۇل بالا ئاتا - ئانىسى بولمىسىمۇ بىر ئىش قىلىپ كۈنىنى ئۆتكۈزىدۇ، ئۆزىنى تاشلى- ۋەتمەيدۇ، ھەر تەرىقىدە بولسىمۇ جېنىنى باقالايدۇ. ئەمما قىز بالا بىچارىدۇر. دېمەكچىمەنكى، دۇنيالىقتىن، يەنى پۇل - مې- لىڭدىن نېمە بولسا، ئاۋۋال قىز بالىنىڭ جابدۇقىنى قىل ۋە شۇ ئىشىنىڭ مەشغۇللۇقىدا بولغىن، تا ئۇنى ياخشى بىر كىشىنىڭ گەدىنىگە يۈكلە، قىزىڭنىڭ غېمىدىن خالاس بول، قىزىڭ توي قىلمىغان بولسا، ئۆيلەنمىگەن كىشىگە ياتلىق قىل. قىز بالا ئېرىگە كۆڭۈل باغلىغاندەك ئېرى ھەم خوتۇنىغا كۆڭۈل باغلى- غاي!

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە [ئەرەب لەشكەرلىرى] مەلىكە شەھربانۇنى ئە- سىر قىلىپ ئەجەمدىن ئەرەبكە ئېلىپ كېلىشتى. ھەزرىتى ئەمى- رۇل - مۆئمىنىن ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۇنى (مەلىكىنى) سېتىۋېتىشكە بۇيرىدى. ئۇ چاغدا ھەزرىتى ئەلى كەرىمۇللاھۇ: «پادىشاھلارنىڭ بالىۋاقىسىنى سېتىش دۇرۇس ئەمەستۇر» دېگەن ھەدىسنى ئېيتتى. بۇ ھەدىسنى ئىشتىپ شەھربانۇنى سېتىشتىن توختىدى. ئەمما ئۇنى ياتلىق قىلماقچى بولۇپ، سەلمان فارسىي- نىڭ ئۆيىدە ئولتۇرغۇزدى ۋە ئۇنىڭغا كۆيەۋ (كۈيئوغۇل) تاپماق- چى بولۇشتى. شەھربانۇ: «مېنى ئالىدىغان كىشىنى كۆرمىگۇ- چە ئۆزۈمگە قوبۇل كۆرمەيمەن. مېنى بىر پەردە ئىچىدە ئولتۇر- غۇزۇڭلار، ئاندىن ئەرەبنىڭ ئۇلۇغلىرىنى مېنىڭ ئالدىمدىن ئۆت-

كۇزۇڭلار، قايسىسى كۆڭلۈمگە ياقسا، شۇنى قوبۇل قىلىمەن» دېدى. سەلمان فارسىي شەھرىبانۇنى ئۆيىدە ئېگىز بىر يەردە پەردە ئىچىدە ئولتۇرغۇزدى. ھەزرىتى سەلمان فارسىي پەردىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ئۆتكەن ئۇلۇغلارنى تەرىپ ۋە تەۋسىپ بىلەن بىرمۇ بىر تونۇشتۇرۇپ تۇردى. شەھرىبانۇ ئۇلارغا ئۆزر ئېيتاتتى. تا ھەزرىتى ئەمىرۇل - مۆئمىنىن ھەزرىتى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۆتتى. شەھرىبانۇ سورىدى:

— بۇ كىمدۇر؟

سالمان ئېيتتى:

— ئەمىرۇل - مۆئمىنىن ھەزرىتى ئۆمەردۇر، ئۇلۇغ كىشىدۇر.

شەھرىبانۇ ئېيتتى:

— راست ئېيتىسىز، ئۇ ناھايىتى ئۇلۇغ كىشىدۇر، ئەمما قېرى ئىكەن.

ئاندىن ئەمىرۇل - مۆئمىنىن ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۆتتى.

شەھرىبانۇ سورىدى:

— بۇ كىمدۇر؟

سەلمان ئېيتتى:

— ئەمىرۇل - مۆئمىنىن ھەزرىتى ئەلىدۇر. ئۇ خۇدانىڭ پەيغەمبىرى [مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام]نىڭ نەۋرە ئىنىسىدۇر.

شەھرىبانۇ ئېيتتى:

— ناھايىتىمۇ ئۇلۇغ ۋە ماڭا لايىق كىشى ئىكەن. لېكىن قىيامەت كۈنى فاتىمەئى زۆھرە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ ئالدىدا شەرمەندە بولۇشتىن قورقىمەن.

ئاندىن كېيىن ئەمىرۇل - مۆئمىنىن ھەسەن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۆتتى.

شەھربانۇ سورىدى:

— بۇ كىمدۇر؟

سەلمان ئېيتتى:

— بۇ ئەمىرۇل - مۆئمىنىن ھەسەندۇرلار.

شەھربانۇ ئېيتتى:

— ماڭا لايىق كىشى ئىكەن، لېكىن كۆپ نىكاھلىق دەپ ئاڭلىغانىدىم.

ئاندىن ئەمىرۇل - مۆئمىنىن ھۈسەيىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۆتتى.

شەھربانۇ ئۇ كىشىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى ۋە:

— ئۆزۈمنى قوبۇل قىلدىم، — دېدى.

دېمەك، ئۆيلەنمىگەن كىشى ئۈچۈن قىز خوتۇن ئالماق جايىزدۇر. ئەمما قىزنىڭ ئەرگە بەرمەكچى بولساڭ، خۇش رۇي كىشىگە بەر. چۈنكى قىز بالا تەرى سۆرۈن (قاپىقى يامان) كىشىگە كۆڭۈل باغلىمايدۇ. كۈيئوغۇل بولغۇچى چوقۇم چىرايى پاكىز، دىنى پاك ۋە ئۆي تۇتۇشنىڭ يولىنى بىلىدىغان بولسۇن، كۈيئوغۇلنىڭ ئورنى (ئائىلە ئەھۋالى) قىزنىڭدىن تۆۋەنرەك بولغىنى ياخشى. شۇنداق بولغاندا، ئۇ (كۈيئوغلۇڭ) سەن بىلەن پەخىرلىنىدىغان بولىدۇ. ئەمما سەن ئۇنىڭدىن (كۈيئوغلۇڭدىن) پەخىرلىنىپ يۈرمەيسەن، تاكى قىزىڭ راھەت ۋە ئۇلۇغلۇق بىلەن ئۆمرىنى ئۆتكۈزگەي! لېكىن كۈيئوغلۇڭدىن ھېچنېمە تەلەپ قىلما. قىزىڭنى ساتقۇچى ھەم بولما، يەنى ساڭا قىز بەردىم دەپ تامام ھاجىتىڭنى ئۇنىڭ (كۈيئوغلۇڭنىڭ) ئۈستىگە يۈكلەپ قويما. قولۇڭدا نېمە بولسا، سەرپ قىلىپ قىزىڭنى ئۇبدان بىرىگە تۇتقۇزۇپ، غەم - قايغۇدىن خالاس بولغىن.

دوستلىرىڭغىمۇ ئۇشبۇ نەسىھەتنى قىل، ئۇلارمۇ مۇشۇ تەرىقىدە ئىش كۆرگەي!

يىگىرمە سەككىزىنچى باب

دوست تۇتماقنىڭ بايانى

— بىلگىن، ئەي ئوغۇل، ئادەم ھاياتلا بولىدىكەن، دوستسىز يۈرمەيدۇ. ئادەم ئۈچۈن دوستسىزلىق، يەنى دوستى بولماسلىق بۇرادەرسىزلىكتىن، يەنى ئاكا ياكى ئىنىسى بولماسلىقتىنمۇ يامانراقتۇر. كىشىلەر بۇ توغرىدا ھۆكۈمالاردىن: «دوست ياخشىمۇ ياكى بۇرادەر ياخشىمۇ؟» دەپ سوراشقانلىرىدا، ھۆكۈمالار: «بۇرادەرنىڭمۇ، دوستنىڭمۇ بولغىنى ياخشى، ناۋادا بۇرادەر (قېرىنداش) ۋاپاسىز بولسا، ئەلۋەتتە، دوست ياخشى» دەپ جاۋاب بەرگەن.

بەس، دوستلىرىڭغا سوۋغات ئەۋەتىش، ئادەمگەرچىلىك قىلىش ئارقىلىق دوستلۇقۇڭنى مۇستەھكەملىمەك ۋە يېڭى دوست تاپماقنىڭ كويىدا بول، كىمىكى دوستلۇق ھەققى ۋە ھۆرمىتىگە رىئايە قىلماقنىڭ كويىدا بولمىسا، ئەلۋەتتە دوستسىز قالغۇسىدۇر. كىشىلەر بىلەن دوست بولۇشقا تىرىش، چۈنكى كىشىنىڭ دوستى كۆپ بولسا، ئەيىبلىرى يېپىلىپ، ھۈنەرلىرى ئاشكارا بولىدۇ. لېكىن يېڭى دوست تۇتساڭ، كونا دوستلىرىڭدىن يۈز ئۆرىمە، «ياخشى دوست زور بايلىق» دېگەن گەپ بار. ھەممىشە دوستۇڭنى كۆپەيتىشنىڭ كويىدا پىكىر يۈرگۈز، ئەمما سەن بىلەن شەكلىدە دوستتەك يۈرۈپ، ئەمەلىيەتتە يېرىم دوستلۇق قىلىدىغان كىشىلەرگە سىرلىرىڭنى ئېيتما. لېكىن مەيلى ياخشى-

لىق قىلسۇن ۋە ياكى يامانلىق قىلسۇن، ئوخشاشلا مېھرىبان ۋە سەمىمىي مۇئامىلىدە بول. ۋاقتى - سائىتى يېتىپ سەندىن ياخشىلىق كۆرسە، ئەلۋەتتە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بىر نىيەتتە ساپ دوستلۇقىنى يەتكۈزىدۇ.

كىشىلەر ئىسكەندەردىن: «شۇنچە كۆپ ئالەمنى قانداق قىلىپ قولۇڭغا كەلتۈردۈڭ، يەنى ئەتراپىڭغا يىغالىدىڭ؟» دەپ سورىغاندا ئىسكەندەر: «دۈشمەنلىرىمنى مۇلايىملىق ۋە مەرھەمەت بىلەن قولغا كەلتۈردۈم؛ دوستلىرىمنى دوستلۇق ئەھدى ئارقىلىق كۆڭلىنى باغلاپ قولۇمغا كەلتۈردۈم» دەپ جاۋاب بەرگەن.

دېمەكچىمەنكى، دوستۇڭنىڭ دوستىنىمۇ ئەزىز تۇت. چۈنكى دوستىنىڭ دوستى ھەم دوستتۇر. ئەمما دۈشمىنىڭنى دوست تۇتقان دوستۇڭدىن قورق. ئۇنداق ئادەمنىڭ ساپ بولغان دوستلۇقىدىن دۈشمىنىڭگە بولغان دوستلۇقى زىيادىرەك بولۇشى، ھەتتا دۈشمىنىڭ تەرىپىگە ئۆتۈپ، ساپ يامانلىق ئىستەپ يۈرۈشى ئېھتىمالغا يېقىن.

يەنە دوستۇڭنى دۈشمەن تۇتقان دوستتىنىمۇ ئېھتىيات قىل. سەندىن ھېچ سەھۋەنلىك ئۆتمەي تۇرۇپ، سەۋەبسىزلا سەندىن قۇسۇر ئىزدەيدىغان دوستتىنىمۇ قورق. ئۇنداق ئادەمدىن دوستلۇق تەمە قىلما. دوست تۇتماقچى بولساڭ، ئىمكان بار ئالىم كىشىنى دوست تۇتقىن، چۈنكى ئالىم كىشىنىڭ ئەيىبى كەم بولىدۇ. ئىلىمسىز كىشىنى دوست تۇتما، چۈنكى ئىلىمسىز دوستتىن ياخشىلىق يەتمەيدۇ. يەنە ئاش ۋە نان ئۈچۈن دوست بولغانلىرىنى، خىزمەتكار قاتارىدا سانىغانلارنى دوستلار قاتارىدا كۆرمە، ئۇنداقلار پەقەتلا ئاش ۋە ناننىڭ دوستى، سېنىڭ دوستۇڭ ئەمەس.

ئوبدانلار بىلەن يامانلارنى ياخشى پەرق ئەت، ئەمما ھەر

ئىككى تائىپەگە، يەنى ئوبدانلارغىمۇ، يامانلارغىمۇ دوستلۇق كۆرسەت، بۇنداق دوستلۇقنى ئوبدانلارغا كۆڭۈل بىلەن، يامانلار-غا تىلىڭ بىلەن بىلدۇر، ساڭا نىسبەتەن ھەر ئىككى تائىپەنىڭ دوستلۇقى ھاسىل بولسۇن، چۈنكى ھاجىتىڭ ھەمىشە ياخشىلار-غىلا چۈشۈۋەرمەيدۇ. ۋاقتى كەلگەندە يامانلارغا ھەم ھاجىتىڭ چۈشۈپ قېلىشى مۇمكىن، شۇڭا ئىمكان بار ياخشىلىق تەرىقىنى مەھكەم ساقلا. ئەمما بىئەقىل (نادان) كىشىلەر بىلەن ھەرگىز دوستلۇق ئورناتما، چۈنكى نادان دوستتىن زىرەك دۈشمەنىڭ ئوبداندۇر، نادان دوستۇڭنىڭ بىر ئېغىز سۆزى ساڭا يۈز زىرەك دۈشمىنىڭ يەتكۈزەلمەيدىغان ھادىسىلەرنى يەتكۈزۈشى مۇمكىن، ئالىم ۋە زىرەك، دوستلۇق ئەھدىدە مەھكەم كىشىلەر بىلەن دوست بول، سەن ھەم خەلق ئارىسىدا مەشھۇر بولغان دوستلۇ-رۇڭ قاتارىدا مەشھۇر بولالايسەن. يامان ئادەملەر بىلەن ھەمسۆھ-بەت بولۇشتىن، تەنھالىقنى ئەلاراق بىلگىن، نەزم:

ئەي كۆڭۈل، قاچقىل بەيابانلاردا ۋەھشىيلەر كەبى،
تۇتماغىل ئۇلفەت يامانلار بىرلە ياخشىلار كەبى.
تۇتقۇچە ئۇلفەت يامانلار بىرلە تەنھالىقدا بول،
لەئل كانى ئىچرە قىينالغان بەدەخشىيلەر كەبى.

مالامەتكە سازاۋەر بولماي دېسەڭ، دوستلارنىڭ ھەققىنى زايا قىلما.

بىلىشىمچە، ئىككى تائىپە مالامەتكە سازاۋەردۇر:
بىرى، دوستلارنىڭ ھەققىنى زايا قىلغۇچى، يەنە بىرى، ياخشىلىق قىلغاننى بىلمىگۈچى.

www.uyghurkitap.com

بىلگىنكى، دوستلۇققا يارايدىغان كىشى ئىككى ئىش بىلەن تونۇلىدۇ:

بىرى شۇكى، ھەر قانچە تەڭقىسلىقتا قالسىمۇ، بارىنى ئايىمايدۇ؛ ئىككىنچىسى شۇكى، ئەگەر دوستلىرىدىن بىرى ئالەمدىن ئۆتسە، بالىۋاقىسىنى سوراپ، ئىزدەپ، ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەردار بولۇپ، شەپقەت ۋە مەرھەمەت كۆرسىتىدۇ. ھەر دائىم دوستىنى زىيارەت قىلىدۇ. قەبرە ۋە جايى مەنزىلىنىڭ ھۆرمىتىنى ساقلايدۇ.

يەنە بىر سۆزۈم شۇكى، دوستلىرىڭ بىلەن دوستلۇقنى ئوتتۇرا ھال قىلغىن، دوستلىرىڭغا ئۈمىد بىلەن كۆڭۈل باغلىما، ئەمما ئۆزۈڭنى ھەممىدىن دوستراق تۇتقىن، ئالدى - ئارقاڭغا قاراپ ئىش تۇت، دوستلىرىڭغا بەكلا ئىشىنىپ كېتىش تۇپەيلى ئۆزۈڭدىن غاپىللىق (پەرۋاسىزلىق) ئۆتۈپ قالمىسۇن، چۈنكى مىڭ دوستۇڭ بولسىمۇ، ساڭا ئۆزۈڭدىن يېقىنراق يەنە بىرى يوقتۇر.

دوستۇڭنى تەڭلىك، يەنى قىيىنچىلىق ۋاقىتلاردا سىنا، مەئىشىتىڭ پاراۋان، يەنى باي - باياشاد چاغلىرىڭدا ھەممە ئادەم ساڭا دوستلۇق بىلدۈرىدۇ. دوستلىرىڭدىن كۆڭلۈڭ ئاغرىغان ۋاقىتلاردا ھەم ئىلگىرىكىدەكلا خۇش مۇئامىلىدە بول. ئەمما دوستلىرىڭغا سىرىڭنى ئېيتقۇچى بولما. چۈنكى كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاراڭلاردا نىزا - خۇسۇمەت پەيدا بولۇپ قالسا، دوستلۇق دۈشمەنلىككە ئايلىنىدۇ - دە، ئېيتقان مەخپىيىتىڭ ساڭا زىيان ئېلىپ كېلىدۇ. كېيىن پۇشايمان قىلغان بىلەنمۇ پايدىسى بولمايدۇ. ئەگەر كەمبەغەل (يوقسۇل) بولساڭ، دۇنيادارلار (بايلار) بىلەن دوست بولما، چۈنكى كەمبەغەللەرنى ھېچ كىشى دوست تۇتمايدۇ. خۇسۇسەن، ئۆز مەرتىۋەڭدىكى ئۆزۈڭ بىلەن باراۋەر،

تەڭ دەرىجىدىكى كىشىنى دوست تۇتقىن. ناۋادا سەن باي بولساڭ، كەمبەغەللەرنى دوست تۇت. كەمبەغەللەرنى دوست تۇتۇش ناھايىتىمۇ ئۇلۇغ سائادەتتۇر. ھەرقاچان دوستلىرىڭنىڭ ھەققىدە كۆڭلۈڭنى دۇرۇس تۇت. ئىشلىرىڭنىڭ ئاقىۋىتى ياخشى بولىدۇ. ئەگەر دوستۇڭ ھەققىدە سەندىن ھېچ گۇناھ ئۆتمەي تۇرۇپمۇ، ئۇ، يەنى دوستۇڭ سەندىن كۆڭۈل ئۈزسە، ئۇنىڭغا ئۆزرە ئېيتىشقا ئالدىراپ كەتمە. چۈنكى ئۇنداق كىشى دوستلۇققا لايىق ئەمەستۇر. تەمەگەر، يەنى سەندىن پايدا ئۈمىد كۈتىدىغان دوستتىن ھەم يىراق بولغىن، چۈنكى ئۇنداق ئادەم سەن بىلەن پەقەت بىرەر نەرسىنىڭ تەمەيىدىلا دوست بولىدۇ. يەنە ھەسەتخور كىشىلەر بىلەنمۇ دوست بولما، چۈنكى ئۇنداق ئادەملەرنىڭ كۆڭلىدىن ھەسەت زەھىرىنى چىقىرىپ بولماس. ھەسەتخور كىشىلەر ھەمىشە باشقىلارغا ئازار يەتكۈزمەك، ئاداۋەت تۇتماقنىڭ قەستىدىلا يۈرۈيدۇ. سېنىڭ دوستلۇق قىلغىنىڭ ئۇنىڭ كۆڭلىگە تەسىر قىلمايدۇ.

يۇقىرىدا دوست تۇتماقنىڭ مىزانلىرىنى بايان قىلدىم، ئەمدى دۈشمەن ئەھۋالىنى بايان قىلاي.

www.uyghurkitap.com

يىگىرمە توققۇزىنچى باب

دۈشمەندىن ئېھتىيات قىلماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، ھېچ كىشىنى ئۆزۈڭگە دۈشمەن قىلىۋالماسلىققا تىرىش، ئەگەر بىراۋ ساڭا دۈشمەن بولسا، قورقمىغىن ۋە غەم يېمىگىن، گەرچە سەن دۈشمەنلىك قىلمىساڭمۇ، باشقا بىرى ھامان ساڭا دۈشمەنلىك ئارزۇسىدا بولىدۇ. ئەمما دۈشمەنىنىڭ ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن ئىشلىرىدىن غاپىل بولما ۋە ئۇنىڭ قىلغان يامانلىقلىرىغا قارىتا سۈكۈت قىلما، ھەر دائىم ئۇنىڭ (دۈشمەنلىرىڭنىڭ) ئىشلىرىغا — مىكىر ۋە ھىيلىلىرىگە پەرۋاسىز قارىما، دۈشمىنىڭنىڭ ھال ـ ئەھۋالى تەدبىرىدىن خەۋەرسىز قالما، شۇندىلا بالاغا قالمايسەن، كەمبەغەل بولساڭمۇ، ئۆزۈڭنى دۈشمىنىڭگە ئۇلۇغ (باي) كۆرسەت، ھىممەتلىك ھەم جۇرئەتلىك بول. ئۆزۈڭنى ھەرگىزمۇ دۈشمىنىڭگە تۆۋەن ۋە يوقسۇل كۆرسەتكۈچى بولما، دۈشمىنىڭنىڭ دۈشمەنلىك ئىشەنچى كۈچىيىۋالمىسۇن، دۈشمەنىنىڭ ياخشى مۇئامىلىسى، ياخشى قىلىقى ۋە تاتلىق گەپ ـ سۆزلىرىگە كۆڭۈل باغلىما ۋە بۇ كۆڭۈل تانابىغا باغلىنىپ قۇدۇققا چۈشۈپ كەتمە، يەنى دۈشمىنىڭنىڭ مەسلىھەت ۋە كېڭىشىگە ئالدىنىپ قالما، ئەگەر دۈشمىنىڭدىن شېكەر تېتىساڭ، زەھەر بىلگىن، يەنى دۈشمىنىڭدىن بۇلبۇلنىڭ ناۋاسىدەك ناۋا يەتسە، ئۇنى كۆڭۈلنى جاراھەتلەندۈرگۈچى زەھەرلىك يا ئوقى دەپ بىل. ئەلۋەتتە، دۈشمەندىن قورقۇش كېرەك.

دېيىلىدۇكى، ئىككى كىشىدىن قورق. بىرى، زالىم دۈشمەن، يەنە بىرى، ۋاپاسىز يار. دۈشمىنىڭ بىلەن ئاشكارا رىقابەتتە بول. لېكىن ئۇنى ئاجىز كۆرمە، گەرچە دۈشمىنىڭ ئاجىز ۋە يوقسۇل بولسىمۇ، ئۇنى ھامان دۈشمەن دەپ بىل. ھەرگىزمۇ ئاجىز، يوقسۇل دەپ سەل قارىغۇچى بولما.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، خۇراساندا مەشھۇر ۋە سېخىي، تولىمۇ دانا بىر كىشى بار ئىدى. ئىسمى مۇھزىب ئىدى. بىر كۈنى ئۇ يولدا كېتىۋاتقاندا قوغۇن شاپىقىغا تېيىلىپ يىقىلدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ شاپاقنى پىچىقى بىلەن پارە ـ پارە قىلدى. خىزمەتكارلىرى ئۇنىڭدىن:

— ئەي خوجا، شۇنچە ئۇلۇغلۇقۇڭ ۋە دانالىقىڭ بىلەن خىجالەت بولماستىن، بىر پارچە شاپاقنا بۇ قاتارلىق ئاچچىق قىلغىنىڭ نېمىسى؟ — دېيىشتى.

مۇھزىب دېدىكى:

— [بۇ شاپاق] مېنى يىقىتتى، شۇڭا ئۇ مېنىڭ دۈشمىنىمدۇر. دۈشمەننى تۆۋەن كۆرگىلى بولماس، ناۋادا كىچىك (ئاجىز) بولسىمۇ، ھەرقانداق كىشى دۈشمەننى تۆۋەن (ئاجىز) چاغلاپ كۆزگە ئىلمىسا، پات پۇرسەتتە دۈشمەن شۇ كىشىنى خار قىلىدۇ.

بەس، دۈشمىنىڭ سېنى ھالاك قىلماستىن بۇرۇن، سەن دۈشمىنىڭنى ھالاك قىلىشنىڭ تەدبىرىنى قىل، ناۋادا بىرەر كىشى ساڭا دۈشمەنلىك قىلسا، ئىمكان بار تېزلىك بىلەن ئۇنىڭ ئۈستىدىن غالىب كېلىشنىڭ يولىنى ئىزلە، ھەرگىزمۇ دۈشمىنىڭنى تۆۋەن ۋە ئاجىز چاغلاپ، [ئۆزۈڭنىڭ غالىب ئىكەنلىكىڭنى] كىشىلەرگە كۆز ـ كۆز قىلىپ يۈرمە، چۈنكى ئۇ

پەخىرلەنگۈدەك ئىش ئەمەس.
كۆرمىدىڭمۇ؟ بىر پادىشاھ ئۆز دۈشمىنىنى بويسۇندۇرسا، ئەمما ئۇ دۈشمەن ئۆزىنى بويسۇندۇرغان پادىشاھقا قارىغاندا مەرتىۋىلىك ۋە ئۇلۇغ بولمىسا، يەنى مەرتىۋىسى تۆۋەن، ئاجىز بولسىمۇ، ۋاقتى كەلگەندە باشقىلار نامە پۈتۈپ، شۇ ئاجىز دۈشمەننى مۇبالىغە بىلەن ئوقىيا ئېتىشتا تەڭدىشى يوق، جاسارەتتە شىر، ئەجدىھا سۈپەت قىلىپ مەدھىيىلەيدۇ. دۈشمەننىڭ ئاتلىق ۋە پىيادە ئاجىز لەشكىرىنى بولسا، باھادىر ۋە پالۋانلىق سۈپىتىدە تەرىپلەيدۇ. شۇ ئاجىز دۈشمەننىڭ لەشكىرىنى باتۇر، جاسارەتلىك قىلىپ، لەشكىرى قوماندانلىرىنى بولسا، شىجائەتتە يېگانە، پالۋانلىقتا تەڭداشسىز قىلىپ بىرمۇبىر ھېكايە قىلىدۇ. ئاندىن پالانى پادىشاھ دۈشمىنىنىڭ جەۋر - زۇلۇم تىغىنى سۇندۇرۇپ، بۇ قاتارلىق كۈچلۈك دۈشمەنگە شۇنداق ئات سالدىكى، ھەممىسىنى بىر ھۇجۇم بىلەنلا قاچۇرۇپ، بىراقلا نابۇت قىلدى، دېيىشىدۇ. ئەمەلىيەتتە، بۇ شۇ ئاجىز دۈشمەننىڭ تەرىپى بولماستىن، بەلكى غالىب پادىشاھنىڭ تەرىپى - لەشكىرىنىڭ جاسارىتىنىڭ تەرىپىدۇر.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، رەي شەھىرىگە بىر مەزلۇم (ئايال) پادىشاھ ئىدى. ئۇنى سەييىدە دەپ ئاتايتتى. ئەسلىدە پادىشاھ فەخرىد - دەۋلە ئالەمدىن ئۆتكەندە، ئۇنىڭ بىر ئوغلى بار ئىدى. ئىسمى مەجىد - دەۋلە ئىدى. شاھزادە كىچىك بولغاچقا، ئۇنىڭغا پەقەت پادىشاھلىق نامىلا بېرىلگەنىدى. پادىشاھلىقنى بولسا، ئانىسى قىلاتتى. ۋاقتىكى، مەجىد - دەۋلە چوڭ بولدى. ئەمما ناقابىل (قابىلىيەتسىز) ئىدى. پادىشاھلىققا لاياقىتى يوق ئىدى. مەزلۇم خەلقتەك ئۆيدىن چىقماي، كېنىزەكلەر بىلەن خىلۋەتتە تاماشا

بىلەن بولاتتى. ئانىسى سەيىيىدە رەي، قەھىستان ۋە ئىسپىھاندا
ئوتتۇز توققۇز يىل پادىشاھلىق قىلدى. بۇنى دېيىشتىكى مەقسە-
تىم شۇكى:
سۇلتان مەھمۇد سەيىيىدەگە ئەلچى ئەۋەتىپ: «مېنىڭ نامىم-
غا خۇتبە ئوقۇت، ماڭا سېلىق - خىراجەت تاپشۇر، بولمىسا
لەشكەر تارتىمەن» دەپ ھېسابسىز سىياسەت قىلدى. ئەمما سەي-
يىدە كەلگەن ئەلچىنى چاقىرتىپ دېدىكى:
— «سۇلتان مەھمۇدقا ئېيتقىن، مېنىڭ ئېرىم فەخرىد -
دەۋلە ھايات ۋاقتىدا سېنىڭ بۇ تەرەپكە كېلىشىڭدىن ۋە رەي
شەھىرىنى ئېلىش قەستىدە بولىدىغانلىقىڭدىن ئەندىشە قىلاتتۇق،
ۋەھالەنكى، فەخرىد - دەۋلە ئالەمدىن ئۆتتى. پادىشاھلىق ئىشى
ماڭا قالدى. شۇڭا بۇنداق ئەندىشىلەر كۆڭلۈمدىن ئۆچتى. يەنە
شۇنى ئېيتىپ قويايكى، سۇلتان مەھمۇد ئاقىل پادىشاھتۇر. بىر
خوتۇن كىشى بىلەن جەڭ قىلماق - يۇرت تالاشماق ئۈچۈن
لەشكەر تارتماق شۇنداق ئۇلۇغ پادىشاھنىڭ نام - شەرىپىگە لايىق
ئەمەستۇر. ناۋادا كەلسەڭ، خۇدايتائالا مەدەت قىلغاي! مەن قاچ-
ماسمەن، جەڭگە تەييار تۇرۇپتىمەن، چۈنكى ئۇرۇش ئىككى
ئىشتىن خالىي بولمايدۇ. شەكسىز ئىككى لەشكەر (قوشۇن) نىڭ
بىرى مەغلۇپ بولىدۇ. ئەگەر كۈتۈلمىگەندە سېنىڭ لەشكىرىڭ
مەغلۇپ بولسا، ئەتراپ - ئالەمگە: سۇلتاننى مەغلۇپ قىلدىم.
ئۇ يۈز مىڭ پادىشاھنى مەغلۇپ قىلغانىدى، دەپ نامە پۈتۈپ
ئەۋەتىمەن. ناۋادا مېنىڭ لەشكىرىم مەغلۇپ بولسا، بىر خوتۇننى
مەغلۇپ قىلدىم، دەپ پەخىرلەنسەڭ ئەرزىمەيدۇ.»
سۇلتان مەھمۇد ئۇشبۇ سۆز بىلەن ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە
لەشكەر تارتمىدى. رەينى ئىگىلىۋېلىش قەستىدىمۇ بولمىدى.
شۇڭا، ئەي ئوغۇل، دۈشمەننى زەئىپ ۋە ئاجىز كۆرۈپ

www.uyghurkitap.com

پەرۋاسىزلىق قىلما. ھېچ قاچان دۈشمەندىن خاتىرجەم بولما، خۇسۇسەن، ئۆي ئىچىدىكى (يېنىڭدىكى) دۈشمەندىن غاپىل بولما، چۈنكى ياتلار بىلمەيدىغاننى يېنىڭدىكى دۈشمەن بىلىدۇ. تالادىكى دۈشمەن يېنىڭدىكى دۈشمەن بىلگەننى بىلمەيدۇ. بەس، ھېچبىر دۈشمەنگە [چىن دىلىڭدىن] دوستلۇق قىلغۇچى بولما، پەقەت كۆرۈنۈشتىلا دوستلۇق كۆرسەت، كۆرۈنۈشتىكى دوستلۇق كۆنلەر ئۆتۈپ ھەقىقىي دوستلۇققا ئايلىنىپ قالسا، ئەجەب ئەمەس. [بەزىدە] دۈشمەنلىكتىن دوستلۇق پەيدا بولىدۇ ۋە بەزىدە دوستلۇقتىن دۈشمەنلىك پەيدا بولىدۇ. ھەمىشە دۈشمىنىڭدىن دوستلىرىڭنىڭ كۆپ بولۇشى ئۈچۈن تىرىش. ئامال بار دوستۇڭ كۆپ، دۈشمىنىڭ ئاز بولغاي! ئەمما مىڭ دوستۇڭغا ئۈمىد باغلاپ، بىر دۈشمەندىن غاپىل بولما. چۈنكى مىڭ دوستۇڭ ساختا بولغان دوستلۇقىدىن ۋاز كەچتى دېگەندىمۇ، بىر دۈشمەن ساختا بولغان دۈشمەنلىكىدىن ھەرگىز ۋاز كەچمەيدۇ. ناۋادا دۈشمىنىڭ [ساختا بولغان] دۈشمەنلىكىنى بولدى قىلىپ سەممىيلىك كۆرسەتسە، سەن ھەم ئۇنىڭ بىلەن دۈشمەنلىشىپ يۈرمە، بىراق دۈشمىنىڭ سەندىن ھەرقانچە ئاجىز بولسىمۇ، يەنىلا ساختا دىشۋارچىلىق يەتكۈزۈشتىن ئېھتىيات قىل. ئەگەر دۈشمىنىڭ سەن بىلەن چىقىشىپ ئۆتۈشنى خالسا، ئۇنىڭ خاھىشىنى غەنىيمەت بىلىپ چىقىشىپ ئۆتكىن. [دانالار] ئېيتقانكى:

«[دۈشمىنىڭ بىلەن دۈشمەنلىشىپ يۈرگەندىن] يا ئادا ـ جۇدا بولغىنىڭ، يا بىر تەرەپكە كەتكىنىڭ ۋە ياكى چىقىشىپ ئۆتكىنىڭ خوپتۇر.»

ئەگەر دۈشمىنىڭ ئۈستىدىن غالىب كېلىپ [دۈشمىنىڭنى] ھالاك قىلساڭ، شاد ـ خورام بولماقلىق راۋادۇر، ناۋادا [دۈشمىنىڭ] ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلسە، خۇشال بولۇپ كەتمە،

چۈنكى سەن ھەم ئۆلمەي قالمايسەن، ئۆزۈڭنىڭ ئۆلمەسلىكىڭنى بىلسەڭ، خۇشال بولۇش باشقا گەپ.

ھۆكۈمالار ئېيتىپتۇركى:

«ھەر كىشى دۈشمىنىدىن بىر نەپەس ئارتۇق ئۆمۈر كۆرسە غەنىيمەت بىلگەي» . لېكىن مەن شۇنداق دېيەلەيمەنكى،

نەزم:

گەر قىلسە ئۆلۈم خەسىم① نابۇد،
خەسىم ئۆلگەنىگە شادلىق ئەتمەك نېسۇد②؟
يەتكەندە ئەجەل سەرسەرى③ ئۆمرۈڭ نەخلىن④
خەسمى كەبى ئەيلەگەي نەبۇدۇ فەرسۇد⑤ .

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ئەتراپ ئالەمنى كېزىپ جاھاننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، مەنزىل ماكانىغا يانماق بولۇپ دامىغان شەھىرىگە كەلگەندە ئەجەل لەشكىرى ئۆمۈر بىناسىنى خاراب قىلماقچى تەمشەلدى. ئىسكەندەر ۋەسىيەت قىلىپ دېدىكى:

«مېنى سالىدىغان جىنازىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن تۆشۈك ئېچىپ ئىككى قولۇمنى چىقىرىپ قويۇڭلار، تا پۈتۈن ئالەمنى ئېلىپ ئەمدىلىكتە قۇرۇق قول كېتىۋاتقىنىمنى خەلقى ئالەم كۆرۈپ ئىبرەت ئالغاي! »

① ۋۇجۇدىن دۈشمەن، رەقىب
② نېمە پايدا!
③ شامال
④ كۆچەت
⑤ يوقالماق، تۈزۈپ كەتمەك

ئانامغا ئېيتىڭلاركى، ئەگەر مېنىڭ روھىمنى خاتىرجەم بولسۇن دېسە، مەن ئۇچۇن قايغۇرمىغاي. ناۋادا ئالەم ئىچىدە ھېچبىر ئەزىز ۋە مېھرىبان كىشىسى ئۆلمىگەن ئادەمنى تاپالىسا، ئۇ ھالدا قايغۇرسا، يىغلاپ ھەسرەت چەكسە مەيلى.»

— ئەي ئوغۇل، يىپنى ئۆز ھالىدا ئەشسە، بىر - بىرىگە قوشۇلۇپ ھاجەتكە يارايدۇ. ناۋادا ھالىدىن تاشقىرى ئېشىۋەتسە، ئۈزۈلۈپ كېتىدۇ.

بەس، ھەممە ئىشنى ئۆز ئەندىزىسىدە قىلغايسەن. خاھى دوستلۇق، خاھى دۈشمەنلىك بولسۇن، ھەر ئىشنىڭ ئەندىزىسىنى بىلمەك، ھەر ئىشنى ئۆز يولىدا بىجىرمەك ئەقىل جۈملىسىدىندۇر.

ئاجىزلارنىڭ ئېغىرىنى كۆتۈرگىن، گەدەنكەشلەرگە گەدەنكەشلىك قىل. ھەرقانداق ئىش قىلغاندا ئادەمگەرچىلىك تەرىقىنى ساقلىغىن، غەزىپىڭ كەلگەن ۋاقىتتا سەبرىنى ئۆزۈڭگە ۋاجىپ بىل ۋە ئۆزۈڭنىڭ مىقدارىنى تونۇ. ھەر كىشى ئۆز مىقدارىنى بىلمىسە، ئادەمىيلىكتىن چەتنەپ كېتىدۇ. مەيلى دوست، مەيلى دۈشمەن بولسۇن، ئاستا، يەنى يۇمشاقلىق بىلەن سۆزلە، ھەرقاچان شېرىن سۆزلۈك بولغىن، شېرىن سۆزلۈك - سېھىرگەرلىكنىڭ ئىككىنچى مەرتىۋىسىدۇر.

كىشى بىر نېمە سورىسا، جاۋابىنى بەرگىن. كىشى قۇلاق سالمىغان سۆزنى دېمە. كىشىنىڭ ئالدىدا دېگىلى بولمايدىغان سۆزنى ئارقىسىدىمۇ دېمە. ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلماقتىن ئاياىما. قىلمىغان ئىشنى قىلدىم، دەپ لاپ ئۇرما، قىلغان ئىشلىرىڭنى تولا دەۋرمە. شېئىر:

ئىشقىڭ سۆزىن ئاشكارۇ پىنھان قىلدىم،
غەم تاغىنى كەسمەك بىلە تالقان قىلدىم.

مەئلۇم بۇ كۈن بولۇر، تاڭلاسىنى سان قىلدىم،
هالىم ساڭا مەئلۇم ئەمەسدۇر، مەئلۇم قىلدىم.

قىلىدىغان، يەنى قىلماقچى بولغان ئىشىڭنى، سۆزلەيدىغان سۆزۈڭنى ئالدىن ئويلىشىۋال. باشقا بىرسى سېنى سۆزگە تەكلىپ قىلسا، تولا زۇۋاندارلىق قىلما، نەق گەپنى قىل. [كىشىگە] ئىككى يۈزلۈك قىلما، ئەمما ئىككى يۈزلۈك كىشىدىن قاچ. يەتتە باشلىق ئەجدىهادىن قورقما، لېكىن سۇخەنچى (چېقىمچى، ئارىدا گەپ توشۇيدىغان) كىشىدىن قورق، چۈنكى سۇخەنچىنىڭ بىر سائەت قىلغان پىتنىسىنى بىر يىلدىمۇ بېسىقتۇرۇپ بولالمايسەن. هەرقانچە ئۇلۇغ ۋە كۈچلۈك بولساڭمۇ، ئۆزۈڭدىن ئۇلۇغلار بىلەن ئويناشما. هۆكۈمالار ئېيتقاندەك، مۇنداق ئون خىسلەتنى ئۆزۈڭگە لازىم تۇت، تاكى بالادىن ئەمىن بولغايسەن:

ئۆزۈڭدىن ئۇلۇغ (چوڭ) كىشىلەر بىلەن ئوينىما، خىز-مەتكارلارغا تولا زۇلۇم قىلما؛ هەسەتخور كىشىلەر بىلەن سۆھ-بەت قۇرما؛ بېخىللار بىلەن هەمسۆهبەتتە بولما؛ نادان كىشى بىلەن مۇنازىرە قىلما؛ ئورنى يوق (جاهانكەشتى) كىشى بىلەن دوست بولما؛ يالغانچىلار بىلەن مۇئامىلە قىلما؛ جېدەلخور كىشى بىلەن شاراب ئىچمە؛ خوتۇنلار سۆهبىتىدە تولا (ئۇزاق) ئولتۇر-ما؛ ئابرۇيىمنى ساقلاي دېسەڭ، سىرىڭنى كىشىگە ئېيتما.

— ئەي ئوغۇل، تولا ئەيىب ئىزدەيدىغان كىشىدىن قاچقىن. هەمىشە كىشىلەر بىلەن ئارىلىشىپ يۈرمىگىن. هېچ كىشىنى هەددىدىن تاشقىرى، زىيادە ماختىما، ناۋادا ئەيىبلەش توغرا كەل-سە، مۇمكىن بولماي قالىدۇ. ساڭا هاجىتى چۈشكەن، چۈشمە-گەن بولسۇن، كىشىگە غەزەپ قىلما، قورقۇتما، خارلىما، بۆ-لەك كىشىنىڭ ئاچچىقىنى باشقا بىراۋدىن چىقارما، ئەگەر سېنىڭ هەققىڭدە بىرەر كىشىدىن گۇناھ ئۆتسە، كەچۈرگىن. ئۆزۈڭدىن

كىچىكلەرگە بىگۇناھ باھانە ئىزدىمىگىن.

خىزمەتكارلىرىڭنى باياشاد تۇت. چۈنكى ئۇلار زىرائەتگاھىڭ-دۇر، زىرائىتىڭ ئوبدان بولسا، راۋاج تېپىشىڭغا سەۋەب بولىدۇ.

پەرمانىڭنى تۇتقۇدەك كىشىنى خىزمىتىڭگە ئال، ئىشىڭ نۇقسانسىز بولسۇن دېسەڭ، بىر كىشى قىلىدىغان ئىشقا ئىككى كىشىنى بۇيرىما.

دانالار ئېيتقانكى: «بىر قازان ئاشنى ئىككى كىشى پىشۇر-سا، مەززىسى بولماس؛ ئىككى خوتۇن بىر ئۆيدە بولسا، ئۆي پاكىز تۇرماس». شېئىر:

ئىككى خاتۇنغە بىر ئۆي بولسە مەسكەن①،
ئارىغلىق تۇتمە كۆز ئول ئۆي ئىچىدىن.

ناۋادا كىشىنىڭ قول ئاستىدا — پەرمانىدا بولساڭ، خوجا-يىنىڭنىڭ ئالدىدا يۈزۈڭ يورۇق بولسۇن، ئىشىڭدىن نۇقسان كۆرۈلمىسۇن دېسەڭ، بۇيرۇلغان ئىشىڭدا كىشىنى شېرىك قىلما.

دوست ۋە دۈشمىنىڭگە ئوخشاشلا مەرھەمەت كۆرسەت. ئە-گەر بىرسى گۇناھ ئۆتكۈزسە، قاتتىق غەزەپ قىلىپ كەتمە، [باشقىلارنىڭ] غەيۋەت - شىكايەتلىرىگە قۇلاق سالما، يوقىلاڭ ئىشلارنى دەپ خۇسۇمەت پەيدا قىلما، ئازغىنە گۇناھىنى دەپ كىشىنى ئازاب - ئوقۇبەتكە سازاۋەر قىلما، ھەر ئىشتا سېخىي-لىق، كەپۆچانلىق يولىنى ئۆزۈڭگە لازىم تۇت، شۇندىلا كىشىلەر تىلىدا ياخشى نامىڭ مەشھۇر بولغۇسىدۇر.

---

① تۇرار جاي، تۇرالغۇ، ماكان

ئوتتۇزىنچى باب

ئەپۇ قىلماق ۋە جازالىماقنىڭ بايانى[①]

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر كىشى بىرەر گۇناھ سادىر قىلسا، ئادالىتىڭ بىلەن ئۇنىڭ، يەنى گۇناھكارنىڭ ئۆزرىنى ئاڭلا. چۈنكى ئۇ ھەم ساڭا ئوخشاش ئادەمدۇر.

گۇناھ ئەلڭ ئاۋۋال ھەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسسالامدىن كۆرۈلگەندى. ئۇ ھەممىمىزنىڭ ئاتىسى ئىدى. **شېئىر:**

بىر كۈن مەن ئەگەر بارالمادىم سۆھبەتىڭگە،
يۈزمىڭ غەم ئارا قالدى كۆڭۈل مېھنەتىڭگە.
ئەۋۋەل كىشكىم قىلدى گۇنەھ ئادەمىدۇر،
بىر جۈرم بىلە تاشلاما مەنى فۇرقەتىڭگە.

[بىراۋغا] ھۆرۈنلۈق قىلغانلىقى تۈپەيلى ئۇقۇبەت قىلما. تا يوق گۇناھ ئۈچۈن ئازابقا سازاۋەر بولمىغاي!

ھەرقانداق سۆزگە ئاچچىقىڭ كەلمىسۇن. بولۇپمۇ غەمكىن، يەنى خاپا ۋاقىتلىرىڭدا ئاچچىقنى يۇتماقنى ئۆزۈڭگە ئادەت قىل. ئەگەر خاپىلىق تۈپەيلى [باشقىلار] ھەم بىرەر گۇناھ سادىر قىلـ-غان بولسا، ئەپۇ قىل ۋە ئۆزرىنى قوبۇل قىل. چۈنكى بەندە

① مۇندەرىجىدە «گۇناھكارنىڭ گۇناھىنى ئەپۇ قىلماقنىڭ بايانى» دېيىلگەن.

گۇناھ قىلمىغان بولسا، خۇدايىتائالانىڭ ئەپۇسىمۇ بولماسىدى. قاچانكى ئەپۇ قىلماقنى ئۆزۈڭگە ۋاجىپ بىلسەڭ، ھەر ۋاقىت ئۇلۇغلۇق شارايىتىدىن قۇرۇق قالمايسەن. ناۋادا بىراۋنى ئەپۇ قىلساڭ، مىننەت قىلىپ ئۇنى خىجالەتكە قويما. چۈنكى مىننەت قىلىش — ئەپۇ قىلمىغان بىلەن باراۋەردۇر. ئەگەر كىشى جازاغا تارتىلغۇدەك دەرىجىدە گۇناھ قىلغان بولسا، گۇناھىغا بېقىپ جازالا. ئىنساپ ئەھلى شۇنداق ئېيتقانكى: «جازانى گۇناھىغا بېقىپ بەرمەك كېرەك». ئەمما مەن ئېيتىمەنكى: ئەگەر كىشى گۇناھ قىلغان بولسا، سەن ئۇنىڭ گۇناھىغا قارىتا تولۇق، يەنى ئۇزۇل - كېسىل جازا بەرمەكچى بولساڭ، ئۇ ھالدا شەپقەت ۋە كەڭچىلىك تەرىقىسىنى ئۇنتۇغان بولىسەن. مېنىڭچە، بىر مىسقاللىق گۇناھ ئۈچۈن يېرىم مىسقاللىق جازا بەرگەن تۈزۈك. شۇنداقتا ھەم سىياسەت تەرتىپىنى بەجا كەلتۈرگەن ھەم شەپقەت - كەڭچىلىك شەرتىنى ئادا قىلغان بولىسەن. ئالىيجاناب-لار ۋە مېھىر - شەپقەت ئىگىلىرى رەھىمسىز، زالىملار ئىشىنى قىلسا، ياراشمايدۇ. ئەمما ئۆزرى ئېيتىش لازىم بولغۇدەك گۇ-ناھنى سادىر قىلما. ناۋادا شۇنداق گۇناھنى سادىر قىلىپ قوي-ساڭ، ئۆزرە ئېيتماقتىن — ئەپۇ سوراشتىن نومۇس قىلما.

ھېكايەت:

ھەزرىتى مۇئاۋىيەنىڭ زامانلىرىدا بىر قوۋم گۇناھ سادىر قىلغانىدى. شەرىئەت بويىچە ئۇ قوۋمنى ئۆلتۈرمەك ۋاجىپ بول-دى. مۇئاۋىيە ئۇلارنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرىدى. بىر نەچچە گۇناھ-كار ئۆلتۈرۈلۈپ نۆۋەت بىرىگە يەتكەندە، ئۇ كىشى، يەنى گۇناھ-كار:

— يا ئەمىر، بىزنى قانداق قىلساڭ، گۇناھىمىز ئۈچۈن ھەق ۋە ئورۇنلۇقتۇر. ئەمما خۇدايىتائالانىڭ ھەققىدە بولسىمۇ بىر

www.uyghurkitap.com

ئېغىز سۆز قىلىشىلىشىم ئۈچۈن ئامانلىق بەرسەڭ، — دەپ ئىلتىماس قىلدى. مۇئاۋىيە ئىجازەت بېرىپ: — سۆزۈڭنى ئېيت-قىن، — دېدى.

گۇناھكار دېدىكى:

— ئەي ئەمىر، پۈتۈن ئالەم خەلقى سېنى «ئالىيجاناب ۋە مېھىر - شەپقەت ئىگىسى» دەپ تەرىپلىشىدۇ. ئەگەر مۇشۇ گۇناھىمىزنى يەنە بىر زالىم پادىشاھنىڭ مەملىكىتىدە سادىر قىلغان بولساق، ئۇ بىزلەرنى نېمە قىلاتتى؟

مۇئاۋىيە ئېيتتىكى:

— مەن قىلغاندەك قىلاتتى، يەنى مەن ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلغاندەك ھۆكۈم قىلاتتى.

ئول گۇناھكار ئېيتتىكى:

— سەن ئۇ بىرەھىم زالىمنىڭ قىلغىنىنى قىلساڭ، ئۇ ھالدا سېنىڭ ئالىيجانابلىقىڭنىڭ، مېھىر - شەپقىتىڭنىڭ پايدى-سى نېمە؟

مۇئاۋىيە ئېيتتىكى:

— ئەگەر سەن ئېيتقان مۇشۇ سۆزنى ئىلگىرىكىلەر، يەنى ئۆلتۈرۈلگەنلەر ئېيتقان بولسا ئىدى، ھەممىسىنى ئەپۇ قىلار-دىم. ئەمدى بولسىمۇ قالغانلارنىڭ ھەممىسىنى ئەپۇ قىلدىم!

ۋاقتىكى، گۇناھكار ئەپۇ قىلىشنى تەلەپ قىلسا، گۇناھىدىن ئۆتكىن. چۈنكى سورالغان ئۆزرە گۇناھتىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.

ئەگەر بىرەر ھاجەتمەننىڭ ساڭا ھاجىتى چۈشسە، ئۇ ھاجەت-مەننىڭ ساڭا ياكى دىنىڭغا زەرىرى يەتمىسە، بايلىقىڭغا، يەنى پۇل - مېلىڭغا تەسىر كۆرسەتمىسە، ئۇ كىشىنىڭ ھاجىتىنى ئادا قىل، قۇرۇق قول ياندۇرمىغىن، ھەم ئۇ ھاجەتمەننى يالغانچى گۇمان قىلما. ئەگەر ئۇ، يەنى ھاجەتمەن سېنىڭ ياخشى كىشى

ئىكەنلىكىڭگە ئىشەنمىسە، ھاجىتىنى تىلەپ ئالدىڭغا كەلمەس-
دى. شۇنى بىلگىنكى، ساڭا ھاجىتى چۈشكەن ھەرقانداق ھاجەت-
مەن سېنىڭ ئەسىرىڭدۇر. دەرھەقىقەت، ھاجەتمەنلىك —
ئەسىرلىكنىڭ ئىككىنچى مەرتىۋىسىدۇر. شۇڭا ئەسىرلەرگە ھەم
رەھىم قىلغايسەن! ئەسىرنى ئۆلتۈرۈش مۇۋاپىق ئەمەس. بۇ
توغرىسىدا گۇناھ سادىر قىلىشنى ئۆزۈڭگە راۋا كۆرمىگىن،
شۇندىلا ئىككى ئالەمنىڭ ساۋابىنى تەڭ كۆرىسەن. ئەگەر سېنىڭ
ھاجىتىڭ كىشىگە چۈشسە، ئالدى بىلەن ئۇ كىشىنىڭ، يەنى
سېنىڭ ھاجىتىڭ چۈشكەن كىشىنىڭ ئالىيجاناب، مېھىر - شەپ-
قەتلىك ئىكەنلىكى ياكى ئەمەسلىكىگە ئوبدان قارا. ئەگەر ئۇ
كىشى ئالىيجاناب، مېھىر - شەپقەتلىك بولسا، ھاجىتىڭنى ئېيت
ۋە ياردەم تىلە. ئەمما مېنىڭ مۇنۇ ۋەسىيىتىمنى قۇلىقىڭدا
ئوبدان ساقلا: بىرى، سەن ھاجەت تىلەپ بارغان ۋاقتىڭدا ئۇ
كىشى، يەنى سەن ھاجەت تىلەپ بارغان كىشى غەمكىن، قورسىقى
ئاچ بولمىغاي، غەمكىن، قورسىقى ئاچ ۋاقتىتا ھاجەت تىلەپ
بارما. بۇنداق چاغدا ھاجىتىڭ، يەنى ساڭا لازىم بولغان نەرسە
قولۇڭغا تەگمەيدۇ؛ يەنە بىرى، قولغا كەلمەيدىغان نەرسىنى تىلى-
مە، يەنى سورىما. ھاجىتىڭدىن چىققۇچى قوبۇل قىلالىغۇدەك
نەرسىنى تىلە (سورا). ھاجىتىڭ چۈشكەندە ھاجىتىڭنى، يەنى
نېمىگە ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىڭنى چىرايلىق، ياخشى سۆزلەر
بىلەن بايان قىلغىل. مەقسىتىڭنى ئاڭلىتىپ بولۇپلا تاشقىرى
چىق، ھەرقانداق سۆزنى ئەدەپ بىلەن ئېيت. ھاجىتىڭ چۈشكەن
كىشىگە مۇلايىملىق بىلەن مۇئامىلە قىل. شۇندىلا ھېچ ۋاقىت
قۇرۇق قول قايتمايسەن. چۈنكى مۇلايىملىق ياخشىلىققا يېتىش-
مەكنىڭ ئىككىنچى مەرتىۋىسىدۇر. رۇبائى:

ئەي دىل، ھەۋەس ئولسە يەتمەكنىڭ يارىڭغە،
بىۋاست قويمە قەدەمىڭنى ئول دىلبەرۇ دىلدارىڭغە.
تاشقارى خاھىشىدىن يەتسەڭ كېرەك،
ئول زەرىق ئەييارىڭغە.

ھەرقانداق كىشىگە ھاجىتىڭ چۈشكەنىكەن، ئۇ ھالدا ئۆزۈڭنى بەندە ۋە چاكاردەك بىلگىن. چۈنكى بىزنىڭ خۇدايتائالاغا قۇللۇق بىلدۈرمىكىمىز ھاجىتىمىزنىڭ چۈشكەنلىكى سەۋەبىدىندۇر. ئەگەر خۇدايتائالاغا بەندىنىڭ ھاجىتى چۈشمىسە ئىدى، ھېچ كىشى تائەت ـ ئىبادەتكە يۈز كەلتۈرمەس ئىدى. شۇڭا ھاجىتىڭنى تاپساڭ ھاجىتىڭنى راۋا قىلغان كىشىگە ھەر ۋاقىت تەشەككۇرۇڭنى بىلدۈرگەيسەن. دەرھەقىقەت، ھاجىتىدىن چىققان كىشىگە تەشەككۇر ئېيتمايدىغان ئادەم خۇدايتائالانىڭ بەرگەن نېمەتلىرىگىمۇ شۈكرى قىلمايدۇ. «قۇرئان كەرىم»دە: «شۈكرى ئېيتقۇچىلارنى خۇدايتائالا دوست تۇتىدۇ» دېگەن كەلىمە بار. شۈكرى ئېيتماق ھاجىتىگە ئېرىششىنىڭ ئىككىنچى مەرتىۋىسىدۇر. ھاجىتىڭ چۈشكەن كىشى ئەگەر سېنى ھاجىتىڭدىن چىقارمىسا، بۇنى ئۆز بەختىڭدىن كۆرگىن. ئۇ كىشى توغرۇلۇق كىشىلەرگە سۆز ـ چۆچەك قىلىپ يۈرمە. چۈنكى سېنىڭ ھاجىتىڭ چۈشكەن كىشى سۆز ـ چۆچەك قىلىشىڭدىن قورقسا، ئەلۋەتتە، ھاجىتىڭنى راۋا قىلغان بولاتتى.

ئەگەر ھاجىتىڭ چۈشكەن كىشى بېخىل ۋە نامەرد بولسا، ساق ۋاقتىدا ھېچنېمە سورىما. سورىغان نەرسەڭنى بەرمەيدۇ. سورىماقچى بولغان نەرسەڭنى مەست ۋاقتىدا سورا. چۈنكى بېخىل ئادەملەر مەست ۋاقتىدا سېخىي بولۇپ كېتىدۇ. ناۋادا شۇ بېخىل ئادەملەر كېيىن پۇشايمان قىلىپ، بەرگەن نەرسىسىنى

www.uyghurkitap.com

قايتۇر ۇۋالماقچى بولسا ياكى ھاجىتىڭ ئامالسىزلىقتىن شۇ بې-
خىل، ناكەس ئادەملەرگە چۈشسە، ئۇ ھالدا ئۆزۈڭنى بىچارىلەر
قاتارىدىن سانا. ئۇلۇغلار ئېيتقانكى، ئۈچ تائىپە بىچارىلەر قاتارى-
دىن سانىلىدۇ.

بىرى، ئۆزى ئاقىل بولسىمۇ، نادانىڭ قول ئاستىدا بولسا؛
ئىككىنچى، ئۆزى كۈچلۈك ۋە قۇدرەتلىك تۇرۇپ، ئاجىز ۋە
زەئىپ دۈشمەنگە تۇتقۇن بولسا؛ ئۈچىنچى، يوقسۇزلۇقتىن بې-
خىل ئادەملەرگە موھتاج بولسا.

— ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى، تۆرلۈك سۆز - نەسىھەتلەرنى،
ھۈنەرلەرنى قۇدرىتىم يېتىشىچە بۇ كىتابتا بايان قىلدىم. تا
ئوقۇپ بىلگەيسەن. ئەگەر بىرەر ئىشقا ھاجىتىڭ چۈشسە، كارغا
كەلگۈسىدۇر. كاشكى، ئىلىم - ھېكمەتلەردىن كۆپرەك بىلگەن
بولسام ئىدىم، ساڭا ئۆگەتكەن بولاردىم. تا بۇ جاھاندىن بىغەم
ھالەتتە كەتكەن بولاتتىم. لېكىن نېمە ئىلاج قىلاي، ئىلىم ۋە
ھېكمەت يولىدا پىيادىدۇرمەن. ئەپسۇس، ساڭا مالامەت يەتمىسۇن
دەپ پەقەتلا ئاتامدىن ئاڭلىغانلىرىمنىلا بايان قىلدىم. مەنمۇ ئىل-
گىرى ئۆزۈم بىلگىنىمچە ئۆمۈر ئۆتكۈزگەنىدىم. ئاتامدىن ئاڭلى-
غان - ئۆگەنگەنلىرىمگە ئانچە كۆڭۈل باغلاپ كەتمىگەنىكەنمەن.
ئەمدىلىكتە خاھى ئاڭلا، خاھى ئاڭلىما، بىلگەنلىرىمنى بېخىللىق
قىلماي ساڭا ئېيتتىم. تەبىئىتىمنىڭ ئەينىكىدە ساڭا كۆرسەت-
تىم. ئۇلۇغلار ئېيتقانكى: «سائادەتمەن كىشىلەر ئاڭلىغاننى
قوبۇل قىلىدۇ!»

ئوتتۇزبىرىنچى باب

ئىلىم تەلەپ قىلىماق ۋە قازى بولماقنىڭ بايانى

— بىلگىن، ئەي ئوغۇل، ئەمدى تۇرلۇك ھۇنەر (ئىلىم) توغرىسىدا بىلگەنلىرىمنى بايان قىلىمەن: ھۇنەر - دۇكاندارلىق، يەنى ئالماق - ساتماق بىلەن شۇغۇللىنىش ئەمەس، بەلكى ھەربىر كىشى تىرىشىپ - تىرمىشىپ قولغا كەلتۇرىدىغان ئىلىم ياكى بىرەر كەسىپتۇر. ناۋادا سەن بىرەر ئىلىمنى ئوبدان بىلسەڭ، ئۇنىڭدىن سەمەرە (نەتىجە) كۆرىسەن. بىلىمەن، ئۇستازغا ھاجىتى چۈشمەيدىغان ھىچبىر ھۇنەر ۋە ھىچ ئىش يوقتۇر.

«ھۇنەر» نىڭ تۇرى كۆپتۇر. ھەممىسىنى تەپسىلىي شەرھىي قىلساق، كىتاب ئۇزىراپ كىتىدۇ. يەتمەكچى بولغان مەقسەتتىن يىراقلاپ كىتىدۇ. لىكىن بىلگىنكى، ھۇنەرگە تەئەللۇق ئىلىم مۇنداق ئۈچ جەھەتتىن تاشقىرى بولمايدۇ. ئۇلار: تىبابەتچىلىك ئىلمى، مۇنەججىملىك (ئاسترونومىيە) ۋە ھەندىسە (گىئومىتىرىيە)، يەنە شائىرلىق قاتارلىقلارغا ئوخشاش. بۇلارنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزىگە خاس تەرتىپى، يەنى قائىدە - قانۇنىيەتلىرى باردۇر. ئەگەر سەن بۇلارنىڭ قائىدە تەرتىپلىرىنى بىلمىسەڭ، ئۇ ھالدا سەن ھەرقانچە بىلەرمەن بولساڭمۇ، بۇ ئىلىم ئالدىدا ئەسىرگە ئوخشاپ قالىسەن. مانا بۇ «ھۇنەر» دىيىلىدۇ. بۇ ھۇنەرلەر تولىمۇ مەشھۇر بولغاچقا، ئۇلارنى بىر - بىرلەپ شەرھ-

لەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوقتۇر. لېكىن ئەمەلدە كۆرۈلىدىغانلىرىنىلا بايان قىلىمەن ھەم ھەربىرىنىڭ قائىدە ـ تەرتىپلىرىنى كۆرسىتىپ ئۆتىمەن.

ھەر ئىشنىڭ، يەنى ھۈنەرنىڭ مەقسىتى ئىككى ھالدىن تاشقىرى بولماس: بىرى، زاماننىڭ تەقەززاسىدىن يا سېنىڭ ئۇ ھۈنەرنى ئۆگىنىشكە ھاجىتىڭ چۈشىدۇ. ھاجەت چۈشكەن ۋاقىتتا ھەربىر ھۈنەرنىڭ سىرلىرىدىن خەۋەردار بولۇش [زۆرۈرىيىتى] تۇغۇلىدۇ ھەمدە ئۆگەنگەن شۇ ھۈنىرىڭ ۋاقتى كەلگەندە ساڭا ئەسقاتىدۇ. ھاجىتىڭ چۈشمىگەن، يەنى ئەسقاتمىغان تەقدىردىمۇ كاتتىلار ئۈچۈن ھەرقانداق ئىلىمنىڭ قائىدە ـ تەرتىپلىرىنى بىلىپ قويۇش ئوبداندۇر. يەنە بىرى، ئەگەر دۇنيا تەلەپ قىلساڭ، قازى، موپتى ۋە ياكى كاتتا مەرتىۋىدە بولغىن. ئەمما بۇلارنىڭ مەنپەئىتى يەنىلا ئىلىم ـ ھۈنەرگە يەتمەيدۇ. ئىلىم تەلەپ قىلماي تۇرۇپ، دۇنيا (بايلىق) ھاسىل بولمايدۇ ...

ھۈنەر، يەنى ئىلىم توغرىسىدا بىلگىنىمچە بايان قىلدىم. ئەگەر ئىلىم تەلەپ قىلساڭ، قانائەتچان ۋە پەرھىزكار بولغىن؛ ئىلىمنى دوست تۇتقۇچى، دۇنيانى دۈشمەن تۇتقۇچى ۋە كىشىنىڭ ئېغىرىنى كۆتۈرگۈچى، خۇشچاقچاق، ياخشى خۇيلۇق، كەم ئۇيقۇ، سەھەر تۇرىدىغان، كىتابنى دوست تۇتقۇچى؛ خۇش مۇئامىلىلىك ۋە ئالىم، دۇرۇس، چىدامliق، ھۈنەر ۋە ئىلىمنىڭ ھۆرمىتىنى ساقلىغۇچى؛ ئۆگەنمەككە ھېرىس ۋە شەرم ـ ھايالىق، ئۇستازنىڭ ھەققىنى ساقلىغۇچى بولغايسەن. ھەرۋاقىت مەيلىڭ ۋە ئىلتىپاتىڭ كىتابلارغا بولغاي! قەلەم، دۇۋەت، قەلەمتىراش، قەلەمدان، پىچاق ۋە جەدۋەل، جەدۋەل قەلىمى، قەغەز ۋە باشقا لازىملىق نەرسىلەر دائىم ئۆزۈڭ بىلەن ھەمراھ بولغاي! ئىلىم تەلەپ قىلغۇچى قانداق ئىش بىلەن مەشغۇل بول-

سۈن، مۇشۇ تەرتىپ ـ قائىدىلەرنى ئۆزىگە ئادەت قىلسا، زامان-
نىڭ يېگانىسى، يەنى كاتتا مەرتىۋە ئىگىسى بولالايدۇ.
بەس، ئەگەر مۇپتى بولساڭ، ئىبادەتتىن چىقما. ئىككى
يۈزلۈك بولمىغىن. دۇرۇس سۆزلە، يەنى راستچىل بول. بەدى-
نىڭنى ۋە كىيىمىڭنى پاك تۇتقىن. ھەرقانداق مەسىلىگە قارىتا
جاۋابىنى ۋاقتىدا بەر. لېكىن ھەقىقىتىنى تاپماي تۇرۇپ جاۋاب
پۈتمە. كىشىدىن ئاڭلىغىنىڭغا قانائەت قىلما. كىشىنىڭ ئېيتقى-
نىنى ئاڭلاپلا ھۆكۈم چىقارما. ئىشەنچلىك كىشىلەرنىڭ خېتىگە
ئىشەنچ بىلەن قارا. ئەمما سۆزىگە ئىشىنىپ كەتمە. كۆرگەنلىكى
كىتاب ۋە پۈتۈكلەرنى مۆتىۋەر بىلىپ كەتمە. ئەگەر رىۋايەت
ئاڭلىساڭ، نام ـ شەرىپى ئېنىق بولمىغان راۋىي (رىۋايەت قىل-
غۇچى) لارنىڭ سۆزىگە ئەمەل قىلما؛ ئاتاقلىق ۋە مەشھۇر راۋىي-
لارنىڭ سۆزىگە ئەمەل قىل. ئىشەنچسىز بولسا ئەقىدە قىلما.
ئەگەر ئىشەنچلىك رىۋايەت بولسا، ئېتىبار بىلەن قارا. ئېغىزدىن
ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرگەن، يەنى ئاشكارا سۆزلىنىپ يۈرگەن خە-
ۋەرلەردىن قاچما. تىرىشچان بول. ئەمما تولا ئاچچىقچان بولمى-
غىن. غەزەپ بىلەن سۆزلىمە. ئەگەر مۇنازىرە قىلساڭ، رەقى-
بىڭنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى كۆزەت. سۆزدە ئۇنىڭدىن، يەنى
رەقىبىڭدىن غالىب كېلەلىسەڭ، مۇنازىرىلەش. ناۋادا غالىب كې-
لەلمىسەڭ توختاپ قال. بىر مىسالغا قانائەت قىلما ۋە بىر
دەلىلگە تايىنىپلا خۇلاسە چىقىرىش دەۋاسىدا بولما. دەسلەپ
ئېيتقان سۆزلىرىڭنى يادىڭدا مەھكەم تۇت. تا ئاخىرىنى چۇۋالچاق
قىلىپ قويمىغايسەن. ئەگەر مۇنازىرە بىرەر مەسىلىگە ئائىت
بولسا، ئاۋۋال ئاددىيراقىدىن ـ ئاڭلىغانلىرىڭدىن باشلا ھەم
دۇنيادا مەۋجۇد بولغان نەرسىلەر ئۈستىدە سۆز ئاچقىن. تا غەرە-
زىڭنى، يەنى مەقسىتىڭنى تولۇق چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن تىرىش.

سۆزنى تەرتىپ بىلەن سۆزلە، كوتا قىلما. سۆزنى ئازراق، يەنى قىسقا قىل. ئەمما مەنپەئەتى يوق سۆزلەرنى سۆزلىگۈچى بولما. ئەگەر مەدداھ (ۋەز ئېيتقۇچى) بولساڭ، كۆپ نەرسىلەرنى يادقا ئالغىن. رەقىبىڭ ئاجىز بولسىمۇ، مۇنبەر ئۈستىدە — جامائەت ئالدىدا مۇنازىرە ـ دە تالاش قىلما. ۋەز ئېيتساڭ سۆزۈڭنى پاساھەتلىك (ئوچۇق ـ ئېنىق تەلەپپۇز بىلەن) قىل. مەجلىستە ئولتۇرغانلارنى ئىلىمدە، سۆزدە ئۆزۈڭدىن تۆۋەن دەپ بىل. خالىغىنىڭچە، ئەركىن ـ ئازادە سۆزلە. سۆزۈڭ راۋان بولسۇن. سۆزلەۋېتىپ توختاپ قالما. لېكىن [سۆز مۇنبىرىگە چىققاندا] كىيىمىڭ، ئايىغىڭ پاكىز بولسۇن. مۇرىتلار (ئەگەشكۈچىلەر) نى قولۇڭغا كەلتۈرۈشكە تىرىش. ئۇلار سېنى قوللاپ مەجلىسنى قىزىتقاي! ناۋادا مەجلىس ئەھلى ھاياجانلىنىپ ۋە ياكى سۆزۈڭدىن تەسىرلىنىپ يىغلىسا، سەن ھەم يىغلا. ئەگەر سۆزلەۋېتىپ توختاپ قالساڭ، يەنى دېمەكچى بولغان سۆزۈڭنى ئۇنتۇپ قالساڭ، ھودۇقۇپ كەتمە. مۇۋاپىق بىر سۆز بىلەن سۆزۈڭنى داۋاملاشتۇر. سۆزلىگەندە جانلىق بول. جۈرئەت بىلەن سۆزلە. مەجلىس ئەھلى قوبۇل كۆرسە، يەنى سۆزۈڭنى بېرىلىپ ئاڭلىسا، توختاپ قالما. ئۇيالماي سۆزلە. سۆزۈڭ يەڭگىل، چۈشىنىشلىك بولسۇن. لېكىن ياخشى سۆزنى يامان نەرسىگە ساتما. ناۋادا مەجلىس ئەھلى سۆزۈڭنى قوبۇل كۆرمىسە، يەنى ئاڭلاشنى خالىمىسا، سۆزلەشتىن دەرھال توختا.

سۆز مۇنبىرىدە ھەر تەرەپكە مېڭىپ تۇرۇپ سۆزلەشكە ئادەتلەن. ئەمما قولۇڭنى شىلتىما. ھەممىشە سۆزۈڭنى ئاڭلىغۇچىلارنىڭ ھال ـ ئەھۋالىغا قارا. ئەگەر مۇنبەردە تۇرغىنىڭدا بىراۋ سەندىن سوئال سورىسا، بىلگىنىڭگە جاۋاب بەر، بىلمىسەڭ، بۇ سوئالنىڭ جاۋابىنى مۇنبەر ئۈستىدە ئېيتقىلى بولماس، ئۆيۈمگە

كېلىپ ئاڭلاڭ، دە. سوئال سورىغۇچى كىشى جاۋابنى ئاڭلايمەن
دەپ ئۆيۈڭگە كېلىپ يۈرمەيدۇ.
هەر قېتىملىق مەجلىستە بىر نۆۋەت دېگەن سۆزنى ئىككىن-
چى قېتىم دېمىگىن، يەنى دەپ بولغان سۆزلەرنى قايتا تەكرارلى-
ما. هەرقاچان چىرايىڭ ئوچۇق بولسۇن. هەرقانداق بىر شەھەردە
كۆپ تۇرمىغىن. مەدداھلار ۋە پال ئاچقۇچىلارنىڭ تىرىكچىلىكى
كۆپ ماڭماق بىلەن هاسىل بولىدۇ.
كىشىلەرنىڭ خىزمەتكارلىرىغا خۇش مۇئامىلىدە بول. ئى-
چىڭ بىلەن تېشىڭنى توغرىلىق بىلەن بېزە. دىلىڭ بىلەن هەرى-
كىتىڭ ئوخشاش بولسۇن. ئىمكان بار ناماز ئۆتەش، روزا تۇتۇش
قاتارلىق ئادا قىلىشقا تېگىشلىك قائىدىلەرنى ئادا قىلىشقا تى-
رىش. كىشىلەر بىلەن بولغان مۇئامىلىدە تىلىڭ تاتلىق بولسۇن.
كوچا - كويلاردا، يەنى بازارلاردا تولا لاغايلاپ يۈرمە، ئاۋام
ئارىسىدا ئەزىز بولغايسەن. يامان - يالغانلاردىن پەرھىز قىل.
ۋەز ئېيتقاندا سۆز مۇنبىرىنىڭ ئەدەپ - قائىدىلىرىنى ساقلا.
بۇ سۆزلەرنى يۇقىرىدىمۇ دېگەنىدىم. تەكەببۇرلۇق قىلماق، يال-
غان ئېيتماق، پارا ئالماق قاتارلىق بولمىغۇر قىلىقلاردىن يىراق
بول. خەلقنى ئۆزۈڭ قىلغان ۋە قىلالايدىغان ئىشقا باشلا. تا
ئىنساپلىق ئالىم بولغايسەن!
ئىلىمنى ئوبدان ئۆگەن ۋە ئۆگەنگەنلىرىڭنى ياخشى ئىبارى-
لەر ئارقىلىق ئادا قىل، يەنى باشقىلارغا يەتكۈز. ئىلىم ئۆگى-
نىش ۋە ئۆگىتىش يولىدا خىجىل بولما. ئەمما هېچ ۋاقىت يالغان
ئېيتما. بەزىدە ئاگاهلاندۇر، بەزىدە سۆيۈندۈر. خەلقنى هەرقا-
چان خۇدايتائالانىڭ رەهمىتىدىن ئۈمىدسىزلەندۈرمە هەم كىشى-
لەرنى بىر يولى جەننەت ئەهلى قىلمۇۋەتمە. ۋەز ئېيتقاندا تولاراق
ئۆزۈڭ هۆددىسىدىن چىقالايدىغان ۋە ئوبدان بىلىدىغان سۆزلەرنى

www.uyghurkitap.com

دېگەن. مۇنازىرىگە، يەنى دە ـ تالاشقا سالىدىغان، دەلىل ـ ئىسپاتى بولمىغان سۆزلەرنى دېيىشتىن ساقلان! چۈنكى دە تالاشقا سالىدىغان، دەلىل ـ ئىسپاتى بولمىغان سۆزلەر كىشىنى، ئۇياتقا قالدۇرىدۇ.

ئەگەر ئىلىمنى كامالىغا يەتكۈزۈپ، كاتتا مەرتىۋىگە ئېرىشىپ قازى بولساڭ، ئېغىر بېسىق بول. ئالدىراڭغۇلۇقتىن ساقلان. ئۆزۈڭنى زېرەك ۋە پاراسەتلىك، ۋاقىت قارىشى كۈچلۈك، يەنى ۋاقىتنى قەدىرلەيدىغان، قاتتىق قول قانۇن ئىلىملىرىنى ئوبدان بىلىدىغان قىلىپ يېتىشتۈر. ھەر گۇرۇھنىڭ مەزھەپ ۋە ئادەتلىرىنى پىششىق بىل ۋە ئۆگەن. ناۋادا ئالدىڭغا [زۇلۇمغا ئۇچرىغان بىرەر كىشى] دەۋالىشىپ كېلىپ قالسا، گۇۋاھچىسى بولمىسىمۇ، ھەقىقەت شۇ زۇلۇمغا يولۇققۇچى تەرىپىدە بولسىلا، تەدبىر بىلەن ئۇ كىشىنى ھەقلىق يوسۇندا ھەققىگە يەتكۈزگەيسەن. ھەققى كۆيۈپ كەتمىگەي!

ھېكايەت:

تەبەرىستاندا ئەبۇلئابباس رويانى ئىسىملىك بىر كىشى بار ئىدى. ئۇ تولىمۇ بىلىملىك ۋە تەقۋادار، تەدبىرلىك كىشى ئىدى. ئۇ قازى ئىدى. بىر كۈنى بىر كىشى يەنە بىر كىشى ئۈستىدىن يۈز دىنار ئاقچا (ئالتۇن پۇل) دەۋاسى قىلىپ قازىنىڭ (ئەبۇلئابباس رويانىنىڭ) ئالدىغا كەلدى. جاۋابكار يالغانچى كىشى ئىدى. قازى دەۋاگەردىن گۇۋاھچى تەلەپ قىلدى. دەۋاگەر گۇۋاھچى يوقلۇقىنى ئېيتتى. قازى جاۋابكارنى ئەنت ئىچىشكە، يەنى قەسەم قىلىشقا بۇيرىدى. بۇ چاغدا دەۋاگەر پەرياد قىلىپ:

— ئەي قازى، ئۇنى ئەنت ئىچىشكە بۇيرۇمىغىن. چۈنكى ئۇ يالغان قەسەم قىلىشتىن قورقمايدۇ، — دېدى.

قازى ئېيتتى:

— شەرىئەتتىن تاشقىرى چىققىلى بولماس. يا سەن گۇۋاھچى تاپ، ياكى ئۇنى قەسەم قىلغىلى قوي.

ئۇ كىشى، يەنى دەۋاگەر قازىنىڭ ئالدىدا تۇپراققا يۇمۇلىنىپ يىغلاپ:

— ئەي قازى، مېنىڭ گۇۋاھچىم يوقتۇر. يالغاندىن ئەنت ئىچىدۇ — يالغان قەسەم قىلىدۇ. ئەگەر ئۇنى قەسەم قىلىشقا بۇيرۇساڭ، ماڭا زۇلۇم قىلغان بولىسەن. ماڭا ياردەم بېرىپ بۇ ئىشنىڭ تەدبىرىنى قىلغىن، — دېدى. قازى ئۇ كىشىنىڭ نالە - زارىنى ئاڭلاپ راست ئېيتىۋاتقانلىقىنى پەملىدى. قازى ئېيتتى:

— ئەي بۇرادەر، سەن بۇ كىشىگە قەرز بەرگەن ئاقچىنى قانداق ئۇسۇلدا — نەدە بەرگەنىدىڭ، باشتىن بايان قىلغىن!

ئۇ كىشى ئېيتتى:

— ئەي قازى، ئۆمرۈڭ ئۇزۇن ۋە دۆلىتىڭ زىيادە بولسۇن! بۇ كىشى بىلەن كۆپ يىللاردىن بېرى دوست ئىدىم، تەسادىپەن، بۇ كىشى بىر كېنىزەككە ئاشىق بولۇپ قاپتۇ. ئۇ كېنىزەكنىڭ باھاسى بىر يۈز ئەللىك دىنار ئىكەن. بۇ كىشىنىڭ ئەللىك دىنارلىق بىساتى بار ئىكەن. ئۇ كېنىزەكنى ئېلىشقا ھېچ چارە تاپالماپتۇ. بىراق كېنىزەكنىڭ پىراقىدا كېچە - كۈندۈز ئازاب ئىچىدە يۈرۈيدىكەن. بىر كۈنى تاماشا ئۈچۈن ئىككىمىز سەھراغا بارغانىدۇق. بىر يەردە ئولتۇرۇپ دەم ئېلىۋاتقاندا، بۇ كىشى ئۇ كېنىزەك توغرىسىدا سۆز ئېچىپ زار - زار يىغلىدى. ئۇ يىگىرمە ئۈچ يىللىق دوستۇم ئىدى. كۆڭلۈم ئۆرتىنىپ: «— ئەي بۇرادەر، سەندە ئۇ كېنىزەكنىڭ باھاسىغا يەتكۈدەك پۇل - مال يوق ئىكەن. مەندە ھەم ئۈنچىلىك ئاقچا يوق. باشقىلار سېنىڭ دەردىڭگە يەتمەيدۇ. ئەمما مېنىڭ پۈتكۈل بىساتىم ھېسابىدا پەقەت

www.uyghurkitap.com

يۈز دىنارىم بار. ئۇنى نەچچە يىلدىن بېرى ھېسابسىز رەنج ۋە مۇشەققەت تارتىپ يىغقانىدىم. ئۇ دىنارنى ساڭا بېرىپ، تۇراي قالغىنىنى ئۆزۈڭ قوشۇپ ئۇ كېنىزەكنى سېتىۋال. كېنىزەك بىلەن بىر ئاي ئەيش ـ ئىشرەت قىلغاندىن كېيىن، سېتىۋېتىپ يۈز دىنارىمنى ماڭا قايتۇرۇپ بەرگىن» دېگەنىدىم. ئۇ كىشى سۆزلىرىمنى ئاڭلاپ بىسيار يىغلاپ، ئايىغىمغا باش قويۇپ: «ئەگەر بىر ئايدىن كېيىن بەرمىسەم پالانى بولۇپ كېتەي» دەپ قەسەم ئىچتى. مەن ئالتۇننى ئۇنىڭغا بەردىم. ئالتۇننى ئۇنىڭغا بەرگەن ۋاقتىمدا خۇدايتائالاغا مەلۇمدۇركى، ئىككىمىزدىن بۆلەك كىشى يوق ئىدى. ھالا تۆت ئاي بولدى. كېنىزەكنى ھەم ساتمىدى. ئالتۇنۇمنى ھەم بەرمىدى.

قازى سورىدى:

— ئالتۇننى ئۇنىڭغا قەيەردە بەرگەنىدىڭ؟

دەۋاگەر ئېيتتى:

— بىر تۈپ دەرەخنىڭ تۈۋىدە بەرگەنىدىم.

قازى دېدىكى:

— ئالتۇننى دەرەخ تۈۋىدە بېرىپسەن، يەنە نېمە ئۈچۈن گۇۋاھچىم يوق دەيسەن؟ جاۋابكار بۇ يەردە تۇرۇپ تۇرسۇن. سەن قىلچە تەشۋىشلەنمەي شۇ دەرەخنىڭ تۈۋىگە بارغىن ۋە ئاۋۋال ئىككى رەكئەت ناماز ئۆتە، ئاندىن كېيىن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە يۈز قېتىم دۇرۇد ئېيتقىن، ئاندىن كېيىن دەرەخكە: «قازى سېنى ماڭا گۇۋاھلىق بېرىشىڭ ئۈچۈن چاقىردۇ» دېگىن.

جاۋابكار بۇ سۆزدىن مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى. قازى كۆرۈپ كۆرمەسكە سالدى.

دەۋاگەر دېدىكى:

— ئەي قازى، ئۇ دەرەخ پەرمانغا بويسۇنماسمىكىن، — دەپ قورقىمەن.

قازى ئېيتتى:

— مېنىڭ مۆھۈرىمنى ئېلىپ بارغىن ۋە ئۇنىڭغا: «بۇ قازىنىڭ مۆھرى، كېلىپ گۇۋاھلىق بەرسۇن دېدى» دېگىن.

دەۋاگەر مۆھۈرنى ئېلىپ دەرەخ قېشىغا كەتتى. جاۋابكار قېلىپ قازىنىڭ ئالدىدا ئولتۇردى. قازى بولسا جاۋابكارغا قارىماي، باشقا ئەرز ئېيتقۇچىلارنىڭ دەردىنى سوراش بىلەن مەشغۇل بولدى.

بىر پەستىن كېيىن قازى بىر كىشىگە قاراپ:

— ئەي پالانى، ئۇ كىشى دەرەخ تۈۋىگە يېتىپ بارغانمىدۇ؟ — دەپ سورىدى.

جاۋابكار شۇ ئان:

— تېخى يېتىپ بارمىغاندۇ؟ — دەپ جاۋاب ئېيتتى.

قازى يەنە بۆلەك ھۆكۈم ئىشلىرىغا مەشغۇل بولدى.

دەۋاگەر دەرەخ تۈۋىگە بېرىپ قازى ئېيتقان تەرىقىدە مۆھۈرنى دەرەخكە كۆرسىتىپ تۇرۇپ: «قازى سېنى چاقىرىۋاتىدۇ» دېدى ۋە دەرەخ تۈۋىدە بىر سائەت ئولتۇردى. دەرەختىن ھېچ جاۋاب كەلمىدى. ئۇ ئۈمىدسىزلەنگەن دەۋاگەر غەمگە پاتقان ھالدا قازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئەي قازى، بېرىپ مۆھۈرىڭىزنى ئۇ دەرەخكە كۆرسەتتىم. ئۇ دەرەخ ھېچ جاۋاب بەرمىدى، — دېدى.

قازى ئېيتتىكى:

— خاتالاشتىڭ. ئۇ دەرەخ كېلىپ گۇۋاھلىق بەردى.

قازى جاۋابكارغا قاراپ:

— بۇ كىشىنىڭ ھەققىنى بەرگىن، بولمىسا، مەن كېيىن-

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

زەكنى ساتتۇرۇپ، بۇ كىشىنىڭ ئالتۇنىنى ئېلىپ بېرىمەن، — دېدى.

جاۋابكار:

— مەن سىزنىڭ قېشىڭىزدا تۇرسام، دەرەخ ھېچقاچان كەلمىدى. گۇۋاھلىق ھەم بەرمىدى، — دېدى.

قازى:

— راست ئېيتىسەن، دەرەخ كەلمىدى. ئەمما سەن بۇ ئالتۇننى شۇ دەرەخ تۈۋىدە ئالمىغان بولساڭ، مەن سەندىن «ئۇ كىشى دەرەخ تۈۋىگە يەتكەنمىدۇ؟» دەپ سورىغاندا سەن: ئارىلىقى يىراق، تېخى يېتىپ بارمىغاندۇ، دېمىگەن بولاردىڭ. ئەگەر ئالتۇننى ئالمىغان بولساڭ، «ئۇ كىشى نەگە ۋە قايسى دەرەخ تۈۋىگە بارىدۇ» دەپ سورىغان بولاتتىڭ. ئۇ ھالدا، ئەلۋەتتە سەن ئۇتقان بولاتتىڭ! دەپ جاۋابكاردىن ئالتۇننى تاپتۇرۇپ ئېلىپ، ئىگىسىگە بەردى.

— بەس، ھەممە ئىشنى كىتاب بويىچە بىر تەرەپ قىلىمەن، دېمىگىن. ئۆزۈڭنىڭ پەم - پاراستى ھەم ئەنە شۇنداق تۇرلۇك تەدبىر ئارقىلىق ھەقىقەتكە يېتىشىنىڭ چارىسىنى ئىزلە. ئەمما قازىخانىدا چىرايىڭنى سۇرلۇك تۇتۇپ، كۆلمەي ئولتۇر. ھۆرمەت تاپاي دېسەڭ، ئېغىر بېسىق بول. كەمرەك سۆزلىگىن. ئەمما دەۋالاشقۇچىلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاش ۋە سوراش جەريانىدا، ئەلۋەتتە، زېرىكمە ۋە تېرىكمە. سەۋرچان بول. ناۋادا بىرەر مۇرەككەپ ياكى مۇشكۇل دەۋا ئىشلىرىغا دۇچ كەلسەڭ، ئۆز رايىڭ بويىچە بىر تەرەپ قىلىشتىن ساقلان. ئىمكان بار مۇپتىلار بىلەن كېڭىشىپ، ئۇز قاراشلىرىڭنى چۈشەندۈر. ھەمىشە راست سۆزلەشنى ئۆزۈڭگە ئادەت قىل. بۇ ھەقتە بىر مۇنچە مەسىلە سۆزلىدىم. تەجرىبىلىرىڭنى كۆڭلۈڭدە بىل. شەرىئەتكە مۇخالىپ، يەنى شەك

كەلتۈرۈپ قويىدىغان تەرەپكە ھۆكۈم قىلما. چۈنكى بۇنداق ھۆ-
كۈم راۋا ئەمەستۇر.
قازى بولغان كىشى زاھىتلىق يولىنى تۇتقان، يەنى
دۇنيا — پۇل - مالغا بېرىلمەيدىغان، فىقھى ئىلمىدە ماھىر
بولۇشى كېرەك. يەنە قازى بولغان كىشى ئاچ قورساق، ئۇسسۇز
ۋە مۇنچىدىن چىققان ۋاقىتتا، غەم - قايغۇلۇق، تەشۋىشلىك،
خاپا چاغلىرىدا بىر مەھەل ھۆكۈم ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بول-
ماسلىقى لازىم. يەنە قازىنىڭ خىزمەتكارلىرى ئەرز - داد ئېيتقۇ-
چىلارنىڭ سەرگۈزەشتىسىنى ۋە تۈرلۈك ھال - ئەھۋالىنى پۇختا
ئىگىلەپ، قازىغا ئەينەن ئىنكاس قىلىدىغان بولۇشى شەرت.
چۈنكى قازىنىڭ ۋەزىپىسى بىر - بىرلەپ تەپتىش، يەنى
سوئال - سوراق قىلىش ئەمەس، بەلكى ئىگىلىگەن ئەھۋالغا
قاراپ ھۆكۈم قىلىشتۇر. شۇڭا قازى بولغان كىشى سۆزنى قىسقا
قىلىپ، ھەربىر مەسىلىنى گۇۋاھچى ئارقىلىق دەلىللىگەي ياكى
ئەرز - داد ئېيتقۇچىلارنى دەرھال قەسەم ئىچىشكە بۇيرۇغاي!
ناۋادا دۇنياسى، يەنى پۇل - مېلى كۆپ، ھېچنېمىدىن ئەيمەنمەي-
دىغان كىشىلەر ئۈستىدىن سوئال - سوراق قىلىش توغرا كەلسە،
قازى ئۆز تەجرىبىسىگە تايىنىپ تەپتىش ۋە تەھقىق قىلغاي.
ھەرگىزمۇ سەھۋەنلىك سادىر قىلمىغاي ھەم يۈز قارىمىغاي.
ھەرقانداق ئادەمگە باراۋەر مۇئامىلىدە بولغاي! چىقارغان ھۆكۈ-
مىنى ھەرگىزمۇ بۇزمىغاي. ھۆكۈمنى پۇختا ۋە مەھكەم قىلغاي.
قازى ھۆججەت، ۋەسىقە، يارلىق، پەرمان قاتارلىقلارنى ھەرگىز
ئۆزى يازمىغاي. زۆرۈرىيەت بولۇپ قالسا، يازغاي. ئەمما ئۆز
خېتىنى ئەزىز تۇتقاي ۋە ئۆز سۆزىنى ئىناۋەتكە ئالدۇرغاي!
—[ئەي ئوغۇل] ، ھۈنەرلەرنىڭ ئوبدىنىنى ئىلىم ۋە تەقۋا-
دارلىق دەپ بىل. ناۋادا ئىلىم ھۈنەرلىرىگە ھەۋەسىڭ بولمىسا،

يەنى بۇ ساھەدە نەتىجە يارىتىشقا كۆزۈڭ يەتمىسە، ئۇ ھالدا تىجارەت يولىنى ئۆزۈڭگە لازىم تۇت ۋە ئۇنىڭدىن مەنپەئەت كۆر. ئەمما تىجارەتتە ھەرقانداق نەرسىنى ھالال يول بىلەن قولۇڭغا كەلتۈر. ھالال يول بىلەن بېيىساڭ كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە ھۆرمەت تاپىسەن. ئەمما بۇ يولدا سەھۋەنلىك سادىر قىلغۇچى بولما!

ئوتتۇز ئىككىنچى باب

تىجارەت قىلماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى، سودىگەرچىلىكنى ھۈنەر دېگىلى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ھەقىقىتىگە قارىسا، سودىگەرلەرنىڭ قائىدە ـ يوسۇن، ئادەتلىرى دائىرىسىدە يەنىلا ھۈنەر ھېسابلىنىدۇ. ئەمما دانالار ئېيتقانكى: «سودىگەرلىكنىڭ ئەسلى — يىلتىزى نادانلىقتۇر، شاخچىلىرى ئەقىل بىلەندۇر. يەنى سودىگەرلىكنىڭ يىلتىزى نادانلىقا، شاخچىلىرى ئەقىلگە تۇتاشقان، ناۋادا شۇ «نادان» لار بولمىغان بولسا ئىدى، جاھان خاراب بولغان بولاتتى.»

بۇ سۆزنىڭ مەنىسى شۇكى، سودىگەرلىك بىلەن مەشغۇل بولغان ھەربىر كىشى بىر مىسقال پۇلنى ئارتۇق تېپىش تاماسىدا مەشرىقتىن مەغرىبكىچە يۈرۈپ، تاغ، باياۋان ۋە دەريالاردا جانلىرىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ، خەتەرگە تەۋەككۇل قىلمىغان بولسا، ئوغرى، قاراقچى، شىر، يولۋاسلاردىن، يوللارنىڭ تىنچسىزلىقىدىن قورققان بولسا، مەشرىقتىكى نازۇنېمەتلەر مەغرىبكە ۋە مەغرىبتىكى نازۇنېمەتلەر مەشرىققە يەتمەسىدى. مەلۇمكى، جاھاننىڭ ئاۋاتلىقى پەقەت نازۇ نېمەت بىلەندۇر. شۇڭا بۇنداق ئىشلارنى سودىگەردىن بۆلەك كىشى قىلالمايدۇ. پەقەت سودىگەرلەرلا بۇنداق خەتەرلىك ئىشقا تەۋەككۇل قىلىدۇ. چۈنكى پايدا ئېلىش ئىستىكىدە سودىگەرنىڭ ئەقىل كۆزى ھەرقانداق خەتەرنى

www.uyghurkitap.com

كۆرمەس بولۇپ قالىدۇ، يەنى پايدا ئالدىدا ئەقىل كۆزى باغلىنىپ قالىدۇ.

سودىگەرچىلىكنىڭ يوللىرى ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ: بىرى، مۇئامىلە قىلماق، يەنى ئۆز يۇرتىدا ئالماق- ساتماق بىلەن مەشغۇل بولماق؛ يەنە بىرى، مۇساپىر بولماق، يەنى يۇرت ئاتلاپ، سودا ئىشى بىلەن شۇغۇللانماق.

مۇئامىلە قىلماق — زەردارلار، يەنى قول ئىلكىدە بار، پۇلدار، بايلارنىڭ تىجارەت يولىدۇر. بۇلارنىڭ بەزىلىرى يۇقىرى باھادا سېتىپ كۆپ پايدا ئېلىش تاماسىدا مالنى كاسات، يەنى ئەرزان ۋاقتىدا كۆپلەپ ئېلىپ بېسىپ قويىدۇ. مۇنداق قىلىش تولىمۇ خەتەرلىك، يەنى تەۋەككۇلچىلىكتۇر. ئەمما يىراقنى ئويلايدىغان — يىراقنى كۆرىدىغان كىشىلەر ئۇنداق قىلمايدۇ، يەنى ئەرزان ئېلىپ قىممەت سېتىش تاماسىدا مال ئېلىپ بېسىپ قويمايدۇ. ئەمما سودىگەرچىلىكنىڭ يولى شۇكى، تىجارەت يولىغا كىرگەن كىشى پايدا ئېلىش ئۈچۈن ھەر ئىككى ئەھۋالدا، يەنى مۇئامىلىدىمۇ، مۇساپىرچىلىقتىمۇ يۈرەكلىك، جەسۇر بولغاي؛ دىيانەت ۋە راستچىللىقنى ئۆزىگە لازىم تۇتقاي؛ ئۆزىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئۆزگىلەرنى زىيانغا ئۇچراتمىغاي؛ ئۆزىگە مەنپەئەت يەتكۈزۈش تاماسىدا باشقىلارغا مالامەت، يەنى ئاۋارىچىلىق يەتكۈزمىگەي، مۇئامىلىنى ئىمكان بار ئۆزىدىن تۆۋەن كىشىلەر بىلەن قىلغاي؛ ئەگەر ئۆزىدىن ئۇلۇغ، يەنى يۇقىرى كىشى بىلەن مۇئامىلە قىلىش زۆرۈر بولۇپ قالسا، دىيانەتلىك، مۇرۇۋۋەتلىك كىشى بىلەن مۇئامىلە قىلغاي؛ ھىيلىگەر، مەككار كىشىدىن ئېھتىيات قىلغاي؛ شۇنىڭدەك، دۇنياسى يوق كىشى بىلەنمۇ مۇئامىلە قىلمىغاي؛ دوستلار بىلەن ھەم مۇئامىلە قىلمىغاي، ئەگەر مۇئامىلە قىلىش توغرا كەلسە، سودىدىن، يەنى پايدا ئې-

لىش تاماسىدىن كۆڭۈل ئۈزگەي! تولا ھاللاردا دوستلۇق كىچىك-
كىنە پايدا ياكى ئازغىنە زىيان تۈپەيلى ۋەيران بولىدۇ.

— شۇنى بىلگىنكى، [تىجارەت ئىشىدا] كۆپ پايدا ئېلىش
تەمەسىدە نېسىي مۇئامىلە قىلما. كۆپ پايدا تەمە قىلىشتىن زىيان
كېلىپ چىقىدۇ. سودا ئىشلىرىدا ئىسراپچىلىقتىن ساقلان. چۈن-
كى زىياننىڭ ئەڭ چوڭى — ئىسراپچىلىقتۇر. تىجارەتتە پايدىغا
ئېرىشمەي تۇرۇپ، دىرىنى، يەنى ئەسلى پۇلىنى خەجلىگۈچى
بولما. سودىگەرلەر ئۈچۈن ئەڭ چوڭ زىيان دىرىنى، يەنى ئەسلى
پۇلىنى خەجلەشتۇر. مال سېتىۋالساڭ، ماتا (رەخ) لارنىڭ
ياخشىسىنى تونۇپ ئال. ھەرگىزمۇ دېگەنلىرىمنىڭ خىلاپىدا ئىش
قىلمىغىن. يەنە سودا (پايدا ئېلىش) ئۈمىدىدە ئاشلىق سېتىۋال-
ما. چۈنكى ئاشلىق ساتقۇچىلار ھەمىشە يامان ئاتلىق بولۇپ
قالىدۇ. سودىدا دىيانەتلىك بولاي دېسەڭ، ئالغان ياكى ساتقاندا
يالغان ئېيتمىغىن. مەيلى كاپىر، مەيلى مۇسۇلمان بولسۇن،
ئالدى - ساتتىدا، يەنە ئالماق - ساتماقتا يالغان ئېيتقاننى ئوخ-
شاشلا يامان كۆرىدۇ. بۇ ھەقتە مۇنۇ ئىككى بېيىتنى ئېيتاي،
نەزمە:

ئەي، كۆڭلۈم ئارا ئىشقىڭ ئوتى سالغان نۇر،
ئول نۇر ئارا مۇسا، مەنۇ كۆڭلۈمدۇر تۇر.
ئىشقىڭنى كۆڭۈل جان بېرىپ ئالمىشمەن،
ئالغۇچىغا يالغان دېمەك ئېرمەس مەشھۇر.

ئالماق - ساتماقتا نېسىي ئىش قىلما، يەنى سودىدا پۈتۈش-
مەي تۇرۇپ ماتا (رەخ) لىرىڭنى قولدىن چىقارما. مۇئامىلە،
يەنى سودىدا تولىمۇ تارتىنچاقلىق قىلما. ئۇلۇغلار: «ئۇياتچان-
لىق، تارتىنچاقلىق كۆپىنچە رىزقنى كەم قىلىدۇ» دېگەن. شۇ-

www.uyghurkitap.com

نىڭدەك بىمۇرۇۋۋەتلىكنى، يەنى ئىنساپسىزلىقنى ھەم ئۆزلۈكگە لازىم تۇتما. بۇ ھۈنەرنىڭ، يەنى سودىگەرچىلىكنىڭ پىرىنسىپلىرى: «سودىگەرچىلىكنىڭ ئەسلى تەسەررۇپ قىلماق ۋە مۇرۇۋ- ۋەت قىلماقتۇر» دېگەن.

تەسەررۇپ — جەمئىي قىلغان مالنى ساقلاشقا، يەنى پايدا يارىتىشقا؛ مۇرۇۋۋەت — سېخىيلىك يولى بىلەن ئىززەت ۋە ھۆرمەتنى ساقلاشقا ئىپتىلغان. ئاڭلىشىمچە،

ھېكايەت:

بىر سودىگەر بىر سېتىقچى بىلەن مىڭ دىنارلىق مۇئامىلە قىلغانىدى. ۋاقتىكى مۇئامىلىنى ھېساب قىلىدىغان سۇرۇك توشتى. سودىگەر بىلەن سېتىقچى ئالغان ـ بەرگىنىنى ھېسابلىشىپ ئۈچ نوقۇت ئالتۇندا كېلىشەلمىدى. سېتىقچى:

— مەندە بىر دىنارىڭ قالدى، — دېسە، سودىگەر:

— سەندە بىر دىنار، يەنە ئۈچ نوقۇت ئالتۇنۇم قالدى، — دەيتتى.

سودىگەر بىلەن سېتىقچى مۇشۇ تەرىقىدە بامدات نامىزىدىن تاكى پېشىن نامىزىغىچە دەتالاش قىلىشتى. ئاخىر سېتىقچى يۇرىكى سىقىلىپ، دە تالاشقا چىدىماي بىر دىنار، يەنە ئۈچ نوقۇت ئالتۇننى سودىگەرگە بەردى. سودىگەر ئۆيىگە ياندى.

سېتىقچىنىڭ بىر شاگىرتى بار ئىدى. ئۇ سودىگەرنىڭ ئار- قىسىدىن ئەگىشىپ بېرىپ:

— ئەي خاجە، ماڭا «شاگىرت ھەققى» (شاگىرتقا تېگىشلىك ئۈلۈش، نېسىۋە) بەرگىن، — دېدى. سودىگەر ھېلىقى بىر دىنار ئۈچ نوقۇت ئالتۇننى سېتىقچىنىڭ شاگىرتىغا بەردى. شاگىرت ئالتۇننى ئېلىپ سېتىقچىنىڭ قېشىغا كەلدى. سېتىق- چى:

— ئەي پالانى، مېنى ئۈچ نوقۇت ئالتۇن ئۈچۈن ئەتىگەندىن تا بۇ چاغقىچە كايىتقان كىشىنىڭ قېشىغا نېمە تەمە قىلىپ باردىڭ؟ — دېدى. گۆدەك (شاگىرت) سودىگەر بەرگەن ئالتۇننى ئۇستىسىغا بەردى. سېتىقچى بۇ ئىشقا ھەيران قېلىپ ئۆز ـ ئۆزىگە: «سۇبھاناللا، بۇ كىشى شۇ قاتارلىق بېخىل تۇرۇپ، مۇنچە ئالتۇننى بۇنىڭغا نېمە ئۈچۈن بەرگەندۇر؟» دەپ، سودى-گەرنىڭ ئۆيىگە باردى ۋە سودىگەردىن:

— ئەي شەيخ، سىزدىن ئاجايىپ بىر ۋەقەنى كۆردۈمكى، سىز ئەتىگەندىن تا بۇ سائەتكىچە نەچچە كىشى بىلەن مېنى ئۈچ نوقۇت ئالتۇن ئۈچۈن كايىتقانىدىڭىز، ئەمدىلىكتە بۇ ئالتۇنلار-نىڭ ھەممىسىنى مېنىڭ شاگىرتىمغا بېرىپسىز. شۇ باش ئاغرى-قىنىڭ سەۋەبى نېمە ئىدى ۋە بۇ ساخاۋەتنىڭ مەنىسى نېمىكىن؟ — دەپ سورىدى. سودىگەر ئېيتتى:

— ئەي خاجە، مەن سودىگەردۇرمەن. سودىگەرچىلىكنىڭ تەرىقىسى ئالماق ۋە ساتماقتۇر. ئەگەر سودىدا بىر دىرەم چاغلىق زىيان تارتسا، سودىگەرنىڭ يېرىم ئۆمرى بىكارغا كەتكەنگە بارا-ۋەردۇر. ئەگەر مۇرۇۋۋەت (سېخىيلىق) قىلىدىغان ۋاقىتتا مۇ-رۇۋۋەت قىلمىسا، ئۆز ئەسلىنىڭ (ماھىيىتىنىڭ) ناپاكلىقىغا گۇۋاھلىق بەرگەنلىكى بىلەن باراۋەردۇر. بەس، مەن ئۆزۈمنىڭ زىيان تارتقۇچى بولۇشنى ھەم خالىمىدىم. ئەسلىمنىڭ ناپاك بولۇشنى ھەم خالىمىدىم.

— ئەي ئوغۇل، شۇنى بىلگىنكى، سودىگەر بولساڭ شېرىك-چىلىكتىن، يەنى شېرىكلىشىپ سودا قىلىشتىن پەرھىز قىل. ناۋادا شېرىك سودا قىلىش توغرا كەلسە، تاپقان پايدىنى ئۈلىشىپ ئالىدىغان ۋاقىتتا پۇشايمانغا قالماي دېسەڭ، ئۇ ھالدا باي كىشى بىلەن شېرىك بول، ھەم كىشىنىڭ سەرمايىسىغا بىر نېمە ئالما.

شۇنىڭدەك ئۆلۈك ۋە سۇنۇق (ئاسان بۇزۇلۇپ كېتىدىغان) نەرسىگە مەبلەغ سالما ھەمدە كىچىككىنە دۇنيا ـ مەبلەغ بىلەن ئۆز بەختىمنى سىنايمەن دەپ تەۋەككۇلچىلىككە يۈز قويما. ئەگەر بىرەر كىشى: «بۇ خەتنى پالانى شەھەرگە ئالغاچ بېرىپ، پوكۇنىغا بېرىپ قويۇڭ» دېسە، خەتنى ئوقۇپ بېقىپ ئاندىن ئالغىن. چۈنكى خەتتە بىرەر كىشىگە بالا ۋە زىيان يەتكۈزىدىغان گەپ ـ سۆزلەر پۈتۈلگەن بولمىغاي.

ھەرقانداق شەھەرگە بارساڭ، يامان خەۋەر ئېلىپ بارما. قىسقىسى، ئۆلۈم خەۋىرىنى ئېلىپ بارما. خۇشخەۋەر بولسا ئېلىپ بېرىشتىن ئۆزۈڭنى قاچۇرما. شۇنىڭدەك ھەمراھسىز يولغا كىرمە. يەنى ھەمراھسىز سەپەرگە چىقما. سەپەردە كارۋاننىڭ ئوتتۇرىسىدا ماڭ. چۈشكۈن قىلساڭ، يەنى قونالغۇدا ماتالىرىڭنى كارۋان ماتالىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قوي. ئەمما كارۋان بېشىنىڭ يېنىدا ئولتۇرما. چۈنكى قاراقچى ئاۋۋال كارۋان بېشىغا قەست قىلىدۇ. ناۋادا پىيادە بولساڭ، ئاتلىقلارغا ھەمراھ بولما، ھەم تونۇمىغان كىشىدىن يول سورىما. نۇرغۇن ناپاك كىشىلەر باركى، بۇنداق ئادەملەر ساڭا ئەمەس يولنى كۆرسىتىپ قويۇپ، كەينىڭدىن بېرىپ قەست قىلىدۇ ياكى ماتالىرىڭنى بۇلاپ كېتىدۇ.

يول (سەپەر) ئۈستىدە ئۇچراشقان ئادەملەرگە ئوچۇق چىراي سالام قىلغىن. ئەمما ئۆزۈڭنى قورققان ۋە ھارغان سۈرەتتە كۆرسەتمە.

زاھىتلارغا خىيانەت قىلما. ئىلتىپات ۋە ياخشى سۆزلەرنى ئۇلاردىن ئايىما. گەرچە مەنزىلىڭ يىراق بولمىسىمۇ، ئوزۇقسىز يولغا چىقما. تومۇزدا (يازدا) قىشلىق كىيىمسىز ۋە قىشتا يازلىق ئىگىنسىز سەپەرگە ئاتلانما. كىراغا ئالغان كىشىنى رازى

قىل.
ۋاقتىكى، بىرەر يەرگە (قونالغۇغا) چۈشسەڭ، تىنچ ۋە
دىيانەتلىك سېتىقچىنى تاپقىن. ناۋادا سۆھبەت قۇرماقچى بول-
ساڭ، مۇنداق ئۈچ تائىپەنى سۆھبەتكە شېرىك قىل:
بىرى، مەرد، ھىيلە - مىكىردىن خالىي كىشى؛ يەنە بى-
رى، باي، مۇرۇۋۋەتلىك، كىشىنىڭ ھەققىگە خىيانەت قىلمايدى-
غان كىشى؛ ئۈچىنچىسى، كۆپنى كۆرگەن — يول بىلىدىغان
كىشى.
— ئەي ئوغۇل، ھەرقاچان ئىسسىق - سوغۇققا، ئاچلىق
ئۇسسۇزلۇققا چىدامىلىق بول. ئاسايىشلىق، باي - باياشات ۋاق-
تىڭدا ئىسراپ قىلما. ئىسراپچىلىقتىن ساقلان. زۆرۈرىيەت بو-
لۇپ قالسا، يول تاپالايسەن ھەم رەنج - مۇشەققەتكە قالمايسەن.
ئۆزۈڭ قىلالايدىغان ئىشنى ئىمكان بار ئۆزۈڭ قىل. كىشىگە
ھاۋالە قىلما. چۈنكى زامانە كىشىلىرىنىڭ تۇرغان - پۈتكىنى
ھىيلە - مىكىر بىلەن بېزەلگەندۇر. ئەمما سودىگەرچىلىكنىڭ
سەرمايىسى راستچىللىق ۋە دىيانەتتۇر. شۇڭا ئالماق ۋە ساتماقتا،
يەنى ئېلىم - بېرىم ئىشلىرىدا مۇلايىم ۋە راست سۆز بولغايسەن!
سودا ئىشلىرىدا پەيتنى چىڭ تۇت. ۋاقتىدا ئېلىپ، ۋاقتىدا
سات. ھەرقاچان نېسىي ئېلىپ، نېسىي ساتماقتىن ساقلان.
ئالىم ۋە مەرتىۋىلىك كىشىلەر بىلەن مۇئامىلە قىلما. سودا
تۈپەيلى ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرى سەندىن رەنجىپ قالمىغاي. ناۋادا
مۇئامىلە قىلساڭ، ئىمكان بار ئۇلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈش تەرد-
پىدە بول. يېڭىدىن باي بولغان، خەير - ساخاۋىتى يوق كىشىلەر
بىلەن ۋە قازىنىڭ خاس كىشىلىرى، كىچىك باللار ۋە كىشىنىڭ
خىزمەتكارى بىلەن ھەرگىز مۇئامىلە قىلما، ھەرقانداق كىشى
بۇلار بىلەن مۇئامىلە قىلسا، باش ئاغرىقى ۋە پۇشايماندىن خالاس

www.uyghurkitap.com

بولالمايدۇ. يەنى كۆرمىگەن ۋە تونۇشمىغان ياكى سىناپ كۆرمە-
گەن كىشى بىلەن مۇئامىلە قىلىشتىن ساقلان. بىر قېتىم سىنىد-
قىڭدىن ئۆتكەن كىشى بولسا، قايتا سىناپ يۈرمىگىن. سىنالغان
كىشى بىلەن سىنالمىغان كىشىنى ئارىلاشتۇرۇۋەتمە. يەنى ئوخ-
شاش مۇئامىلىدە بولۇشتىن ساقلان. دانالار ئېيتقانكى: «سىنال-
مىغان ئادەمدىن سىنالغان شەيتان ياخشى». كىشىنى سىنىماقچى
بولساڭ، ئۆز قۇدرىتىڭ يېتىدىغان ئىش بىلەن سىنا. بىرەر
ئىشنى قىلدۇرۇپ كۆر. ھەرگىزمۇ گەپ ـ سۆز ئارقىلىق، يەنى
سوئال ـ سوراق بىلەن سىنىغۇچى بولما. «يۈز توزقۇشى چاغلىق
نېسىيدىن، بىر قۇشقاچ چاغلىق نەق سودا ئوبدانلۇر.»

قۇرۇقلۇق سەپىرىدە ئون يېرىم ئاقچا تاپساڭ، ئون بىرنى
تاپماق تەمەسىدە دەريا سەپىرىنى ئىختىيار قىلما. چۈنكى دەريا
سەپىرىنىڭ پايدىسىدىن زىيىنى كۆپرەكتۇر. ئەگەر قۇرۇقلۇقتا
سەپەر قىلساڭ، مىلىڭ زىيانغا ئۇچرىغان تەقدىردىمۇ جېنىڭ
ئامان قالىدۇ. ئەمما دەريا سەپىرى پادىشاھلارغا ئوخشىتىلىدۇ:
پايدا بىراقلا قولغا كېلىدۇ ياكى بىراقلا قولدىن كېتىدۇ. لېكىن
قۇدرىتىڭ يار بەرگەن ئەھۋالدا ئاجايىپ ـ غارايىپلارنى كۆرۈش
ئۈچۈن ئېھتىيات بىلەن دەريا ـ دېڭىز سەپىرى قىلىشمۇ راۋادۇر.
رەسۇل ئەلەيھىسسالام: «دەريا ـ دېڭىزلارغا سەپەر قىلىڭلار،
بىرەر مەرتىۋە بولسىمۇ خۇدايتائالانىڭ قۇدرىتىنى كۆرۈڭلار»
دېگەن.

— ئەي ئوغۇل، ئالماق ـ ساتماقتا ھوشيار بول. سېتىپ
بولغان نەرسەڭ ئۈچۈن پۇشايمان قىلما. ئىمكان بار ئۆز ئىشىڭنى
ئۆزۈڭ قىل. باشقىلارنىڭ قولىغا تاشلاپ قويما. دانالار ئېيتقان-
كى: «كىشىنىڭ قولى بىلەن يۇك كۆتەرگىن، كىشىنىڭ پۇتى
بىلەن تىكەن دەسسىگىن.»

ھەرقاچان پايدا ـ زىياننى ئېنىق ھېساب ـ كىتاب قىلىپ خاتىرىلەپ ماڭ. سەۋەنلىكتىن خالىي بولالايسەن. خىزمەتكارلىرىڭدىن ھەمىشە ئىشىنىڭ، يەنى سودىنىڭ نەتىجىسى ۋە ھېسابىنى سوراۋۇشتۇرۇپ تۇر. ھەرقانداق ئىشقا ئالدىراپ ئۆزۈڭ گۇۋاھ بولما. سودا قىلىشتىن ئىلگىرى پايدا ـ زىيان ئۈستىدە كۆڭلۈڭدە سان بولسۇن. خىيانەت قىلىشتىن ئېھتىيات قىل. چۈنكى كىشىگە خىيانەت قىلساڭ، ئاقىۋەتتە ئۆزۈڭگە قايتىدۇ.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، نۇرغۇن قويى بار بىر كىشى بار ئىدى. ئۇنىڭ يىل بويى روزىنى كەم قىلمايدىغان، دىيانەتلىك بىر قويچىسى (پادىچىسى) بار ئىدى. ئۇ ھەر كۈنى قويلارنى سېغىپ سۈتىنى خوجايىنىغا ئەكېلىپ بېرەتتى. خوجايىن بولسا، پادىچى ئەكەلگەن سۈتكە باراۋەر سۇ قوشۇپ ئۇ قويچىغا ساتقۇزاتتى. قويچى بۇ ئىش تۈپەيلى خوجايىنىغا: «خىيانەتنىڭ ئاقىۋىتى ياماندۇر» دەپ نەسىھەت قىلاتتى. ئەمما خوجايىن قويچىنىڭ بۇ نەسىھەتلىرىگە قۇلاق سالمايتتى. باھار پەسلى ئىدى، بىر كېچىسى قويچى قويلارنى ئېغىلغا سولاپ، ئۆزى ئېگىز بىر يەرگە چىقىپ ياتقانىدى. يامغۇر يېغىپ، قاتتىق بوران ئارىلاش سەل كېلىپ كۆتۈلمىگەندە قويلارنى ئېقىتىپ ھەممىسىنى ھالاك قىلدى. ئەتىسى قويچى قۇرۇق قول كەلدى. خوجىسى:

— بۈگۈن نېمە ئۈچۈن سۈت ئېلىپ كەلمىدىڭ؟ — دەپ سورىدى. قويچى ئېيتتى:

— ئەي خوجە، مەن دېمىدىممۇ، سىزگە سۈتكە سۇ قوشماڭ، دېسەم نەسىھىتىمنى قوبۇل قىلمىدىڭىز. سۈتكە قوشقان شۇ سۇلار يىغىلىپ سەل بولۇپ قويلىرىڭىزنى ئېقىتىپ كەتتى.

بۇ ھېكايىنى ئېيتىشتىن مەقسىتىم شۇكى، ھەرقانداق ئەھ-

www.uyghurkitap.com

ۋالدا خىيانەت قىلما. كىمىكى بىر قېتىم خىيانەت قىلسا، كىشىلەر ئۇنىڭغا مەڭگۈ ئىشەنمەيدۇ. راستچىللىقنى ئۆزۈڭگە ئادەت قىل. چۈنكى كىشىنىڭ قەدىر - قىممىتى راستچىللىق تارازىسى بىلەندۇر. ئالماق - ساتماقتا خۇش مۇئامىلىلىك بول. بىرەر ئىش ئۈستىدە ھېچ كىشىگە ئالدىن ۋەدە قىلما. ناۋادا ۋەدە قىلساڭ، ۋەدەڭگە خىلاپلىق قىلمىغىن. خېرىدارغا راست سۆزلە. تا خۇدايتائالا بەرىكەت بەرگەي!

نەگىلا بارساڭ دوست تۇتقىن. ئەگەر ئىلگىرى بېرىپ باقمىغان يەرگە بارماقچى بولساڭ، ئۇلۇغلارنىڭ خەت - نىشانىسىنى ئېلىپ بارغىن. تا ئۆزۈڭنى تونۇتماق بىرلە مەشھۇر بولغايسەن.

— كىشىلەر بىلەن ئوبدان چىقىشىپ ئۆت. جاھىل، ئەخمەق، كۆرۈمسىز ۋە غەرەز بىلمەيدىغان، بىناماز كىشىلەر بىلەن ھەمسەپەر بولما. دانالار: «ئاۋۋال دوست تاپ، ئاندىن سەپەر قىل» دېگەن. ناۋادا بىرسى ساڭا «ياخشى ئادەم» دەپ ئىشەنچ باغلىسا، سەن ھەم ئۇنىڭ ئىشەنچىسىنى يەردە قويما. بىرەر نەرسە ئالماقچى بولساڭ، كۆرمەي تۇرۇپ ئالما، يەنى ئاۋۋال كۆرۈپ، ئاندىن ئال. بىرەر نەرسە ساتماقچى بولساڭ، نەرقىنى ئېنىق بىلىپ، ئوبدان ئويلىشىپ، ئاندىن سات. گەپ - سۆزدىن خالىي بولاي دېسەڭ، سودا - سېتىقنى شەرت بىلەن قىلما.

ئۆي تۇتۇشنىڭ يوللىرىنى ئوبدان ئۆگەن. ئۆي تۇتۇشنىڭ يوللىرىنى پىششىق بىلگەن ئادەم سودىگەرلىكتىمۇ يول تاپالايدۇ. ئۆيگە لازىملىق نەرسىنى ئەرزانچىلىق ۋاقتىدا ئال. پەيتىنى تېپىپ بىر يىللىق خىراجەت ئۈچۈن ئىككى يىل خىراجەت قىلغۇدەك نەرسە سېتىۋالساڭ، بۇ ھېچقاچان ئەيىب ھېسابلانمايدۇ. مانا بۇ ئۆي تۇتۇشنىڭ يوللىرىنى بىلگەنلىك بولىدۇ. ئەگەر تىجارەتتە زىيانغا ئۇچرىساڭ، دەرھال ئۇنىڭ تەدبىرىنى قىلغىن ياكى تىرى-

شىپ پايدىنى كۆپەيت، ناۋادا پايدا يارىتىش ئىمكانىيىتى بولمىسا، خىراجەتنى كېمەيت.

— ئەي ئوغۇل، مۇبادا سودىگەرلىك قىلىشنى خالىمىساڭ، ئىلىم ئۆگەن. شەرىئەت ئىلمىدىن قالسا، ئىلىمنىڭ ياخشىسى تېبابەتچىلىك ئىلمىدۇر. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «ئىلىم ئىككى قىسىمدۇر: بىرى، بەدەن (يەنى تېبابەت) ئىلمى؛ يەنە بىرى، دىن ئىلمى (يەنى دىنىي ئىلىم)».

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئوتتۇز ئۈچىنچى باب

تېبابەت ئىلمى تەلەپ قىلماقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر تېۋىپ بولساڭ، تېبابەت ئىلمىنىڭ قائىدىلىرىنى پىششىق بىلگەيسەن ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرىدىن تولۇق خەۋەردار بولغايسەن!

— بىلگىنكى، ئادەمنىڭ بەدىنىدە بار نەرسىلەر بەدەننىڭ بەرپا بولۇپ تۇرۇشىدىكى ئامىلدۇر. بۇلاردىن بەزىلىرى ئادەمنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئۈچۈن كېرەكلىك ئىچكى تەركىب ۋە بەزىلىرى تاشقى تەركىبتۇر. ئادەمنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئۈچۈن كېرەكلىك ئىچكى تەركىب ئۈچ قىسىمدۇر:

بىرىنچى قىسىم، بەدەننىڭ ئۆرە تۇرۇشى ۋە ھاياتلىقى، بۇنىڭ ئاساسى — قاندۇر؛

ئىككىنچى قىسىم، بەدەننىڭ ئۆرە تۇرۇشى ۋە ھاياتلىقى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئۈمىد، يەنى ئەقىل - ئىدراك؛

ئۈچىنچى قىسىم، بەدەننى بىر ھالدىن يەنە بىر ھالغا يۆتكەمەك، بۇنىڭ ئاساسى — جاندۇر.

بەدەن جان ئارقىلىق ھەرىكەتكە كېلىدۇ. ھالەتتىن ھالەتكە يۆتكىلىدۇ، ھەرىكەتلىنىدۇ.

يەنە ئادەمنىڭ مەۋجۇتلۇقى، يەنى ھاياتى ئۈچۈن تەسىر كۆرسىتىدىغان تاشقى تەركىب بولىدۇ. بەزىلىرى ۋاستىلىك ياكى ۋاستىسىز پايدا ياكى زىيان يەتكۈزىدۇ. بەدەننىڭ ئۆرە تۇرۇشى ۋە ھاياتلىقى ئەنە شۇ ئىچكى ۋە تاشقى تەركىب، يەنى ماددىلارنىڭ

بىر ـ بىرىگە مۇۋاپىقلىشىشى بىلەندۇر.

ئىچكى تەركىب ــ ماددىنىڭ جىنسى، يەنى ئاساسى؛ تاشقى تەركىب ــ سۇرەتنىڭ جىنسى، يەنى شەكلىدۇر. ئىنسان بەدىنىدىكى ئىچكى تەركىب تېبابەت ئىلمىدا «ئەناسىرى ئەربەئە» (تۆت ئېلېمېنت) دېيىلىدۇ. ئەناسىرى ئەربەئە ئوت، سۇ، شامال ۋە تۇپراقتىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ ماددىلار ئىنسانلارنىڭ يارىتىلىشىدا مەۋجۇت تەركىب بولغاچقا، ئىنسان مىجەزىگە يېقىن تۇرىدۇ.

ئادەمنىڭ مىجەزى توققۇز تۈرلۈك بولىدۇ: بىرى مۆتىدىل مىجەز، قالغان سەككىزى غەيرىي مۆتىدىل، يەنى غەيرىي نورمال مىجەزدۇر. بۇ سەككىز خىل مىجەزنىڭ تۆتى يەككە، يەنى مۇرەككەپ ئەمەس، تۆتى بەدەن ئەزالىرى ۋە خىلتىلارغا① ئوخشاش مۇرەككەپ، يەنى بىر ـ بىرىگە مۇناسىۋەتلىكتۇر. مىجەزنىڭ بۇ خىل مۇرەككەپ تۈرىنى بەزىلەر ئوخشاشلا تۆت تۈرلۈك دېسە، بەزىلەر ئىككى تۈرلۈك دەيدۇ.

مىجەزنىڭ تۆتى يەككە (مۇرەككەپ ئەمەس) ۋە تۆتى مۇرەككەپ، يەنى بىر ـ بىرىگە مۇناسىۋەتلىك دېيىشىمىزنىڭ مەنىسى شۇكى، بەدەن ئەزالىرى خىلتىلار بىلەن مۇرەككەپتۇر؛ خىلت ــ مىجەز بىلەن مۇرەككەپتۇر؛ مىجەز ــ ئەناسىر بىلەن مۇرەككەپتۇر؛ ئەناسىر ــ بەدەننىڭ يارالمىشىقا خاس ماھىيەتلىك ماددىسى بىلەن مۇرەككەپتۇر. بۇنىڭدىن سۇرەت (شەكىل) جىنسىغا تەئەللۇق بولغىنى ئۈچ قىسىمدۇر: بىرىنچى قەۋا (كۈچ)؛ ئىككىنچى، روھ (ئەرۋاھ)؛ ئۈچىنچى، ئەفئال

---

① خىلت ــ ئادەم بەدىنىدىكى ھەر خىل ئوزۇقلۇق ماددىلارنىڭ ئۆزگىرىشىدىن جىگەردە ھاسىل بولغان مۇرەككەپ سۇيۇقلۇقلارنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى. ئۇلار سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا قاتارلىقلاردىن ئىبارەت تۆت خىل بولىدۇ.

www.uyghurkitap.com

(ھەرىكەت ـ پائالىيەت) .

«قەۋا» ئۈچ قىسىم بولىدۇ: بىرىنچى، نەفسانىي (ھاياتنىڭ زاتى) ؛ ئىككىنچى، ھەيۋانىي (ئادەمنىڭ ھاياتقا تەۋە بولۇشى) ؛ ئۈچىنچى، تەبىئىي (تەبىئەتكە ئائىت، ئەسلىدىن بار) .

نەفسانىي ھەم ئۈچ قىسىم بولىدۇ: بىرىنچى، ئىدراكىي كۈچ (ئادەمنىڭ بىلىش، چۈشىنىش قابىلىيىتى) . ئىدراكىي كۈچ ھەم بەش قىسىم بولىدۇ: بىرىنچى ھوش (ئەقىل، سەزگۈ قۇۋۋىتى) ؛ ئىككىنچى، بەسەر (كۆرۈش قۇۋۋىتى) ؛ ئۈچىنچى، سەمئ (ئاڭلاش قۇۋۋىتى) ؛ تۆتىنچى، شەمم (پۇراش قۇۋۋىتى) ؛ بەشىنچى، لەمس (تېتىش ياكى تۇتۇپ ـ سىيلاپ بىلىش قۇۋۋىتى) .

ھەرىكەت قۇۋۋىتى شۇكى، ئۇنىڭ سانى ئادەم ئەزالىرىنىڭ تۈر سانى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ. ئىدراكىي قۇۋۋەت كۆڭۈلدە بولىدۇ. ئۇ ھەم ئۈچ قىسىم بولىدۇ: بىرى، خىيال قىلماق؛ يەنە بىرى، پىكىر قىلماق؛ ئۈچىنچىسى، يادىغا كەلتۈرمەك.

ھەيۋانىي ئىككى قىسىم بولىدۇ: فائىلە ۋە مۇنفەئىلە، يەنى قىلغۇچى ۋە قوبۇل قىلغۇچى.

تەبىئىي ئۈچ قىسىم بولىدۇ: مۇۋەللىدە — پەيدا قىلغۇچى؛ مۇرەببىيە — تەربىيىلىگۈچى ۋە غازىيە — نەتىجىلەنگۈچى، يەنى نەتىجىگە ئېرىشكۈچى.

ئەفئال (ھەرىكەت ـ پائالىيەت) ھەم نەفسانىي (ھاياتنىڭ زاتى) ھەم ھەيۋانىي (ئادەمنىڭ ھاياتقا تەۋە بولۇشى) ۋە تەبىئىيىنىڭ سانى باراۋەرىدە بولىدۇ. چۈنكى روھ — قۇۋۋەتنىڭ خىزمەتكارى؛ قۇۋۋەت — ھەرىكەت، يەنى پائالىيەتنىڭ چىقىش، پەيدا بولۇش ئورنى؛ پائالىيەت — قۇۋۋەتنىڭ تەسىرىدۇر.

بەس، ھەرىكەت، يەنى پائالىيەتنىڭ ھەممىسى قەۋا (كۈچ)

نىڭ سانى باراۋەرىدە بولىدۇ.

روھ (ئەرۋاھ) ئۈچ قىسىم بولىدۇ، ئۇلار: نەفسانىي، ھەيۋانىي ۋە تەبىئىيدۇر. بەدەننىڭ بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇپ مۇستەھكەم، يەنى مەزمۇت تۇرۇشى بۇلارغا تەۋەدۇر. مەسىلەن: ئادەمنىڭ سىمىز، ئورۇق، كۈچلۈك، ئاجىز بولۇشى قاتارلىقلار.

سىمىزلىك — مىزاج (مىجەز) نىڭ سوغۇقلۇقىغا؛ ئورۇقلۇق — مىزاجنىڭ ئىسسىقلىقىغا تەۋەدۇر. بەشەرە، يەنى يۈز - قىياپىتىنىڭ قىزىللىقى — قانغا تەۋەدۇر. بەشەرە، يەنى يۈز - قىياپىتىنىڭ سېرىقلىقى — سەپراغا تەۋەدۇر. نەبز (تومۇر) نىڭ ھەرىكىتى — فائىلەئى ھەيۋانى، يەنى ئادەمنىڭ ھاياتقا تەۋە بولۇشىدىكى سەۋەبىنىڭ قۇۋۋىتىگە تەۋەدۇر. نەبز (تومۇر) نىڭ شۇك تۇرۇشى قۇۋۋەتنىڭ سۇسلۇقىغا تەۋەدۇر. ساغلاملىق قۇۋۋەتنىڭ مۆتىدىللىقىغا تەۋەدۇر. تۇرق ۋە كەيپىيات ماددا ياكى شەكىلگە تەۋەدۇر.

ئومۇمەن، بەدەننى بىر ھالدىن يەنە بىر ھالغا يۆتكەيدىغان نەرسە ئەسبابى زەرۇرىي (زۆرۈرىي سەۋەب) دېيىلىدۇ. ئۇ ئالتە قىسىم بولىدۇ: بىرىنچى، ھاۋا؛ ئىككىنچى، تائام (يېمەك - ئىچمەك)؛ ئۈچىنچى، ھەرىكەت قىلماق ۋە شۇك تۇرماق؛ تۆتىنچى، ئۇخلىماق ۋە ئويغانماق؛ بەشىنچى، تەبىئەتنىڭ تۇتۇلۇشى ۋە راۋانلىقى؛ ئالتىنچى، سۆزلەش ئارزۇسىدا پەيدا بولىدىغان ھالەت.

ئارتۇقچە غەم ۋە غەزەپ، قورقۇنچ قاتارلىقلارغا ئوخشاش ھالەتلەرمۇ زۆرۈرىي سەۋەب تۈرىگە كىرىدۇ. مۇنداق دېيىشتىن سەۋەب شۇكى، ئادەم يۇقىرىدا دېيىلگەن ھەربىر ھالەتنىڭ يۈز بېرىشىدىن ھەرگىز ساقلىنالمايدۇ. يەنى بۇ ھالەتلەرنىڭ ھەربى-

www.uyghurkitap.com

ـرى ئادەم بەدىنىگە نۆۋىتىدە بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئەگەر شۇ ھالەتلەرنىڭ بەدەنگە بولغان تەسىرى مۆتىدىل، يەنى نورمال بولسا، بەدەن ساغلام ۋە سالامەت بولىدۇ؛ ناۋادا بۇ ھالەتلەر غەيرىي نورمال بولسا، يەنى نورمال، مۆتىدىل ھالەتتىن تاشقىرى بولسا، بەدەندە ئاغرىق پەيدا بولىدۇ. بۇ خىل ئاغرىقنىڭ سەۋەبى ياكى ئىسسىقلىقتىن بولىدۇ، بۇ بەش قىسىم بولىدۇ؛ ياكى سوغۇقتىن بولىدۇ، بۇ سەككىز قىسىم بولىدۇ؛ ياكى بەدەندە ئەسلىدىنلا بار بولغان ئىللەت (ئاغرىق) سەۋەبىدىن بولىدۇ.

— ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى، تىبابەت ئىلمى ئىككى قىسىم بولىدۇ: ئىلىم ۋە ئەمەلىيەت. بۇلارنىڭ شەرھى بىلەن ھەقىقىتىنى ۋە تەكتىنى بىلمەكچى بولساڭ، جالىنۇس ھەكىمنىڭ «سىتتەئەشەر» (يەنى ئون ئالتە ئۇگۇت) ناملىق كىتابىدىن ئۆگەن ۋە ھەقىقىتىگە يېتمەك ئۈچۈن تىرىش.

مىزاج ئىلمىنى «كىتابى مىزاج» (مىزاجغا قاراپ كېسەلگە دىئاگنوز قويۇش ئىلمى) دىن ئۆگەن.

قۇۋۋەت، يەنى ھايات - پائالىيەت ئىلمىنى «كىتابى نەبز» (تومۇر تۇتۇش ئارقىلىق كېسەلگە دىئاگنوز قويۇش ئىلمى) دىن ئۆگەن.

بەدەن ئەزالىرى ھەققىدىكى ئىلمىنى بۇقرات ۋە ئەفلاتۇن ھەكىملەرنىڭ كىتابلىرىدىن ئۆگەن.

كېسەلنىڭ تۈرلىرى ھەققىدىكى ئىلمىنى «سىتتەئەشەر» نىڭ ئاۋۋالقى، يەنى بىرىنچى ماقالىسىدىن ئۆگەن ھەمدە «كىتابى ئەلئىل - ئەمراز» (كېسەللىك ئىللەتلىرى ھەققىدىكى كىتاب) دىن تەلەپ قىل.

كېسەلنىڭ، يەنى كېسەل بولۇشنىڭ سەۋەبلىرى توغرىسىدىكى ئىلمىنى يەنە «سىتتە ئەشەر» نىڭ ئىككىنچى، ئۈچىنچى ۋە

تۆتىنچى ماقالىسىدىن ھەممە يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان كىتابلاردىن ئۆگەن. . .

مەلۇمكى، يۇقىرىدا نەزەرىيە ئىلمىگە ئائىت تۇرلەرنى بايان قىلدىم. گەرچە سۆز ئۇزىراپ كەتسىمۇ، ئەمدى تېبابەت ئىلمى-نىڭ ئەمەلىيىتىگە ئائىت تۇرلىرىدىن بىر ئاز بايان قىلاي:

ئىلىم ۋە ئەمەلىيەت ــ تەن بىلەن جانغا ئوخشاشتۇر. تەن - جانسىز ۋە جان - تەنسىز ھايات تۇرالمايدۇ. ئەگەر [بىرەر كېسەلنى] داۋالىماقچى بولساڭ، مەيلى قېرى، مەيلى ياش بولسۇن، ئاۋۋال يېگەن غىزاسىنى تەكشۇرۇپ كۆر. كېسەلنىڭ يېگەن غىزاسىنىڭ تەركىبىنى بىلمەي، تەكشۇرمەي تۇرۇپ مەيلى قانداق تەرىقىدە بولسۇن، داۋالاشقا كىرىشمىگىن. كېسەلنىڭ يېگەن غىزاسى ئۇستىدە ياخشى تونۇشقا ئىگە بولغاندىن كېيىن، ئاندىن كېسەلنىڭ قايسى تۇرگە تەۋە ئىكەنلىكى، كېسەلنىڭ كې-سەللىك سەۋەبى، مىزاجى، ۋاقتى (كېسەللىك ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقى ۋە قايسى مەۋسۇمدا كېسەل بولغانلىقى)، كې-سەلنىڭ كېسەل بولۇشتىن ئىلگىرى شۇغۇللانغان ئىشى، خاھى-شى، تۇرمۇش ئادىتى، كېسەل بولغان ئورۇن، ئىسسىقى ۋە كېسەللىك ئەھۋالى قاتارلىقلارنى بىر - بىرلەپ تەكشۇرۇشتىن ئۆتكۈز. كېسەلنى داۋالىغاندا يەنە تاماقنىڭ سىڭدىغان ياكى سىڭمەيدىغانلىقى، بەدەن قۇۋۋىتى ۋە مىزاجىنىڭ قايسى خىلدا ئىكەنلىكى قاتارلىقلارنى تەكشۇرۇپ، بۇلار ئۇستىدە مۇلاھىزە ئېلىپ بار.

ئىسسىقتىن بولغان كېسەلگە قارىتا قايسى تەرىقىدە داۋالاش ئېلىپ بېرىش كېرەك ۋە قانداق داۋالاش لازىم؟ بۇ ھەقتە، بىلىشىڭ كېرەككى، تېبابەت ئىلمىنىڭ قائىدە - قانۇنلىرى ۋەئە-مەلىيىتى بويىچە داۋالاش ئېلىپ بېرىش كېرەك. ناۋادا بۇلارنىڭ

ھەربىرىنى ئالاھىدە، يەنى تەپسىلىي شەرھ قىلسام سۆز ئۇزىراپ كېتىدۇ. شۇڭا مۇشۇ مەزمۇنلار شەرھلەنگەن كىتابلارنىلا تىلغا ئېلىپ ئۆتەي:

ساغلاملىقنى ساقلاش، يەنى كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا دائىر ئىلىمنى «سىتتە ئەشەر» ۋە «تەدبىر ۋُل - ئەسىبھا» (توغرا تەدبىر، توغرا داۋالاش) ناملىق كىتابتىن تەلەپ قىل؛

كېسەلگە ئىلاج قىلماقنى ھەم «سىتتە ئەشەر» ۋە «ھىيلەئى يەرا» (يارا، جاراھەتنى داۋالاش) ناملىق كىتابتىن ۋە جالىنۇسنىڭ «سىتتە ئەشەر» ناملىق كىتابىنىڭ ئاۋۋالقى ماقالىسىدىن ۋە ئالاقىدار كىتابلاردىن تەلەپ قىل؛

كېسەلنىڭ ئىچكى ئالامەت ۋە نىشانلىرىنى بىلىش توغرىسىدىكى ئىلىمنى ھەم «سىتتە ئەشەر» ۋە «ئەئزائى ئالىيە» (بەدەن ئەزالىرىغا ئائىت چۈشەنچىلەر) ناملىق كىتابتىن ئۆگەن؛

ئىسسىملارنىڭ قانداقلىقىنى ھەم «سىتتە ئەشەر» ۋە «كىتابى ھەممىيەت» (ئىسسىمغا ئائىت چۈشەنچىلەر) تىن ئوقۇپ بىل؛

ئىسسىقتىن بولغان كېسەللەرنى داۋالاشنىڭ تەدبىرلىرىنى بۇقراتنىڭ كىتابلىرىدىن تەلەپ قىل.

تېۋىپ بولغان كىشى تەجرىبىنى قانچە كۆپ قىلسا، ئەمەلىي بىلىمگە قانچىكى باي بولسا، خەلق ئارىسىدا شۇنچە مەشھۇر بولىدۇ. شۇڭا تېۋىپ كېسەللەرنى كۆپ كۆرۈشى، بولۇپمۇ باشقىلارنىڭ داۋالاش جەھەتتىكى تەجرىبىلىرىنى كۆپرەك ئۆگىنىشى لازىم.

تېۋىپ بولغان كىشى كېسەللەرنىڭ كېسەللىك ئەھۋالىنى تولۇق چۈشىنەي، توغرا دىئاگنوز قويالاي دېسە، كىتابلاردىن ئوقۇغانلىرىنى يادلىۋېلىشى، خاتىرىسىدە مەھكەم ساقلىشى، دا-

ۋالاش ئىشلىرىدىن زادىلا توختاپ قالماسلىقى، كېسەللەرنىڭ تە-
لەپ - ئارزۇلىرىنى راستچىللىق بىلەن بەجا كەلتۈرۈشى،
سۆز - ھەرىكىتى ئارقىلىق كېسەللەرنى ھەر ۋاقىت خاتىرجەم
قىلىشى، ھەمىشە ئۆزىنى پاك تۇتۇشى ۋە خۇشبۇي يۇرۇشى
كېرەك. قاچانكى، تېۋىپ بولغان كىشى كېسەل كۆرگىلى كەل-
سە، چىرايىنى ئوچۇق تۇتۇشى، كېسەلگە سىيلىق مۇئامىلىدە
بولۇپ، چىرايلىق، ياخشى سۆزلەرنى قىلىشى، شۇ ئارقىلىق
كېسەلگە قۇۋۋەت ئاتا قىلىشى لازىم. چۈنكى تېۋىپنىڭ كېسەلگە
كۆڭۈل قۇۋۋىتى بەرگەنلىكى ھارارەت ۋە روھىي كۈچ بېغىشلى-
غانلىقىدۇر.

— ئەي ئوغۇل، ئېسىڭدە بولسۇنكى، كېسەلنى كۆرگىلى
بارغىنىڭدا، ئۇ كېسەل ئۇخلاپ قالغان بولسا، ئۇنى چاقىرساڭ
جاۋاب بەرسە، يەنى ئويغانسا، ئەمما سېنى تونىمىسا ھەمدە كۆزد-
نى پات - پات ئېچىپ - يۇمسا؛ قولىنى ھەر تەرەپكە تاشلاپ
ئۆرۈلۈپ ياتسا؛ ئەگەر بىھوش بولسا، ھەر ۋاقىت قىچقىرسا،
يەنى جۆيلىسە؛ قولىنى چىشلىسە ۋە ھەر تەرەپكە تاشلىسا، كې-
سەلنىڭ كۆزىنىڭ ئېقى ئىلگىرىكىدىن ئاقراق ۋە قارىسى ئىلگىد-
رىكىدىن ھەم قارىراق بولۇپ، لېۋىنى يالىسا؛ كېسەل گاھى -
گاھى يۆتەلسە، بەلغىمىنى بىر نەرسىگە ئېلىپ قۇرۇتۇپ، ئاندىن
يۇغاندا، ئۇ بەلغەمنىڭ نىشانىسى، يەنى ئىزى قالسا؛ ئەگەر
كېسەل ھەمىشە قەي قىلسا (قۇسسا) ۋە قۇسۇق ھەر خىل رەڭدە
بولسا، قۇسۇشتىن توختىمىسا؛ كېسەل قاتتىق ھەسەتتىن ياكى
قاتتىق غەم - قايغۇدىن ئاغرىغان بولسا؛ . . . بۇلارنىڭ ھەممىسى
يامان ئالامەتتۇر. [بۇنداق كېسەلنى] داۋالىمىغىن، داۋالىساڭمۇ
پايدىسى يوقتۇر. ناۋادا كېسەلنى كۆرگىلى كەلسەڭ، كېسەلدە
يۇقىرىدا ئېيتقان ئالامەتلەر بولمىسا، ئۈمىدۋار بولغىنكى، داۋا-

لىساڭ ياخشى بولۇپ كېتىدۇ.

ئەگەر كېسەلنىڭ تومۇرى ناھايىتى كۈچلۈك سىيلىپ، سوقۇش بارماقنىڭ ئاستىدىن بىلىنسە، بىلگىنكى، قان غالىبتۇر؛ تومۇر ئىنچىكە (كۈچسىز)، سوقۇشى تېز بولسا، سەپرا غالىبتۇر؛ ئەگەر تومۇر بارماق ئاستىدا ئىنچىكە ۋە سۇس بىلىنسە، ئاستا سوقسا، رۇتۇبەت غالىبتۇر، يەنى بەدەننىڭ ھۆللۈكى ئېشىپ كەتكەنلىكىدىن بېشارەتتۇر.

تومۇرنىڭ سوقۇشى بارماق ئاستىدا قوپال بىلىنسە، سەۋدانىڭ ئېشىپ كەتكەنلىكىدىن بېشارەتتۇر.

ۋاقىتكى، كېسەلنىڭ تومۇر ھالىتىدىن بىلگەن بولساڭ، ئارقىدىنلا سۈيدۈكنى تەكشۈر. ئەگەر سۈيدۈكنىڭ رەڭگى ئاق، سۇغا ئوخشاش بولسا، بۇ غەم - قايغۇدىن كېسەل بولغانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر؛ ئەگەر ئاق بولۇپ روشەن (سۈزۈك) كۆرۈنسە، بۇ بەدەندىكى خىلىت (مادda) لارنىڭ خاملىقى، يەنى پىشىپ يېتىلمىگەنلىكىنىڭ ئالامىتىدۇر؛ ئەگەر كۆكۈچ سېرىققا مايىل بولسا ۋە سۈيدۈكنىڭ ئىچىدە ئۇششاق قارامتۇل نەرسە بولسا، ئاشقازان ئاغرىقىنىڭ ئالامىتىدۇر؛ ئەگەر سۈيدۈك ياغ رەڭگىدە بولۇپ، ئاستىدا سىزىقچە كۆرۈنسە، كېسەلنىڭ ۋاقتى يېقىنلاشقانلىقىنىڭ، يەنى كېسەلنىڭ پىشىپ قالغانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر.

ئەگەر سۈيدۈكنىڭ ئۈستى سېرىق، ئاستى قارامتۇل كۆرۈنسە، كېسەل ئۆپكە ۋە تالدىن بولغانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر.

ئەگەر سۈيدۈكنىڭ ئۈستى قارامتۇل كۆرۈنسە، دورا قىلما.

ئەگەر سۈيدۈكنىڭ ئاستى يېشىل ياكى سېرىق بولسا، كېسەل پات ساقىيىدۇ.

ئەگەر كېسەل كىشى جۆيلىسە ياكى سۈيدۈكى قىزىل ۋە قارامتۇل بولسا ياكى قان ئارىلاش بولۇپ، سۈيدۈكنىڭ كۆپۈكى

ئۈستىدە بولسا، ئۇنداق كېسەلدىن ھەزەر قىلغىن. ئەگەر سۈيدۈكنىڭ رەڭگى قارا بولۇپ، ئۈستىدە قانغا ئوخشاش نەرسە كۆرۈنسە، ئۇنداق كېسەلنىڭ قېشىغا بارغۇچى بولما. ئەگەر سۈيدۈكنىڭ رەڭگى قارا بولۇپ، ئۇنىڭدا كېپەككە ئوخشاش نەرسە كۆرۈنسە ياكى ئۈستىدە قانغا ئوخشاش نەرسە بولسا، ئۇنداق كېسەل بىلەن خوشلاشقىنىڭ تۈزۈك. ئەگەر سۈيدۈك سېرىق بولسا ۋە ئۇنىڭدا ئاپتاپ (قۇياش) زەررىسىدەك نەرسە بولسا ياكى يېشىل دانچىلار بولسا، كېسەل قاندىن بولغانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر. بۇنداق كېسەل قان ئالدۇرسا، پاتلا ساقىيىپ كېتىدۇ.

ئەگەر سۈيدۈك سېرىق بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئاق سىزىقلار كۆرۈنسە، بۇنداق كېسەل ئۇزاققا سوزۇلىدۇ.

ئەگەر سۈيدۈك سېرىق بولسا، كېسەل تالدىن بولغانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر. ئەگەر يېشىل بولسا، رەڭگىدە يەنە ئاز - تولا قارا داغ (تۇس) بولسا، بۇنداق كېسەل ئىسسىمىدىن پەيدا بولغانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر. ئەگەر سۈيدۈك ئېقىش بولۇپ، ئۇنىڭدا سىرىكە قۇرتىدەك نەرسىلەر كۆرۈنسە، بۇ يەللىك بوۋاسىر[1]نىڭ ئالامىتىدۇر.

ۋاقتىكى، سۈيدۈك ۋە تومۇرنىڭ ئالامەتلىرىنى بىلگەن بولساڭ، ئەمدى كېسەلنىڭ تۈرلىرىنى بىلىش زۆرۈردۇر. چۈنكى كېسەلنىڭ تۈرى كۆپ. ئەگەر كېسەلنىڭ تۈرلىرىنى پەرقلەندۈرەلىسەڭ، ئاۋۋال غىزا، يەنى يېمەكلىك بىلەن داۋالاشنى قوللان. دورا بېرىشكە — دورا بىلەن داۋالاشقا ئالدىراپ كەتمە. كۆپرەك كۆزەت. سۈرگە بىلەن داۋالاشنىمۇ چەتكە قاقما. ناۋادا كېسەل ئېغىر بولسا، ئايرىم داۋالا. داۋالاشنى ھەرگىز توختىت-

---

① مەقئەت بىلەن تۈز ئۈچەيىنىڭ ئاخىرقى ئۇچلىرىدىكى كۆك تومۇردا قان ئۇيۇپ قېلىش نەتىجىسىدە كېلىپ چىقىدىغان بىر خىل كېسەللىك.

تىپ قويما. داۋالاشتىن ۋاز كەچمە. كېسەلگە يوق قىلما. ئىمكان بار كېسەلنىڭ قەۋزىيەت بولۇپ قېلىشىدىن پەرھىز قىل، يەنى قەۋزىيەت بولۇپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئال. كېسەلگە قوبۇل قىلالمايدىغان نەرسىلەرنى بۇيرۇما. ناۋادا زىيان قىلىدىغان نەرسىنى يېگەن بولسا، زىيىنىنى يوق قىلىدىغان دورىنى ئىشلەت.

تېۋىپنىڭ ئەڭ ياخشى ھۈنىرى، يەنى ماھارىتى — دورا تونىماق ۋە كېسەلنىڭ تۈرلىرىنى — خاراكتېرىنى پەرقلەندۈرۈشتۇر.

تېبابەت ئىلمىنى دوست تۇتقانلىقىم ئۈچۈن بۇ بابتا كۆپرەك سۆزلىدىم. چۈنكى تېبابەت ئىلمى ئۇلۇغ ئىلىمدۇر. مېنىڭ بۇ بابتا كۆپرەك سۆزلىشىمدىكى سەۋەب شۇكى، ھەر كىشى بىر نېمىنى دوست تۇتسا، شۇ نەرسە توغرىسىدا كۆپرەك سۆزلەيدۇ. ئەگەر بۇ ئىلىمنى ئۆگىنىش نېسىپ بولمىسا، «ئىلمى نۇجۇم» (ئاسترونومىيە ئىلمى) ئۆگىنىشكە تىرىش. «ئىلمى نۇجۇم» ھەم ناھايىتى ئۇلۇغ ئىلىمدۇر. سەۋەب شۇكى، «ئىلمى نۇجۇم» پەيغەمبەر مۇرسەلنىڭ مۆجىزىلىرىدىندۇر.

ئوتتۇز تۆتىنچى باب

«ئىلمى نۇجۇم» بىلمەكنىڭ بايانى[1]

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر مۇنەججىم (ئاسترونوم) بولاي دېسەڭ، پۈتۈن ۋۇجۇدۇڭ بىلەن تىرىش ياكى «ئىلمى رىيازىي» (ماتېماتىكا ئىلمى) بىلەن كۆپرەك شۇغۇللان. چۈنكى «ئىلمى ئەھكام»، يەنى ئاسترونومىيىدە ئۆگىنىشكە تېگىشلىك بىلىم ناھايىتىمۇ كۆپتۇر. ئۇنى خاتاسىز، تولۇق شەرھىي قىلىش تولىمۇ مۇشكۇلدۇر. شۇڭا ھازىرغا قەدەر ھېچ كىشى ئۇنىڭ ھەقىقىتىنى خاتاسىز ۋە تولۇق شەرھلەپ بېرەلىگەن ئەمەس. ئەمما ھەممە جەھەتتىن «ئىلمى نۇجۇم» نىڭ، يەنى مۇنەججىملىك ئىلمىنىڭ نەتىجىسى كالېندارچىلىقنىڭ قائىدىلىرىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. كالېندارچىلىقنىڭ پايدىسى، يەنى «تەقۋىم» (كالېندارچىلىق) دىن كۆرۈلىدىغان مەنپەئەتنىڭ ئاساسى «ئەھكام» — ئاسترونومىيىدە يۇلتۇزلارنىڭ سەير قىلىشى ۋە ھالىتىنى تەتقىق قىلىشقا ئائىت قائىدىلەردۇر. بەس، بۇلارنىڭ ھەممىسى «ئەھكام»، يەنى يۇلتۇزلارنىڭ سەير قىلىشى ۋە ھالىتىنى تەتقىق قىلىشقا ئائىت قائىدىلەردىن تاشقىرى بولماس! شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئىلىمنىڭ ماھىيىتىنى بىلىشكە تىرىش. توغرا ھۆكۈم قىلىشقا ماھىر بول. سەييارىلەرنىڭ ئورنى ھەم ئۇلارنىڭ كۆتۈرۈلۈش ھەرىكەت دەرىجىسىنى كۆرسەتكۈچى يىللىق جەدۋەل (كالېندار)

[1] تېكىست ئىچىدە «ئىلمى نۇجۇم ۋە ئىلمى ھەندىسەنىڭ بايانىدا» دېيىلگەن. مۇندەرىجە ئاساس قىلىندى.

توغرا بولسا، چىقارغان ھۆكۈمىڭ شۇ چاغدا توغرا چىقىدۇ. سەييارىلەرنىڭ ھەرىكىتىگە، تەلەي ـ ئامەتكە قارايلا ھۆكۈم قىلىشتىن ساقلان. كۆپرەك تەپتىش ۋە تەھقىقلاش (ماھىيىتىنى ئېنىقلاش) ئارقىلىق توغرا ھېسابلاشنى قولغا كەلتۈر ۋە ئىشەنچىڭنى تۇرغۇز. قاچانىكى، ھېسابىڭ توغرا بولسا، ئاندىن ھۆكۈم قىل. شۇنداق قىلساڭ، ھۆكۈمىڭ توغرا چىقىدۇ.

يۇلتۇزلارنىڭ كۆتۈرۈلۈشى ھەرىكەت دەرىجىسىگە باغلىق. ئاي بۇرجى[①] ئايغا باغلىق، يەنى ھەربىر ئاي بىر بۇرجغا تەۋەدۇر (مەسىلەن: بۇرجى ھەمەل[②]، بۇرجى سەۋر[③] ... دېگەندەك). يۇلتۇزلارنىڭ ھەربىر بۇرجدا قانداق بولىدىغانلىقى، شۇ يۇلتۇز بۇرجلىرىنىڭ مىزاجىغا باغلىق. يۇلتۇزلارنىڭ بۇرجلىرىدىن قارىغاندا، ھەربىر بۇرجدا بىردىن يۇلتۇز بولىدۇ. بۇ يۇلتۇزلار تۇراقلىق بولۇپ، تۇرغۇن يۇلتۇز ھېسابلىنىدۇ. ئۇ بەخت ـ تەلەي دەرىجىسى، ئاجىزلىق دەرىجىسى ۋە قارا كۆڭۈللۈك دەرىجىسى قاتارلىقلارنى بىلدۈرىدىغان يۇلتۇزلار بولۇپ، قۇياش چەمبىرىكىدە بولىدۇ. بىلگىنكى، بۇ يۇلتۇزلارنىڭ كۆتۈرۈلۈش ۋە چۈشۈش ھەرىكەتلىرىدىن بىردەممۇ غاپىل بولما. ۋاقىت ـ پەيت، قۇياشنىڭ يىللىق دائىرىسىدىكى ئون ئىككى ئۇقتىنىڭ ھەربىرى، تۇرغۇن يۇلتۇز ۋە ئۇلارنىڭ مەنزىلى، باغلىنىش مەركىزى، چېگىرىسى، ئورنى، يەر يۈزى بىلەن بولغان ئەڭ يىراق نۇقتىسى ۋە ئەڭ يېقىن نۇقتىسى، بۇرج ئارىلىقى قاتارلىقلارنى بىلىپ، ئاندىن ئاينىڭ دەرىجىلىرىگە باق، يەنى ئاينىڭ ئەھۋالىغا

---

① بۇرج — قەدىمكى ئاسترونومىيىدە: قۇياشنىڭ يىللىق دائىرىسىدىكى ئون ئىككى نۇقتىنىڭ ھەر بىرى.

② قەدىمكى ئاسترونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئون ئىككى بۇرجنىڭ (قۇياشنىڭ يىللىق دائىرىسىدىكى ئون ئىككى نۇقتىنىڭ) بىرىنچىسى؛ قۇياش يىلى ھېسابىدا بىرىنچى ئاي نامى.

③ قەدىمكى ئاسترونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئىككىنچىسى؛ قۇياش يىلى ھېسابىدا ئىككىنچى ئاي نامى.

دىققەت قىل. تەلەي ـ ئامەت ۋە ياكى بەتتەلەي (نەس ۋە ياكى
بەخت) يۇلتۇزلىرىنىڭ قايسى بۇرجتا ئۇدۇللاشقانلىقىنى ياكى
قايسىسىغا ھاۋالە بولغانلىقىنى؛ ئاينىڭ يىللىق ھەرىكەت جەريانى-
دىكى ئەڭ تۇتۇلغان ۋاقتى (ئاي نۇرىنىڭ ئاجىزلاشقان ۋاقتى)،
ئاينىڭ باشقا سەييارىلەر بىلەن بىر ئوربىتىغا كىرمىگەن ۋاقتى
ۋە كىرگەن ۋاقتى؛ ئاينىڭ قۇياش بىلەن ئۇدۇللاشقان ۋاقتى
قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى دىققەت بىلەن كۆزىتىپ، ئاندىن كې-
يىن ھۆكۈمدىن سۆز ئاچقايسەن. تەلەي ـ ئىقبال توغرىسىدا
ئىشەنچلىك كالېندارغا ئاساسلىنىپ ھۆكۈم چىقارساڭ، ھۆكۈ-
مىڭ توغرا چىقىدۇ. ھەر ئىشتا ئېھتىيات قىلساڭ، سەۋەنلىكتىن
ساقلىنالايسەن. ۋاقتىكى، بۇلارنىڭ ھەممىسىگە ئېھتىيات بىلەن
مۇئامىلە قىلساڭ، مېنىڭ دېگىنىمدەك بولىدۇ. مېنىڭ تەۋەللۇت
بولغانلىقىم (تۇغۇلۇشۇم) ھەققىدىكى سۆزنى ئۇستازىم رەھمە-
تۇللاھ ئەلەيھىدىن ئاڭلىغانىدىم. ئۇستازىمنىڭ دېيىشىچە، ئا-
دەمنىڭ يارىلىشى ئۇنىڭ ئاندىن تۇغۇلغان كۈنى بولماستىن،
بەلكى ئەر كىشىنىڭ ئىسپېرمىسى ئايال كىشىنىڭ بالياتقۇسىدا
قارار تاپقان ۋاقتىدۇر. تەقدىر — بەخت ـ تەلەي دېگىنىمىز
شۇ بولۇپ، ئادەم تۇغۇلغاندىن كېيىن كەلگۈسىدە بولىدىغان
ياخشىلىق ۋە يامانلىق شۇ پەيتتە، يەنى ئادەم تۆرىلىش بىلەن تەڭ
پۈتۈلۈپ كەتكەن بولىدۇ. شۇڭا ئاندىن تۇغۇلغان شۇ سائەت
بالىنىڭ تەقدىرى باشلانغان كۈن ھېسابلىنىدۇ. دېمەك، ئاتىنىڭ
ئىسپېرمىسى ئانىنىڭ بالياتقۇسىدا قارار تاپقان شۇ سائەت دەل
تۆرەلمىنىڭ تەقدىرى پېشانىسىگە پۈتۈلگەن ۋاقىتتۇر. بۇ ھەقتە
رەسۇل ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «تەلەيلىك كىشى ئانىسى-
نىڭ قورسىقىدىلا تەلەيلىك تۆرىلىدۇ، تەلەيسىز كىشى ئانىسى-
نىڭ قورسىقىدىلا تەلەيسىز تۆرىلىدۇ». ئەمما، ئاتىنىڭ پۇشتى-

www.uyghurkitap.com

دىن ساڭا ئۆتكەن تەقدىر ـ تەلەي ھەققىدە كۆپ سۆزلەش ھاجەتسىز. چۈنكى تەقدىرىڭنىڭ قايسى تەرىقىدە ئۆزگىرىشىنىڭ ئۆزىدىمۇ تەقدىر ـ قىسمەتتە پۈتۈلگەن. بۇ ھەم ئۇستازلارنىڭ بىزگە قالدۇرغان تەلىمىدۇر. بۇنى ئېسىڭدە مەھكەم ساقلا. ھەرقانداق ئىشقا قارىتا ھۆكۈم قىلىش توغرا كەلسە، ئاۋۋال مېنىڭ ئېيتقانلىرىمنى ئوبدان مۇلاھىزە قىلىپ كۆرۈپ، ھۆكۈم قىلغىن. ئەگەر بىرسى سەندىن مەسىلە، يەنى ئۆز يۇلتۇزىنى (تەقدىرىنى) سورىسا، شۇ ۋاقىتتىكى يۇلتۇزنىڭ كۆتۈرۈلۈش ھەرىكىتىنى كۆزەت. ئاندىن ئايغا ۋە ئۇلارنىڭ ئورنىغا، يىراق ـ يېقىنلىقىغا قاراپ جاۋاب بەر. كىمنىڭ غالىب بولىدىغانلىقى ۋە كىمنىڭ مەغلۇپ بولىدىغانلىقىنى بىلمەكچى بولساڭ، يۇلتۇزغا، بولۇپمۇ، ئاي ئايلىنىپ ئۆتكەن يۇلتۇزغا ۋە ئۇنىڭ كۆتۈرۈلۈش ھەرىكىتىگە، يەنى تەلەي يۇلتۇزىغا قاراپ ھۆكۈم قىل.

ئەھكام (يۇلتۇزلار ھەرىكىتى ۋە ھالىتى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش) نىڭ شەرتلىرىدىن بەزىلىرىنى بايان قىلدىم. ئەگەر مۇھەندىس (گېئومېترىك) بولاي دېسەڭ، ھېسابنى ئوبدان ئۆگەن. ھېساب ئۆگىنىشنى بىردەممۇ توختىتىپ قويما. چۈنكى ھېساب ئىلمى ناھايىتى تەس ئىلىمدۇر. ئەگەر زېمىننى (يەرنى) ھېسابلىماقچى بولساڭ، ئۇنىڭ ھەربىر بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغىچە تونۇغىن. ئوخشىمىغان شەكىللەرنى ھەرگىز نەزىرىڭدىن ساقىت قىلما. «بۇ تەرىپىنى ئوبدان ھېساب قىلىپ، قالغىنىنى قىياس قىلساممۇ بولىدۇ» دېمە. تىرىش تاكى ھەربىر بۇلۇڭلىرىدىن تارتىپ ئوبدان تونۇمىغىچە بوشاشما. مېنىڭ ئۇستازىم ھەمىشە ماڭا: «ھېساب ئىلمىدا بۇلۇڭلارغا سەل قارىما، زېمىنىنىڭ (يەرنىڭ) بۇلۇڭلىرى كۆپىنچە ياي شەكىللىك بولىدۇ، بەزىلىرى ئۆزگىچە شەكىلگە ئىگە ھەم بىر ـ بىرىدىن خېلىلا پەرقلىنىدۇ؛

ھەتتا سەن ھېساب قىلماقچى بولغان يەر تەكشى بولسىمۇ، مۆلچەر بويىچە ھېسابلاشتىن ساقلان؛ بەلكى ھەممىسىنى ئۇچبۇلۇڭ شەكلىگە ۋە ياكى تۆت بۇرجەك (كۋادرات) شەكلىگە كەلتۈرۈپ، ئاندىن بىر - بىرلەپ ھېسابلا، شۇ چاغدا ھېسابىڭ توغرا چىقى- دۇ» دەيتتى.

ئەگەر بۇ بابتا بۇنىڭدىن ئارتۇق سۆزلىسەم گەپ ئۇزىراپ كېتىدۇ. شۇڭا بۇ ھەقتە، يەنى ئىلمى ھەندىسە (گېئومېتىرىيە ئىلمى) توغرىسىدا كۆپ توختالماسلىقنى مۇۋاپىق كۆردۈم. بۇ باب تۈگىدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئوتتۇز بەشىنچى باب

شائىرلىقنىڭ بايانى①

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر شائىر بولساڭ، ئىمكان بار ئىستېمالدىن قالغان (چۈشىنىكسىز) سۆزلەرنى ئىشلەتمەسلىككە تىرىش ھەم ئۇنداق سۆزلەردىن پەرھىز قىل. چۈنكى ئۇ سۆزلەرنى، يەنى ئىستېمالدىن قالغان سۆزلەرنى ئۆزۈڭ بىلگەن بىلەن ئۆزگىلەر بىلمىسە، شەرھلەش ـ چۈشەندۈرۈش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلىدۇ. شۇڭا شائىر بولغان كىشى خەلق چۈشەنمەيدىغان سۆزلەرنى ئىشلەتمەسلىكى كېرەك.

ۋەزىنگە چۈشمەيدىغان، قاپىيىسىز شېئىر يېزىشتىن ساقلان. تەرتىپسىز ۋە سۈپەتسىز شېئىرلارنى ئېيتما. تولىمۇ ئاددىي، مەنىلىرى ئۇدۇل، سەنئەتسىز يېزىلغان شېئىرلارنىمۇ ھېچ كىشى ياقتۇرمايدۇ. خۇددى ئالدىنقىلار ئېيتقاندەك، شېئىر قانچىكى سەنئەتلىك، مۇبالىغە ئارىلاش بولسا، شۇنچە ئوبداندۇر. مۇرەككەپ بولسىمۇ ۋەزىن، قاپىيىسى جايىدا بولسا، بۇنداق شېئىر كىشىلەرنىڭ تەبىئىتىگە ناخۇش كەلمەس! نازۇك سەنئەت شائىرلار بۇ ھەقتە بايان قىلىپ ئۆتكەن ھەم شېئىر ۋە شائىرلىق، خۇسۇسەن، شېئىرلارنىڭ تۈرلىرى ھەققىدە كۆپلىگەن تەرتىپ ـ تەرىپلەر بېرىشكەن. شېئىردا قاپىيە تولىمۇ مۇھىم. شۇڭا يازغان شېئىرلىرىڭ بىر تۈردە بولسا، باشتىن ئاياغ بىر قاپىيىدە بولغاي. باش ـ ئاخىرى مۇۋاپىق كەلگەي. بۇ شېئىرد-

① مۇندەرىجىدە: «شېئىر ئېيتماق ۋە شائىرلىق قائىدىلىرىنىڭ بايانى» دېيىلگەن.

يەتتە «مۇتابىق» (ماسلىق) دېيىلىدۇ. بىر بېيىتنىڭ ئىككى مىسراسى بىر - بىرىگە زىت بولسا، بۇ «مۇتەزاددە» (زىت، زىت مەنىلىك) دېيىلىدۇ. ئىككى كەلىمىنىڭ شەكلى ئوخشاش - بىر شەكىلدە بولۇپ، سۆزلەر پەقەت چېكىت بىلەنلا پەرقلەندۈرۈلسە، بۇ «مۇتەشاكىل» (شەكىلداشلىق) دېيىلىدۇ. ئايەت، ھەدىسلەرنى ۋە ماشايىخ (مەشھۇر دىنىي ئالىم) نىڭ سۆزلىرىنى ئۆز سۆزى قىلىپ ئىشلەتكەن بولسا، بۇ «نەقىل» دېيىلىدۇ.

بۇ كەمىنە مىسال قىلىپ ئېيتىدۇكى، نەزم:

دەرد ئېلىگە رەشىدى بولۇپ ھەمزەبان،
يىغلا نەۋايى كەبى تارتىپ فىغان.
قايىم ئولۇپ «بۇ ئىسرە مافىيۇل - قۇبۇر[1]»،
زاھىر ئولۇپ «ھۇسسىلە مافىيۇس - سۇدۇر».

ناسىر ئەلىدىن مىسال، نەزم:

بېتەرزى مۇۋۇلەۋى ئاھەنگ پەرداز،
ھەدىسى دېگەرگۇن پەردېيى راز.
(مەۋلەۋىي مۇقامىدا نەغمە ياڭراتقىن،
سۆزۈڭنى يېڭىلاپ تىلسىمنى ئاچقىن.)

نەۋايىدىن مىسال. نەزم:

---

① «قۇرئان كەرىم» مىللەتلەر نەشرىياتى. 100 - سۈرە ئادىيات. 9 -، 10 - ئايەت (قەبرىلەردىكى ئۆلۈكلەر، سىرتقا، چىقىرىلغان، دىللاردىكى سىرلار ئاشكارا قىلىنغان چاغدا، ...). ئاپتور بۇ يەردە مەزكۇر ئايەتنى «نەقىل» ئۈچۈن كۆرسەتكەن. قايىم ئولماق — تىك تۇرماق. زاھىر ئولماق — ئاشكارا بولماق.

نە ئىشق ئىدىكى ئەدەم ئەيلەدى ۋۇجۇدۇمنى،
كى ئۇردى سائىقە[1] گەردۇنغە چەكتى دۇدۇمنى.

ئىككى مىسرا بىر غەزەلنىڭ ھۆكمىدە بولسا، ئۇ «مۇزەۋ-ۋەج» (پار كەلگەن، ياپسا) دېيىلىدۇ.
مەشھۇرى ناسىر ئەلىنىڭ تەرىپىدە ئېيتىدۇكى، شېئىر:

گاھى دارەد ھەست دەر خۇبى كى تاق ئۇفتادە ئەست،
ھەمچۇ خۇرشىدې فۇرۇزان بەرقى ئەنۋەر خۇد ئەست.
(گاھىدا شۇنداقمۇ بولىدۇكى، خۇددى نۇرنى ئۆزى تارقات-قان پارلاق قۇياشتەك، ياخشىلىق بابىدا يېگانە يارالغان.)
ۋەزنىگە سىلىنغان شېئىر، يەنى نەچچە غەزەل بىر ۋەزنىدە كەلسە، ئۇ «تەتەببۇئ» (نەزىرە، ئوخشىتىش) دېيىلىدۇ. پۈتۈن بىر غەزەل بىر مەزمۇندا كەلسە، ئۇ «مۇسەلسەل» (يۈرۈشلەش-كەن، راۋان) دېيىلىدۇ.
نەۋايى قۇددىسە سىررۇھۇ (سىرلىرى مۇقەددەس، ئىزگۈ بولسۇن) ئېيتىدۇكى، نەزم:

ۋەھ نە خۇشتۇر شەھسۇۋارىم كەلسە مەيدان سارىدىن،
كىرفىكىم بىرلە سۇپۇرسەم گەردىنى رۇخسارىدىن.
ئىلكىم يەتمىش فەلەك تاقىغە قويسام تاق ئۆزە،
دۇدى ئاھىمدەك قارا پەرنى ئالىپ دەستارىدىن.
يەشىبان زەررىن كەمەر نازۇك بەلنى قىلسام خەلاس،
تارتىبان گۈلگۈن قەبا سەرۋى سەھىي رەفتارىدىن.

---

[1] چاقماق، يىشىن.

ھەر ئاياغىدىن ئۆتۈك تارتىپ ئارىتسام يۈز بىلە،
تەر كۆلاھىن ئۇل ھىنا يافغان كەفى گۈلنارىدىن.
ئەي نەۋايى، دەھرى فانىي تۈشمۈدۈر يا خۇد خەيال،
دەۋلەتى باقىي تىلەر بولساڭ كى كەچكىل بارىدىن.

بېيىت توققۇزدىن زىيادە بولسا، ئۇ «قەسىدە» دېيىلىدۇ، بىر قاپىيىدە كېلىدۇ. مىسراسى تۆت بولۇپ، جۈپ قاپىيىلىك، يەنى ئىككى مىسراسى قاپىيىداش تۈزۈلىدۇ.

ھەربىر مىسراسىنى ئاخىرىدىن بېشىغا (ئوڭدىن سولغا ياكى سولدىن ئوڭغا) ئوقۇسا ھەم نەزمە بولۇپ تۈزۈلسە، ئۇ «مەقلۇب» دېيىلىدۇ.

ئەمما، سۆزۈم ھەممىگە ئوبدان كۆرۈنگەي، يەنى چىرايلىق ئاڭلانغاي دېسەڭ، ئىستىئارە (ئوخشىتىش يولى ئارقىلىق كۆچمە مەنىدە ئىشلىتىلگەن سۆز ياكى ئىبارە) بىلەن سۆزلە. سۆزۈڭ ئىمكان بار مەۋجۇت نەرسىلەر ئۈستىدە بولسۇن. ئەلۋەتتە، ئىستىئارەنى مەدھىيە شېئىرلىرىدا كۆپرەك ئىشلەتكىن. غەزەل مەيلى تاق قاپىيە بىلەن، مەيلى مەشھۇر قاپىيىلەر بىلەن تۈزۈلگەن ياكى گۈزەل، يېقىملىق سۆزلەر بىلەن بېزەلگەن بولسۇن، ئىمكان بار مۈشكۈل (چۈشىنىش قىيىن بولغان) ئەرەبى سۆزلەرنى ئىشلىتىشتىن ساقلان. خاسۇ ئامغا (ھەممىگە) خۇش كۆرۈنسۇن دېسەڭ، ئاشىقلارنىڭ ھال - ئەھۋالىغا مۇۋاپىق ئاشىقانە ۋە گۈزەل، يېقىملىق سۆزلەرنى لازىم تۇت. تاكى سېنىڭ شېئىرىڭ خەلق ئىچىدە مەشھۇر بولغاي. ئىمكان بار ئېغىر ۋەزىنلەر بىلەن شېئىر ئېيتما. ئەگەر بىرەرسى خالىسا، بۇ باشقا گەپ. شائىرلىق ئىلمىنى، شائىرلىقنى، يەنى شېئىر بىلەن (شېئىرىي تىل بىلەن) سۆزلەشمەكنى ياخشى ئۆگەن. ۋاقتى كېلىپ شائىرلار

www.uyghurkitap.com

ئارا مۇشائىرە ياكى مۇنازىرە بولۇپ قالسا ياكى ئىمتىھان ئۈچۈن سوئال قويۇلسا، ئاجىز ھالغا چۈشۈپ قالمايسەن. ئېيتقان ھەر-بىر سۆزۈڭ، ئالايلۇق، مەدھىيە، غەزەل، ھەجۋىي ياكى مەرسىيە بولسۇن، بۇلارنىڭ ھەر بىرىدە سۆزۈڭنى ئاخىرىغا يەتكۈز. ھەر-گىز كەم ـ كۈتا سۆزلىمىگىن. نەسرىدە ئېيتقان سۆزۈڭنى نەزمىدە ئېيتمىغىن. چۈنكى نەسر پۇقراغا يارىغان بىلەن پادىشاھقا يارىماس. ناۋادا غەزەلنى مۇقامغا سالساڭ، تەسىرلىك بولغۇدەك ئېيت. مەدھىيىگە كەلگەندە كۈچلۈك، كۆتۈرەڭگۈ، روھلۇق قىياپەتتە بول. مەدھىيەڭ ھەربىر كىشىنىڭ لايىقىدا بولسۇن. مەدھىيىلەنگۈچىنىڭ قەدىر ـ قىممىتىگە بېقىپ سۆزلە. مەسى-لەن: ئۆمرىدە بېلىگە پىچاق ئاسمىغان كىشىنى ھەرگىزمۇ شەم-شەر بىلەن شىر ئۆلتۈرگەن دەپ مەدھىيىلىمە. ئۆمرىدە ئېشەككە مىنىپ باقمىغان كىشىنى «ئۇنىڭ ئېتى دۇلدۇل، تۇلپار. ھەتتا ئەركەك شىرغا ئوخشايدۇ» دەپ مەدھىيىلىمە. بىراۋنى مەدھىيە-لىمەكچى بولساڭ، ئۇنىڭغا قايسى تەرىقىدىكى سۆزلەرنىڭ مۇۋا-پىق كېلىدىغانلىقىنى ئوبدان بىل. شائىر ئۈچۈن مەدھىيە سۆز-لىرىنى [مەدھىيىلەنگۈچىگە] يارىشا قانداق ئىشلىتىشنى ۋە قايسى ئىشنىڭ خۇش كېلىدىغانلىقىنى بىلىش ۋاجىپدۇر.

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر شائىر بولساڭ [باشقىلار ئالدىدا] ئۆزۈڭنى تولىمۇ تۆۋەن تۇتما، يەنى بەك كەمتەرلىك قىلىپ كەتمە. يازغان قەسىدىلىرىڭدە ئۆزۈڭنى تۆۋەن تۇتۇپ «بەندە»، «خىزمەتكار» (مەن سېنىڭ قۇلۇڭ، چاكىرىڭ) دېگەندەك سۆز-لەرنى قىلما. باشقىلار توغرىسىدىمۇ بۇنداق سۆزلەرنى ئىشلىتىش-تىن ساقلان. شېئىردا يالغاننى (مۇبالىغىنى) ھەددىدىن ئاشۇ-رۇۋەتمە. گەرچە شېئىردا مۇبالىغە قىلىش سەنئەت ھېسابلانسى-مۇ، لېكىن غەزەل ۋە مەرسىيىلەردە مۇبالىغە لايىقىدىراق بولغى-

نى تۈزۈك. شۇڭا غەزەل ۋە مەرسىيىنى مەلۇم بىر ئۇسلۇبتا
ئېيتقان بولساڭ، ھەجۋىي ۋە مەدھىيىنى باشقىچە بىر ئۇسلۇبتا
ئېيتقايسەن. باشقىلارنىڭ سۆز ـ ئىبارىلىرىنى دوراپ ئىشلىتىش-
كە ئادەتلەنمە. چۈنكى پىكرىڭ چەكلىنىپ قالىدۇ. سۆز ئىشلە-
تىش جەھەتتە زېھنىڭ ئېچىلالمايدۇ. ئەسلى ھالىتىڭدە توختاپ
قالىسەن. ناۋادا ۋاقتى يېتىپ ھەقىقىي شائىر بولساڭ، زېھنىڭ
ئوچۇق، سۆز ئىشلىتىشكە ماھىر بول. ئەگەر بىرەر يەردە غەيرىي
سۆز ۋە مەنىنى ئاڭلىساڭ ياكى كۆرسەڭ، بۇ سۆز ۋە مەنە ساڭا
خۇش كېلىپ قالسا، ئاڭلىغىنىڭ بويىچە ئەمەس، بەلكى شۇ
سۆزگە باشقىچىرەك تۈس بېرىپ، مەسىلەن: مەدھىيىدە كۆرگەن
بولساڭ، ھەجۋىيىدە، ھەجۋىيىدە كۆرگەن بولساڭ، مەدھىيىدە
ئىستېمال قىل.

— ئەي ئوغۇل، قاچانكى بۇ ئىشنى، يەنى شائىرلىقنى
ئۆزۈڭگە لازىم تۇتقان بولساڭ، ئاۋۋال ئىگىن، ئاياغلىرىڭنى
پاكىزە تۇت. بەتخۇي بولما. دائىم پاكىز ۋە خۇش چىراي يۈرۈش-
كە ئادەتلەن. ھېكايەتلەرنى ھەم ئۆزگىچە مەنىگە ئىگە قىزىق ۋە
ئالاھىدە سۆزلەرنى كۆپلەپ يادلا.

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئوتتۇز ئالتىنچى باب

سازەندىلىك، يەنى نەغمە قىلماق تەرىقىسىنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر سازەندە - نەغمىكەش بولساڭ، خۇش خۇي بولغىن. ئىمكانىيىتىڭ يەتكىنىچە ئۆزۈڭنى پاكىزە تۇت. تىلىڭ تاتلىق بولسۇن، ۋاقتىڭى، نەغمە سۆھبىتىگە بارساڭ، چىرايىڭ تۇتۇلۇپ قالمىسۇن. مەجلىستە ھەممە كىشىگە ئوخشاشلا ئېغىرلىق قىلما، يەنى ئېغىر - بېسىق مۇئامىلىدە بولىۋەرمە ۋە ھەممە كىشىگە ئوخشاشلا يېنىكلىك قىلىپمۇ يۈرمە. چۈنكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنىڭ تەبىئىتى ئوخشاش بولىۋەرمەيدۇ. خۇددى كىشىلەرنىڭ رەڭگىرويى ئوخشاش بولمىغىنىدەك، تەبىئىتىمۇ بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ، پەرق بولىدۇ. شۇ سەۋەبلىك بۇ ھۈنەرنىڭ ئۇستازلىرى خاس تەرتىپ بەلگىلىگەن.

ئاۋۋال پادىشاھلار مەجلىسىدە چالغىلى ۋە ئېيتقىلى، نەغمە قىلغىلى بولىدىغان شاھانە پەدىلەر ئىجاد قىلىنىپ، ئۇنىڭغا «ئاھ» دەپ ئات قويۇلغانىدى. بۇ كۈي - نەغمىلەر قېرىلار ۋە ئەھلى ھاياجانلارنىڭ تەبىئىتىگە تولىمۇ ماس كەلگەنىدى. ئەمما كېيىنرەك شۇنى بىلدىكى، ئادەملەرنىڭ ھەممىسىلا قېرى ۋە ئەھلى ھاياجانلاردىن ئەمەس. شۇڭا مۇزىكا ئۇستازلىرى قېرىلار ئۈچۈن بىر خىل كۈي، يىگىتلەر ئۈچۈن بىر خىل كۈي كەشىپ قىلدى. بۇ كۈيگە ۋەزنى يەڭگىل شېئىر ۋە مۇقاملارنى تەييارلاپ «خەفىف» (يەڭگىل، يەڭگىل كۈي) دەپ ئات قويدى. شۇڭا

ھەربىر مۇقامدىن كېيىن «خەفىق»نى، يەنى تەرز ۋە يەڭگىل كۈيلەرنى چېلىش ۋە ئېيتىش لازىم. تا ئۇنىڭ نەغمىلىرىدىن قېرىلارغا ھەم، يىگىتلەرگە ھەم ھۇزۇر يەتكەي. باللار ۋە ئايالالارغا ھۇزۇر بېغىشلاش ۋە راھەت ھېس قىلدۇرۇش ئۈچۈن يەڭگىلرەك ۋە يېقىملىق، شوخ كۈينى ھەمدە ئويۇن ـ چاقچاق ئارىلاش قىزىقارلىق ناخشىلارنى ئىجاد قىلىشتى.

شۇنى بىلگىنكى، ۋەزىنلەر ئىچىدە ھېچبىر ۋەزىن «تەرانە» (ئەرۇز ئىلمىدە رۇبائىي ۋەزىنىنىڭ نامى) دىن يېقىملىق ئەمەس. مەجلىسلەردە نەغمە قىلساڭ، مەن ئېيتقاندەك سورۇن ئەھلىگە ۋە ئۇلارنىڭ تەبىئىتىگە قاراپ ئوخشىمىغان كۈيلەردىن چال ۋە ئېيت. تاكى ھەممە كىشى سېنىڭ نەغمەڭدىن بەھرە ئالغاي.

ھەرقانداق بىر مەجلىستە ئۆزۈڭنى سەگەك تۇت. ئەگەر نەغمە ئىشتىكۈچى (تىڭشىغۇچى) قىزىل يۈزلۈك بولسا، تولۇق ۋە يۇقىرى ئاۋازدا چال؛ ئەگەر سېرىق يۈزلۈك، سەپرا مىجەز بولسا، تولاراق سۇس ۋە يۇمشاق ئاۋازدا چال؛ ئەگەر چىرايى قارا، ئورۇق ۋە زەئىپ، سەپرا مىجەز بولسا، تولاراق ئوتتۇراھال ئاۋازدا چال؛ ئەگەر ئىشتكۈچى ئاق يۈزلۈك، سېمىز ۋە مەرتىۋىلىك بولسا، تولاراق تولۇق ۋە يۇقىرى ئاۋازدا چال. چۈنكى نەغمىلەرگە ئادەملەرنىڭ تۆت خىل مىزاجىغا مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ تەرتىپ بېرىلگەندۇر.

گەرچە مەن سازەندە ـ نەغمىكەشلەرنىڭ شەرتىگە مۇۋاپىق كەلمىسەمۇ، سېنى بۇ مەنىلەردىن خەۋەردار قىلىش ئارزۇسىدا بىلگەنلىرىمنى بايان قىلدىم. ساڭا مەلۇم بولغايكى، يەنە تىرىشىپ ھېكايىلەرنى كۆپلەپ ئۆگەن، يادقا ئال. نەغمە قىلىپ چارچىغاندا ھېكايە ئېيتىش، ھەزىل ـ چاقچاق قىلىش ئارقىلىق ئۆزۈڭنى بىر ئاز بولسىمۇ راھەتلەندۈرەلەيسەن. ئەگەر شائىر

بولساڭ، ھەمىشە ئۆزۈڭنىڭ شېئىرىڭىزلا ئاشىق بولىۋالما، يەنى ئۆزۈڭنىڭ شېئىرىنىلا ئېيتىپ تۇرۇۋالما. ھەممە بېيتلارنى ئۆز شېئىرىڭ بىلەنلا ئوقۇما. چۈنكى ئۆز شېئىرىڭ ئۆزۈڭگە خۇش كەلگىنى بىلەن، يەنە بىراۋغا خۇش كېلىشى ناتايىن. ناۋادا مەجلىس ئەھلى دامكا ياكى شاھمات ئويناۋاتقان بولسا، سەن ھەم ئويۇنغا قىزىقىپ نەغمەڭنى توختىتىپ قويىدىغان ئىشنى قىلما. چۈنكى ساھىبخان سېنى مېھمانلارغا ساز چېلىپ، نەغمە قىلىپ بېرىش ئۈچۈن چاقىرغان. ئويۇن (دامكا - شاھمات) ئويناشقا چاقىرغان ئەمەس. قاچانكى غەزەل ئېيتساڭ ياكى ئۆگەنسەڭ ۋەزىننى ئوبدان بىلىپ ئېيت ياكى ئۆگەن. ۋەزىنگە چۈشمەيدىغان غەزەل ياكى كۈيلەرنى ئېيتقۇچى بولما. ۋەزىنسىز ئېيتىلغان غەزەل ساڭا خۇش كەلگىنى بىلەن ئۆزگىلەرگە خۇش كەلمەيدۇ. ئەگەر بىر كىشىگە ئاشىق بولساڭ، شۇ ئاشىقلىق تۈپەيلى ھەمىشە ئۆز ھال - ئەھۋالىڭنى بايان قىلىدىغان شېئىرلارنىمۇ ئوقۇپ يۈرمە. چۈنكى ئۇمۇ ساڭا خۇش كەلگىنى بىلەن ئۆزگىلەرگە خۇش كەلمەيدۇ. ئېيتماقچى بولغان ھەربىر غەزەلنى ئوخشىمايدىغان مەنىلەردە ئوقۇغىن. شېئىر ۋە غەزەلنى كۆپرەك يادقا ئال. مەسىلەن: ھەر پەسىلگە، پىراق (ئايرىلىش)، ۋىسال، مالامەت، غەزەپ، مەنئى ۋە مەقبۇل، ۋاپا ۋە جاپا، ئېھسان، ۋاقىت، پەزىلەت، ھال - ئەھۋال قاتارلىق مەزمۇنلارغا ئىگە تۈرلۈك شەكىلدىكى شېئىرلارنى يادقا ئال. ھەر پەسىلدە پەسىلگە بېقىپ ئوقۇيدىغان غەزەللەرنى ئۆگەن. باھار پەسلىدە كۈزگە، كۈز پەسلىدە باھارغا تەۋە غەزەللەرنى ئوقۇشتىن ساقلان. ھەرقانداق بىر غەزەلنى ئۆز پەسلىگە قاراپ ئوقۇشنى بىل. ھەرقانداق نەرسىنىڭ ۋاقتى - پەيتىنى ئوبدان پەرقلەندۈر. ئەگەر بىرەر مەجلىس - ئولتۇرۇشقا بارساڭ، ئۇستازىڭ يوق ئەھۋالدا ئالدى

بىلەن مەجلىس ئەھلىگە، جۈملىدىن، قارشى تەرەپنىڭ ھال ـ ئەھۋالىغا دىققەت بىلەن قارا. ناۋادا مەجلىس ئەھلى ياكى قارشى تەرەپ مەرتىۋىلىك ھەمدە ساز ـ نەغمىكەشلىك ھۈنەرلىرىدىن خەۋەردار كىشىلەردىن بولسا، ساز ـ نەغمىنى ئۆز تەرتىپىدە ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇنلا. ئەگەر يىغىن ئەھلى يىگىتلەر ۋە گۈ- دەكلەر بولسا، ئاشىقلارغا خاس مۇقاملارنى چېلىپ، خوتۇن ـ قىزلار ۋە يىگىتلەرنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرىدىغان شوخ غەزەللەرنى ئوقۇغىن. ئەگەر يىغىن ئەھلى لەشكەرلەر ياكى ھەييارلاردىن بولسا، رۇبائىيلار ۋە باتۇرلۇققا دالالەت قىلىدىغان شېئىر ـ بېيىتلارنى ئوقۇغىن. ھەرگىزمۇ كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان — جەڭ قىلماق، قان تۆكمەك ۋە ھەييارلىق، ھىيلە ـ مىكىر قاتارلىقلارغا دالالەت قىلىدىغان بېيىتلارنى ئوقۇما. پادىشاھلارغا خاس شاھانە نەغمىلەرنى ھەم چالما. سازەندىلىكنىڭ شەرتى شۇ- كى، ئاۋۋال ئاممىباب پەدىلەردىن بىر قاتار چېلىپ ۋە ئېيتىپ، ئاندىن كېيىن ھەرقايسى پەدىلەردىن، مەسىلەن: ئىراق، ئۇ- شاق، سىگاھقا ئوخشاشلارنى ئادا قىل، ھەرگىزمۇ مۇزىكا كۈيلە- رىنى، مەسىلەن: باياۋان، نەۋا. . . دېگەنلەرگە ئوخشاش، سا- زەندىلىك قائىدىسى بويىچە تولۇقى بىلەن ئادا قىلىپ، ئاندىن ئاممىباب پەدىلەرنى چالىمەن دېمە. چۈنكى سەن مۇترىبلىق، يەنى سازەندىلىك شەرتلىرىنى بەجا كەلتۈرۈپ بولغۇچە، مەجلىس ئەھ- لى مەست بولۇپ تارقىشىپ كېتىدۇ. ياخشىسى سەن مەجلىس ئەھلىگە قارا. ۋاقتىكى، قەدەھ كىمگە يەتسە ۋە شۇ كىشى قايسى مۇقامنى خالىسا، شۇ مۇقامنى چال. ئىشتىكۈچى ھەم سەندىن رازى بولىدۇ. سازەندىلىك ھۈنىرىنىڭ ئەڭ كاتتىسى — ئىشىت- كۈچىنىڭ تەبىئىتىگە بېقىپ نەغمە قىلىشتۇر.

مەجلىس ـ ئولتۇرۇشلاردا باشقىلار ساڭا قەدەھ سۇنسا،

هۆرمەت بىلدۈرۈپ قولۇڭغا ئال. ئەمما مەينى كۈپ ئىچمە. كۆڭۈل بىلدۈرۈپ، ئىززەت - هۆرمىتىڭنى ساقلا. هەرقاچان مەستلەر بىلەن جېدەل قىلما. مەست كىشىلەر مۇقامدىن تاشقىرى غەزەل ياكى ناخشا ئېيتسا، ئۆز هالىغا قويۇپ بەر. مەستلەر بىلەن مۇنازىرىلەشكۈچى بولما. مۇنازىرىدىن پايدا چىقمايدۇ. ناۋادا شۇ سورۇندا يەنە بىر نەغمىكەش بولۇپ، چالغان ۋە ئېيتقان پەدىلىرى ۋەزنىگە چۈشمەي قالسىمۇ، ئاچچىق قىلما. تۈزىتىمەن ھەم دېمە. ئىختىيارىغا قوي. بولمىسا قول - پۇت سۇنۇپ ۋە ياكى ئىگىن يىرتىلىپ ئۆيگە قايتىشقا توغرا كېلىدۇ. شۇنى بىلگىنكى، سازەندىلەر مەستلەرنىڭ كىراكىشىدۇر. ئەمما مەست-لەر ئارىسىدا ئاچچىق قىلساڭمۇ، كىراكەش بولساڭمۇ هېچكىم هەق بەرمەيدۇ. بەلكى مۇشت بېرىشىدۇ.

ئەگەر مەجلىستە بىرەر كىشى سېنى ماختىسا، ئۇ كىشىگە ئەدەپ بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭ خالىغان كۈي - مۇزىكىسىنى چېلىپ بەر. تا ئۆزگىلەر هەم سېنى ماختاشسۇن. مەقسىتىم هاسىل بولسۇن دېسەڭ، چالماق ۋە ئېيتماقتىن مالال بولما. چۈنكى مۇترىب (سازەندە)لار ئۈچۈن ئەڭ ئۇلۇغ هۈنەر - سەبرىدۇر. مۇترىبلار (سازەندىلەر) سەبرىلىك، يەنى ئېغىر - بېسىق بولمى-سا، هەمىشە هۆرمەت - ئابرۇيىدىن مەهرۇم قالىدۇ. بۇ هەقتە مۇنداق دېيىلىدۇ: «مۇترىب (سازەندە) قارىغۇ، گاس ۋە گاچا بولغاي، يەنى ئاڭلاشقا تېگىشلىك بولمىغان گەپ - سۆزلەرگە قۇلاق سالمىغاي ۋە كۆرۈشكە تېگىشلىك بولمىغان نەرسىلەرگە كۆز سالمىغاي، مۇنداق سازەندە هەمىشە ئۆي ئىگىسىدەك هۆر-مەتكە سازاۋەر بولغۇسىدۇر» ۋەسسالام!

ئوتتۇز يەتتىنچى باب

پادىشاھلار خىزمىتىدە بولماقنىڭ بايانى

ــ ئەي ئوغۇل، ئەگەر پادىشاھنىڭ خىزمەتكارلىرىدىن بولساڭ، ناۋادا پادىشاھ سىنى ئۆزىگە يېقىن كۆرسە، شۇ يېقىنلىق تۇپەيلى تولا مەغرۇرلىنىپ كەتمە. مۇمكىن بولسا، پادىشاھلارغا بەكمۇ يېقىن بولۇپ كەتمە، يەنى پادىشاھلاردىن يىراقراق تۇر. ئەمما خىزمىتىدىن، يەنى پادىشاھلارغا خىزمەت قىلىشتىن قاچما. چۈنكى پادىشاھلارغا يېقىن بولماقتىن يىراقلىق ھاسىل بولىدۇ؛ خىزمەت قىلماقتىن يېقىنلىق ھاسىل بولىدۇ. ناۋادا پادىشاھ سىنى قانچىكى خاتىرجەم قىلسىمۇ، سەن ئۆز ـ ئۆزۈڭنى خاتىرجەم ھېسابلىما. ھەرقاچان سېمىز بولساڭ، يەنى ئاززاقلا «سەمرىپ» قالساڭ، شۇ «سېمىز» لىكىڭ ئۆلتۈرۈلۈشكە سەۋەب بولىدۇ. باشقىلار ھەم سىنى «ئۆلتۈرمەك» نىڭ كويىغا چۈشىدۇ. شۇڭا ھەرقانچە ئەزىز، ھۆرمەتكە سازاۋەر بولساڭمۇ، ئۆزۈڭنى بىل، ئۆزۈڭنى تونۇماقتىن غاپىل بولما. پادىشاھنىڭ مەقسەت ـ ئاززۇسىدىن تاشقىرى ھەرقانداق سۆزنى ئېيتقۇچى بولما ھەم پادىشاھنىڭ مەقسەت ـ ئارزۇسىغا خىلاپلىق قىلما. «ھەرقانداق كىشى پادىشاھنىڭ مەقسەت ـ ئارزۇسىغا خىلاپلىق قىلىدىكەن، ئەجىلى يەتمەي ئۆلىدۇ. «بىگىزگە مۇشتلىماق ئەخمەقلىقتۇر» دېگەن گەپ بار.

ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان كىشىنى ياخشىلىقتىن بۆلەك يولغا باشلىما، ياخشىلىقى ساڭا ھەم يېتىدۇ. ئەگەر يامان ئىشنى ئۆگەتـ

سەڭ، ساڭا ھەم يامانلىق قىلغۇسىدۇر، يەنى يامانلىقى ساڭا ھەم يېتىدۇ.

ھېكايەت:

فەزلۇن ئىسىملىك بىر پادىشاھ بار ئىدى. ئۇ ئوردا كاتىپلىرىدىن دىلىم ئىسىملىك بىر كىشى بىلەن تولىمۇ يېقىن ئۆتەتتى. مەملىكەتنىڭ ئۆلۈغلىرىدىن ھەرقانداق بىر كىشى گۇناھ سادىر قىلىپ زىندانغا تاشلاشقا توغرا كەلسە، ئەمىر فەزلۇن ئۆزى شۇ كىشىنى تۇتۇپ زىندانغا سالاتتى. دىلىم دائىم فەزلۇنغا: «ئادەملەرگە ئازار بېرىشنى ئۆزۈڭگە خوپ كۆرمە. ئەگەر ئازار بەرمەكچى بولساڭ، ئۆلتۈرۈۋەت» دەپ مەسلىھەت بېرەتتى. ئەمىر فەزلۇن دىلىمنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئۆلۈغلاردىن نەچچىلەگەن كىشىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنىدى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە دىلىم بىر گۇناھ سادىر قىلدى. فەزلۇن ئۇنى زىندانغا سېلىشقا بۇيرىدى. دىلىم كىشى ئەۋەتىپ: «نەچچە مىڭ دىنار بېرەي، مېنى ئۆلتۈرمىسۇن» دېدى. فەزلۇن: «ئازار يەتكەن كىشىنى ئۆلتۈرمەكنى سەندىن ئۆگەنگەنىدىم» دەپ جاۋاب ئېيتىپ دىلىمنى ئۆلۈمگە بۇيرىدى. دىلىمنىڭ باشقىلارغا يامان ئىش ئۆگەتكىنى بۇرنىدىن چىقتى. يامانلىق قىلىپ ياخشى ئاتاقتا ئېرىشكەندىن، ياخشىلىق قىلىپ يامان ئاتاقتا ئېرىشكەن ياخشىدۇر. شۇڭا يامان نىيەتلىكنىڭ ئاخىرىنى نۇقسان دەپ بىل. دۆلەتكە، يەنى نام - ئاتاققا ئېرىشكەن كۈنلىرىڭدە مەغرۇرلانما. پادىشاھلارغا خىزمەت قىلىش ئارقىلىق نام - ئاتاق تەلەپ قىل. نېمەت تەلەپ قىلما. چۈنكى نېمەت نام - ئاتاقنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ كېلىدۇ. پادىشاھلارنىڭ خىزمىتىنى ياخشى قىلىش ئارقىلىق نام - ئاتاققا ئېرىشىش، مال - دۇنيا ئارقىلىق نام - ئاتاققا ئېرىشكەندىن ئارتۇقتۇر. پادىشاھلارنىڭ خىزمىتىدە يۈرگىنىڭدە ھەرقانچە دۇنيادار (باي)

بولۇپ كەتسەڭمۇ، ئۆزۈڭنى نامرات كۆرسەتكىن. كۆرمىدىڭمۇ، قوي قاچانىكى ئورۇق بولسا، ھېچكىمنىڭ ئۆلتۈرگۈسى كەلمەي-دۇ. سېمىز بولسا، ھەممە كىشىنىڭ ئۆلتۈرگۈسى كېلىدۇ.

پۇل ـ دۇنيا تاپماق ئۈچۈن پادىشاھىڭنى ساتما. پادىشاھلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىش سەرمايە سالغانغا باراۋەردۇر. پايدا ئەل-ۋەتتە قىلغان خىزمىتىڭ ئارقىلىق ھاسىل بولىدۇ. شۇڭا ھەق-لىق پايدىنى دېسەڭ، سەرمايەڭنى قولۇڭدىن چىقىرىپ قويما. سەرمايە ئورنىدىلا بولسا، پايدىدىن ئۈمىد باردۇر. ئەگەر سەرمايە قولدىن كەتسە، پايدىغا ئېرىشكىلى بولماس. مال ـ دۇنيا ھې-رىسمەنلىكى ھالاك بولماقلىقنىڭ نىشانىسىدۇر. ئەلۋەتتە، ھەر-قانداق كىشى نام ـ ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ مال ـ دۇنيا غەملەش-نىڭ كويىدا بولىدىكەن، ئۇ پاتلا ھالاك بولىدۇ. شۇڭا مال ـ دۇنيا غەملەشمۇ ئۆز يولىدا ـ ھەقلىق يوسۇندا بولغىنى تۈزۈك. كىمىكى خەلقنىڭ تىلى مېنى يامان دېيىشتىن باغلانسۇن، دەيدى-كەن، ئۇ ھالدا شۇ كىشى خەلقنىڭ ھەققىنى تولۇق ئادا قىلىشى، يەنى خەلقنىڭ ماختىشىغا ئېرىشمەكچى بولغان ھەرقانداق ئادەم ئالدى بىلەن خەلقنىڭ خىزمىتىنى ياخشى قىلىشى كېرەك.

ۋاقتىكى، پادىشاھنىڭ خىزمىتىدە ئەتىۋارلىنىپ مەرتىۋە تاپساڭ، پادىشاھنىڭ ھەققىگە ھەرگىز خىيانەت قىلما. خىيانەت بەتبەختلىكنىڭ ئالامىتىدۇر. دەرھەقىقەت، ئۆزىنى ئەتىۋارلاپ مەرتىۋىگە ئېرىشتۈرگەن كىشىگە، يەنى خوجىسىغا خىيانەت قى-لىش خۇدايتائالا ئاتا قىلغان بەخت ـ تەلەيىنى قاچۇرۇۋەتكەن بىلەن باراۋەردۇر. شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ئۆزۈڭنى ئەتىۋارلاپ مەر-تىۋىگە ئېرىشتۈرگۈچىنىڭ ھەققىدە ھەرگىزمۇ يامانلىق قىلما.

ھېكايەت:

ئەمىر فەزلۇن ئەبۇس ـ سەۋاد ئەبۇل ـ بەشەرنى باش

قوماندان قىلىپ رۇئ ۋىلايىتىگە بۇيرۇغاندى. ئەبۇل ـ بەشەر:
— تا زىمىستان كىرمىگۈچە بارمايمەن. چۈنكى ياز پەسلىدە رۇئنىڭ ئاب ـ ھاۋاسى تولىمۇ ياماندۇر، — دېدى. بۇ خۇسۇستا، يەنى رۇئقا بېرىش ـ بارماسلىق مەسىلىسىدە تولا جېدەل، تالاش ـ تارتىشلار بولدى.

فەزلۇن:

— نېمە ئۈچۈن ئۆزۈڭگە مۇنچىۋالا ئىشەنچ قىلىسەن؟ كىشى ھەرگىز بىئەجەل ئۆلمەيدۇ، ـ دېدى.

ئەبۇل ـ بەشەر دېدىكى:

ئەي پادىشاھ، سەن ئېيتقاندەك ھېچكىم ئەجەل يەتمىگۈچە ياز پەسلىدە رۇئقا بارماس.

ھەرقاچان ئاقىۋەتىنى ئويلاپ ئىش قىل. دوست ۋە دۈشمەننىڭ ئىشلىرىدىن غاپىل بولما. تاكى دوستلىرىڭغا مەنپەئەت، دۈشمەنلىرىڭگە زەرەر يەتكۈزمەكنىڭ كويىدا بول. ئۇلۇغلۇقنىڭ ئوبدىنى دوست بىلەن دۈشمەنگە پەرقلىق مۇئامىلە قىلىشتۇر. ئۇلۇغ كىشى مېۋىسىز دەرەختەك بولۇپ قالمىغاي. چۈنكى مېۋىسىز دەرەختىن كىشىگە مەنپەئەت يەتمەس. كىشىگە مەنپەئىتى يەتمەيدىغان ئادەم يۈز مىڭ دىنارى بار جوھۇتقا ئوخشايدۇ. كىشىگە مەنپەئىتى يەتمەيدىغان ئادەمنىڭ ئېتىبارىمۇ بولمايدۇ. شۇڭا ئۇنداق ئادەم جوھۇد ـ ناكەس ھېسابلىنىدۇ. دۇنيا يىغماقلىقنى ھەم ئۆزۈڭنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ھەم كىشىنى ھاجىتىدىن چىقارماق ئۈچۈن دەپ بىل. ئادەمگەرچىلىك قىلىشنى ئادەملەردىن قىزغانما. شەرىئەت ئىگىسى سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم (ئاللاھنىڭ رەھمىتى ۋە سالاملىرى ئۇنىڭغا بولسۇن) : «ئادەملەرنىڭ ئەڭ ئوبدىنى ئادەملەرگە مەنپەئەت يەتكۈزگۈچىدۇر» دېگەن.

شۇنىمۇ بىلگىنكى، دۆلەتنى ئىنتىھاسىغا (ئاخىرىغا) يېتىپ

قالغان كىشىنىڭ خىزمىتىدە بولۇشنى ئارزۇ قىلما. چۈنكى ئۇن-
داق كىشىنىڭ زاۋالى يېقىنلاپ قالغان بولىدۇ. ئەگەر پادىشاھ-
نىڭ خىزمىتىدە بىر ھالدا تۇرۇشنى خالىساڭ، ئۆزۈڭنى ئەبباس
رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئوغلى ئەبدۇللاھقا ئېيتقىنىدەك تۇت.

ئەبباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولغاي!)
ئوغلى ئەبدۇللاھقا دېدىكى: «بىلگىل، ئەي ئوغلۇم، بۇ كىشى،
يەنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ھەممە كىشىدىن ساڭا ئىشەنچ قى-
لىپ، سېنى قېشىدا تۇرغۇزدى. ئەگەر دۆشمىنىم مەندىن غالىب
كەلمىسۇن دېسەڭ، بەش خىسلەتنى ئۆزۈڭگە لازىم تۇت.

بىرىنچى، [پادىشاھ] سەندىن ھەرگىز يالغاننى ئىشتمىگەي؛

ئىككىنچى، كىشىنىڭ قېشىدا غەيۋەت قىلمىغىن؛

ئۈچىنچى، ئۇنىڭغا، يەنى پادىشاھقا ھېچ ئىشتا خىيانەت
قىلمىغىن؛

تۆتىنچى، [پادىشاھنىڭ] پەرمانىغا ھەرگىز خىلاپلىق قىلما؛

بەشىنچى، ئۇنىڭ، يەنى پادىشاھنىڭ سىرلىرىنى ھېچ كى-
شىگە ئېيتما. بۇ بەش خىسلەت بىلەن مەقسىتىڭگە يېتەلەيسەن.»

يەنە بىرى، پادىشاھنىڭ خىزمىتىدە ھەرگىزمۇ سەۋەنلىك
سادىر قىلما. ئەگەر سەۋەنلىك سادىر قىلىپ قويساڭ، ئۆزۈڭنى
سەۋەنلىك سادىر قىلىپ قويغاندەك كۆرسەتمە. ئىمكانىيار بىلمەس-
لىككە سالغىن. پادىشاھ سېنىڭ قەستەن سەۋەنلىك سادىر قىلغى-
نىڭنى بىلىپ قالمىغاي ھەم ئۇ سەۋەنلىكنى سېنى «بىلمەي
قىلدى» دەپ چۈشەنگەي. «بىئەدەپلىك قىلدى»، «پەرمانىمغا
بويسۇنمىدى» دېگەندەك گۇمانغا كېلىپ قالمىغاي. چۈنكى ھەر-
كىم نادانلىقنى گۇناھ ھېسابلىمايدۇ. ئەمما بىئەدەپلىك ۋە پەرمان-
غا بويسۇنماسلىقنى ئەلۋەتتە گۇناھ ھېسابلايدۇ.

پادىشاھنىڭ خىزمىتىدە ھەمىشە تەييار تۇر. گەرچە سېنى

بۇيرۇمىسىمۇ باشقىلارغا بۇيرۇلغان خىزمەتنى ھەم سەن بىجىرىشىنىڭ كويىدا بولغىن. قاچانكى پادىشاھقا كۆرۈنمەكچى بولسالىڭ، بىرەر خىزمەت ئۇستىدە كۆرۈنگىن. ھەرقاچان ھۇزۇرىدا ھازىر بول. كىمنى چاقىرسا، سېنى كۆرگەي. چۈنكى پادىشاھلارنىڭ ھىممىتى ھەمىشە ئۆز خىزمەتكارلىرىنى سىناش بەدىلىگە يېتىدۇ. خىزمەتكارلار ھەم ئىشەنچكە ئېرىشەلەيدۇ. ئەلۋەتتە، مەرتىۋەڭ كىچىك ۋاقىتتا رەنج ـ مۇشەققەت تارتماي تۇرۇپ ئۇلۇغلۇق مەرتىۋىسىگە يېتەلمەيسەن. كۆرمىدىڭمۇ، نىل ياپرىقى ئېزىلمىگۈچە نىل (كۆك بوياق) بولماس!

يارانقۇچى تەڭرىم پادىشاھلارنى شۇنداق ئاپىرىدە قىلغانكى، ھەممە ئالەم ئۇنىڭ بەندىلىكىگە موھتاجدۇر. شۇڭا پادىشاھقا ھەرگىزمۇ ئۆزۈڭنى ئاشۇرۇپ كۆرسەتمە. ئەگەر ئۆزىنى ئاشۇرۇپ كۆرسىتىدىغان كىشى بولسا، ئۇنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنى ھەم چەكتىن ئۆتكۈزمىگىن. گەرچە قىلغان گەپ ـ سۆزۈڭ راست بولسىمۇ، ھەمىشە پادىشاھنىڭ غەزىپىدىن قورققىن. ئىككى ئىشقا ھەرگىز سەل قارىغىلى بولمايدۇ: بىرى، پادىشاھنىڭ سۆزى؛ ئىككىنچىسى، ھۆكۈما ۋە ئاقىللارنىڭ نەسىھىتى. ھەرقانداق كىشى بۇ ئىككى ئىشقا سەل قارىسا، خار بولغۇسىدۇر.

دېمەك، پادىشاھلارنىڭ خىزمىتىدە بولماقنىڭ شەرتلىرى يۇقىرىقىلاردۇر. بىلگىنىمچە دېدىم. ھەر كىم ئاڭلىسا ۋە ئەمەل قىلسا، ئۇنىڭغا خوپتۇر. ناۋادا سەن مۇشۇ دەرىجىدىن ئۆتسەڭ ياكى بۇنىڭدىن چوڭراق مەرتىۋىگە ئېرىشسەڭ ياكى پادىشاھلارغا خىزمەتكار ۋە نەۋكەر بولۇشقا ئۇلاشساڭ، ساڭا مەلۇم بولسۇنكى، ئەمدى بۇنىڭ، يەنى پادىشاھقا نەۋكەر بولماقنىڭ شەرتلىرىنى بايان قىلاي.

ئوتتۇز سەككىزىنچى باب

پادىشاھلارغا نەۋكەر بولماقنىڭ بايانى[①]

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر پادىشاھلارنىڭ نەۋكەرلىرىگە يەتـسەڭ، ناۋادا ھال ـ ئەھۋالىڭ بۇ خىزمەتكە ئانچە ماس كەلمىسە، نەۋكەرلىك ئىشىنى زىنھار قوبۇل قىلما. چۈنكى ھەرقانداق كىـشى پادىشاھقا يېقىن خىزمەتكار (مەھرەم) بولىدىكەن، ھەممە ئىشتا كامالەتكە يېتىشى، ئىختىيارلىقى پادىشاھنىڭ پەرمانىدا بولۇشى، ئاندىن خۇش چىراي، يەنى ھەر كىم بىلەن مۇلاقات قىلغاندا خۇش مۇئامىلىلىك بولۇشى لازىم. يەنە بىرى، ئەرەبچە ۋە پارسچىنى بىلىشى، شۇنىڭدەك، ۋاقتى يېتىپ بىرەر خىلۋەت جايدا بىرەر نېمە پۈتۈش ھاجەت بولسا، پۈتەلەيدىغان بولۇشى كېرەك.

نەۋكەر بولغان كىشى ئۆزى شائىر بولمىسىمۇ، شېئىرنى بىلىشى ۋە شېئىرنىڭ ياخشى ـ يامىنىنى پەرقلەندۈرەلەيدىغان، ئەرەبچە، پارسچە شېئىرلارنى يادقا بىلىدىغان بولۇشى لازىم. ناۋادا پادىشاھقا شائىر ھاجەت بولسا، شائىر ئىزدەپ ئاۋارە بولمىغاي. يەنە تېۋىپلىك ئىلمىنى، نۇجۇم (ئاسترونومىيە) ئىلمىنى ھەم بىلگەي. ناۋادا ئۇشبۇ ئىلىملاردىن سۆز بولسا، تېۋىپ ھەم مۇنەججىم ھازىر بولغۇچە، بۇ ھەقتە بىلگەنلىرىنى دەپ ئولتۇرغاي. شۇندىلا نەۋكەرلىك شەرتىنى بەجا كەلتۈرگەن بولىدۇ.

---

① مۇندەرىجىدە «پادىشاھلارغا كاتىپ بولماقنىڭ بايانى، يەنى مەخپىيەتلىكلەرنى يوشۇرۇش ۋە ئۇنىڭ شەرتلىرى توغرىسىدا بايان» دېيىلگەن.

www.uyghurkitap.com

تۇرلۇك ئىلىملار بويىچە پادىشاھتا ھەم ئۇنىڭغا، يەنى نەۋكەرگە قارىتا ئىشەنچ پەيدا بولىدۇ. مايىللىقى كۈچىيىپ بارىدۇ.

[نەۋكەر بولغۇچىنىڭ] يەنە غەزەل ئوقۇماق ۋە نەغمە قىلماق-تىن ھەم ئاز - تولا خەۋىرى بولغاي. خاس، خىلۋەت ۋاقىتتا سازەندە بولمىغان ئەھۋالدا ئۆزى بىلگەن پەدە بىلەن پادىشاھنىڭ ۋاقتىنى خۇش ئۆتكۈزۈشىگە بولىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ھېكايە - چۆچەك-لەرنى، كۈلۈشمەكلەرنى، يەنى قىزىقارلىق پاراڭ (يۇمۇر) لارنى كۆپ بىلگەي. چۈنكى نەۋكەر بولغۇچى قىزىقارلىق ھېكايە ۋە غارايىب سۆزلەرنى بىلمىسە، نەۋكەرلىك مەرتىۋىسىگە يەتمىگەن ھېسابلىنىدۇ.

[نەۋكەر بولغۇچى] يەنە دامكا - شاھمات ئويۇنلىرىنى بىل-گەي. لېكىن قىمارۋاز بولمىغاي. ئۆز تەبىئىتىچە قىمار ئويناي-دىغان كىشى ھەرگىزمۇ پادىشاھلارنىڭ نەۋكەرلىكىگە يارىمايدۇ.

يەنە قۇرئان ۋە تەپسىر ئىلمىدىن ھەم بىر نەرسە بىلگەي. شەرھىي ئىلمىدىن ھەم خەۋەردار بولغاي. ناۋادا پادىشاھ مەجلى-سىدە بۇ مەنىلەردىن سۆز بولۇپ قالسا، ئالىملارنى ھازىر قىلى-مەن دەپ ئولتۇرماي، دەرھال جاۋاب بېرىشكە يارىغاي.

[نەۋكەر بولغۇچى] يەنە تارىخ ۋە تەرجىمىھال خاراكتېرىدىكى كىتابلارنى كۆپ ئوقۇغان ھەم پادىشاھلارنىڭ خىزمىتىنى قىلغان بولۇشى لازىم. ۋاقتىكى، پادىشاھلار ئالدىدا ئىلگىرىكى پادىشاھ-لارنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى ۋە دېگەن سۆزلىرىنى ئېيتىپ بېرەلەي-دىغان، ئۇنى پادىشاھنىڭ كۆڭلىگە ئورنىتالايدىغان بولسۇن. بۇ ئارقىلىق خۇدانىڭ بەندىلىرىگە پادىشاھتىن مەنپەئەت يەتكەي!

ھەرقانداق بىر ئىلىمنى بىلگەن ياكى ئۆگەنگەن بولساڭ، ئەمما شۇ ئىلىمنى ئەمەلدە ئىشلىتىشنى بىلمىسەڭ، ئۇ ھالدا بىلمىگەنگە باراۋەردۇر.

[نەۋكەر بولغۇچى] يەنە قورقماس، باتۇر بولۇشى لازىم. ۋاقتى كەلگەندە كۈچ ـ قۇدرىتىنى، باتۇرلۇقىنى كۆرسەتكەي. بىر كىشى ئىككى كىشىگە باراۋەر تۇرالىسا، ئۇ كۈچلۈك، باتۇر سانىلىدۇ. نەۋكەر يەنە شۇنداق بولۇشى كېرەككى، كۈتۈلمىگەندە بىرسى پۇرسەت تېپىپ خىلۋەتتە خوجايىنىغا خىيانەت قىلىش نىيىتىدە بولىدىكەن، دەرھال ئوتتۇرىغا چىقىپ باتۇرلۇق كۆر- سەتكەي. شۇ سەۋەبلىك، يەنى نەۋكەرنىڭ باتۇرلۇقى سەۋەبىدىن خوجايىنىغا زەرەر يەتمىگەي. ئەگەر شۇ باتۇرلۇقى تۈپەيلى، يەنى خوجايىنىنى قۇتۇلدۇرۇش يولىدا ئۆلۈپ كەتسە، ئەلۋەتتە خوجا- يىنى ئاتا قىلغان نېمەتلىرىنىڭ ھەققىنى بەجا كەلتۈرۈپ، ياخشى ئات (نام) بىلەن كەتكەن بولىدۇ. ئۇ ھالدا پەرزەنتلىرى ۋە تاۋابىئاتلىرىنىڭ ھەققىنى بەجا كەلتۈرۈش خوجايىن ئۈچۈن ۋا- جىپ بولىدۇ.

— ئەي ئوغۇل، مېنىڭ بۇ دېگەنلىرىمنىڭ ھەممىسى ياكى مۇتلەق كۆپ قىسمى ئەگەر سېنىڭ ۋۇجۇدۇڭدا بار بولسا، ئۇ ھالدا نەۋكەرلىك ئىشىغا يارايسەن. ئەمما مېنىڭ دېگەنلىرىمنى بىھۇدە، ئارتۇقچە سۆز دەپ قاراپ، پەقەت نان تېپىپ يېيىش ئۈچۈنلا نەۋكەر بولساڭ، ئۇ نەۋكەرلىك ئەمەس، بەلكى تولىمۇ پەسكەشلىك ۋە بېخىللىقتۇر. ناۋادا نەۋكەر بولماقچى بولساڭ، ئالدى بىلەن نەۋكەرلىكنىڭ تەدبىرىنى ـ شەرتىنى ئادا قىل. ئۇ خىزمەت، يەنى نەۋكەرلىك سېنىڭ قولۇڭدا ئۇۋۇللىققا قالمىغاي. يەنە ھەم سەن شۇ خىزمەتتە ھازىر بولساڭ، خوجايىنىڭنىڭ ھالىدىن غاپىل بولما. ھەمىشە خىزمىتىڭگە پۇختا بولغايسەن. پادىشاھنىڭ مەجلىسىدە، ئۇنىڭ، يەنى پادىشاھنىڭ خاس چۆرىلى- رىگە كۆز سالما. ئەگەر ساقى ساڭا شاراب تۇتسا، ساقىغا ھەم تىكىلىپ قارىما. پادىشاھنىڭ كۆڭلىگە ساڭا نىسبەتەن ئۆزگىچە

خىيال چۈشۈپ قالمىغاي. ھەرقانداق چاغدا ئۆزۈڭنى ياخشى ساقلا. تاكى قازى ئەبدۇل - مەلىكنىڭ ھالىغا چۈشۈپ قالمىغايسەن.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، قازى ئەبدۇل - مەلىك شارابخۇمار كىشى ئىدى. ئۇ ئۇشبۇ سەۋەبتىن مەنسىپىدىن چۈشۈپ قالغانىدى. بىر كۈنى مەئمۇن خەلىپە شاراب مەجلىسىدە ساقىغا: «ئەبدۇل - مەلىككە شاراب تۇتقىل» دەپ بۇيرىدى. ساقى شاراب تۇتتى. ئەبدۇل - مەلىك شارابنى ئىلىۋاتقان چاغدا ساقىغا تىكىلىپ قارىدى ۋە بىر كۆزىنى يۇمۇپ ساقىغا ئىشارەت قىلدى. مەئمۇن خەلىپە ئۇنى كۆرۈپ قالدى. قازى چاندۇرماسلىق ئۈچۈن يۇمغان كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇۋەردى. بىر سائەتتىن كېيىن خەلىپە:

— كۆزۈڭگە نېمە بولدى؟ — دەپ سورىدى.

قازى دېدىكى:

— ئەي ئەمرۇل - مۆئمىنىن (مۇسۇلمانلار ئەمىرى)، ھېچ بىلمىدىم، نېمە بولدىكىن، كۆزۈم تۇرۇپلا يۇمۇلۇپ قالدى.

شۇندىن كېيىن تاكى مەئمۇن خەلىپە ھايات ۋاقتىدا، يەنى مەئمۇن خەلىپە ئالەمدىن ئۆتكەنگە قەدەر ئاشۇ گۇماننى خەلىپىدىنىڭ كۆڭلىدىن كۆتۈرۈۋېتىش كويىدا قازى شۇ بىر كۆزىنى زادىلا ئاچمىدى.

شۇنى بىلگىنكى، پادىشاھقا يېقىن بولغان كىشىنىڭ يۇقىرىدا مەن بايان قىلغاندەك ھۈنەرلىرى بولغاي، شۇندىلا پادىشاھنىڭ يېقىنلىرىدىن بولۇشقا يارايدۇ. ۋەسسالام!

ئوتتۇز توققۇزىنچى باب

مۇنشىلىق (كاتىپلىق) ۋە ئۇنىڭ شەرتلىرىنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر مۇنشى (كاتىپ) بولساڭ، ئالدى بىلەن سۆزگە قادىر (مۇكەممەل) ۋە خۇش خەت بولغايسەن. خەت قىلىشقا كامىل بولاي دېسەڭ، كۆپ خەت يېزىشنى، يەنى خەت يېزىش مەشىقىنى ئۆزۈڭگە ئادەت قىلغىن.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، ئىسمائىل ئىناد دەپتەرگە ھەر كۈنى بىر نېمە- لەرنى پۈتۈپ ئولتۇرىدىكەن. ئۇ كاتىپلارغا بۇنى چۈشەندۈرۈپ: «مەن شەنبە كۈنى بولسىلا خەتنى خاتا يېزىپ قويىمەن، بۇنىڭ سەۋەبى ئازنا كۈنى بىر كۈن خەت يازمىغانلىقىمنىڭ تەسىرىدىن- دۇر» دەيدىكەن.

— ئەي ئوغۇل، ھەممىشە بىر نېمە پۈتۈش (يېزىش) بىلەن مەشغۇل بولغىن. ئەمما ھەر دائىم ئازادە (ئېنىق) يېزىلغان، مەزمۇنى ئاسان خەتلەرنى كۆرۈۋەرمە. بىر - بىرىگە ئېلىشاڭغۇ، يەنى بىر - بىرىگە كىرىشتۈرۈپ يېزىلغان، مەنىسى چوڭقۇر سۆزلەرنى كۆپرەك كۆر. ئەرز ياكى نامە (خەت) لەرنى مەنىسى كۆپ، ئەمما ئاز سۆز بىلەن ئادا قىلالايسەن.

نەزمە:

سۆزنى ئانداغ سۆزلەگىل چىقسۇن كۆڭۈل گىردابىدىن،

نامە ئانداغ قىلىكى پۇر مەئنىيۇ لەفز مۇختەسەر.

پۇتكەن (يازغان) نامەڭنى ياخشى ئىما - ئىشارەت، ئايەت ۋە ھەدىس بىلەن زىننەتلە. ئەمما پارسچە بىلمەيدىغان كىشىلەرگە پارسچە نامە پۇتۇپ يۇرمە، خۇشياقمايدۇ. خۇسۇسەن، پارسچىنى بىلمەيدىغان دىيارلاردا پارسچە ياكى ئەرەبچە نامە پۇتمەك بىلەن مەشغۇل بولساڭ، ئۆزۈڭنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ قىيناپ قويىسەن. بەرھەق، ئەرەب تىلى سەجئى (نەزمىي شەكىلدە يېزىلغان ئەسەر) يېزىشقا تولىمۇ مۇۋاپىق كېلىدۇ. ئەمما پارسچە نامىلەردە سەجئى كەلتۇرۇش ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس.

ھەربىر سۆزنى ئېيتقاندا چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەرنى ئىشلەتكىن ھەم مەنىلىك سۆزلەرنى [مىسال] قىلىپ سۆزلە. سۆزۈڭنى مەنىسى كۆپ، ئەمما ئىخچام تىل بىلەن ئىپادىلە. كاتىپ بولغان كىشى چوقۇمكى، يېزىقچىلىقنىڭ، كاتىپلىقنىڭ سىرلىرىنى ياخشى بىلىشى، ھەربىر سۆزنىڭ مەنىسى، مەخپىي ئىما - ئىشارەتلىرىدىن ئەلۋەتتە تولۇق خەۋەردار بولۇشى كېرەك.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋى باغدات خەلىپىسىگە نامە پۇتۇپ: «سەمەرقەند ۋىلايىتىنى ماڭا بەرگىن ۋە مېنىڭ نامىمغا خۇتبە ئوقۇتۇپ جار سالدۇرغىن. [بۇنىڭ بەدىلىگە] مەنمۇ ئۆزگە ۋىلايەتلەرنى ساڭا بېرىپ، سېنىڭ نامىڭغا خۇتبە ئوقۇتۇپ يارلىق چۈشۈرەي. بولمىسا، جەڭ بىلەن، تىغ بىلەن ۋە لەشكەر بىلەن ئالىمەن» دەپ ئەلچى ئەۋەتتى. خەلىپە دېدىكى:

«ئالاھنىڭ قۇدرىتى بىلەنكى، ئىسلام دىنىدىكى يۇرتلار ئىچىدە سەمەرقەندتىن تىنچ، خەلقى ئىتائەتمەن يۇرت يوقتۇر. ئاللاھ ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي! مەن شۇنداق بىر ئىش قىلايكى،

ئەگەر سەن مېنىڭ پەرمانىمدىن چىقىپ سەمەرقەندكە قەست (ھۇ-جۇم) قىلساڭ، پۈتۈن ئالەمنى سېنىڭ ئۆستۈڭدە تەۋرىتىمەن».

سۇلتان مەھمۇد بۇ سۆزدىن غەزەپلىنىپ ئەلچىگە:

«خەلىپىگە ئېيتقىن. مەن سەندىن كەم كىشى ئەمەسمەن. مېنىڭ سېنىڭ بىلەن بۇ جەڭنى قىلىش كۆڭلۈمگە چۈشۈپتۇ. مانا ھازىرلا ئاتلاندىم. مەن پىل بىلەن لەشكەر تارتىپ بېرىپ، باغداتنى پىللارنىڭ ئايىغىدا ۋەيران قىلىپ، تۇپرىقىنى پىللارغا يۈكلەپ غەزنەيىنگە كەلتۈرىمەن» دېدى.

ئەلچى بېرىپ بۇ پەرماننى يەتكۈزدى. نەچچە مۇددەتتىن كېيىن قايتىپ كېلىپ سۇلتان مەھمۇدتىن كۆرۈنۈش قىلماقنى تىلىدى. سۇلتان ئولتۇرۇپ، غۇلاملارنى سەپ - سەپ تۇرغۇزۇپ، مەست پىللارنى قاتار قىلىپ، لەشكەرلىرىنىڭ سەپلىرىنى تۈزەپ بولۇپ، ئاندىن ئەلچىگە كۆرۈنۈش قىلدى. ئەلچى كىرىپ:

«ئەمىرۇل - مۆئمىنىن دېدىكى، نامەڭنى ئوقۇدۇم. جاۋابى ئۈشبۇدۇركى، بۇ نامىگە پۈتۈپ ئەۋەتتىم» دېدى دەپ بىر دەستە قەغەزگە پۈتۈلگەن، مۆھۈر بېسىلغان نامىنى سۇلتاننىڭ ئالدىغا قويدى.

ئەبۇ نەسىر دىۋان بەگلىرىنىڭ ئۇلۇغى ئىدى. قول سۇنۇپ نامىنى ئېچىپ ئوقۇدى. نامىنىڭ بېشىغا «بىسمىللاھىر - رەھما-نىر - رەھىم» دېگەن ئىبارە، كېيىنكى ئۈچ قۇرغا «الم، الم، الم» دېگەن ھەرپلەر، نامىنىڭ ئاخىرىغا «ئەلھەمدۇلىللاھى رەب-بىل - ئالەمىن ۋەسسەلاۋاتۇ ۋەسسەلامۇ ئەلا رەسۇلىھى مۇھەممە-دىن ۋە ئالىھى ۋە ئەسھابىھى ئەجمەئىن» (جىمى ھەمدۇ سانا ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى ئاللاغا خاستۇر، رەھمەت ۋە تىنچلىق

www.uyghurkitap.com

ئاللاھنىڭ ئەلچىسى مۇھەممەدكە ۋە ئۇنىڭ ئائىلە - تاۋابىئات ۋە ساھابىلىرىنىڭ ھەممىسىگە بولسۇن!) دېگەن ئايەت پۈتۈلگەندى. باشقا ھېچنېمە دېمىگەنىدى.

سۇلتان مەھمۇد كاتىپلارنى يىغىپ:

«بۇ سۆزنىڭ مەنىسى نېمىدۇ؟ بۇنىڭدىكى ئىما - ئىشارەتلەر نېمىدىن بېشارەت بېرىدىكەن» دەپ، بۇ سۆزنىڭ ئەندىشىسىدە ھەيران قالدى. قۇرئاندىكى مۇشۇ ئۈچ ھەرپ بىلەن كەلگەنلىكى ئايەتلەرنى بىر - بىرلەپ ئوقۇپ چىقتى ۋە تەپسىر قىلدى. ھېچ جاۋابى مەلۇم بولمىدى.

خاجە ئەبۇبەكرى قەھىستانىينىڭ يىگىتلىك ۋاقتى ئىدى. بۇ چاغقىچە ئۇلىمالار ئارىسىدا يۇقىرىراق مەرتىۋىگە ئېرىشەلمىگەنىدى. [نامە ئەھۋالىدىن] خەۋەر تېپىپ، بۇ مەرىكىگە كېلىپ سۇلتانغا دېدىكى:

— ئەي سۇلتانى ئالەم، ۋاقتىكى، ھەزرەتلىرى سىياسەت قىلىپ «پىللارغا دەسسىتىمەن. ۋەيران قىلىپ باغداتنىڭ تۇپرىقىنى پىللارغا يۈكلەپ غەزنەيىنگە كەلتۈرىمەن» دېگەن ئىدىلە. بۇنىڭغا قارىتا خەلىپە نامىسىدە ئاۋۋال «ئەلىق، لام، مىم» نى پۈتۈپتۇ. بۇنىڭ مەنىسى «ئەلەم تەرە كەيفە فەئەلە رەببۇكە بىئەسھابىل - فىيل» (پەرۋەردىگارىڭنىڭ فىل ئىگىلىرىنى قانداق قىلغانلىقىنى كۆرمىدىڭمۇ؟①) دېگەن ئايەتنى بىلدۈرىدۇ.

خاجە ئەبۇبەكرى قەھىستانى بۇ سۆزنى دېگەندىن كېيىن سۇلتان مەھمۇدنىڭ ھالى باشقىچە بولۇپ، خېلى ۋاقىتقىچە ھوشىدىن كەتتى. ۋاقتىكى ھوشىغا كەلدى ۋە قاتتىق يىغلىدى. ئاندىن ئۆزرىلەر ئېيتىپ، نىيىتىدىن ياندى. ئەبۇبەكرى قەھىس-

---

① «قۇرئان كەرىم» (ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى)، مىللەتلەر نەشرىياتى، سۈرە فىل، بىرىنچى ئايەت.

تانغا تون كىيدۇرۇپ، ئىنئام - ئېھسانلار قىلىپ ئۆلىمالار ئارىسىدا يۇقىرى ئورۇن بەردى. ئەبۇبەكرى قەھىستانى ئەنە شۇ بىر سۆزى بىلەن ئۇلۇغلۇق دەرىجىسىنى تاپتى.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، سامانىيلار زامانىدا ئەبۇئەلى سەمجۇر نىشاپۇر-دا تۇرۇۋاتقاندا كىشىلەرگە: «خۇراساننىڭ قوماندانى ۋە ئەمرى مەندۇرمەن» دەيدىكەن. ئەمما ھەرگىزمۇ سامانىي پادشاھنىڭ دەرگاھىغا بارمايدىكەن. بۇ سامانىيلارنىڭ ئاخىرقى ۋاقتى بو-لۇپ، كۈچ - قۇدرىتى ئاجىز، ئەبۇ ئەلىنى كۈچ بىلەن قولغا كەلتۈرۈش ئىمكانىيىتى بولمىغاچقا، سامانىيلار پادشاھلىقى ئۇ-نىڭ ئىسمىغا خۇتبە ئوقۇتۇپ جار سالدۇرۇش ۋە ھەدىيە بېرىش يولى بىلەنلا ئۇنى تۇتۇپ تۇرغانىدى.

ئەبدۇلجەببار جورجانى ئىلىمدە توشقان كىشى بولۇپ، جور-جاننىڭ خاتىپى ئىدى. ئەبۇئەلى ئۇنىڭغا مۇنشىيلىقنى بېرىپ، ئۆز قېشىغا توختاتتى. ھېچ ئىشنى ئۇنىڭ مەسلىھەتىسىز قىلماس ئىدى. چۈنكى ئەبدۇلجەببار ناھايىتى ئالىم ۋە پەزىلەتلىك، ھەر-قانداق ئىشقا يېتىشلىك كىشى ئىدى. ئەھمەد رافىئ ھەم سامانىي پادشاھنىڭ ئالدىدا ئىدى. ئۇمۇ پەزىلەتلىك، ئالىم ۋە ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشى ئىدى. ماۋەرائۇننەھرنىڭ باشقۇرۇلۇشى ئۇنىڭ بۇيرۇقىدا ئىدى. ئەبۇئەھمەد رافىئ بىلەن ئەبدۇلجەببارنىڭ ئارا-لىرىدا خېلى بۇرۇندىنلا غايىبانە دوستلۇق ۋە ئاغىنىدارچىلىق رىشتىسى بار ئىدى. ئۆزئارا پەزىلەتلىرىنى ھۆرمەتلەشىپ، بىر - بىرىنى دوست تۇتۇپ، كىتاب - خەت ئەۋەتىشىپ يۇرۇشەت-تى. ۋەزىر بىر كۈنى پادشاھقا:

— ئەگەر ئەبدۇلجەببار جورجانى ئەبۇ ئەلىنىڭ كاتىبى بول-مىغىنىدا ئىدى، ئەبۇ ئەلىنى ئاسانلا قولغا كەلتۈرگىلى بولاتتى.

ئەمەلىيەتتە، ئەبۇئەلىنىڭ سىزگە بولغان بويۇنتاۋلىقى ئەبدۇلجەببارنىڭ مەسلىھەتى بىلەندۇر. ئەبۇئەلىگە «ئەگەر سەن مېنىڭ ئىتائەتىمدە بولساڭ، بۇ نامە ساڭا يەتكەن زامان ئەبدۇلجەببارنىڭ بېشىنى كېسىپ، تۇۋرىغا سېلىپ، مەزكۇر نامىنى ئاپارغان ئەلچىدىن ماڭا ئەۋەتىپ بەر. ماڭا مەلۇمكى، سەندىن كۆرۈلگەن ھەممە بىئەدەپلىكلەر ئەبدۇلجەببارنىڭ مەسلىھەتى بىلەن يۈز بەرگەندۇر. ئەگەر بۇ ئىشنى قىلمىساڭ، مەن ئۆزۈم ئۈستۈڭگە [لەشكەر تارتىپ] بارىمەن. جەڭگە تەييار بولغىن» دېگەن مەزمۇندا نامە ئەۋەتەيلى، — دېدى ھەم تەدبىر كۆرسىتىپ:

— بۇ نامىنى ئەھمەد رافىئ پۈتمىسۇن. ئەھمەد رافىئ ئەبدۇلجەببارنىڭ دوستى. بۇ ئەھۋالنى بىلسە، ئەبدۇلجەببارغا كىشى ئەۋەتىپ، ئەبدۇلجەببارنى قاچۇرۇۋېتىشى مۇمكىن، — دېدى. ئەمما خوراسان ئەمىرى ئەھمەد رافىئنى چاقىرتىپ:

— ئەبۇل ئەلىغە مۇنداق مەزمۇندا نامە پۈتكىن. ۋاقتىكى، نامىنى پۈتۈپ بولغاندا سېنى ئۈچ كېچە - كۈندۈز بۇ ئۆيدىن چىققىلى قويمايمەن ۋە سېنىڭ قېشىڭغا كىشى كەلتۈرمەيمەن، چۈنكى ئەبدۇلجەببار سېنىڭ دوستۇڭدۇر. ناۋادا ئۇنى قولغا چۈشۈرەلمىسەم، بۇ ئىشنى سېنى قىلغان، دەپ بىلىمەن، — دېدى.

ئەھمەد ھېچ ئىلاج قىلالمىدى. يىغلاشتىن باشقا چارىمۇ تاپالمىدى. ئۇ ئۆز - ئۆزىگە: «مەن بۇ كىشىگە كاتىپ بولمىسام بوپتىكەن. مېنىڭ پەزىلەتلىك ۋە ئالىم دوستۇم مەن پۈتكەن نامە سەۋەبىدىن ئۆلۈپ كەتمىسە بولاتتى. بۇ ئىشقا ھېچبىر تەدبىر تاپالمىدىم» دەپ، ئاخىرى يوشۇرۇن بەلگە ئارقىلىق مەقسىتىنى بىلدۈرۈش خىيالىغا كەلدى. ئۇ ئۆز - ئۆزىگە: «مەن كۆرسەتكەن بەلگە — ئىشارەتنى ئۇ يا بىلەر، يا بىلمەس. بۇ سىرنىڭ تېگىگە

يا يېتەر، يا يەتمەس. قانداقلا بولمىسۇن، مۇشۇنىداق بەلگە، ئىما ـ ئىشارەت ئارقىلىق بولسىمۇ، دوستلۇق شەرتىنى بەجا كەلتۈرگەيمەن» دەپ نامىنى پۈتتى. نامىنىڭ بىر بۇرجىكىگە بىر «ا» (ئەلىف) تارتتى. يەنە بىر بۇرجىكىگە بىر «ن» (نۇن) ھەرپىنى يېزىپ، نامىنى خۇراسان ئەمرىگە بەردى. ھېچكىم نامە ئۈستىدىكى «ئەلىف» بىلەن «نۇن»نى كۆرمىدى. نامىگە مۆھۈر بېسىپ ياساۋۇلغا تاپشۇردى. ياساۋۇلنى ھەم بۇ سىرلاردىن، يەنى نامە مەزمۇنىدىن ۋاقىپلاندۇرمىدى. پەقەتلا:

— بۇ نامىنى ئاپىرىپ ئەبۇئەلىگە بەرگىن. ئۇ ساڭا ھەرقانداق نېمىنى بەرسە ئېلىپ بۇ يەرگە كەلتۈرگىن، — دېدى. ئەھمەدنى ئۈچ كېچە ـ كۈندۈز شۇ ئۆيدە ئولتۇرغۇزۇپ، ئاندىن كېيىن ئۆيىگە قايتقىلى رۇخسەت بەردى.

قاچانكى، ياساۋۇل نىشاپۇرغا كېلىپ نامىنى ئەبۇئەلىگە تاپشۇردى. ئەبۇئەلى نامىنى ئېلىپ كۆزىگە سۈرتتى ۋە بۇسە قىلدى. خۇراسان ئەمرىنىڭ سىھھەت ـ سالامەتلىكىنى سورىدى. ئەبدۇلجاببار ئەبۇئەلىنىڭ ئالدىدا ئولتۇراتتى. نامىنى ئۇنىڭغا بېرىپ:

— نامىنى ئاچقىن. نېمە يارلىق بۇيرۇپتۇ، ئوقۇغىن. پەرمانىدا تۇرۇپتىمەن، — دېدى. ئەبدۇلجەببار نامىنى قولىغا ئالدى ۋە سەپسېلىپ قارىدى. نامىنى ئاچماستىن ئىلگىرى نامەنىڭ بىر تەرىپىگە «ئەلىف» ۋە يەنە بىر تەرىپىگە «نۇن»نىڭ پۈتۈلگەنلىكىنى كۆردى. دەرھال «ئەن يەقتۇلۇ» (ئۇلار ئۆلتۇرمەكچى) دېگەن ئايەت ئېسىگە كەلدى. «نامە مېنى ئۆلتۈرۈش توغرىسىدا پۈتۈلۈپتۇ» دەپ مۇلاھىزە قىلىپ، نامىنى يەرگە قويدى ۋە بۇرنىنى تۇتۇپ، بۇرنۇم قاناپ كەتتى، يۇيۇپ كېلەي دېگەن بولۇپ قوپۇپ تاشقىرى چىقتى. شۇ چىققانچە قېچىپ

ئۆزىنى چەتكە ئالدى. سارايدىكىلەر بىر سائەتچە ساقلاپ ئولتۇ-
رۇشتى. ئاخىرى ئەبۇئەلى:
— نەگە باردىكىن، ئەبدۇلجەببارنى چاقىرىپ كېلىڭلار، —
دېدى. ھەرقانچە ئىزدەپمۇ ئۇنى تاپالمىدى. ئابدۇلجەببار ئاتقا
مىنمەي پىيادە چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى
ھېچ كىشى بىلمەيتتى. ئەبۇئەلى باشقا بىر كىشىنى چاقىرىپ
نامىنى بەردى. ئۇ كىشى نامىنى شۇ ياساۋۇلنىڭ ھۇزۇرىدا (ئال-
دىدا) ئېچىپ ئوقۇدى. ۋاقتىكى، نامە مەزمۇنى مەلۇم بولدى.
ھەممەيلەن ئەبدۇلجەببارنىڭ بۇ نامە مەزمۇنىنى قانداق بىلگەنلى-
كىنى ئۇقالماي ھەيران قېلىشتى. ئەبۇئەلى بولسا، ئۇنىڭ قې-
چىپ كەتكەنلىكىدىن خۇشال بولدى. ئەمما ياساۋۇلنىڭ ھۇزۇرى-
دا ئاچچىقلانغان بولۇپ، «ھەركىم ئەبدۇلجەببار توغرىسىدا خەۋەر
بەرسە، شاھانە ئىنئام قىلىمەن» دەپ جار سالدۇردى. ئەبدۇلجەب-
بار بولسا، ئەبۇئەلىگە ئۆزىنىڭ يوشۇرۇنىۋالغان جايىنى ئېيتىپ
«مەن پالانى يەردە تۇرىۋاتىمەن» دەپ خەۋەر يەتكۈزدى. ئەبۇئەلى
بۇ ئىشتىن ھېسابسىز شادمان بولۇپ، خۇدايتائالاغا شۇكرى -
سانالار ئېيتتى ۋە خەۋەر ئېلىپ كەلگەن كىشىگە:
— ئۇ شۇ يەردە يوشۇرۇنۇپ تۇرسۇن، — دەپ بۇيرۇدى.
نەچچە كۈن ئۆتتى. ياساۋۇلغا نۇرغۇن ئىنئام - ئېھسان ۋە
سەرۇپاي تارتۇق قىلىپ: «... ئەھۋال ئۇشبۇ تەرىقىدە بولدى.
مېنىڭ بۇ ئىشتىن ھېچ خەۋىرىم يوق. بۇنىڭغا ياساۋۇل گۇۋاھ-
تۇر» دېگەن مەزمۇندا نامە پۈتۈپ، ياساۋۇلنى يولغا سالدى.
ياساۋۇل نامىنى خۇراسان ئەمىرىگە يەتكۈزدى. خۇراسان ئەمرى
ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ: «مەن ئۇنى ئەپۇ قىلدىم ۋە گۇناھىدىن
ئۆتتۇم. بۇ بىشارەتنى قانداق بىلگەنلىكىنى ماڭا ئېيتىپ بەرسىلا
بولدى» دەپ ئەپۇنامە پۈتتى. ئەھمەد رافىئ شۇ يەردە ھازىر

www.uyghurkitap.com

ئىدى. ئۇ:

— مېنىڭ گۇناھىمدىن ئۆتسىڭىز ۋە ئەپۇ قىلسىڭىز، بۇ سىرلارنى مەن ئېيتاي، — دېدى.

خۇراسان ئەمرى:

— گۇناھىڭدىن ئۆتتۇم. سېنى ئۆز پاناھىمغا ئالدىم، — دېدى.

ئاندىن كېيىن، ئەھمەد رافىئ قىلغان ئىما - ئىشارەتنى بايان قىلدى. خۇراسان ئەمرى ئەبدۇلجەببارنى ئەپۇ قىلىپ:

«شۇ نامىنى ماڭا ئەۋەتكىن. مەن نامە ئۈستىدىكى ئىما - ئىشارەتنى كۆرۈپ باقاي» دەپ نامە ئەۋەتتى ۋە نامىنى ئەكەلدۈ-رۈپ كۆردى. نامە ئەھمەد رافىئ ئېيتقاندەك ئىدى. ھەممە ئادەم بۇ ئىككى بۇزرۇكنىڭ بۇ قاتارلىق پەزىلەت ۋە ھۈنەرلىرىدىن ھەيران قېلىشىپ، ھېسابسىز شادمان بولۇشتى.

كاتىپلىق شەرتلىرىدىن بىرى شۇكى، — ئەي ئوغۇل، مادا-مىكى پادىشاھلارغا مۇلازىم بولساڭ، تېز پەم، ئەستە تۇتۇش ئىقتىدارىڭ يۇقىرى ۋە ئويلاپ پىكىر قىلىدىغان بولغىن. ھەممە ئىشنى يادىڭغا كەلتۈرۈپ يۈر. ساڭا بۇيرۇلغان ئىشلارنى ئۇنتۇپ قالما. ئەھلى دىۋاننىڭ ھال - ئەھۋالىدىن ئاگاھ بول. ئۆزئارا مۇناسىۋەتتە قائىدە - يوسۇنغا دىققەت قىل. كۆرۈنۈشتە ۋەزىرنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ يۈرگىنىڭنى بىلدۈرۈپ قويما. لېكىن ئاس-تىرتتىن ھەممە ئىشلاردىن ئاگاھ بولۇپ يۈر. يەنە ھېساب ئىش-لىرىغا پۇختا بول. ئىلىم ئۆگىنىشتىن، مۇئامىلە ئىشلىرىدىن، نامە پۈتمەكتىن ھەر ۋاقىت خالىي بولمىغىن. بۇلارنىڭ ھەممىسى كاتىپلار ئۈچۈن ھۈنەردۇر. كاتىپ ئۈچۈن يەنە ئەڭ ئۇلۇغ ھۈنەر تىلىنى چىڭ تۇتماق ۋە نېمەت ئىگىسىنىڭ، يەنى پادىشاھنىڭ سىرلىرىنى ساقلىماقتۇر. مۇھىم ئىشلارنى پادىشاھنىڭ ئېسىگە

www.uyghurkitap.com

سىلىپ تۇرۇش كېرەك. ئەمما بىھۇدە سۆزلىمىگەن خوپتۇر.

ھەر خىل شەكىلدىكى خەتلەرنى يېزىشقا كامىل بول. ھەر تۇرلۇك خەت كۆرسەڭ، بىلگىنىڭكى، شۇ خەت ئارقىلىق خەت ئىگىسىنىڭ ئىلمىگە باھا بەرگىلى بولىدۇ. لېكىن يازغان خەتلىرىڭنى ئالدىراپ بىرسىگە كۆرسەتمىگىن. ئەمما يالغانچىلىق بىلەن مەشھۇر بولماي دېسەڭ، دورامچىلىقنى ئۆگەنمە. چۈنكى دورامچىلىق يامان ئاتاققا سەۋەب بولغۇچى ئەسكى ئىشتۇر. شۇ تۇپەيلى، يەنى دورامچىلىق سەۋەبىدىن پادىشاھنىڭمۇ ساڭا بولغان ئىشەنچى سۇسلاپ كېتىدۇ. باشقىلارنىڭ ھەم ساختىپەزلىك قىلىپ، دوراپ، سېنىڭ نامىڭدا خەت پۈتۈشىدىنمۇ ھەزەر ئەيلە. ھەر قەھىر ۋە پېقىر كىشىلەر ئۈچۈن نۆۋىتى كەلگەندە بىرەر ئىشقا ياراپ قالار ياكى بىرەر مەنپەئەتى يېتىپ قالار دېگەن ئۈمىدتە باشقىلارنىڭ خېتىنى ھەم دوراپ يېزىپ بېرىپ يۈرمە. ئەگەر شۇنداق قىلىش توغرا كەلسىمۇ، سەندىن گۇمان قىلغۇدەك ئورۇن قويما. بولۇپمۇ پازىل، ئالىم ۋە كاتىپلار ئالدىدا دورامچىلىق قىلىشتىن ساقلان. بولمىسا ئۇلارنىڭ سەندىن ئىشەنچى كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، رەبىئ ئىبن مەزھەرى ساھىب خاننىڭ مۇنشىيى، ئۇلۇغ كىشى ئىدى. ئەمما تولا چاغلاردا دوراپ خەت قىلىدىكەن. بۇ خەۋەر ساھىب خاننىڭ قۇلىقىغا يېتىپتۇ. ساھىب خان بۇ ئىش تۈپەيلى تەڭلىككە قاپتۇ. ئۇنىڭ ئىلىم ۋە پەزىلەت، ھۈنىرى سەۋەبىلىك ئۇنى ھالاك (بىر ياقلىق) قىلغىلى كۆزى قىيماپتۇ ۋە ياكى ئۆزىگە ھەم بۇ سۆزنى ئېيتالماپتۇ. ساھىب خان بۇ ئىشنى قايسى يول بىلەن بىر تەرەپ قىلىش ئۈستىدە كۆپ ئويلىنىپتۇ. شۇ كۈنلەردە ساھىب خان كېسەل بولۇپ قاپتۇ.

ھەممە ئادەم ئۇنى كۆرگىلى كەپتۇ. شۇ قاتاردا رەبىئ ئىبن مەزھەرىمۇ كۆرگىلى كىرىپ:

— بىرەر نەرسە ئىچەمسىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

ساھىب خان:

— پالانى شەربەتنى ئىچكۈم كېلىۋاتىدۇ، — دەپتۇ.

رەبىئ مەزھەرى يەنە:

— كۆڭلىڭىز قانداق غىزاغا تارتىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

ساھىب خان:

— سەن قىلغان تاماققا. چۈنكى سېنىڭ دورامچىلىقىڭنىڭ ئىزاسى، يەنى خىجالەتچىلىكى ماڭا غىزا بولىۋاتىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

رەبىئ مەزھەرى ساھىب خاننىڭ بۇ ئەھۋاللاردىن خەۋەردار ئىكەنلىكىنى بىلىپ، شۇئان:

— ئەي پادىشاھ، سىزنىڭ مەن ئۈچۈن بۇ سىرلارنى ئاشكارا قىلمىغانلىقىڭىزنىڭ ھۆرمىتىدىن بولسىمۇ، مۇنداق بولمىغۇر ئىشلارنى ئەمدى ھەرگىز قىلمايمەن، — دەپتۇ.

ساھىب خان:

— ئەگەر ئېيتقىنىڭ بويىچە مۇندىن كېيىن ئۇنداق قىلمىساڭ، ئىلگىرى قىلغانلىرىڭنى ئەپۇ قىلدىم، — دەپتۇ.

بەس، بىلگىنكىم، دورامچىلىق چوڭ ئىشتۇر. ئۇنىڭدىن پەرھىز قىلماق كېرەك.

— بىلگىل، — ئەي ئوغۇل، ھەر كەسىپ، ھەر ھۈنەر بىلەن شۇغۇللانساڭ، شۇ ئىشنى ئۆز ئىقتىدارىڭغا تايىنىپ ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ قىل. سەن قىلغان شۇ كەسىپ، ھۈنەردە باشقىلار ئالدىڭغا ئۆتەلمىسۇن.

مەن ھەر بابتا مۇناسىپ سۆزلەرنى قىلىشقا تىرىشتىم. بى-

راق، گەپ ئۇزارغانسېرى مەقسەت يىراقتا قالىدۇ. شۇنداقتىمۇ دېمەكچى بولغانلىرىمنى ئېيتماي قويمىدىم. بەس، ھەر تۈرلۈك ھال - ئەھۋال ۋە ئىشلارنى ئوخشىمىغان يوللار ئارقىلىق ساڭا ئېيتتىم. ئەگەر قوبۇل قۇلىقى بىلەن ئىشتسەڭ، ئۇنىڭدىن تولا ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرالايسەن. مەلۇمكى، بىر چىراغ بىلەن نۇرغۇن چىراغلارنى ياندۇرغىلى بولىدۇ. ئەگەر خۇدايى تەبارەك ۋەتائالا سېنى مۇنشىيلىقتىن ۋەزىرلىككە يەتكۈزسە، ئۇنىڭ شەرت-لىرىنى كۆڭلۈڭدە ساقلاپ، ئەمەلدە كۆرسەتكەيسەن. تا ئۇنىڭغا لازىملىق، يەنى ۋەزىر بېجىرىشكە تېگىشلىك ئىشلارنى تولۇقى بىلەن ئادا قىلالايدىغان دەرىجىگە يەتكەيسەن! سېنىڭ قىلغان ئىشلىرىڭدا نۇقسان يول تاپالمىغاي، يەنى ھەربىر ئىشىڭدا كەم-چىلىك كۆرۈلمىگەي. خۇدايى تەبارەك ۋەتائالا سەندىن ۋە سېنىڭ قىلغان ئىشلىرىڭدىن رازى بولغاي!

قىرىقىنچى باب

ۋەزىر بولماقنىڭ شەرتلىرىنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، ئەگەر ۋەزىرلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشەلە-
سەڭ، ئالدى بىلەن ۋەزىرلىكنىڭ ئىش - ئەمەللىرىنى ھەمدە
ھېساب ئىلمىنى ياخشى بىل ۋە ئوبدان ئۆگەن. ھەممە ئىشلاردا
پادىشاھقا راستچىل بول. نېمەت ئىگىسىگە، يەنى پادىشاھقا ئىن-
ساپ بىلەن مۇئامىلە قىل. ھە دېسىلا ئۆزۈڭنىڭ كۆمىچىگە چوغ
تارتما. شەخسىيەتسىز بول. [بىرەرسى] ساڭا سوۋغا - سالام
بەرسە، ئالدىراپ ئالما. مەلۇم مەقسەت - مۇددىئاسى بولمىسا،
ھېچكىم ساڭا بىكارغا سوۋغا بەرمەيدۇ. [سوۋغىنى قوبۇل قىل-
دىڭمۇ] دەسلىپىدە ھېچ ئىش بولمىغىنى بىلەن، ھامان ئۇنىڭ
سورىقى بولىدۇ. بەس، ھەر ۋاقىت پادىشاھنىڭ ھوقۇق ۋە ھۆر-
مىتىنى ياخشى ساقلا. ئەگەر ئۆزۈڭ يېمەكچى بولساڭ، ئىككى
قولۇڭدا يېگىن. تا بوغۇزۇڭغا تۇرۇپ قالمىغاي، يەنى ئىككىنى
ئۆزۈڭ يېگەندە، بىرنى باشقىلارغا بەر. ئەمما ئەمەلدارلارنىڭ
ئىلكىنى (پۇت - قولىنى) بىر يولى چۇشەپ قويما. شۇنى بىل-
گىنكى، كاۋاپنى ئوتتىن يىراق تۇتسا، خام قالىدۇ؛ بەك يېقىن
تۇتسا، كۆيۈپ كېتىدۇ. بىر پۇلنى ئۆزگىگە بەرمىگۇچە، ئون
پۇلنى ئۆزۈڭ يېيەلمەيسەن. شۇڭا باشقىلارنىمۇ مەلۇم نەپكە ئې-
رىشتۇر. ئاندىن ئۆزۈڭ يېگىن. ناۋادا باشقىلار سەندىن ھېچبىر
نەپكە ئېرىشەلمىسە، ئۇ ھالدا يېگەنلىرىڭنى يوشۇرۇپ قالالماي-
سەن. ئۇلار ھامان نېمەت ئىگىسىگە، يەنى پادىشاھقا دەپ قويى-

www.uyghurkitap.com

دۇ. شۇڭا ھەرقاچان پادىشاھ ئۈچۈنمۇ، لەشكەر ۋە پۇقرالار
ئۈچۈنمۇ ناھايىتى ئىنساپلىق بولغىن. ئازغىنە ۋە ئەرزىمەس
نەرسىلەر ئۈچۈن ئۆزۈڭگە يامان نامنى يۈكلىۋالما. چىشقا كىرىد-
ۋالغان گۆشنى ئېلىپ يېگىنىڭ بىلەنمۇ قورساققا پايدىسى يوق.
يەنى چىشنىڭ ئارىسىدىكى گۆش بىلەن قورساق تويمايدۇ. دىمەك-
چىمەنكى، كىچىككىنە نەرسىنى دەپ لەشكەرلەرنى ۋە پۇقرالارنى
ئۆزۈڭگە دۈشمەن قىلىۋالما. ئەگەر يېتەرلىك مال - دۇنيا جەم-
ئىي قىلماقنى ئارزۇ قىلساڭ، ۋەيرانە جايلارنى ئاۋات قىلغىن.
تازا (پاك)، ھېسابسىز ۋە ئارزۇ قىلغىنىڭدىنمۇ كۆپ مال -
دۇنياغا ئېرىشەلەيسەن. خۇدايتائالانىڭ بەندىلىرىنىڭ تىرىكچىلى-
كى ئۈچۈنمۇ يول ئېچىپ بەرگەن بولىسەن.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، پادىشاھلاردىن بىرى ۋەزىرىنى ئەمەلدىن قال-
دۇرۇپ، باشقا بىرىنى ۋەزىر قىلىش خىيالىدا بوپتۇ ۋە ۋەزىرگە:

— ۋەزىرلىكنىڭ ئورنىغا ساڭا بىر كەنت بېرەي، ئۆز خەل-
قىڭ بىلەن شۇ يەردە ياشىغىن، — دەپتۇ. ۋەزىر:

— ماڭا نېمەت ۋە مال - مۈلۈك لازىم ئەمەس. مەندە
بارلىكى نەرسىنىڭ ھەممىسىنى پادىشاھقا تۇتتۇم. مېنىڭ ئاۋات
يەرگە خاھىشىم يوقتۇر. ئەگەر ئىلتىپات قىلماقچى بولسىلا،
ماڭا ۋەيرانە بىر جايىنى بەرگەيلا. مەن ئۇ يەرنى ئاۋات قىلىپ،
يەنى گۈللەندۈرۈپ، شۇ يەردە تۇراي، — دەپتۇ. پادىشاھ شۇئان
پەرمان قىلىپ:

— ۋەيرانە يەردىن قانچىلىكىنى خالىسا، شۇنچىلىك بېرىڭ-
لار، — دەپتۇ. خاس خادىملار ھەممە يەرنى ئىزدەپ پادىشاھلىقتا
تەئەللۇق پۈتۈن زېمىن ئىچىدىن ھېچقانداق ۋەيرانە كەنت ياكى
جايىنى تاپالماپتۇ. ئۇلار قايتىپ كېلىپ پادىشاھقا:

— ھېچقانداق ۋەيرانە جاينى تاپالمىدۇق، — دەپ مەلۇم قىپتۇ. ۋەزىر شۇ جايدا ھازىر ئىكەن. ئۇ پادىشاھقا:

— ئەي پادىشاھ، بىلىمەن. مەن ياشقۇرغان، مېنىڭ ھوقۇقۇم جارى بولغانلىكى يەرلەردە ھېچقانداق ۋەيرانچىلىق، يەنى ۋەيرانە جاي يوقتۇر. ئەمدىلىكتە مەندىن بۇ مەنسەپنى ئېلىۋېلىپ، باشقا بىرىگە بەرمەكچى بولىۋاتىدىلا. ناۋادا شۇنداق قىلسىلا، مەن ئاۋات قىلغاندەك يەنە ئاۋاتلىق بولارمۇ؟ — دەپتۇ. پادىشاھ بۇ سۆزدىن ھەممە ئەھۋالنى چۈشىنىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆزرە ئېيتىپ، تون - سەرۋۇپاي ئىنئام قىلىپ، ۋەزىرلىكنى يەنە ئۇنىڭغا بېرىپتۇ.

مەقسەت شۇكى، ۋەزىرلىك ئىشىدا ئىمارەت بىنا قىلماق، يۇرتنى ئاۋات قىلماق، يەنى گۈللەندۈرمەك ۋە دەردمەنلەرنىڭ دەردىگە يەتمەك قاتارلىقلاردا تولا تىرىشچانلىق كۆرسەت. تا خالايىق ئارا تىلىڭ ئۇزۇن بولىدۇ. تۇرمۇشۇڭ ۋەھىمىسىز ۋە خاتىرجەم ئۆتىدۇ. ئەگەر لەشكەرلەر ئارىسىدا تەشكىلسىزلىك ۋە ئەدەبسىزچىلىك كۆرۈلسە، بۇ ياخشى ئەمەس. بۇنداق ئەھۋالدا پادىشاھ بەرگەن ئەمەلدارلىق كىبىرىنى كۆرسىتىپ يۈرمە. بولمىسا ئىشلىرىڭ تەتۈرىسىچە نەتىجە بېرىپ قالىدۇ. ئىمكان بار پادىشاھنى لەشكەرلەرگە ۋە پۇقرالارغا ياخشىلىق قىلىشقا، يەنى ياخشى مۇئامىلىدە بولۇشقا تەرغىب قىلغىن. چۈنكى پادىشاھنىڭ سەلتەنىتىنىڭ مۇقىم ۋە بەرقارار (مۇستەھكەم) بولىشى لەشكەرلەر بىلەندۇر. سەھرانىڭ ئاۋات بولىشى دېھقان بىلەندۇر. ھەمىشە ئىمارەت قىلىش، يۇرتنى گۈللەندۈرۈش يولىدا تىرىشچانلىق كۆرسەت.

شۇنى بىلگىنكى، جاھاندارلىق، يەنى جاھاننى ئىدارە قىلىش لەشكەر بىلەن بولىدۇ. لەشكەرنى ئوبدان تۇتۇش زەر (ئالتۇن)

بىلەن بولىدۇ. زەر (ئالتۇن) مەملىكەتنىڭ ئاۋاتلىقى بىلەن ھاسىل بولىدۇ. [مەملىكەتنىڭ] ئاۋاتلىقى ئادالەت بىلەن ئەل باشقۇرۇشتىن ھاسىل بولىدۇ. بەس، ئەدل ـ ئادالەت بىلەن ئەل سورىماقتىن ھەرگىز غاپىل بولما. ناۋادا خاتىرجەم ۋە دىيانەتلىك بولساڭمۇ، ھەر ۋاقىت پادىشاھتىن قورق. چۈنكى ۋەزىرنىڭ پادىشاھتىن قورقمىقى ئۆزگىلەرگە نىسبەتەن تېخىمۇ ۋاجىپتۇر. شۇڭا ۋەزىر پادىشاھتىن ئۆزگىلەرگە قارىغاندا بەكرەك قورققاي!

ھەتتا پادىشاھ كىچىك ياشلىق، يەنى پادىشاھزادە بولسىمۇ، ئۇنى كىچىك سانىمىغىن. چۈنكى ئۆردەكنىڭ چۈجىسىگە سۇ ئۈزۈشنى ئۆگىتىش ھاجەت ئەمەس. دېمەك، بىرنەچچە زامان ئۆتمەيلا سىپىنىڭ ياخشىلىق ۋە يامانلىقىنى ئاڭلايدۇ ـ بىلىپ بولىدۇ. ئەمما پادىشاھزادە بالاغەتكە يەتكەن — چوڭ بولغاندىمۇ ئىككى ھالدىن تاشقىرى بولماس: يا دانا بولىدۇ ۋە يا نادان. ئەگەر دانا بولسا، ياخشى ئامالار بىلەن سېنىڭ قولۇڭنى ئەمەلدىن قىسقا قىلىدۇ؛ نادان بولسا، يامان ئامالار (ۋاستىلەر) بىلەن سېنى مەنسەپتىن قالدۇرىدۇ. ھەر ھالدا دانا كىشىدىن (دانا پادىشاھتىن) چۈشىنىش ھاسىل قىلىپ بولسىمۇ جېنىڭنى قۇتۇلدۇرۇپ قالالايسەن. ئەمما نادان كىشىدىن (نادان پادىشاھتىن) تۈرلۈك چارە ـ ئامالارنى قىلغىنىڭ بىلەنمۇ جېنىڭنى قۇتۇلدۇرۇپ قالالمايسەن.

بۇنىڭدىن باشقا، پادىشاھ ھەرقانداق يەردە بولسا، ئۇنىڭ قېشىدا بىللە بولغىن. پادىشاھنى تەنھا تاشلاپ قويمىغىن. دۈشمەنلىرىڭ سېنىڭ يوقلۇقۇڭدا پۇرسەت تېپىپ، سېنى يامان دەپ، يەنى سېنىڭ يامان گېپىڭنى قىلىپ، پادىشاھنىڭ كۆڭلىدە ساڭا نىسبەتەن گۇمان پەيدا قىلىپ قويمىغاي. نېمە ئىكەنلىكىڭ، يەنى پادىشاھنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى دائىم سوراپ ۋە ئاڭلاپ تۇرۇشتىن غاپىل بولما. ھەرقاچان ئۇنىڭ (پادىشاھنىڭ) قېشىدا

www.uyghurkitap.com

سېنىڭ كۆز ـ قۇلاقلىرىڭ بولسۇن. تا بولۇنغان ھەرقانداق
گەپ ـ سۆزلەردىن خەۋەردار بولالايسەن. يەنە بىرى، دۈشمىنـ
نىڭ مال ـ مۈلكىدىن خۇددى ئۆز پادىشاھىڭنىڭ مال ـ مۈلكىـ
دىن ئاگاھ بولغانغا ئوخشاش ئاگاھ بولغايسەن.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، فەخرۇددەۋلەنىڭ زامانىدا ساھىب ئىسمائىل
ئۇنىڭغا، يەنى فەخرۇد دەۋلەگە ۋەزىر ئىدى. ساھىب ئىسمائىل
پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىغا ئىككى كۈن كەلمىدى. دىۋانخانىدىمۇ ئولـ
تۇرمىدى. ياساۋۇل فەخرۇددەۋلەگە: «ئىككى كۈن بولدى، ساـ
ھىب ئىسمائىل ھېچ كىشىنى كىرگىلى قويمىدى. ئۆيدە يالغۇز
ئولتۇرارمىش» دەپ خەۋەر قىلدى. پادىشاھ: «ئەي ساھىب ئىسـ
مائىل، بۇ ئىشىڭىزدىن مەن تەڭلىكتە قالدىم. ناۋادا بۇ مەملىـ
كەتتە ياكى باشقا بىر يەردە بىرەر ئىشقا مەشغۇللۇقىڭىز بار
بولسا، ماڭا ئېيتسىڭىز، مەن ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى قىلسام ۋە
يا مەندىن سىزنى خاپا قىلىدىغان بىرەر سۆز ئېيتىلغانلىقىنى
ئىشىتكەن بولسىڭىز، ئۇنى ماڭا مەلۇم قىلسىڭىز، ئۇنىڭ ئۆزـ
رىنى ئېيتسام بولماسمىدى» دەپ ياساۋۇلدىن گەپ ئېيتىپ بەرـ
دى. ساھىب ياساۋۇلدىن بۇ سۆزلەرنى ئىشىتىپ: «خۇدا ئۆز پاناـ
ھىدا ساقلىسۇن! پادىشاھ بەندىسى توغرىسىدا تەڭلىكتە قالسا،
قانداق بولىدۇ؟! مەملىكەت ئىشى ھەم ئۆز نىزامىدا مۇستەھكەم
تۇرۇپتۇ. پادىشاھ سائادەت ۋە بەختىيارلىق ئىچىدە خۇشال ـ
خۇرام ھەم خاتىرجەم ئۆز مەشغۇللۇقى بىلەن بولغاي. پېقىرنىڭ
بۇ دىلتەڭلىكىم، يەنى كۆڭۈلسىزلىكىم پات پۇرسەتتە كۆتۈرۈلۈپ
كەتكۈسىدۇر» دېدى ۋە ئۈچىنچى كۈنى كېلىپ فەخرۇددەۋلەگە
كۆرۈنۈش قىلىپ ئۆز ئورنىدا ئولتۇردى. فەخرۇد دەۋلە ساھىبـ
تىن:

www.uyghurkitap.com

— ئۇ كۆڭۈلسىزلىكنىڭ سەۋەبى نېمە ئىدى؟ — دەپ سورىدى. ساھىب جاۋاب بېرىپ:

— كاشغەردىن خەۋەرچىم ماڭا خەت ئەۋەتىپتۇ. ئۇ خېتىدە: «پالانى كۈنى خاقان پالانى ھەربىي ئەمەلدارنىڭ قېشىدا بىر سۆز دېگەنىدى. مەن ئۇنتۇپ قاپتىمەن. ئۇ نېمە سۆز بولغىيتى؟» دەپتۇ. شۇ سەۋەبتىن مېنىڭ ھېچ خۇشاللىقىم قالمىدى، كۆڭلۈم پەقەتلا ئارامىدا بولمىدى. شۇنداق، خاقان كاشغەردە بىر سۆز دېگەن بولسا، مەن بۇ يەردە تۇرۇپ نېمە دېگەنلىكىنى قانداقمۇ بىلەي؟! مانا بۈگۈن خەۋەرچىم خاقاننىڭ شۇ كۈنى نېمە دېگەنلىكىنى ۋە شۇ سۆزنىڭ ئېسىگە كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ خەت ئەۋەتىپتۇ. شۇ ۋەجىدىن خۇشال بولدۇم. كۆڭلۈممۇ ئارامىغا چۈشتى، — دېدى.

— ئەي ئوغۇل، بىلىشىڭ لازىمدۇركى، ھەممە ئالەم پادىشاھلىرىنىڭ ئەھۋالىدىن ئاگاھ بولغايسەن ۋە ئۆز پادىشاھىڭنى ئۆزگە پادىشاھلار ئەھۋالىدىن خەۋەردار قىلىپ تۇرغايسەن. تاكى پادىشاھ دوست - دۈشمەنلىرىنىڭ ھال - ئەھۋالىنى بىلىپ تۇرغاي. شۇنداق قىلساڭ سېنىڭ ھەممە ئىشلاردا ئەستايىدىل ئىكەنلىكىڭ پادىشاھقا ھەم مەلۇم بولىدۇ.

خوش، ھەرقانداق بىر ئادەمنى بىرەر ئەمەلگە قويماقچى بولساڭ، ئۆز لايىقىدىكى ئىشقا قويغىن ۋە ئۇنىڭ خاراكتېرىنى ياخشى چۈشەن. مال - دۇنيانى كۆپەيتىش تەمەسىدە يۇرتنى جاھىل - نادانلارغا تاشلاپ قويما. شۇنىڭدەك نامرات كىشىنى ئاقىللار قىلىشقا تېگىشلىك ئىش - ئەمەللەرگە بۇيرۇما. چۈنكى نامرات كىشى شاخ - يوپۇرماقسىز قۇرۇق دەرەخكە ئوخشايدۇ. ئۇ ئۆزى ئاۋۋال شاخ - يوپۇرماققا ئىگە بولماي تۇرۇپ، يەنە بىرىنى شاخ - يوپۇرماققا ئىگە قىلالمايدۇ. ناۋادا زىرائەتكە،

قوغۇنغا سۇ بەرمەكچى بولساڭ، ئەگەر شۇ زىرائەتنىڭ، قوغۇن-
نىڭ ئورنىكى نەمرەك بولسا، سۇ زىرائەتكە، زىرائەتنىڭ يىلتىزى-
غا پات بارىدۇ. ئەگەر ئورەك قۇرۇق بولسا ياكى سۇ كىرمىگەن
بولسا، سۇ ئاۋۋال ئورەككە سىڭىپ، ئورەك سۇغا قانغاندىن
كېيىن، ئاندىن زىرائەتكە يېتىدۇ. گەپنىڭ قىسقىسى، ئەمەل
دەل ئەنە شۇنداق سۇ كىرمىگەن قۇرۇق ئورەككە ئوخشاشتۇر.
ئۇ ئاۋۋال ئۆزىنىڭ قانات - قۇيرۇقىنى تەڭشەپ بولۇپ، ئاندىن
باشقا بىرىنىڭ ئۇچۇشىغا يول بېرىدۇ. ئومۇمەن، سېنىڭ پەرما-
نىڭغا خىلاپلىق قىلىپ ئۆز كۆمىچىگە ئاۋۋال چوغ تارتىدىغان،
يەنى ئۆز ئىشىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويىدىغان كىشىگە ئەمەل
بەرمىگىن!

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، ئەبۇلفەزل خان سۇھەيلى خوجەندىنى سەمەر-
قەندنىڭ ۋەزىرلىكىگە تەيىنلەپ، تون كىيدۈرۈپ پەرمان چىقارغا-
نىدى. سۇھەيلى خۇجەندى يولغا چىقىدىغان كۈنى خوشلاشقىلى
پادىشاھنىڭ قېشىغا كەلدى ۋە پادىشاھقا دۇئا قىلىپ، ئامان -
ئېسەنلىك تىلەپ دېدىكى:

— ئەي پادىشاھ، سىزنىڭ پەرمانىڭىزنى ئېلىپ تەيىنلەنگەن
ۋەزىپەمنى بېجىرگىلى ماڭغىلىۋاتىمەن. قۇلىڭىزغا بېشارەت بەر-
سىڭىز، ئاۋۋال قايسى ئىشنى قانداق پەرمان بىلەن بېجىرەي ۋە
قايسى ئىشلارنى قىلغۇلۇق ۋە قايسى ئىشلارنى قىلمىغۇلۇق،
قۇلىقىم پەرمانىڭىزدا.

ئەبۇلفەزل دېدىكى:

— ئەي سۇھەيلى، نەچچە ۋاقىت ۋە نەچچە زامانغىچە بۇنداق
ئەندىشە ۋە ئوي - خىيال ئىچىدە يۈرۈيسەن؟! ئەمدى بىر مەزگىل
ساقلاپ تۇرغىن. مەن بۇ ئىش توغرىسىدا ئالدىرىماي ئويلىشىپ

www.uyghurkitap.com

كۆرەي. سىنىڭ بۇ سوئاللىرىڭغا هازىرلا جاۋاب بەرگۈم يوق.

سۈهەيلى ئۆيىگە قايتتى. ئاندىن پادىشاھ دەرھال: «سۈهەيلى بىر يىلغىچە ئۆيىدىن چىقمىسۇن. تاكى ئۆز ئورنىدا زىندانىدا تۇرغاندەك تۇرسۇن» دەپ پەرمان چۈشۈردى.

پادىشاھ بىر يىلدىن كېيىن سۈهەيلىنى چاقىرتتى ۋە:

— كۆردۈڭمۇ، مەن ئىككى پەرمانىنىڭ بىرىنى راست، بىرىنى يالغان چىقاردىم. مەن ھەرقاچان مەنسەپ ئىگىلىرىگە خەلققە مەنپەئەت يەتكۈزىدىغان، ئۆز ۋەزىپىسىنى ئوبدان ئىشلەيدىغان بولۇشنى ئۆگىتىمەن. مەندىن قانداق ۋە قايسى تەرىقىدىكى ئەخمەقلىقنى كۆردۈڭ؟ مەن خەلقىمگە ھەرگىزمۇ بىپەرمانلىق قىلىشنى، يەنى پەرمانغا بويسۇنماسلىقنى ئۆگەتمەيمەن. مېنىڭ يارلىقىم بىرلا بولىدۇ. خالىسام دەيمەن، خالىمىسام دېمەيمەن. مېنىڭ ھېچكىشىدىن قورقۇنچۇم يوقتۇر. بىرەر ئىشنى قىلغاندا ئاجىزلىق ھەم بوشاڭلىق قىلمايمەن. بۇ ئىشلاردا سەن ماڭا نىسبەتەن گۇماندا بولغاندەك قىلىسەن. پەقەت ئاجىزلارغا قارىتا شۇنداق گۇماندا بولساڭ بولاتتى. قارىغاندا سەن مېنى باشقىلارغا تايىنىپ سەلتەنەت سۈرىدۇ، دەپ ئويلاپ قاپسەن. شۇنى بىلگىنكى، مەن غەيرىنىڭ كۈچىگە تايىنىپ ئىش بېجىرمەيمەن. مەن ساڭا ئەمەل بېرىپ ۋەزىپە ئۆتەشكە پەرمان چۈشۈردۈم. سەن بېرىپ ۋەزىپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، ھەرگىزمۇ يالغان ھۆكۈم يۈرگۈزمىگىن. ئەگەر قول ئاستىڭدىكىلەر سىنىڭ پەرمانىڭچە ئىش قىلمىسا، ئۇلارغا ياخشى ئەدەپ بەرگىن. تاكى ھاياتلىقىڭدا ھۆكۈمىڭ راۋان يۈرگۈزۈلىدىغان بولسۇن. شۇندىلا كېيىنكىلەر ھەم ئىلگىرى ئۆتكەن ۋەزىرلەرنىڭ ئىش - ئەمەللىرىنى ئۆزلىرى ئۈچۈن ئۆرنەك قىلىدىغان بولىدۇ، بەس.

گەپنىڭ خۇلاسىسى شۇكى، ۋەزىر بولغۇچى، بىرى، ھەر

ۋاقىت سادىق بولۇپ، يارلىقنى راۋان ۋە قاتتىق ئىجرا قىلىدىـ
غان، پادىشاھنىڭ ھەرقانداق ھۆكۈمىنى ھەشەمەت ۋە داغدۇغا
بىلەن بەجانىدىل ۋە جايى - جايىدا ئىجرا قىلىشقا تەييار تۇرىدىغان
بولغاي. يەنە بىرى، ھاراق ئىچمىگەي، پادىشاھنىڭ ۋەزىرى
ھاراق ئىچمەككە مەشغۇل بولسا، مەملىكەت ئىشىدا سەھۋەنلىك
پەيدا بولىدۇ. خاتىرجەمسىزلىك يۈز بېرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنكى،
ۋەزىر بولساڭ، [ئالدى بىلەن] ئۆزۈڭنى ياخشى ساقلا. ھەر
ئىشنى مېنىڭ ئېيتقىنىمدەك قىل. چۈنكى ۋەزىر مەملىكەتنىڭ
پاسىبانىدۇر. پاسىبان چوقۇمكى ھەر ئىشتا قاتتىق قول بولمىقى
كېرەك. تا پاسىبانغا يەنە بىر پاسىبان لازىم بولمىغاي! ناۋادا
ۋەزىرلىكتىن ئۆتۈپ باش قوماندانلىق ياكى پادىشاھلىقنىڭ دەرىـ
جىسىگە يەتسەڭ، ئۇنىڭ شەرتلىرىنىمۇ ياخشى ئۆگەن ۋە دىلىڭدا
مەھكەم ساقلا. تاكى ئىشلىرىڭ كۈندىن - كۈنگە تەرەققىي تاپقاي.
ۋەسسالام!

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

قىرىق بىرىنچى باب

باش قوماندانلىقنىڭ بايانى

— بىلگىل، ئەي ئوغۇل، ئەگەر باش قوماندان بولساڭ، لەشكەرلەرگە ياخشى مۇئامىلىدە بول، ھەم ئۆزۈڭ بىۋاستە مەرھەمەت كۆرسەت ھەم پادىشاھ ئارقىلىق ياخشىلىق يەتكۈز. ھەمىشە سەگەك بول. لەشكەر تارتماق، سەپ تۈزمەك ۋە جەڭ قىلماقنىڭ يوللىرىنى ياخشى بىلگىن. جەڭ قىلىدىغان ۋە سەپ تۈزىدىغان كۈنلەردە ئوڭ ۋە سول تەرەپ لەشكەرلەرگە، لەشكەر باشلىقلىرىغا جەڭ قىلىش تەرتىپلىرىنى ئوبدان ئۆگەتكىن. جەڭ ئىشلىرىدا جاھان كۆرگەن، ھەممىدىن باھادىر ۋە قوۋمىنىڭ ئوبدانلىرىنى لەشكەرنىڭ ئىككى تەرىپىگە تۇرغۇزغىن. لەشكەرنىڭ يۆلەنچۈكى شۇلار بولسۇن. گەرچە دۈشمەن ئاجىز بولسىمۇ، ئاجىز دەپ سەل قارىغۇچى بولما. جەڭدە ئالدىراقسانلىق ھەم قىلمىغىن. ئالدىراقسانلىق قىلساڭ، لەشكىرىڭنى نابۇت قىلىسەن. يەنە قورقۇنچاق ۋە دىلىغۇل بولما. لەشكىرىڭنى قاچۇرۇپ قويىسەن. كۆز - قۇلاق ئەۋەتىپ دۈشمەن ھالىدىن خەۋەردار بولماقتىن ھەر ۋاقىت غاپىل بولما. جەڭ ۋاقتىدا لەشكىرىڭگە خۇش چىراي، مەردانە كۆرۈنۈش بېرىپ، «دۈشمەن قانچىلىك كىشى ئىكەن، مەن بىر سائەتتىلا ئۇلارنىڭ روزگارىنى كۆككە سورۇۋېتىمەن!» دېگەندەك گەپلەر بىلەن مەدەت بەر. ئەمما لەشكىرىڭنى بىر يولى، يەنى بىراقلا ھۇجۇمغا بۇيرۇما. توپ - توپ قىلىپ، ھەر توپنى بىر تۇغ (بايراق) بىلەن ماڭغۇز. ھەر توپقا

بىر باش قوماندان تەيىنلەپ، «ئەي پالانى، سەن بۇ توپنى باشلاپ ھۇجۇمغا ئۆت» دەپ پەرمان قىل. جەڭ قىلىشقا يارىمىغانلارنى ئۆز قېشىڭدا تۇرغۇز. جەڭدە ئالدىدا ماڭغان، پىداكارلىق كۆر-سەتكەن، باش كېسىپ كەلگەن ياكى ئات ئولجا ئېلىپ كەلگەن ۋە ياكى ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتكەنلەرگە تۆھپىسىدىن نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇپ تون ۋە ئىنئام بەر. مائاشىنى زىيادە قىل. بۇنداق چاغدا مال - دۇنيانىڭ كۆزىگە قارىما. مال - دۇنيانى ئاياپ ئولتۇرما. پەس ھىممەتلىكنى ئۆزۈڭگە ئادەت قىلىۋالما. شۇندىلا مەقسىتىڭ تېز ئەمەلگە ئاشىدۇ ھەم لەشكەر سېنىڭ ئارزۇيۇڭغا بېقىپ جەڭ قىلىدۇ. قىلغان ھىممىتىڭگە كۆرە جا-سارەت كۆرسىتىدۇ. غەلىبىگە ئېرىشەلەيسەن. ناۋادا مەقسىتىڭگە يېتەلمىگەن، مۇرادىڭ ھاسىل بولمىغان ئەھۋالدىمۇ ئالدىراڭغۇ-لۇق قىلما. ئۆز ئورنىڭنى مەھكەم ساقلا. ئۆزۈڭگە بەك كۈچەپ كەتمە. ئىمكان بار باش قوماندانلارنى رىغبەتلەندۈرۈپ، پۇرسەت تېپىپ جەڭنى داۋاملاشتۇر. تىرىشچانلىق كۆرسەت. ئەمما قاچ-ماقنى ھەرگىزمۇ كۆڭلۈڭگە كەلتۈرمە. ھەرقاچان ئۆلۈمگە ئۆ-زۈڭنى ئاتاپ تۇرغىن. ھەر كىم ئۆزىنى ئۆلۈمگە ئاتاپ تۇرۇپ جەڭ قىلسا، ئۇنداق ئادەمنى ئاسانلىقچە ئورنىدىن تەۋرەتكىلى بولماس. شۇنداق قىلساڭ، باش قوماندانلارنىڭ كامىلى بولالاي-سەن!

نەزمە:

سىپەھسالار لەشكەرى ئولكى بىر لەشكەرشىكەن ئاخىر،
شىكەست ئولغاي ئانىڭدىن نەچچە لەشكەر لەشكەرى ئەگدا.

(باش قوماندان شۇنداق بولۇشى كېرەككى، لەشكەرلىرى ئۇنىڭدىن غەيرەت - شىجائەتكە ئېرىشەلەيدىغان؛ دۈشمەن لەشكە-رى ئۇنىڭ جاسارىتىدىن ۋەھىمىگە قالىدىغان بولسۇن.)

ئەگەر غەلىبە قازانساڭ، قاچقان دۈشمەننىڭ ئارقىسىدىن ھەرگىز قوغلىما. قوغلىماقنىڭ خەۋپى كۆپتۇر. چۈنكى قوغلاپ بارساڭ نېمە ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىنى ۋە ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلىپ بولمايدۇ. ئاتام (ئۇنىڭغا ئاللاھنىڭ رەھمەتلىرى بولغاي!) جەڭ يوللىرىنى، يەنى جەڭ قائىدىلىرىنى ياخشى بىلەتتى. ھەرگىزمۇ قاچقان دۈشمەننىڭ كەينىدىن قوغلىمايتتى. سۇلتان مەھمۇدنىڭ جەڭ قىلىش ئۇسۇلىمۇ شۇنداق ئىكەن. ئۇ: «قاچقان لەشكەر جاندىن تويار. شۇڭا جېنىدىن كەچكەن ھەرقانداق ئادەم بىلەن ئۆچەكەشمىگەن خوپتۇر» دېگەندەكەن. بەس، جەڭدە سەھۋەنلىك كۆرۈلمىگەي دېسەڭ، قاچقاننىڭ كەينىدىن قوغلىما. چۈنكى ئۇدۇل قاچقاننى كۆرگىلى بولىدۇ. ئەمما ياندىن چىقىپ قالىسچۇ؟ تاساددىپىيلىقتىن خالىي بولماق تەس. ھەممە ئىشنىڭ سەن ئويلىغاندەك بولۇشى ناتايىن. بۇ سۆزلىرىمنى ئېسىڭدىن چىقارغۇچى بولما. ناۋادا جەڭ قىلىدىغان كۈنى تۇرغان جايىڭ ئوبدان بولمىسا مەيلىكى، ئارقاڭدا ئوبدان يەر بولسىمۇ، ھەرگىز قەدىمىڭنى ئارقىغا قويما، يەنى ياخشى يەردە تۇرىمەن، دەپ ئارقاڭغا چېكىنمە. چۈنكى بىر غېرىچ كەينىگە چېكىنسەڭ، لەشكىرىڭ سېنىڭ ھالىڭنى كۆرۈپ قاچىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ گۇمان قىلىدۇ. نەدە تۇرغان بولساڭ، شۇ يەردە مەھكەم تۇرۇپ جەڭگە ھازىرلان. بىر قەدەم ئىلگىرى ماڭساڭ، ماڭغىنىكى، بىر غېرىچ كەينىگە قايتما. لەشكىرىڭ سېنىڭ ھەققىڭدە ھەر ۋاقىت مەردانە تۇرالايدىغان بولسۇن. لەشكەر ئىشىدا سېخىيلىقنى كۆپرەك لازىم تۇت. كىيىم - كېچەك ئىنئام قىلىپ تۇر. كىيىم ئىنئام قىلىش ئىمكانىيىتىڭ بولمىسا، ياخشى سۆز بىلەن بولسىمۇ كۆڭلىنى ئۇت. بىر لوقما نان ۋە بىر پىيالە شارابىنىمۇ لەشكەرسىز يېمە ۋە ئىچمە. نان بىلەن ئالغان كۆڭۈلنى

ئالتۇن - كۈمۈش، كىيىم بىلەن ئالغىلى بولماس. ھەمىشە لەشكەرنىڭ كۆڭلىنى خۇش تۇتقىن. ئەگەر خالىساڭ لەشكىرىڭ سەندىن جېنىنىمۇ ئايىمايدىغان بولسۇن. شۇڭا سەن ناننى، يەنى يېمەك - ئىچمەكنى ئۇلاردىن ئايىمىغىن. ھەرقانداق ئىش خۇدايىتائالانىڭ تەقدىرىگە باغلىقتۇر. ئەمما سەن رەھمەت تەدبىرلىرىنىڭ شەرتىنى بەجا كەلتۈرگىن. ناۋادا خۇدايىتائالا ساڭا ياخشى رەھمەت قىلىپ، سېنىڭ مەرتىۋەڭنى پادىشاھلىققا يەتكۈزسە، پادىشاھلىق شەرتلىرىنى ھەم ياخشى ئادا قىلغايسەن!

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى

قىرىق ئىككىنچى باب

پادىشاھلىقنىڭ بايانى

— بىلگىل، ئەي ئوغۇل، پادىشاھلىق مەرتىۋىسىگە يېتەلىسەڭ، پارسا (خۇداجوي)، تەقۋادار پادىشاھ بولغىن. كۆزۈڭنى ۋە قولىڭنى خەلقنىڭ مەھرەملىرىدىن يىراق تۇتقىن. ھەر ئىشتا ئۆز رايىڭچە بولما. ھەممە ئىشلاردا ۋەزىرىڭ بىلەن كېڭەشكىن ھەم مەسلىھەتىڭگە قولاق سال. پادىشاھنىڭ ۋەزىرلىرى دانىشمەن ساناڭدۇ. شۇڭا ئۇ ساڭا دۈشمەن بولمىسىلا، دوستلۇقنى كەم قىلما. ھەرقاچان ئالدىراقسانلىق قىلما، يەنى ئېغىر - بېسىق بول. بىرەر ئىش تۈپەيلى ھەرقانداق جايغا بارساڭ، ئاۋۋال شۇ بارغان يېرىڭنىڭ ئەھۋالىنى ئوبدان كۆزەت. تا ئاخىرىنى كۆرمىگىچە، ئاۋۋىلىغا قاراپ بىر قارارغا كەلمە. ھەر ئىشتا ھۆرمىتىڭنى ساقلا ۋە مادارا قىلىشقا ئادەتلەن. ھەر ئىشنى زۇلۇم ۋە ئادالەتسىزلىك، يەنى ئۆكتەملىك بىلەن بېجىرىشنى ئۆزۈڭگە راۋا كۆرمە. بۇ ھەقتە ھەزرىتى خاجە ھافىز مۇنداق يازغان:

ئاسايىش ئىزدەر ئېرسەڭ ئىككى جەھاندا، ئەي يار،
دوستۇڭغە قىل مۇرۇۋۋەت، دۈشمەنگە قىل مەدارا.

ھەممە سۆز ۋە ئىشلارغا ئادالەت كۆزى بىلەن قارا. ھەق ۋە ناھەقنى پەرق قىلالايسەن. ۋاقتىكى، پادىشاھ دانىشمەنلىك بىلەن كۆزىنى ئوچۇق تۇتمىسا، ھەق - ناھەق يوللىرى مەلۇم بولماس. ھەمىشە راست سۆزلۈك ۋە كەم كۆلكە بولغىن. قول ئاستىڭدىكىلەر ساڭا يەڭگىللىك قىلىدىغان بولۇپ قالمىسۇن.

ھەكىملەر دەپتۇلاركى: «پادىشاھ ئۆچۈن ھەممىدىن يامان ئىش — پۇقرالارنىڭ يەڭگىللىكى ۋە پەرمانىغا بويسۇنماسلىقتۇر.»

سىنىڭ ئىنئام - ئېھسانلىرىڭ ھەممىشە ھەقلىق يوسۇندا، ئۆز لايىقىدا تۆھپىكارلارغا يېتىپ تۇرسۇن. ئەمما ئۆزۈڭ كەم كۆرۈنۈشلۈك بول. ھەرقانداق ئادەم سېنى خالىغانچە كۆرەلمە-سۇن. لەشكىرىڭ ۋە پۇقرالىرىڭغىمۇ سۇلغۇن ھالەتتە كۆرۈنگۈ-چى بولما، ھەم ئۆزۈڭنى ھەرقانداق ئەھۋالدا باشقىلاردىن تۆۋەن تۇتما. خۇدايتائالانىڭ بەندىلىرىگە رەھىملىك بول. ئەمما بىرە-ھىملەرگە بىرەھىم بول. ئەيۇچانلىقنى ئۆزۈڭگە ئادەت قىل. لېكىن سىياسەت بىلەن يۇرت سورا. خۇسۇسەن ۋەزىرىڭگە كۆ-ڭۈل سىرلىرىڭنى ئالدىراپ بىلدۈرۈپ قويما ھەم بىر يولى ئۇنىڭ رايىغا ھاجەتمەن بولۇپ قالما. بىرەر كىشىنىڭ ھەققىدە ھەرقان-داق بىر سۆزنى قىلسا، ئاڭلا، ئەمما دەرھال ھۆكۈم قىلمىغىن. ئەتراپلىق تەكشۈرۈپ، راست - يالغىنىنى بىلگەندىن كېيىن مۇ-ۋاپىق، يەنى زۆرۈر بولسا، ھۆكۈم قىلغىن. ھەرقانداق بىر كىشىگە ۋەزىرلىك مەنسىپىنى بەرسەڭ، بارلىق ھوقۇق - مائاشى-نى تولۇق - يېتەرلىك بەر. مەملىكەت ئىشلىرىدىن بەزىلىرى توختاپ قالمىغاي. ۋەزىرىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان ۋە يېقىن - يورۇق-لىرىغا ياخشىلىق قىل. ئېھتىياجلىق نەرسىلەر ۋە مائاشتىن قىسىلىپ قالمىغاي. ئەمما ۋەزىرىنىڭ يېقىن - يورۇق ۋە تۇغقانلى-رىنى ئەمەلدار قىلما. قۇيرۇقنى بىر يولىلا مۈشۈكنىڭ ئالدىغا تاشلىمىغان خوپتۇر. چۈنكى ھېچ ۋاقىتتا ۋەزىر بولغان كىشى ئۆز يېقىن - يورۇقلىرىغا ئالاقىدار ھېسابنى راستلىق بىلەن بېجىرمەيدۇ ھەم سېنىڭ مال - مۈلكۈڭ، يەنى پايداڭ ئۈچۈن ئۆز يېقىنلىرىغا ئازار بېرىشنى خالىمايدۇ. يەنى شۇنى بىلگىنكى، ۋەزىرىنىڭ قوۋمىدىكىلەر ۋەزىرىنىڭ كۈچىگە تايىنىپ، يەنى ۋەزىر-

نىڭ ئەمىلىنى پەش قىلىپ ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان، باشقىلاردنى بوزەك قىلىدىغان بولىۋالىدۇ. شۇڭا ئۇنداقلارنى ئەمەل تۆرىگە يېقىن يولاتقۇچى بولما. يەنە بىرى، ئوغرىلارغا رەھىم قىلمىغىن، ئۆلتۈرۈشكە تېگىشلىك كىشىنى ئەپۇ قىلما. ئەمما ئېھتىياتچان بول. قىساسكار ئادەملەرگە نىسبەتەن تېخىمۇ ئېھتىياتچان بولغان تۈزۈك. چۈنكى ئېھتىياتسىزلىق تۈپەيلى پەيدا بولغان جاراھەتتىن ساقىيا ھەم ئازاب يېتىپ قېلىشى مۇمكىن. چاكار ۋە نەۋكەرلىرىڭگە رەھىم - شەپقەتلىك بول. قويچى ۋە چاكارلىرىڭ گويا قويغا ئوخشاشتۇر. قويچى قويلارنىڭ ھالىدىن ياخشى خەۋەر ئالمىسا، ھالاك بولىدۇ. ناۋادا بىرەر كىشىگە سەندىن بىرەر ئازار يەتكەن بولسا، يەنى سەن بىرەرسىنىڭ كۆڭلىگە ئازار بېرىپ قويغان بولساڭ، قايتىلاپ ئۇنىڭغا بەك ئىشىنىپمۇ كەتمە. ھەرقانداق كىشىنى ئۆز لايىقىدا ئىشقا قوي. خىزمەتكارنى بىرەر ئىشقا بەند قىلىش ئارقىلىق باشقۇرماق كېرەك. لېكىن ھەرقانداق بىر كىشىنى بىرەر ئىشقا قويماقچى بولساڭ، چوڭقۇر ئويلىنىپ، ئۆز لايىقىدىكى ئىشقا قويغىن. ئەمما، شاراب خۇمار ئادەمنى خەزىنىدار قىلما. ھەرقانداق ئىشنى شۇ ئىشنى بېجىرىشكە لايىق، بۇيرۇلغان ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان كىشىگە بۇيرۇماق كېرەك. دېمەك، ھەر ئەمەلگە قارىتا لايىقىدا كىشى بولۇشى لازىم. تاكى تەنە قىلغۇچىلار ساڭا قارىتا سېنىڭ ئىش تەقسىماتىڭ ئۇستىدە ئېغىز ئاچالمايدىغان، مەملىكەت ئىشىدا نۇقسان تاپالمايدىغان بولسۇن. ھەرقانداق ئادەم بۇيرۇلغان ئىشنى بىلمىسىمۇ، ھېچ ۋاقىتتا «مەن بىلمەيمەن» دېمەيدۇ. ئەمما ئۆز مەنپەئەتى ئۈچۈن شۇ ئىشنى قىلىدۇ. لېكىن ئۇنىڭ قىلغان ئىشى ھامان نۇقساندىن خالىي بولمايدۇ. شۇڭا ھەر ئىشنى شۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان كىشىگە تاپشۇر. ئۇ ھالدا باش

ئاغرىقىدىن قۇتۇلىسەن. ناۋادا بىرەر چاكىرىڭغا (خىزمەتكارغا) ئىلتىپات كۆرسەتكۈڭ، مەرھەمەت قىلغۇڭ بولسا، قۇدرىتىڭ يېتىشىچە ئۇنىڭغا يېمەك ـ ئىچمەك ۋە پۇل ـ مال بېرىپ باي قىلغىن. ئەمما ئەمەلگە بۇيرۇما. مەنسەپ بەرمە. پادىشاھلىق ئىشلىرىغا يولاتما. ئەگەر بىرەرسى سېنىڭ پەرمانىڭنى كۆزگە ئىلمىسا، ئۇ ھالدا سېنى كۆزگە ئىلمىغان بولىدۇ. چۈنكى پادىشاھنىڭ راھىتى پەرماننى جارى قىلدۇرماق بىلەندۇر. پادىشاھ ئادەمىيلىك سۈرەتتە پۇقرالار بىلەن باراۋەر، پەنى ئوخشاش كۆرۈنىمۇ، لېكىن پادىشاھ ھامان پەرمان چۈشۈرگۈچى؛ پۇقرالار بولسا، پەرماننى قوبۇل قىلغۇچىدۇر.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، سۇلتان مەھمۇدنىڭ بىر خىزمەتكارى بار ئىدى. ئىسمى ئەبۇلفەتھ ئىدى. سۇلتان ئەبۇلفەتھنى نىسا شەھىرىگە ھاكىم قىلىپ ئەۋەتتى. ئەبۇلفەتھ نىسا شەھىرىگە بېرىپلا بىر كىشىنى تۇتۇپ تامام مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلاپ، مال ـ مۈلكىنى ۋەخپە قىلىپ، ئۆزىنى زىندانغا تاشلىدى. ئۇ كىشى نەچچە مەھەل زىنداندا يېتىپ، بىر مىكرى ـ ھىيلە بىلەن زىنداندىن چىقىپ غەزنەيىنگە كەلدى. بۇ دەل سۇلتاننىڭ دەۋا سورايدىغان كۈنى ئىدى. ئۇ سۇلتاندىن ئادالەت تەلەپ قىلىپ ھاكىمنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلدى. سۇلتان مەھمۇد ئۇ كىشىگە نامە پۈتۈپ بەردى. ئۇ كىشى نامىنى ئېلىپ يېنىپ نىسا شەھىرىگە بېرىپ، نامىنى ھاكىمغا بەردى. ھاكىم كۆڭلىدە «ئۇ كىشى مۇندىن كېيىن غەزنەيىنگە بارالمايدۇ» دەپ ئويلاپ نامىگە ئەمەل قىلماي، سۇلتاننىڭ پەرماننى قوبۇل قىلمىدى. ئۇ كىشى يەنە غەزنەيىنگە بېرىپ سۇلتاننىڭ يولىنى توسۇپ تۇردى. سۇلتان باغدىن يېنىپ چىقىشى بىلەن، ئۇ كىشى يەنە ھاكىمنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت

قىلدى. سۇلتان يەنە نامە پۈتۈپ بەردى. ئۇ كىشى:

— بىر مەرتىۋە كەلدىم. نامە پۈتۈپ بەردىلە. نامىنى ھاكىمغا كۆرسەتكەنىدىم، ھاكىم نامىگە ئەمەل قىلمىدى، — دېدى. سۇلتان ئوڭايسىزلىنىپ:

— بۇ نامىنى ئېلىپ بار. ئەگەر ئۇ نامىگە ئەمەل قىلمىسا، بېشىڭغا توپا چاچ، — دېدى. ئۇ كىشى ئەجەبلىنىپ:

— ئەي پادىشاھ، نامىنى سىلى پۈتۈپ بەرگەن تۇرسىلا، ھاكىم قوبۇل كۆرمىسە، مەن بېشىمغا توپا چاچسام قانداق بولغىنى؟ — دېدى. سۇلتان:

— ئەي خاجە، چاقچاق قىلىپ قويدۇم. ئەگەر ھاكىم مەزكۇر نامىنى قوبۇل كۆرمىسە، ئەلۋەتتە مېنىڭ بېشىمغا توپا چاچمىقىڭ لازىمدۇر، — دېدى ۋە: — شەھەر چوڭلىرىنى يىغىپ بۇ كىشىنىڭ تامام مال - مۈلكىنى ئېلىپ بېرىپ، ھاكىمنى دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈڭلار ۋە پادىشاھنىڭ يارلىقىنى ئىشتمىگەننىڭ سازاسى ئۇشبۇدۇر، دەپ جار سېلىڭلار، — دەپ دەرھال نەچچە غۇلامنى بۇيرۇدى. شۇندىن كېيىن يارلىق قوبۇل قىلمايدىغان ئىشقا خاتىمە بېرىلدى. ھېچ كىشىنىڭ كۆڭلىمۇ ئازار يېمەيدىغان بولدى. شۇ بىر سۆز بىلەن ھەممە ئادەم راھەت تاپتى.

ھېكايەت:

ھەزرىتى سۇلتان مەسئۇدنىڭ زامانىدا سۇلتان مەردانىلىك ۋە باھادىرلىق يوللىرىنى قولىغا ئېلىپ داڭق چىقارغان بولسىمۇ، لېكىن يۇرت باشقۇرۇش يوللىرىنى ياخشى ئىگىلىمىگەنىدى. ئۇ ھەر كۈنى كېنىزەكلەر بىلەن ئەيش - ئىشرەتكە مەشغۇل بولاتتى. يۇرت ئىشى بىلەن كارى بولمايتتى. شۇ سەۋەبلىك لەشكەرلەر پەرمان تۇتماس، يەنى پەرمانىغا بويسۇنماس بولدى. پۇقرالارنىڭ كۆڭلى قالدى. مۇسۇلمانلارنىڭ ئىبادەت ئىشلىرىمۇ توختاپ قال-

دى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە يىراق سەھرادىن بىر خوتۇن كېلىپ، ئادالەت تەلەپ قىلىپ سەھرادىكى ئەمەلدارلارنىڭ ئۈس-تىدىن شىكايەت قىلدى. سۇلتان نامە پۈتۈپ بەردى. ئەمما ھاكىم نامىگە ئەمەل قىلمىدى. ئۇ خوتۇن يەنە كېلىپ سۇلتانغا شىكايەت قىلدى. سۇلتان يەنە نامە پۈتۈپ بەردى. خوتۇن دېدى:

— ئەي پادىشاھ، ئۆتكەندە بىر نامە پۈتۈپ بەرگەنىدىڭىز، ئاپارسام ھاكىم نامە بويىچە ئىش قىلمىدى.

سۇلتان دېدىكى:

— مەن نامە پۈتۈپ بەردىم. ۋاقتىكى، ئۇ نامىگە بېقىپ ئىش قىلمىسا، مەن قانداق قىلاي؟!

خوتۇن دېدى:

— ئەي پادىشاھ، يۇرتنى باشقۇرالمىسىڭىز تۈزۈك باشقۇ-رۇڭ، خەلق پەرمانىڭىزنى ئاڭلايدىغان، سىزدىن قورقىدىغان بولسۇن. بولمىسا، باشقا بىرىگە قويۇپ بېرىڭ، ئۇ يۇرتنى سو-راپ پەرمانىنى جارى قىلدۇرغاي. سىز ئەيش - ئىشرىتىڭىزنى قىلىپ يۈرۈۋېرىڭ. تا خۇدايتائالانىڭ بەندىلىرى سىزنىڭ ھاكىم-لىرىڭىزنىڭ قولىدا ۋەيرانە بولۇپ كەتمىسۇن.

سۇلتان ئۇ خوتۇننىڭ سۆزىدىن تولىمۇ خىجىل بولدى ۋە پەرمان چۈشۈرۈپ ئول خوتۇننىڭ دەۋاسىنى ھەل قىلىپ، ھاكىم-نى دارغا ئاستۇرۇپ ئۆلتۈردى. ئۆزى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويـ-غاندى. شۇندىن كېيىن ھەممە ئادەم خاتىرجەملىككە ئېرىشتى. ھېچكىم سۇلتاننىڭ پەرمانىدىن چىقمايدىغان بولدى.

— بىلگىنكى، پەرمانى راۋان بولمىغان پادىشاھ، پادىشاھ ھېسابلانمايدۇ. چۈنكى پادىشاھ بىلەن ئۆزگىنىڭ پەرقى پەقەت پەرمان بىلەندۇر. پەرماننى قوبۇل تۇتتۇرماق سىياسەت بىلەن-دۇر. شۇڭا پەرمانىم يۈرۈشكەي ۋە جارى بولغاي دېسەڭ، سىيا-

سەت يۈرگۈزمەكتە ھەر ۋاقىت سەھۋەنلىك سادىر قىلمىغايسەن. يەنە بىرى، لەشكەرنى پۈقرادىن ئۈستۈن قويما. بولمىسا، مەملىكەت ۋەيران بولىدۇ. ئەلۋەتتە، پۈقرالارنىڭ مەسلىھىتى، يەنى پۈقرالارغا بولغان مۇئامىلە بىلەن لەشكەرنىڭ مەسلىھىتى، يەنى لەشكەرگە بولغان مۇئامىلە ئوخشاش بولمىقى لازىمدۇر. دېمەكچىمەنكى، پادىشاھ ئاپتاپقا (قۇياشقا) ئوخشاش بولۇشى كېرەك. ئەگەر بەزىسىگە نۇر ئارتۇقراق چۈشسە ۋە بەزىسىگە كەمرەك چۈشسە، ئۇ قۇياشنىڭ خاراكتېرىگە ماس كەلمەيدۇ. شۇڭا پادىشاھ بولغۇچى خەلقنى ئەدل - ئادالەت بىلەن باشقۇرغاي، چۈنكى مەملىكەت خەلق بىلەن ئاۋات بولىدۇ؛ مەنپەئەت ھەم خەلق بىلەن ھاسىل بولىدۇ. ھەرقاچان مەملىكەت ئىشىدا ئادالەتسىزلىككە قىلچە يول بەرمىگىن. ئادالەتلىك پادىشاھلارنىڭ ئۆيى — سەلتەنىتى ئۇزاق تۇرالايدۇ. ئادالەتسىز پادىشاھلارنىڭ ئۆيى — سەلتەنىتى پاتلا غۇلاپ چۈشىدۇ. مەلۇم بولدىكى، ئادالەتنىڭ مەنىسى ئاۋاتلىقتۇر. ئادالەتسىزلىكنىڭ مەنىسى ۋەيرانلىقتۇر. ھۆكۈمالار: «پادىشاھ ئادالەتپەرۋەر بولسا، ئالەم گۈللىنىدۇ — ئاۋات بولىدۇ؛ ئەگەر پادىشاھ ئادالەتسىز - زالىم بولسا، ئالەم ۋەيران بولىدۇ» دېگەن. خۇدايتائالانىڭ بەندىلىرىنىڭ دەرد - ئەلىمىگە قارىتا سۈكۈت قىلما. ھەمىشە خىلۋەتنى دوست تۇتىدىغان ئىشنى ھەم قىلما. چۈنكى سەن لەشكەردىن ۋە خەلقتىن ئۆزۈڭنى قاچۇرساڭ، خەلق ۋە لەشكەرمۇ سېنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان بولۇپ قالىدۇ. لەشكەرنى ۋە خەلقنى ياخشى ۋە ئوبدان تۇتماقتا سەھۋەنلىك سادىر قىلما. ئەگەر سەھۋەنلىك سادىر قىلساڭ، ئۆزگىلەر پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ كېتىدۇ. ئەمما لەشكەرنى بىر لا تائىپە (قەبىلە) دىن تەشكىل قىلغۇچى بولما. پادىشاھ چوقۇمكى لەشكەرنى ھەر جىنستىن، يەنى ئوخشىمىغان

قەبىلە كىشىلىرىدىن تەشكىل قىلىنىشى لازىمدۇر. چۈنكى لەشكەر تۈپى بىر قەبىلە كىشىلىرىدىن بولۇپ قالسا، بىر - بىرىگە ئىجىل ۋە ئىناق بولۇۋېلىپ، ئەھۋالدىن خەۋەردار بولغىلى بولمايدۇ. باشقۇرۇشمۇ تەسكە چۈشىدۇ. ئۆزئارا نازارەت قىلىش ئىمكانىيىتىمۇ بولمايدۇ. شۇڭا، لەشكەر تەشكىللىگەندە ئىمكان بار بۇ قەبىلە كىشىلىرىنى ئۇ قەبىلە كىشىلىرى بىلەن ياكى ئۇ قەبىلە كىشىلىرىنى بۇ قەبىلە كىشىلىرى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ تۇتماق كېرەك. شۇندىلا بۇ قوۋم ئۇ قوۋمنىڭ ۋەھىمىسىدىن ياكى ئۇ قوۋم بۇ قوۋمنىڭ ۋەھىمىسىدىن ئەنسىرەپ بولسىمۇ پەرمانغا بويسۇنمايدىغان ئىشنى قىلمايدۇ. شۇنى بىلگىنكى، سېنىڭ پەرمانىڭ ھەر ۋاقىت لەشكەرلەر ئارا ياخشىلىق قىلمىقىڭ بىلەن جارىدۇر. بىلىشىمچە، سۇلتان مەھمۇدنىڭ تۆت مىڭ تۈرك ۋە تۆت مىڭ ھىندى لەشكىرى بار ئىدى. ھەممىشە ئۇنى بۇنىڭغا ۋە بۇنى ئۇنىڭغا ئارىلاشتۇرۇپ باشقۇراتتى. شۇڭا بۇ ئىككى قوۋم ھەرقاچان ئۇنىڭ ئىتائىتىدە ئىدى.

— ئەي ئوغۇل، لەشكىرىڭنى ھەر ۋاقىت ئاش - نان ۋە شاراب بىلەن مېھمان قىلىپ تۇر. كىيىم ۋە ئىنئام بىلەن كۆڭلىنى ئېلىپ ئۈمىدلىك قىلغىن. ئەگەر بىر كىشىگە ئىنئام بەرمەكچى بولساڭ، ناۋادا بەرمەكچى بولغان نەرسەڭ ئاز بولسا، ھەرگىزمۇ خەلق ئارىسىدا، كۆپچىلىك بار يەردە ئاشكارا قىلما ھەم تىلىڭغا ئالما. باشقا بىرىگە ھەم بىلدۈرمە. شۇندىلا ھىممەتسىزلىك، كۆزى كىچىكلىك قىلغان بولمايسەن. ئىككى ئىش تۈپەيلى سەھۋەنلىك سادىر بولىدۇ: بىرى، پادىشاھلىققا لايىق ئىش قىلالمىغان بولساڭ؛ يەنە بىرى، كىشىلەرگە بولغان ھىممىتىڭنى كۆپچىلىككە ئاشكارا قىلىپ، ئۆزۈڭنى كۆرسەتمەكچى بولساڭ.

مەن سەككىز يىل غەزنەيىندە سۇلتانىنىڭ خىزمىتىدە بول-دۇم. لېكىن ئۇنىڭدىن مۇنداق ئۇچ ئىشنى ھەرگىز كۆرمىدىم: بىرى شۇكى، ئۇ ھەرقانداق كىشىگەن ئىنئام بەرسە، قىممىتى ئىككى يۈز ئەشرەفىي (ئاقچا) دىن كەم نەرسە بولسا، ئىنئام ئالغۇچىدىن باشقا ھېچ كىشىگە بىلدۈرمەيتتى؛ ئىككىنچى، چىش-لىرى كۆرۈنگىچە كۈلمەيتتى، يەنى ئاغزىنى ئېچىپ ياكى قاقاق-لاپ كۈلمەيتتى؛ ئۈچىنچىسى شۇكى، ئەگەر كىشىگە ئاچچىقى كېلىپ دەشنام بەرمەكچى بولسا، «ھىممەتسىز» دېگەن سۆزدىن بۆلەك سۆز بىلەن دەشنام قىلمايتتى. ئاڭلىشىمچە، رۇم پادىشاھ-لىرىنىڭمۇ ئادىتى شۇنداق ئىكەن. رۇم پادىشاھلىرىدا شۇنىڭغا ئوخشاش ياخشى قائىدە ـ يوسۇنلار كۆپ. ئەمما ئەجەم پادىشاھلى-رىدا ئۇنداق قائىدە ـ يوسۇنلار يوق...

— ئەي ئوغۇل، ئەمدى ئۆز سۆزۈمگە كېلەي. شۇنى بىلى-شىڭ كېرەككى، سېنى ھېچكىم سېخىي بولۇشقا زورلىمايدۇ. «سېخىي بول» دەپ ھەم زورلۇق قىلالمايدۇ. ئەمما ھېچقاچاندا تۆۋەن ھىممەتلىك بولمىغىن. ھەتتا خاراكتېرىڭدە (تەبىئىتىڭدە) بولغان تەقدىردىمۇ، خالايىق ئالدىدا چاندۇرۇپ يۈرمە. ساخاۋەت قىلمىساڭ، گەرچە ساڭا ھېچنېمە دېمىگەن بىلەن، كىشىلەر سېنى ياخشى كۆرمەيدۇ. ئۇ ھالدا سەن دۈشمەنلىك بولۇپ قال-ساڭ، ھېچكىم ساڭا جان پىدالىق كۆرسەتمەيدۇ. ھەتتا دۈشمە-نىڭنى دوست تۇتۇشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنكى، پادىشاھلىق شارابى-نىڭ مەستخۇشلۇقىدا مەغرۇرلىنىپ كەتمە. مۇنۇ ئالتە ئىشتا قىلچە سەۋەنلىك سادىر قىلمىغايسەن: بىرىنچى، ھەيۋەت (سىرت-قى كۆرۈنۈش، سالاپەت)؛ ئىككىنچى، ھىممەت (سېخىيلىق)؛ ئۈچىنچى، ئىنئام، ئېھسان؛ تۆتىنچى، ياخشىلىق، مۇرۇۋۋەت (ياخشى مۇئامىلە)؛ بەشىنچى، ئېغىر ـ بېسىقلىق (ئالدىراڭغۇ-

لۇق قىلماسلىق) ؛ ئالتىنچى، راستچىللىق (راست سۆزلەش) . قا-
چانكى، سەن مەغرۇرلۇق مەستلىكىگە يېقىنلاشماي دېسەڭ، بۇ
ئالتە ئىشتىن يىراق بولما. يەنە بىرى، ئۆزگە ئەل پادىشاھلىرى-
نىڭ ئەھۋالىدىن ھەرقاچان غاپىل بولما. ئەل ئىشىدا شۇ قەدەر
پۇختا بولغىنكى، ھېچ پادىشاھ سەن توغرۇلۇق بىرەر سۆز دېيەل-
مىگەي ۋە بىرەر ئىش قىلالمىغاي. ھەر ۋاقىت ھوشيار بول!

ئىلگىرىكى پادىشاھلار توغرىسىدا ئاتام بۇزرۇكۋاردىن مۇن-
داق بىر ھېكايەتنى ئىشتكەنىدىم.

ھېكايەت:

فەخرۇد ۋەلى بۇرادىرى ئەزدۇد ۋەلىدىن قېچىپ ھېچيەردە
تۇرغۇدەك ماكان تاپالماي، ئاخىرى بوۋام قابۇس ئىبنى ۋەشمە-
گىرنىڭ قېشىغا كەپتۇ ۋە ئامانلىق (پاناھلىق) تىلەپتۇ. بوۋام
ئۇنىڭغا ئامانلىق بېرىپ مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ، ھەمشىرەمنى
ئۇنىڭ نىكاھىغا بېرىپتۇ ۋە بۇ مەرىكە ئۇچۇن ئىنتايىن نۇرغۇن
ئالتۇن - كۈمۈش سەرپ قىپتۇ. چۈنكى مېنىڭ مومام فەخرۇد
ۋەلىنىڭ ئانىسى بىلەن بىر تۇغقان ئىدى. ئەزدۇد ۋەلى بۇ ئىش-
تىن خەۋەر تېپىپ شەمسۇل - مەئالى ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. ئەلچى
كېلىپ نامىنى بېرىپتۇ. نامىدە كۆپتىن - كۆپ سالام - سەھەتتىن
كېيىن شۇنداق يېزىلغانىكەن:

«مەلۇم بولسۇنكى، بۇرادىرىم سىزنىڭ قېشىڭىزغا بېرىپ-
تۇ. سىزگە مەلۇم، سىز بىلەن مېنىڭ ئارىمىزدىكى دوستلۇق
ۋە بۇرادەرلىك مەڭگۈلۈكتۇر. سىزنىڭ ئۆيىڭىز بىلەن مېنىڭ
ئۆيۈمنىڭ پەرقى يوقتۇر. ئەمما ئۇ بۇرادىرىم مېنىڭ دۈشمىنىم
ئىدى. مۇمكىن بولسا، ئۇنى ماڭا ئەۋەتىپ بەرسىڭىز. مەن بەزى
ۋىلايەتلىرىمنى سىزگە بەرسەم. دوستلۇقىمىز تېخىمۇ مۇستەھ-
كەم قارار تاپقان بولاتتى. ناۋادا يامان ئاتاقتا قېلىشتىن ۋەھىمە

يەپ، ئۇنى بۇياققا ئەۋەتىشتىن ئەندىشە قىلسىڭىز، شۇ يەردە زەھەر بېرىپ ئۆلتۈرۈۋەتسىڭىز ھەم مەقسىتىم ھاسىل بولغان بولاتتى. سىزمۇ يامان ئاتاققا قالمايتتىڭىز.»

شەمسۇل - مەئانى نامە پۈتۈپ دەپتۇكى:

«سۇبھانائللا، سىزدەك ئۇلۇغ كىشىدىن مەندەك بىر كىشىگە بۇ قاتارلىق سۆزلەرنى ئېيتىش نە لازىم. مەن مۇنداق ئىشنى قىلىپ تا قىيامەتكىچە بەدنامدا قالسام، راۋا بولارمۇ؟!»

ئەلچى دەپتۇ:

— ئەي پادىشاھ، ئەزدۇد ۋەلىدەك دوست - بۇرادىرىڭىزنى فەخرۇد ۋەلىنى دەپ قولدىن چىقىرىپ قويماڭ. بىزنىڭ پادىشاھ سىزنى بىر تۇغقان بۇرادىرىدىن ھەم يېقىنراق دوست دەپ بىلىدۇ. ھەتتاكى مېنى بۇ تەرەپكە ماڭدۇرغان كۈنى ئەزدۇد ۋەلى سىز توغرۇلۇق سۆز ئېچىپ: «خۇدايتائالا بىلىدۇكى، مەن شەمسۇل - مەئانىنى كاتتا دوستۇم دەپ بىلىمەن. ئاڭلىشىمچە، ئۆتكەن ئاينىڭ نەچچىسى شەنبە كۈنى شەمسۇل - مەئانى ھامامغا بېرىپتۇ. يۇيۇنۇش ئۆيىگە كىرگىلىۋاتقاندا پۇتلىشىپ يىقىلىپ چۈشۈپتۇ. مەن ھېسابسىز غەمدە قالدىم. شەمسۇل - مەئانىغا تېخى ئەمدىلا قىرىق يەتتە ياشقا كىرگەن تۇرۇقلۇق قېرىلىق يېتىپتۇ. قۇۋۋەت - ماغدۇرىدىن قاپتۇ.»

ئەلچىنىڭ بۇ سۆزلەرنى دېيىشتىن غەرىزى «مېنىڭ پادىشاھ ھەم سىزنىڭ تامام ئەھۋالىڭىزدىن تولۇق خەۋەرداردۇر» دېگەننى بىلدۈرۈپ قويۇش ئىكەن. بۇ ھەم ئەزدۇد ۋەلىنىڭ تەلىمى ئىدى.

شەمسۇل - مەئانى شۇئان:

— ئەزدۇد ۋەلىنى خۇدايتائالا مەڭگۈ ئامان تۇتقاي، دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى ماقۇل كۆردۈم. ئەمما ئۇنىڭ ئۇچۇن مېنىڭمۇ ناھايىتى كۆپ غېمىم باردۇر. خەۋەردار قىلايكى، پالانى

ئاينىڭ نەچچىسى شەنبە كۈنى ئەزدۇد ۋەلى بىر كۈن كېسەل بولدى. كېچىسى پالانى يەردە شاراب ئىچىپ، شۇ يەردە ئۇخلاپ قالدى. كېچىدە ئۆگزىدىن چۈشكىچە ئايىغى تېيىلىپ كېتىپ، شوتىدىن يىقىلىپ بىقىنىنى ئاغرىتىۋالدى. مەن شۇ ئىش تۈپەيلى بىسيار مالال بولدۇم (قايغۇردۇم). ئەمدىلا قىرىق ئىككى ياشقا كىرگەن پادىشاھ شاراب ئىچىپ ئۆگزىدىن چۈشەلمىگۈدەك ھالغا چۈشۈپ قالغان ئەھۋالدا، تۈن يېرىمىدا ياتقان يېرىدىن قوزغالمىسا بولاتتى، — دەپ بۇ قاتارلىق ھادىسە، ۋەقەلەردىن ئۆزىنىڭمۇ تولۇق خەۋەردار ئىكەنلىكىنى ئەلچىگە بىلدۈرۈپ قويۇپتۇ.

دېمەكچىمەنكى، ھەر ۋاقىت ئۆزگە پادىشاھلارنىڭ ھال - ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرغىن. ئۇلارنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرىدىن غاپىل بولما. ناۋادا غاپىل بولساڭ، ئۆزۈڭدىن، ئۆزۈڭنىڭ ھال - ئەھۋالىدىن غاپىل بولغان بولىسەن. يەنە بىرى، ئەتراپىڭدىكى ھەمتەڭ پادىشاھلار بىلەن دوستانە ئۆت. دوست بولالمىغان تەقدىردىمۇ دۈشمەنلىشىپ قالما. ناۋادا دۈشمەنلىشىپ قالساڭ، ئاشكارا دۈشمەنلىشىپ يۈرمە. ئاڭلىشىمچە، ئىسكەندەر (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين) دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلغىلى بارماقچى بوپتۇ. ئەتراپىدىكىلەر ئۇنىڭغا:

— ئەي پادىشاھ، دۈشمەن ھازىر غەپلەت ئۇيقۇسىدىدۇر. شۇڭا كېچىلەپ ھۇجۇم قىلماق كېرەك، — دەپ مەسلىھەت بېرىشىپتۇ. ئەمما ئىسكەندەر دەپتۇكى:

— ئوغرىلىقچە غالىب كەلگەنلىك پادىشاھلىقنىڭ ئىشى ئەمەس. يوشۇرۇن (ئوغرىلىقچە) قولغا كەلتۈرگەن غەلىبە شەرەپ ھېسابلانمايدۇ.

پادىشاھلىقتا ئۇلۇغ ئىشلارغا، يەنى ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلىشقا ئادەتلەنگەيسەن. چۈنكى پادىشاھ ھەممە كىشىدىن ئۇلۇغدۇر.

www.uyghurkitap.com

شۇڭا ئۇنىڭ قىلىدىغان ئىشلىرىمۇ ئۇلۇغ بولغاي!

بەس، يۇقىرىدا ئېيتتىمكى، ھېممەتسىز كىشىنىڭ ئالەمدە نامى چىقماس. نام - نىشانىمۇ بولماس!

ۋاقتىكى، نامە ۋە يارلىقنى ئەزىز تۇتقىن. ھەرقانداق چاغدا يامان (بەتنىيەت) ، پەس (ھېممەتسىز) كىشىلەرگە نامە بەرمە. ئەگەر نامە بېرىش زۆرۈر بولسا، مەسىلەن: كاتتا ئىنئام ياكى مائاش ئۇچۇن بىرەر ۋىلايەت - ئورۇننى بەرمەكچى بولساڭ، ئۇ ھالدا نامە بەرسەڭ بولىدۇ. ھەرقاچان چۈشۈرگەن يارلىق ۋە پۈتكەن نامەڭگە ھەرگىز خىلاپلىق قىلغۇچى بولما. ناۋادا ئاشكارىلانغان، ھەممە كىشى بىلىدىغان بولسا، تېخىمۇ شۇنداق. چۈنكى دېگەن سۆزگە خىلاپلىق قىلىش كىشىنىڭ رايىنى قايتۇرۇۋەتكەنگە باراۋەردۇر.

مەن پادىشاھلىقنىڭ شەرتلىرى ئۈستىدە شۇنچىلىك توختالدىم. دەرۋەقە، پادىشاھلىق ئۇلۇغ ۋە ئەزىز ئىشتۇر. ئەمما خالىغان بىرسىنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئىش ئەمەس. ناۋادا ساڭا باشقا ئىشلارنى قىلىش نېسىپ بولسا، مەسىلەن: دېھقانچىلىق ۋە ياكى ئۆزگە ھۈنەر - كەسىپ دېگەندەك، بۇلارنىڭمۇ شەرتلىرىنى (يول - قائىدىلىرىنى) ئوبدان ئۆگەن. ھەرقانداق ھۈنەر - كەسىپنى ياخشى قىلىشقا ئادەتلەن. ھەر ئىشنىڭ ئىشلەشكە تېگىشلىك ۋاقتىنى ۋە تەرتىپىنى ياخشى ئىگىلە. تا قىلماقچى بولغان ئىشلىرىڭ ھەمىشە راۋان بولغاي!

قىرىق ئۈچىنچى باب

دېھقانچىلىقنىڭ بايانى

— بىلگىن، ئەي ئوغۇل، دېھقان بولساڭ، دېھقانچىلىقنىڭ يوللىرىنى، قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلىرىنى، ۋاقىت - پەيتلىرىنى ياخشى بىل. ھەر نېمە تېرىماقچى بولساڭ، ۋاقتى ئۆتمەستە تېرىغىن. ئەلۋەتتە، ئون كۈن كېيىن تېرىغاندىن ئون كۈن ئىلگىرى تېرىغان خوپتۇر. دېھقانچىلىقتا لازىملىق ھەرقانداق ئەسۋابنى جۈپتى بىلەن ساقلا. ئۆيلارنىڭ ئوبدىنىنى ئال ۋە بوغۇز بېرىپ باق. ھەممىشە بىر جۈپ ئۆينى ئايرىپ سېمىز تۇت. مۇبادا بىر ئۆي ئاغرىپ قالسا، بىرىنى ئىشلەت. بولمىسا، قىلىدىغان ئىشىڭ توختاپ قالىدۇ. ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىدۇ. تېرىيدىغان ۋە يىغىۋالىدىغان چاغدا قىيىنىلىپ قالىسەن. يەر ئاغدۇرماقتىن ھەر ۋاقىت غاپىل بولما. كېلەر يىلى قىلىدىغان تېرىقچىلىقنىڭ تەدبىرىنى بۇ يىل قىلىۋال. ھوسۇل ئالاي، ئەمگىكىم زايا بولمىسۇن، دېسەڭ، ھەرقانداق چاغدا زىرائەت تېرىيدىغان يەرنى ئوبدان تاللا ۋە ئوبدان يەرگە تېرىغىن. تا دېھقانچىلىقتىن مەنپەئەت كۆرەي دېسەڭ، دائىم بىكار تۇرماي ئىشلە! ئەگەر باشقا ھۈنەر بىلەن شۇغۇللانماقچى بولساڭ، تېز ۋە ئوبدان قىلىدىغان بول. خېرىدارىڭ كۆپ بولىدۇ. قىلماقچى بولغان ئىشنى كەسپداشلىرىڭدىن ياخشى ئىشلە ھەمدە ئاز سودىغا قانائەت قىل. توختىتىپ ياكى كۆپ ساقلىتىپ خېرىدارنى قاچۇرۇۋەتمە. تا ھۈنىرىڭ ئارقىلىق رىزقىڭ پاراۋان بولغاي!

كىشىلەر سودىنى تولىراق مەن بىلەن قىلىدىغان بولسۇن

دېسەڭ، خېرىدارغا يۇمشاق، سىيلىق سۆزلە. يۇمشاق سۆزلىسەڭ، سىيلىق مۇئامىلىدە بولساڭ، خېرىدارمۇ سودىدا باھا تالىشىشتىن خىجىل بولىدۇ. مەقسىتىڭمۇ ھاسىل بولىدۇ. شۇندىلا سېنىڭ رىقابەتچىلىرىڭ، ئۆزگە ھۈنەرۋەنلەر ۋە كەسىپداشلىرىڭ ھەسەت قىلىپ ساڭا ئوخشاش بولۇشنى ئارزۇ قىلىشىدۇ. بازاردا ھەم شۆھرىتىڭ زىيادە بولىدۇ. ئەمما ھەر ئىشتا راست سۆزلىمەكنى ئادەت قىل. خۇسۇسەن، خېرىدارلىرىڭغا راستچىل بول. بېخىللىق قىلما. لېكىن ئۆزۈڭگە مەھكەم بول. ئۆزۈڭدىن كىچىكلەرگە يول قوي. ئاياللار ۋە گۆدەكلەر بىلەن ئارتۇقچە مۇئامىلىدە بولما ھەم ئۇلار بىلەن جېدەل - غوۋغا قىلىشمىغىن. غېرىب - مۇساپىرلارغا مەرھەمەتلىك بول. سودا ئىشىدا بەك خىجىل، يەنى تارتىنچاق بولۇپ كەتمە. ھەر ئىشنى لايىقىدا بىر تەرەپ قىل. پادىشاھىڭغا راستچىل بول. لېكىن پادىشاھنىڭ خەزىنىسىدە بولۇشنى تولا ئارزۇلاپ كەتمە. ھەمتەگلىرىڭگە خىيانەت قىلما. تونۇشلارغىمۇ، ناتونۇشلارغىمۇ ئوخشاش مۇئامىلىدە بول. ئۇلارنىڭ ئىشلىرىنى ئوخشاش قىلىپ بەر. پەرق كۆرۈلۈپ قالمىسۇن. ئەگەر سېنىڭ قولۇڭغا قاراپ قالغان بولسا، قەرز بەرمەكنى غەنىيمەت بىل. ھەرگىز يالغان ۋەدە بەرمە ۋە قاتتىق مۇئامىلىدە بولما. ناۋادا بىرەرسىدە قەرزىڭ بولسا، ئۇنىڭ دەماللىققا قايتۇرۇش ئىمكانىيىتى بولمىسا، قەرزىمنى بەر دەپ تولا قىستىما. قوپاللىق ھەم قىلما. ھەر ئىشتا كۆڭۈللۈك، ئوچۇق چىراي بول. ئەمما تىجارەت ئىشلىرىم خەيرلىك، بەرىكەتلىك بولغاي دېسەڭ، خۇدادىن قورق. ھەرقانداق ھۈنەرۋەن ئۇشبۇ تەرىقىدە بولسا، ئالەمنىڭ ھۈنەرۋەنلىرى ئارىسىدا ھەممىدىن مەرد، سېخىي سانىلىدۇ.

ھەر قوۋم ۋە ھەر تائىپەنىڭ قىلىدىغان ئىشلىرى، يەنى

ھۈنەر - كەسىپلىرى بىر تەرىقىلىق بولىۋەرمەيدۇ. ئۇلارنىڭمۇ ئۆزلىرىگە خاس تۇتقان يولى بولىدۇ. ئەمما مەن ئالاقىدار ھۈنەر - كەسىپلەر توغرىسىدا بىلگىنىمچە ئاز - تولا بايان قىلدىم. ئەمدى، بۇ ئاخىرقى بابتا ھەر جىنسنىڭ، يەنى ھەر تۈردىكى ئىشلارنىڭ شەرتلىرى، ئۆزگىچىلىكلىرىنى قالدۇرماي بايان قىلىپ ئۆتىمەن. ئىنشائاللاھتائالا ۋە تەقدىس (بۈيۈك ۋە ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك تەڭرىم خالىسا!).

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىنبىر ئادرېسى

قىرىق تۆتىنچى باب

مەردلىك، سېخىيلىقنىڭ بايانى

— ئەي ئوغۇل، مەردلىك، سېخىيلىقنى ئىزدىسەڭ — مەرد، سېخىي بولاي دېسەڭ، ئالدى بىلەن مەردلىك، سېخىيلىق دېگەن نېمە؟ ئۇ نېمىدىن پەيدا بولىدۇ؟ دېگەنلەرنى بىلگىن.

— ئەي ئوغۇل، شۇنى بىلگىنكى، ئادەمدە ئۈچ سۈپەت بولىدۇ. بۇ ئۈچ سۈپەت سەندە يوق دېسە قايىل بولىدىغان ھېچقانداق ئادەم يوقتۇر. مەيلى دانا بولسۇن، مەيلى نادان بولسۇن تەڭرىم ئاتا قىلغان شۇ سۈپەتلەر بىلەن ئېپتىخارلىنىدۇ.

بۇ سۈپەتلەر: بىرىنچى، ئەقىل؛ ئىككىنچى، راستلىق؛ ئۈچىنچى، ساخاۋەت. ھەقىقەت كۆزى بىلەن قارىساڭ، بۇ ئۈچ سۈپەتنى ھېچ كىشى مەندە يوق دېمەيدۇ. ئەمما كىشىلەر تەبىئىتىدىكى تۆرلۈك خاراكتېر تۈپەيلى ھەمىشە ئۇنىڭغا خىلاپ ھەرىكەتتە بولىدۇ. بۇنىڭ ھېكمىتى شۇكى، ھەقسۇبھانە ۋە تائالا ئادەمزاتنى بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىغان، چېچىلىپ تۇرغان تۆرلۈك ماددىلاردىن جەمئىي قىلىپ ئاپىرىدە قىلغان. شۇڭا ئادەمزاتنى «پۈتكۈل ئالەم» دېيىشكىمۇ ياكى «ئالەمنىڭ بىر قىسمى» دېيىشكىمۇ بولىدۇ. كۆرمەمسەن، ئالەمدە نېمە بولسا، ئادەمنىڭ تېنىدە شۇ بار. ئادەم شۇ ئالەمدە بار بولغانلىكى تەبىئەت ماددىلىرى، مەسىلەن: قورقۇش، ئۇنسۇر (ئېلېمېنت)، سۈرەت (كۆرۈنۈش)، نەپەس ۋە ئەقىلدىن تەركىب تاپقان ئالاھىدە ئالەمدۇر. ئادەم تېخى ئۇشبۇ يىغىندى ئالەمدىنمۇ مۇرەككەپتۇر. ياراتقۇچى

تەڭرىم ئۇشبۇ يىغىندىنى، يەنى تەبىئەتتىكى بارلىق ماددىلارنى بىر - بىرىگە بەند قىلىپ بەرپا قىلدى. ئالەم ۋە تەبىئەتنى ئۆز تۈرى بويىچە بىر - بىرىگە باغلىدى. ماھىيەتتە ھەممىسى پەرقلىق بولۇپ ھەم بىر - بىرىگە باغلىنىشلىق، ھەم بىر - بىرىگە زىتتۇر. ئالايلۇق، ئوت، سۇ، تۇپراق ۋە ھاۋا كەبى. تۇپراق ئوت بىلەن سۇنىڭ ئارىسىدىكى ۋاستەدۇر، شۇڭا تۇپراق قۇرۇق-لۇقى بىلەن ئوتقا؛ سوغۇقلۇقى بىلەن سۇغا باغلاندى. سۇ سو-غۇقلۇقى بىلەن تۇپراققا، ھۆللۈكى بىلەن ھاۋاغا باغلاندى. ھاۋا ھۆللۈكى بىلەن سۇغا، ئىسسىقلىقى بىلەن ئوتقا باغلاندى. ئوت (ھارارەت) ئەسلى ماددىسىنىڭ يېنىكلىكى بىلەن ئاپتاپقا (قۇ-ياشقا) باغلاندى. قۇياش يۇلتۇزلار ۋە پەلەكنىڭ پادىشاھى يۇل-تۇز، پەلەك ۋە ئىسسىقلىقنىڭ جەۋھىرى. شۇڭا ئۇ بەشىنچى «ئۇنسۇر» دېيىلىدۇ. ئەگەر تەبىئەتتىكى ماددىلار شۇ جەۋھەردىن بىر - بىرىگە باغلىنىشلىق بولۇشى سەۋەبلىك بەلگىلىك قۇۋۋەتكە ئېرىشەلمىسە، ئۇنىڭغا، يەنى قۇياشقا باغلانغان جىمىكى نەرسە خاراب بولغان بولاتتى. دېمەك، تەبىئەت پەلەك، يەنى ئاسمان جىسىملىرىغا، ئاسمان جىسىملىرى جىسمانىيەتكە، جىسمانىيەت ئەقىلگە باغلانغان ھالدا ئۆزئارا قۇۋۋەتكە ئىگە بولغان. قىياس قىلىشقا بولىدۇكى، ئادەمزات تېنىدە بولىدىغان تۇرلۇك ئۆزگە-رىشلەر، مەسىلەن: ئورۇقلۇق، سېمىزلىك، يەڭگىللىك ياكى ئېغىرلىق ھەممىسى تەبىئەتتىكى ماددىلار بىلەن بولغان باغلىنىش-لىق سەۋەبىدىندۇر.

سۈرەت، تۈرق، ھايات، قۇۋۋەت ۋە ھەرىكەت پەلەكتىن پەيدا بولىدۇ. ئادەمدە بولىدىغان بەش خىل ھال: ئىشتەمەك (ئاڭلىماق)، پۇرىماق، تېتىماق، كۆرمەك ۋە تۇتۇپ - سىلاپ بىلمەك سېزىمدىن، يەنى تۇيغۇ ھاسىل قىلىدىغان ھېسسىي ئەزا-

لارنىڭ قوۋۋىتىدىن پەيدا بولىدۇ. ياد ئالماق، پىكىر قىلماق، خىيال قىلماق، سۆزلىمەك ۋە تەدبىر قىلماق ۋۇجۇد ئارقىلىق هاسىل بولىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئادەم ئۇچۇن تولىمۇ قەدىرلىك ۋە ئەزىز سۈپەتلەر بولىدۇ، بۇ سۈپەتلەرنى قانداقتۇر كېيىن پەيدا بولغان، ئۇنىڭدىن ياكى بۇنىڭدىن ھاسىل بولغان دەپ قىياس قىلىش مۇۋاپىق ئەمەس. ئەمدى، سېخىيلىق، ئىلىم، كامالەت ۋە يۈكسەكلىكنىڭ ماددىسى روھتۇر. ئەقىل روھنىڭ بەرىكىتى ئارقىلىق بەدەنگە ئۆتىدۇ. بەدەن جان بىلەن ھايات يۈرەلەيدۇ. جان نەپس بىلەن ۋە نەپس ئەقىل بىلەن بەرپا بولىدۇ. ئومۇمەن، ھەرقانداق بىر ئادەمنىڭ تېنىنىڭ ھەرىكەتتە بولۇشى جېنىنىڭ بارلىقىغا دەلىلدۇر. سۆزلەۋاتقانلىقى نەپسىنىڭ بارلىقىغا دەلىلدۇر. لېكىن تەن بىلەن جاننىڭ ئارىسىدا ئاغرىق، يەنى بىرەر ئىللەت ھاسىل بولۇپ، بىرىدىن بىرىگە ئۆتىشىدىغان باغلىنىش ئاجىزلىشىپ كەتسە، جاندىن تەنگە مەدەت بولىدىغان زۆرۈرىي نەرسىلەر يېتىشمەي قالىدۇ. نەپس بىلەن جاننىڭ ئارىسىدىمۇ بىرەر ئىللەتنىڭ ئالامىتى كۆرۈلسە، ئەقىلنىڭ ماددىسى نەپسكە يەتمەي قالىدۇ. بۇ ھالدا پىكىر، تەدبىر، راستلىق ۋە ساخاۋەتتىن ھېچنەرسە ھاسىل بولمايدۇ. لېكىن روھقا يېتىدىغان بەرىكەت، مەرھەمەتنىڭ يولى جاھالەت ئىللىتى بىلەن باغلىنىپ قالىدىكەن، ئوخشاشلا ھەرقانچە دەۋەت قىلغان بىلەنمۇ، ھېچقانداق مەنپەئەت ھاسىل بولمايدۇ. ئەمما دۇنيادا ئۆزىنى «سېخىي ئەمەس» دەيدىغان بىرمۇ ئادەم يوقتۇر.

ئەي ئوغۇل، تىرىش، ئۇلارغا، يەنى نامەرد، ساخاۋەتسىز ئادەملەرگە ئوخشاش مەنىسىز بولما. مەنىسىز دەۋالارنى ھەم قىلما. يۈكسەك روھ ئارقىلىق ئىلىم نۇرىنىڭ، بەرىكەت - مەرھەمەتنىڭ يولىنى ئېچىشقا تىرىشقىن. بىلمەك ۋە بىلدۈر-

مەك، ئاڭلىماق ۋە ئاڭلاتماقنىڭ مەنىسىنى چۈشەن. بۇ دېگەن-لىك، بىلمىگەننى بىلگەنلەردىن سوراپ بىلىش، بىلگەننى بىلمە-گەنلەرگە بىلدۈرۈش دېگەنلىكتۇر.

— بىلگىل، ئەي ئوغۇل، ھۆكۈمالار ئەقىلنى، ساخاۋەتنى دېمەكلىككە ئايرىمدەك كۆرۈنسىمۇ بىر مەنىدە، بىر سۈرەتتە چۈشەندۈرىدۇ ۋە ئۇ سۈرەتنى تەن، جان، ھوش (ئەقىل)، مەنە ۋە ساخاۋەتتىن يۇغۇرۇلغان بىر گەۋدە، دەپ قارايدۇ. سۈرەتنىڭ تېنى، يەنى گەۋدىسى مەردلىك، سېخىيلىقتىن، جېنى راستلىق-تىن، ھەۋەس، يەنى ھىسسىي بىلىش (مەرىپەت) ئىلىمدىن تۈزۈلگەن بولۇپ، بۇنىڭ مەنىسى ساپلىق ۋە توغرىلىقتۇر. ئەمما بۇ سۈرەتلەرنىڭ تەقسىملىنىشى ھەممە كىشىدە ئوخشاش بولۇشى ناتايىن. بىر تائىپىگە تەن نېسىپ بولغان بولسا، يەنە بىر تائىپىگە جان نېسىپ بولغان، باشقىلىرى يوق. يەنە بىر تائىپىگە تەن، جان ۋە ھەۋەس نېسىپ بولسا، يەنە بىر تائىپىگە تەن، جان، ھەۋەس ۋە مەنە نېسىپ بولغان.

تەن (گەۋدە) نېسىپ بولغان گۇرۇھ كۆرۈنۈشىدىنلا ئوقۇ-مۇشلۇق، بازارىي، يەنى ئىلىم - سېتىم قىلغۇچىلار، ئەمەلدارلار بولۇپ، بۇلارنى خەلق مەرد، سېخىي ئاتاشتى. تەن ۋە جان نېسىپ بولغان گۇرۇھ ئاشكارا مەرىپەتپەرۋەر، تەقۋادار، سوپى - دەرۋىشلەر بولۇپ، ئۇلارنى خەلق دىندار، مەرىپەتسۆيەر-لەر ئاتاشتى. تەن، جان ۋە ھەۋەس نېسىپ بولغان گۇرۇھ پەيغەمبەرلەر، ئەھلى سەفا (كۆڭلى پاك كىشىلەر) ۋە ھۆكۈمالا-ردۇر. خەلق ئۇلارنى ئۆلىما، ئالىم ۋە پازىل كىشىلەر، دەپ ئاتاشتى. تەن، جان، ھەۋەس ۋە مەنە نېسىپ بولغان گۇرۇھ روھانىيلار، يەنى پەرىشتە، مۇرسەل پەيغەمبەرلەردۇر.

— ئەي ئوغۇل، سەن قۇدرىتىڭنىڭ بارىچە ۋە قەدىمىڭنىڭ

يەتكىنىچە تىرىش، ئىجتىھات كۆرسەت، تەرەققىي قىلالايسەن.
ھۆكۈمالار: «مەردلىك، سېخىيلىقنىڭ ئەسلى (ماھىيىتى) ئۈچ
نەرسىدۇر: بىرىنچى، نېمە دېگەن بولسا، شۇنى قىلىش، يەنى
دېگىنىنى ئەمەلدە كۆرسىتىش؛ ئىككىنچى، ئېيتقان سۆزدە ۋە
قىلغان ئىشتا راستچىل بولۇش؛ ئۈچىنچى، ھەرقانداق ئىشنى
سەۋر - تاقەت، چىدام - غەيرەت بىلەن ئىشلەشنى ئادەت قىلىش.
ھەر ئىش مەردلىك، سېخىيلىققا تەئەللۇق بولغان ئۇشبۇ ئۈچ
سۈپەتتىن تاشقىرى بولماس» دېگەن.

— ئەي ئوغۇل، ناۋادا بۇ مەزمۇنلارنى چۈشىنىش ساڭا
مۈشكۈل بولسا، مەن ھەرقايسىسىنىڭ مىقدارىنى ئايرىپ سەن
بىلگەنگە قەدەر تەپسىلىي شەرھىي قىلاي.

— ئاڭلا ۋە بىلگىنكى، مەردلىك ۋە سېخىيلىق دېگىنىمىز:
ھەر ئىشتا كۆڭۈللۈك، مەردانە ۋە ھىممەتلىك بولۇش؛ ھەر
ئىشتا سەۋرلىك بولۇش؛ ۋەدىگە ۋاپا قىلىش؛ كۆڭلى تازا ۋە
پاك، كۆڭلى - كۆكسى كەڭ بولۇش؛ دىيانەتلىك بولۇش؛ مۇ-
سۇلمانلار ھەققىدە بەدگۇمان بولماسلىق؛ مۇسۇلمانلار توغرىسىدا
ياخشىلىقنى خاھىش قىلىش؛ ئۆزىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن مۇسۇل-
مانلارنىڭ زىيىنىنى خالىماسلىق، يەنى مۇسۇلمانلارغا زىيان يەت-
كۈزمەسلىك؛ دوستلىرى ئۈچۈن زىيان تارتىشنى ئۆزىگە راۋا
كۆرۈش؛ كىشىگە يالغان ئېيتماسلىق، بوھتان ۋە ئىزا قىلماس-
لىق؛ كىشى ئۈستىدە غەيۋەت قىلماسلىق؛ مۇسۇلمانلارغا ئۆز
ئىشىدەك ياردەمدە بولۇش؛ ناۋادا بىرەر مۆمىننىڭ ئەيىبى كۆرۈ-
نۈپ قالسا، دەرھال يېپىش؛ خەلقنىڭ ئېغىرىنى كۆتۈرۈش يولى-
دا ھەر ۋاقىت تەييار تۇرۇش؛ دەرۋىشلەرگە تەكەببۇرلۇق قىل-
ماسلىق؛ نان، تۇز يېگەن ئۆينىڭ ئىگىسى ئۈستىدىن غەيۋەت
قىلماسلىق؛ خەلققە قوپال مۇئامىلىدە بولماسلىق ۋە يامان لەقەم

بىلەن چاقىرماسلىق؛ قېرىلارنى ئاتىسىدەك كۆرۈش؛ تەڭ ياشتى-
كىلەرنى بۇرادىرىدەك بىلىش؛ كىچىكلەرنى پەرزەنتىدەك كۆ-
رۈش؛ خەلققە شەپقەت - مېھرىبانلىق يەتكۈزۈش؛ ئۆزىنى ھەممى-
دىن كىچىك (كەمتەر) تۇتۇش؛ ئەسىرلەرگە مېھرىبان بولۇش؛
بىچارىلەرگە يار - يۆلەكتە بولۇش؛ ياماننلارنىڭ يامانلىقىنى يوق
قىلىشقا تىرىشىش؛ ھەرقاچان دۇرۇس يۇرۇش ۋە راست سۆز-
لەش؛ ئىمكان بار ئۆز دەردىگە ئۆزى يېتىش؛ نان، تۇزنىڭ
ھەققىنى ساقلاش؛ ياخشىلىققا يامانلىق قىلماسلىق؛ ۋاقىتلىق
جاپا - مۇشەققەتنى راھەت دەپ بىلىش قاتارلىقلاردۇر. ئەگەر
بۇلارنى چوڭقۇر مۇلاھىزە قىلىپ كۆرسەڭ، ھەممىسى يۇقىرىدا
دېيىلگەن ئۈچ سۇپەتكە مۇجەسسەملىنىدۇ.

ھېكايەت:

كۇھىستاندا بىر كۈنى بىر نەچچە ھەييار (ئىشكارچى) جەم
بولۇپ ئولتۇرۇشقانىدى. بىر كىشى كىرىپ كەلدى ۋە سالام
قىلىپ دېدىكى:

— مەن شەھەردىكى ھەييارلار (ئىشكارچىلار) نىڭ سىزلەرگە
ئەۋەتكەن ئەلچىسى. شەھەردىكى ھەييارلار سىزلەرگە سالام ئېيت-
تى ۋە مۇنۇ ئۈچ مەسىلىنى يەتكۈزۈپ قويۇشۇمنى تاپىلىدى.
ئەگەر سىزلەر بۇ ئۈچ مەسىلىگە جاۋاب بېرەلىسەڭلار، سىزلەر-
نىڭ بىزنىڭ چوڭىمىز ۋە سەردارىمىز بولۇشۇڭلارغا ئۆز رازىلى-
قىمىز بىلەن قوشۇلىمىز. ئەگەر جاۋاب بېرەلمىسەڭلار ياكى
سەۋەب كۆرسىتەلمىسەڭلار، سىزلەر ھەم رازى بولۇڭلاركى، بىز
سىزلەرنىڭ چوڭۇڭلار ۋە سەردارىڭلار بولىمىز.

ھەييارلار سورىدى ۋە دېدىكى:

— ئۇ ئۈچ مەسىلە قايسى؟ ئېيتقىل، جاۋابىنى ئاڭلا!

— بىرىنچى، مەردلىك، سېخىيلىق دېگەن نېمە؟ ئىككىن-

چى، مەردلىك بىلەن نامەردلىك ئارىسىدا نېمە پەرق بار؟ ئۈچىن-
چى، بىر ھەييار بىر دوقمۇشتا (كوچا ئېغىزىدا) ئولتۇرغان
بولسا، بىر كىشى كېلىپ ئۇنىڭ ئالدىدىن ئۆتسە، بىر پەستىن
كېيىن يەنە بىر كىشى تىغ كۆتۈرۈپ ئۇنى ئۆلتۈرگىلى كەينىدىن
قوغلاپ كېلىپ، دوقمۇشتا ئولتۇرغان ھەيياردىن: «پالانى بۇ يول-
دىن ئۆتتىمۇ؟» دەپ سورىسا، بۇ ھەييار بۇ ئەھۋالدا نېمە دەپ
جاۋاب بېرىشى كېرەك؟ ئەگەر ئۆتمىدى دېسە، يالغان بولىدۇ؛
ئۆتتى دېسە، ناھەق خۇن تۆكۈشكە ياردەمدە بولغان بولىدۇ.

ھەييارلار بۇ مەسىلىلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىر - بىرىگە
قاراشتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا فەزىل ھەمەدانى ئاتلىق بىر كىشى
بار ئىدى. ئۇ:

— بۇ مەسىلىنىڭ جاۋابىنى مەن بېرەي، — دېدى.

— جاۋاب بەرگىن، — دېدى شەھەردىن كەلگەن ھەييار.

فەزىل ھەمەدانى جاۋاب بېرىپ دېدىكى:

— مەردلىك، سېخىيلىقنىڭ مەنىسى، نېمىدېگەن بولساڭ،
دېگەننى ئەمەلگە ئاشۇرۇش؛ مەردلىك بىلەن نامەردلىكنىڭ پەرقى
— سەبىرىدۇر. ئەمدى، دوقمۇشتا ئولتۇرغان ھەييارنىڭ جاۋابى
شۇكى، قېچىپ كەلگەن ھېلىقى كىشى ئۇنىڭ، يەنى دوقمۇشتا
ئولتۇرغان ھەييارنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، ھەييار
قوپۇپ ئەسلى ئورنىدىن بىر - ئىككى قەدەم نېرىغىراق يۆتكىلىپ
ئولتۇرسىلا بولىدى. تىغ كۆتۈرۈپ كەلگەن كىشى ئۇنىڭدىن:
«پالانى كىشى بۇ يەردىن ئۆتتىمۇ؟» دەپ سورىسا، ئۇ: «تاكى
مەن بۇ يەردە ئولتۇرغاندىن بېرى ھېچ كىشى ئۆتمىدى» دەپ
جاۋاب بەرسىلا بولىدۇ.

مەردلىك، سېخىيلىقنىڭ ئەسلى ۋە مەنىسى ھەققىدە يۇقى-
رىدا ھەييارلارغا باغلاپ توختالدۇق. ئەمدى ئەمەلدارلارغا كەل-

سەك، ئۇلار ھەم ئۆزلىرىنى مەن ئېيتىپ ئۆتكەندەك، مەردلىك، سېخىيلىقنىڭ يوسۇنلىرى بويىچە تۇتمىقى لازىمدۇر. ئادەتتە لۇتۇق - كەرەم قىلماق، مېھماندارچىلىق قىلماق، خۇدانى تونۇماق ۋە كىيىمنى پاكىزە كىيمەك، رەتلىك يۇرمەك قاتارلىقلار لەشكەرلەردە كۆپرەك بولۇشقا ۋە ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك مىزانلاردۇر. ئۆزىنى كىچىك پېئىل، كەمتەر تۇتماق، ئەدەپلىك بولماق ئەمەلدارلاردا بولۇشقا ۋە ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك مىزانلاردۇر. مەردلىك، سېخىيلىقنىڭ بازار خەلقى ئۈچۈن شەرت ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى مەزمۇنلارنى ھۈنەرۋەنلەر قاتارىدا بايان قىلغاندۇق، ئەمما بۇ جەھەتتە شەھەر - بازار خەلقى مەرىپەتپەرۋەر ۋە ھەممىدە راستلىقنى ئەۋزەل بىلىدىغان بولمىقى لازىمدۇر. ئەمەدى، ئۆلىمالارغا كەلسەك، مەردلىك، سېخىيلىق توغرىسىدىكى مۇنداق بىرنەچچە سۈپەت ئۇلاردا بولۇشى كېرەك:

بىرى، سۆزى بىلەن ھەرىكىتى بىردەك بولۇش؛ ئىش - ھەرىكىتى، قىلىقى يېقىملىق بولۇش؛ دىن ئىشلىرىدا مەھكەم بولۇش؛ ھەرگىز ئاچچىقلانماسلىق؛ دىن ئىشىدىن بۆلەك ئىشتا كىشىنىڭ نىقابىنى يىرتماسلىق ۋە ئەيىبىنى ئاشكارا قىلماسلىق، سىرىنى يايماسلىق، ئەگەر بىرەر بىچارىگە ئۆز ئىشى تۇپەيلى سەھۋەنلىك سادىر بولىدىغان بولسا، ئۇنىڭ ئىلاجىنى قىلىش؛ بىراۋ ئىلىم ئۆگەنمەكچى بولسا، ئىلىم ئۆگىتىشتە ھەرگىزمۇ بېخىللىق قىلماسلىق، تەمەسىزلىك بىلەن ئۆگىتىش؛ قىلغان ئەجرى ياكى تەقۋادارلىقىنى جامائەت ئالدىدا نامايىش قىلىپ يۈرمەسلىك، ئەمما كىشىلەر ئالدىدا ھەقىقىي تۆھپە - ئەجرى ئارقىلىق ياخشى نام - ئاتاق بىلەن مەشھۇر بولۇش. ناۋادا كىشىگە نەسىھەت قىلىش توغرا كەلسە، كىشىلەردىن پىنھان قىلىش، ئاشكارا نەسىھەت قىلماسلىق، يەنى كىشىلەر يوق يەردە ئايرىم

نەسىھەت قىلىش. ھەرگىزمۇ گۇناھى بار دەپلا بىرەر كىشىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە قارىتا ئالدىراپ پەتىۋا - ھۆكۈم چىقارماسلىق؛ چۈنكى چىقىرىلغان پەتىۋانىڭ خاتاسىنى تۈزىتىۋالغىلى بولىدۇ. ئەمما ئۆلۈمنى تۈزەتكىلى، يەنى ئۆلگەن ئادەمنى تىرىلدۈرگىلى بولمايدۇ. يەنە بىرى، جاھىللىق ياكى ئاچچىق تۇپەيلى باشقا بىر مەزھەپلەرنى «كاپىر» دېمەسلىك، چۈنكى ئۇنداق دېيىش كۇپۇر-لۇق سانىلىدۇ. ھېچبىر كىتابتا «مەزھىپى باشقا بولغانلارنىڭ دىنىمۇ باشقا بولىدۇ» دېگەن گەپ يوق. يەنە بىرى، باشقىلاردىن ئىلىم - ئىلمىي ھېكمەت ھەققىدە ئۆزى ئاڭلاپ باقمىغان ياكى بىلمەيدىغان بىرەر ئىلىم - ئىلمىي ھېكمەتنى ئاڭلىسا، ئالدىراپ ئىنكار قىلماسلىق. چۈنكى بىلمەسلىك كۇپۇرلۇق ئەمەس، ئىن-كار قىلىش كۇپۇرلۇقتۇر. يەنە بىرى، ھېچ كىشىنى خۇدانىڭ رەھمىتىدىن نائۇمىد قىلماسلىق قاتارلىقلار. ئەگەر ھەرقانداق بىر ئالىمدا ئۇشبۇ سۈپەتلەر بولسا، ئۇ دەل مەرد، سېخىي ھېسابلىنىدۇ.

گەپنىڭ قىسقىسى، مەردلىك، سېخىيلىق توغرىسىدا «ئەھ-لى تەسەۋۋۇف» (سوپىلار ئەھلى) قا ئائىت رىسالىلەردە ئۇستاز-لار مۇكەممەل بايان قىلغان. خۇسۇسەن، ئۇستاز ئەبۇلقاسىم قەشرى «ئادابۇت - تەسەۋۋۇف» ناملىق رىسالىسىدە؛ شەيخ ئەبۇل-ھەسەن «بەيانۇس — سەفا» ناملىق كىتابىدا؛ ئەبۇ مەنسۇر دە-مەشقى «ئەزىمەتۇللاھ» دېگەن كىتابىدا بۇ سۈپەتلەرنى باشتىن - ئاخىر تىلغا ئالغان. شۇڭا مەن سۆز ئۇزىراپ كەتمىسۇن ئۈچۈن، بۇ تەرىقىنىڭ، يەنى سۈپەتلەرنىڭ شەرتلىرىنى كۆپ پۈتمىدىم. مېنىڭ مەقسىتىم، بۇ كىتابتا ساڭا پەقەتلا پەند - نەسىھەت بېرىش، سېنىڭ كۈندىن - كۈنگە ئوبدان بولۇشۇڭنى ئىزدەش ئىدى. شۇڭا پەقەت تەنبىھىنىڭ شەرتلىرى ئۈستىدىلا توختىلاي

ھەمدە مۇشۇ قوۋم بىلەن، يەنى سوپىلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولالىساڭ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئېغىر كەلمەيدىغان بولسۇن ئۈچۈن، ئۇشبۇ قوۋمگە ئالاقىدار مەردلىك، سېخىيلىقنىڭ شەرتلىرىنى ساڭا ئاشكارا قىلاي!

بۇيۇك تەڭرىنىڭ ھەققى - ھۆرمىتىنى ساقلاپ تىرىكچىلىك قىلىشتا، بۇ تائىپىگە يەتكەن رەنج - مۇشەققەت باشقا ھېچ تائىپىگە يەتكەن ئەمەس. يەنى ھېچبىر تائىپە بۇيۇك تەڭرىنىڭ ھەققى - ھۆرمىتىنى ساقلاپ تىرىكچىلىك قىلىشتا، بۇ تائىپىدەك، يەنى ئەھلى سوپىلاردەك رەنج - مۇشەققەت تارتقان ئەمەس. شۇڭا رەسۇل ئەلەيھىسسالام كۆپرەك ئۇلارنى دوست تۇتقانىدى. ئەلۋەتتە بۇ تەرىقىدە مەردلىك، سېخىيلىقنى بەجا كەلتۈرۈش تولىمۇ مۇشكۇلدۇر. ئەمدى بۇ تائىپەنىڭ، يەنى سوپى، دەرۋىشلەرنىڭ مەردلىك، سېخىيلىقىنىڭ شەرتلىرىنى بايان قىلاي:

— ئەي ئوغۇل، بىلگىل، سوپى، دەرۋىش شۇنداق كىشىلەردۇركى، ئۇلار مۇجەررەد (يالىڭاچ) بولىدۇ. يەنى دۇنيالىقتىن ھېچنەرسىسى بولمايدۇ. ئۆزلىرىنى ئارتۇقچە نەرسىلەردىن خالىي ساقلايدۇ. بۇ خىل سۈپەت — خاراكتېر «تەسەۋۋۇف» (سوپىلىق، سوپىزم) دېيىلىدۇ.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، ئىككى سوپى بىللە سەپەرگە چىققانىدى. بىرى «مۇجەررەد» (يالىڭاچ، دۇنيالىقتىن ھېچنەرسىسى يوق) ئىدى. يەنە بىرىنىڭ بەش ئەشرەفى (بەش ئالتۇن ئاقچىسى) بار ئىدى. پۇلى يوق سوپى سەپىرىنى غەم - ئەندىشىسىز داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ھەر قونالغۇغا كەلسە، خاتىرجەم ۋە تىنچ ئۇخلايدىكەن. ھېچقانداق ئەندىشىسىمۇ يوق ئىكەن. ئەمما ھېلىقى بەش ئەشرەفى (بەش ئالتۇن ئاقچىسى) بار سوپى گەرچە يەنە بىر سوپىغا ھەمراھ

www.uyghurkitap.com

بولۇپ ماڭغان بولسىمۇ، لېكىن ھېچ ۋاقىت خاتىرجەم يول يۈرەلمەيدىكەن. دائىم غەم - قايغۇ ئىچىدە يۈرۈيدىكەن. ئاخىرى ئىككىسى بىر قۇدۇقنىڭ يېنىغا يېتىپ كەپتۇ. بۇ يەر ئەسلىدىلا ئوغرى، قاراقچىلارنىڭ كېلىپ تۇرىدىغان جايى - ماكانى ئىكەن. پۈلى يوق سوپى كېلىپ قۇدۇقتىن سۇ تارتىپ ئىچىپ، يېتىپلا ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. ئەمما ھېلىقى ئالتۇن ئاقچىسى بار سوپى غەم - قايغۇ ئىچىدە زادىلا ئۇخلىيالماپتۇ ھەم «قانداق قىلسام بولار؟» دەپ ئۆزىگە ئۆزى نالە قىلىدىكەن. پۈلى يوق سوپى ئويغىنىپ ئۇنىڭ ئۆزىگە ئۆزى نالە قىلىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ:

— نېمە بولدۇڭ؟ بېشىڭغا نېمە بالالار كەلدى؟ — دەپ سوراپتۇ. سوپى:

— مەندە بەش ئەشرەفى بار ئىدى. سەن يېتىپلا ئۇيقۇغا كەتتىڭ. ئەمما مەن ئەشرەفىنىڭ غېمىدە خاتىرجەم بولالمىدىم. ئەنسىرەپ زادىلا ئۇيقۇم كەلمىدى، — دەپتۇ. پۈلى يوق سوپى:

— ئۇنداق بولسا، ئۇ بەش ئەشرەفىنى ماڭا بەر. مەن ئۇنى قانداق ساقلاشنىڭ تەدبىرىنى قىلاي، — دەپتۇ. سوپى يېنىدىكى بەش ئەشرەفىنى بېرىپتۇ. ئۇ، يەنى پۈلى يوق سوپى بەش ئەشرەفىنى ئېلىپلا قۇدۇققا تاشلىۋېتىپتۇ ۋە:

— ئەمدى نېمە قىلاي ۋە قانداق ئىلاج قىلاي؟ — دەپ نالە چېكىشتىن قۇتۇلدۇڭ. خاتىرجەم يېتىپ، غەم - ئەندىشىسىز ئۇيقۇڭنى ئۇخلا، — دەپتۇ.

ماشايىخلار (مەشھۇر دىنىي ئالىملار) ئېيتقاندەك، تەسەۋۋۇپنىڭ ھەقىقىتى ئۈچ نەرسە بىلەندۇر. ئۇلار: «تەجرىد»، «تەسلىم»، «تەسدىق».

تەجرىد — دۇنيادىن كۆڭۈلنى پارىغ تۇتماق، يەنى دۇنيانىڭ لەززىتىدىن، مال - مۈلكىدىن قولىنى تارتماق؛

تەسلىم — ئۆزىنى، يەنى بارلىقىنى خۇداغا تاپشۇرماق؛
تەسدىق — ئىخلاس بىلەن ئىبادەت قىلماق، دېگەنلىكتۇر.
هەرقاچان بىرگە قانائەت قىلسالىڭ، تەپسىنىڭ ئاپىتىدىن يىراق بولسالىڭ، كۆرگەنلىكى نەرسىنى مەنئى قىلىشتىن ساقلانسالىڭ، يەنى مەنئى قىلىدىغانلىرىمۇ بار، مەنئى قىلمايدىغانلىرىمۇ بار. هەر نەرسىگە قارىتا پەرقلىق، توغرا مۇئامىلىدە بولالىسالىڭ، ئۇ هالدا تامامىي تەرىقەت ساڭا يۈز قويغان بولىدۇ. دەرۋىش بولغۇچى چوقۇمكى ئۆزى هەققىدە «تەسلىم»نى ئۆزىگە لازىم تۇتقاي. باشقىلار (مۆمىن بۇرادەرلىرى) بىلەن هەرگىز تەڭلىك تالاشمىغاي. «مەنلىك»نى، يەنى ئۆزۈم ئۇچۇن دېگەننى كۆڭلىدىن چىقىرىۋەتكەي. ساھىبى غەرەز (غەرەز ئىگىسى) بولمىغاي. هەرقانداق ئىشقا راستچىللىق ۋە ئىخلاس بىلەن قارىغاي. هېچقانداق نەرسىگە «ئىككىلىك» (ئالا كۆڭۈللۈك) نەزىرى بىلەن قارىمىغاي. هەركىم هەرقانداق نەرسىگە راستچىللىق نەزىرىدە قارايدىكەن، باشقىلار هەم ئۇنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ئىشلاردا بولمايدۇ.
ئەي ئوغۇل، ئەگەر كىشى راستچىللىق بىلەن سۆ يۈزىگە قەدەم قويسا، سۆ ئۇنىڭ قەدىمى ئاستىدا قاتتىق بىلىنىدۇ. دېمەكچىمەنكى، بۇ توغرىدا ساڭا باشقىلار ئەۋلىيالارنىڭ كارامەتلىرىدىن سۆز ئاچسا، گەرچە بولۇنغان شۇ سۆزلەر ئەقىل يوسۇنىدىن تاشقىرى بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنى هەقىقەت ۋە راست دەپ بىلسەڭ ۋە تونىسالىڭ، ئىنكار قىلما. هەتتا ئىشەن. چۈنكى راستچىللىق، تەسىرىي جەھەتتىن ئەقىل بىلەن ۋەياكى ئۆزىنى بىرەر كۆلپەتكە سېلىش يولى بىلەن كۆڭۈلدە توختىتىۋالغىلى بولىدىغان، يەنى كۆزگە كۆرۈنىدىغان، قول بىلەن تۇتقىلى ياكى كەسىپ قىلىپ ئۆگىنىۋالغىلى بولىدىغان نەرسە ئەمەس. ئۇنىڭ

www.uyghurkitap.com

كۆڭۈلدىكى ئورنى پەقەت خۇدايتائالانىڭ مەرھەمىتى، ئىنايىتى بىلەندۇر. شۇڭا دەرۋىش بولغۇچى ھەرقانداق نەرسىگە راستچىللىق كۆزى بىلەن قارىغاي. ئىچى بىلەن تېشى، يەنى تىلى بىلەن دىلى بىر دەك بولغاي. كۆڭلىنى «تەۋھىد» لىك پىكرىدىن خالىي تۇتمىغاي ۋە بۇ ھەقتىكى پىكىر - مۇلاھىزىلەردە ئېغىر - بېسىق بولغاي. تەپەككۇر ئوتىدا كۆيۈپ كەتمىگەي، يەنى تولىمۇ ئالدىراقسان بولمىغاي. چۈنكى تەرىقەت ئىگىلىرى تەپەككۇرنى كۆيۈۋاتقان ئوت، دەپ قارايدۇ. ئۇنى ئۇچۇرگىلى ياكى خالىغان بىر دەرگە بەرگىلى بولمايدۇ. شۇڭا غۇربەت، رەقس (ئۇسسۇل) ۋە سامانى شۇ ئوتقا تەسەللى ئۇچۇن سەۋەب قىلغاندۇر. ئەگەر دەرۋىشلەر شۇ ئۇسسۇل - ساماغا باغلانمىغاندا ئىدى، تەپەككۇر ئوتىدا كۆيۈپ ئاراملىق تاپالمىغان بولاردى.

شەيخ ئەخىي زەنگانى (ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلغاي!) ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا سامانى مەنئى قىلغانىدى ۋە: «سامانىڭ ئورنى ‹ئوت› بولمىغان يەردۇر. يەنى ‹ئوت› بار يەردە ساما بولماسلىقى كېرەك. ئەگەر ئەللىك كىشى بىر يەرگە جەم بولسا، بۇ قوۋمنىڭ ئارىسىدا بىر كىشىدە ‹ئوت› بولسا، ئۇ قىرىق توققۇز كىشىنى بۇ بىر كىشى ئۇچۇن تاشلىۋەتكىلى بولمايدۇ. چۈنكى ئوتقا سۇ قۇيسا، تۇتۇن چىقىپ، ئىس - تۇتەك ۋە قاراڭغۇلۇق ھاسىل بولىدۇ ئەمەسمۇ!» دېگەنىدى.

دەرۋىش بولغان كىشى ئۆزىنى ئالدى بىلەن مەيلى ئاشكارا، مەيلى يوشۇرۇن بولسۇن، ئەدەپ، ئەخلاق، مەرىپەت بىلەن بېزىشى لازىم. دەرۋىش بولغان كىشى ئىبادەتكە ھېرىس، تىلى ئىبادەتكە باغلانغان، سۆزى يۇمشاق، پىتنە - پاساتتىن يىراق، كىيگەن كىيىملىرى پاكىز بولغاي. سەپەردە لازىملىق ئەسۋابلارنى، مەسىلەن: ھاسا، ئېۋرىق، جايناماز، ساقال تارىغىقى،

يىغىنە - يىپ، يەلپۈگۈچ، تىرناق ئالغۇچ قاتارلىقلارنى ھەمىشە ئۆزىگە ھەمراھ قىلغاي. شۇنداق بولغاندا كىيىملىرىنى يۇماق ۋە تىكمەككە ئوخشاش ئىشلاردا يەنە بىر كىشىگە ھاجىتى چۈشمەيدۇ. ھەتتا بۇنداق ئىشلاردا بۇرادەرلىرىنىڭ خىزمىتىدە بولالايدۇ.

دەرۋىش بولغان كىشى يەنە سەپەر قىلماقنى ئۆزىگە دوست تۇتقاي. خانىقاغا بارسا، باشقىلارنىڭ ئىبادىتىنى چەكلىمىگەي، يەنى يەنە بىر كىشىنىڭ ئىبادىتىنى تەقىب قىلىشتىن ساقلانغاي. ئاۋۋال ئاياغدىن ئۆڭ پۇتىنى چىقارغاي ۋە خانىقاغا ئۆڭ پۇتى بىلەن بوسۇغا ئاتلاپ كىرگەي، ھەم ئىمكان بار پەگادا ئولتۇرغاي. قائىدە بويىچە ئىككى رەكەت ناماز ئۆتىگەي. كىرەردە ۋە چىقاردا جامائەتكە سالام قىلغاي. كىشىلەرنىڭ سۆھبىتىدە باشقىلار بىلەن چىقىشىپ ياخشى ئولتۇرغاي. باشقا بىر جايغا يۆتكەلمەكچى بولسا، ئاستا، سىيلىق مىڭىپ بارغاي. ھەرقاچان تۆھمەتچىلەردىن پەرھىز قىلغاي. جامائەتكە سۆز قىلىش توغرا كەلسە، ئىمكان بار قىسقا، ئىخچام سۆزلىگەي. ئىززەت - ھۆرمەت تاپاي دېسە، زور بىلەن باشقىلارنىڭ سۆھبىتىنى ئىزدىمىگەي. ئەمما باشقىلارنىڭ ھۆرمىتىنى ساقلىغاي. چۈنكى جامائەت ئارىسىدا باشقىلارنىڭ ھۆرمىتىنى ساقلىماق پەرھىزدۇر. يەنە بىرى، دەرۋىش بولغان ئادەم جەمئىيەتنىڭ، خەلقىنىڭ رازىلىقىنى ئىزدىگەي. ھەمىشە توۋا - ئىستىغپار بىلەن بولغاي. باشقىلارنىڭ تۆھمەتلىرىگە سەۋر قىلغاي. كىشىنىڭ سۆزلىرىنى ئېغىر ئالمىغاي. ھەرقاچان جايناماز ئۈستىدىن كەم غايىب بولغاي. ئىشى بولمىسىمۇ، قەستەن بازارغا بارىدىغان ئىشنى قىلمىغاي. جايناماز ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرمىغاي. قوۋمىدىن ئوغرىلىقچە مال - دۇنيا يىغمىغاي. تائامنى جامائەتتىن پىنھان (يوشۇ-

رۇن) يېمىگەي. ھەتتا بىر تال بادامچىلىك نەرسە بولسىمۇ!
ھېچقانداق نەرسىنى يامان نام بىلەن ئاتىمىغاي. ناۋادا شۇ نەرسە
قوۋم ئىچىدە شۇنداق يامان نام بىلەن ئاتالغان بولسا، ئۇ ھالدا
جايىزدۇر. جامائەتنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرغاندا تايىنىپ ياكى بىرەر
نەرسىگە يۆلىنىپ ئولتۇرمىغاي. كىشىنىڭ جاينامىزى ئۈستىگە
ئاياغ قويمىغاي. جامائەتنىڭ ئارىسىدا يۈگۈرۈپ يۈرمىگەي ۋە
كىشىنىڭ ئورنىدا ئولتۇرۇۋالمىغاي. كىشىنىڭ كۆڭلىگە ئازار
يەتكۈزمىگەي. ۋاقتىكى، ساما قىلماقچى ياكى ياقا يىرتماقچى
بولسا، تاكى بىرسى دەۋەت قىلماي تۇرۇپ ئورنىدىن تۇرمىغاي
ۋە ئارتۇقچە سۆز قىلمىغاي. بىھۇدە ۋە تەنھا ئۇسسۇلغا چۈشمە-
گەي. ناۋادا ياقا يىرتىپ ئۈستىدىكى كىيىمىنى سالغان بولسا،
ئۇ يىرتىق كىيىمنى باشقا بىرىنىڭ ئالدىغا قويۇپ قويمىغاي.
ئەگەر بىرەر دەرۋىش كېلىپ ئۇنى ماختىسا، ماختىغىنىنىڭ
شۇكرانىسى ئۈچۈن ئۇ دەرۋىشنىڭ ئالدىغا بىرەر نەرسە قويغاي.
ئەگەر دەرۋىش ئۇنىڭغا خىرقە (دەرۋىشلەرنىڭ ئۈست كىيىمى)
بەرسە، يەنى سوۋغا قىلسا، «ئالمايمەن» دېمىگەي. ھېچ بولمىسا
قولىغا ئېلىپ ئۆزرە ئېيتىپ، ئاندىن قايتۇرۇپ بەرگەي. ئالدى
بىلەن ئۆزى ئىنساپلىق بولغاي. ئەمما ھېچ كىشىدىن ئىنساپ
تىلىمىگەي. ئاڭلىشىمچە، ئىنساپ بىلەن ئۆزىنى پاكىزە تۇتماق
ئاۋۋال پارس دىيارىدا پەيدا بولغانىكەن. پارس خەلقى باشقىلار
ئۈچۈن ئىنساپ تىلەيدىكەن. ئەمما باشقىلاردىن ئۆزى ئۈچۈن
ئىنساپ تەلەپ قىلمايدىكەن. خۇراسان خەلقى ئۆزى ھەم باشقىلار
ئۈچۈن ئىنساپ تىلەيدىكەن.

دەرۋىش بولغان كىشى يەنە باشقىلارنىڭ سىر - مەخپىيەتلىك-
لىرىنى ياخشى ساقلىغاي. ئېغىر - بېسىقلىقنى ئۆزىگە لازىم
تۇتقاي. ھەر ئىشتا ئېغىر - بېسىق بولغاي. تائام ۋاقتىدا، يەنى

تائام تارتىلغان ياكى تائام يەيدىغان ۋاقىتتا سەۋەبسىز غايىب بولمىغاي. بولمىسا، باشقىلار ئۇنى ساقلاپ قالىدۇ. يەنە تائامغا باشقىلاردىن ئىلگىرى قول ئۇزاتمىغاي ھەم باشقىلاردىن ئىلگىرى قول يىغمىغاي. ئۆز نېسىۋىسىنى كىشىلەرگە قوۋمىنىڭ ئىنتىپاقى ۋە رۇخسىتى بويىچە تارتۇق قىلغاي. ئەگەر تائام يېمەيدىغان ئۆزرى بولسا، ئۆزرىنى داستىخان سالماستىن ئىلگىرى ئېيتقاي. ئەگەر روزا تۇتقان بولسا، داستىخان سېلىنغاندا روزا تۇتقىنىنى ئىزھار (داۋراڭ) قىلماستىنلا ئېيتار قىلغاي. تەرەت ئالۇردا ھەم تولا داۋراڭ قىلمىغاي ھەم بىپەرۋالىق قىلمىغاي. تەرەت ئىگىنىنى قىسقىراق كىيگەي. تەرەتتىن كېيىن ھۆل ئاياغ بىلەن جايىنامازغا چىقمىغاي ھەم ھۆل ئاياغ كىيمىگەي!

مەردلىك، سېخىيلىقنىڭ شەرتلىرى ۋە سوپىلىقنىڭ ئەدەپ - قائىدىلىرى ئۇشبۇ ئىدى، بايان قىلدىم. ئەمدى سوپىلارنىڭ ئاللاھقا بولغان مۇھەببىتى ۋە ئەدەپ - قائىدىلىرى ئۈستىدە توختىلىمەن.

سوپىلارغا بولغان ئەدەپ - قائىدە شۇكى، ھەر كىم ئالدى بىلەن سوپىلارنىڭ تەرىتىنى ئىنكار قىلمىغاي. يەنى سوپىلارنىڭ تەرىتىگە گۇمانلىق قارىمىغاي. سوپىلارنىڭ تۇرق - ھەرىكەتلىرىنىڭ مەنىسىنى سورىمىغاي ۋە سوپىلارنىڭ ئەيىبىنى «ھۈنەر» دەپ بىلگەي ۋە ئۇلارنىڭ سىرىنى ھېچ كىشىگە ئېيتمىغاي. ياخشى ئىشلىرىغا شۇكرى قىلغاي. يامان ياكى ماقۇل كەلمەيدىغان، يەنى كۆڭۈلگە ياقمايدىغان ياكى كۆزگە سىغمايدىغان ئىشلىرىغا قارىتا توۋا قىلىش بىلەن كۇپايە قىلغاي. سوپىلار بىلەن بىللە بولغاندا كىيىملىرىنى پاكىزە تۇتقاي ۋە ھۆرمەت بىلەن ئولتۇرۇپ قوپقاي. تولا كۈلمىگەي ۋە تولا ئېغىرلىق ھەم قىلمىغاي. ناۋادا تاتلىق - تۇرۇم، تائام تاپسا، سوپىلارنىڭ ئالدىغا

قويۇپ: «ئاز بولسىمۇ سىزلەر بىلەن بىللە يېگىلى ئېلىپ كەل-
دىم» دەپ ئۆزرە قويغاي. قاچانكى مۇشۇنداق بولساڭ ۋە مەن
دېگەندەك قىلساڭ، تامام دوست - بۇرادەرلىرىڭ ئارىسىدا مەرد-
لىك، سېخىيلىق ۋە راستلىقنى بەجا كەلتۈرگەن بولىسەن.

— ئەي ئوغۇل، تىرىش، ھەرقانداق ئىشتا كۆپرەك ئىز-
دەن. ئەگەر مەرد، سېخىيلىق يولىغا كىرسەڭ، ھەممە ئادەم
ساڭا كۆز تىكىدىغان بولىدۇ. شۇڭا ئىمكانىيىتىڭنىڭ بارىچە ئۈچ
ئىشتىن ئۆزۈڭنى ساقلا:

بىرى، كۆرۈشكە بولمايدىغان نەرسىگە كۆز سالما؛ ئىككىن-
چى، تۇتۇشقا بولمايدىغان نەرسىدىن قولۇڭنى تارت؛ ئۈچىنچى،
دېمەسلىككە تېگىشلىك سۆزدىن تىلىڭنى يىغ.

ئۈچ نەرسىنى دوست - دۈشمەنگە ئوچۇق تۇت:

بىرى، ئۆيۈڭنىڭ ئىشىكى؛ بىرى، داستىخان؛ يەنە بىرى،
ھەميانىڭنىڭ ئاغزى.

ئەمما، ھەرقاچان يالغان ئېيتمىغىن. چۈنكى بارلىق نامەرد-
لىكنىڭ ئەسلى، يەنى مەنبەئى يالغان ئېيتماقتۇر. ئەگەر بىرسى
سېنىڭ مەرد ۋە سېخىيلىقىڭغا ئىشەنسىلا، مەيلى ئۇ سېنىڭ
دوستۇڭ بولسۇن، مەيلى زور دۈشمىنىڭ بولسۇن، ۋاقتى كەل-
گەندە ئۆزىنى ساڭا ئاتايدۇ. ھامان ئۆزىنىڭ سەندىن تۆۋەن تۇرى-
دىغانلىقىغا قايىل بولىدۇ. ھەقىقەتەن، كىمكى سېنىڭ مەرد
ۋە سېخىي ئىكەنلىكىڭگە چىن دىلىدىن قايىل بولىدىكەن، سەن
ھەم ئۇنىڭ ھەرقانداق ئىشى ئۈچۈن بارلىقىڭنى پىدا قىل. پۈتۈن
ۋۇجۇدۇڭ بىلەن تىرىشچانلىق كۆرسەت. ياردەمدە بول. شۇندىلا
مەردلىك، سېخىيلىقىڭنى تولۇقى بىلەن يەتكۈزگەن بولىسەن.
ئەمما ئىلگىرىكى يامانلىقلىرىنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىش كويىدا
بولما. خىيانەت قىلىش خىيالىدا ھەم بولما. خىيانەت قىلىش

— مەردلىك، سېخىيلىق جۈملىسىدىن ئەمەستۇر.

— بىلگىل، ئەي ئوغۇل، بۇ توغرىدا سۆز كۆپ ئىدى. ھەر تائىپەنىڭ مەردلىك، سېخىيلىققا دائىر سۈپەتلىرىنى بىر - بىرلەپ بايان قىلسام گەپ ئۇزىراپ كېتىدۇ. شۇڭا سۆزنى قىسقىلا قىلدىم. نېمىدېگەن بولسام، ئۇنى شەرھلەپ چۈشەندۈرۈشكە تىرىشتىم. مەردلىك، سېخىيلىق جۈملىسىدىن يەنە شۇنى بىلگىنكى، ھەرقانداق نەرسە بولۇشتىن قەتئىينەزەر، ئۆزۈڭنىڭكىنى، يەنى ئۆزۈڭگە تەۋە نەرسىلەرنى ئۆزۈمنىڭ دەپ بىل. ئۆزگىدىن، يەنى باشقىلارنىڭ نەرسىلىرىدىن تەمەيىڭنى ئۈز. كىشىلەرنىڭ مال - مۈلكىگە قارىتا ھەرگىزمۇ تەمە قىلغۇچى بولۇپ قالما. ئەگەر قول ئىلكىڭدە بىرەر نەرسە بولسا، باشقىلارغا ھەم ئۇنىڭدىن نېسىۋە بەرگىن. ئەمما خەلقتىن تەمە تۇتما. بېرىش ئىمكانىيىتىڭ بولمىسا، مەيلى، لېكىن ئالماقنىڭ، يەنى ئېلىۋېلىشنىڭ كويىدا يۈرمە. ناۋادا خەلققە ياخشىلىق قىلالمىساڭ ياكى ياخشىلىق قىلىش قولۇڭدىن كەلمىسە، ئامال يوق. لېكىن ھەرقاچان خەلققە يامانلىق قىلىشتىن يىراق تۇر. مەن ئېيتقاندەك تىرىكچىلىك قىلغان كىشى دەل بۇ ئالەمدە ھەممىدىن ئۇلۇغ ۋە ھەممىدىن مەرد، سېخىي كىشىدۇر. دۇنيا ھەم ئاخىرەت شۇ كىشىگە نېسىپ بولغاي!

— بىلگىل، ئەي ئوغۇل، بۇ كىتابتا نەچچە يەردە قانائەت توغرىسىدا سۆز قىلدىم. يەنە ھەم تەكرار ئېيتاي، ناۋادا تەڭلىككە قالمىساڭلا، قانائەتچان بولغىن. ھەسەت قىلمىغىن. ھەمىشە ئۆزۈڭنى خۇشخۇي تۇتقىن. چۈنكى بارلىق غەم (غەم - قايغۇ) نىڭ ئەسلى مەنبەئى ھەسەتتۇر. بىلگىنكى، پەلەكنىڭ ئايلىنىپ تۇرۇشى سەۋەبلىك ھەممە ئادەمگە ياخشىلىقمۇ، يامانلىقمۇ يېتىپ تۇرىدۇ. ئۇستازىم (ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلغاي!) دائىم:

«ھەممە ئادەم جاھاندارچىلىق يوللىرىدا پەلەكتىن رەنج يەتسە، سەۋر قىلغاي؛ لوقما، يەنى پايدا - مەنپەئەت يەتسە، قانائەت قىلغاي! » دەيتتى. ھەقتائالامۇ: «ساڭا نېمە يەتكۈزسەم، مەيلى ياخشىلىق بولسۇن، مەيلى يامانلىق بولسۇن، قوبۇل قىلىپ شۈكرى ئېيتقۇچىلاردىن بول» دەپ پەرمان قىلغانىدى.

پەلەكنىڭ تەسىرى بۇ ئىككى ئىشتىن — ياخشىلىق ۋە يامانلىقتىن خالىي ئەمەس. ۋاقتىكى، سەن بۇ تەرىقىدە يول تۇتۇپ قانائەتنى كەسىپ قىلساڭ، سېنىڭ بۇ ئازادە بەدىنىڭ ھېچ كىشىگە بەندە (قۇل) بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆڭلۈڭدە «تەمە» گە يول بەرمىگىن. بېشىڭغا مەيلى ياخشىلىق كەلسۇن، مەيلى يامانلىق كەلسۇن، رازى بول. شۇنى بىلگىنكى، ئادەم ئەۋلادى مەيلى قايسى تائىپەدىن بولسۇن، ھەممىسى پاك ئاللاھتائالانىڭ بەندىسى ئىكەنلىكىگە قايىلدۇر. پەرزەنتى ئادەمنىڭ بىر - بىرىدىن كەم - ئارتۇق (باي - كەمبەغەل)، كۈچلۈك ۋە ئاجىز بولمىقى — تەمەنىڭ ۋە ھاجەتمەنلىكنىڭ سەۋەبىدىندۇر. قاچانكى، كىشى «تەمە» نى كۆڭلىدىن چىقىرىۋېتىدىكەن، ئىككىلا جاھاندا بىھاجەت بولىدۇ. ھېچكىشىگە ھاجىتى چۈشمەيدىغان ئادەم — ئەڭ ئۇلۇغ ۋە ئەڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشىدۇر. ئەكسىچە تەمەگەر ۋە ھاجەتمەن ئادەم — ئەڭ خار كىشىدۇر.

بىلىشىڭ كېرەككى، بەزى كىشىلەر «تەمە» نىڭ سەۋەبىدىن ئۆزىنى ئۆزىگە ئوخشاش يەنە بىرىگە بەندە (قۇل) قىلىپ قويىدۇ.

ھېكايەت:

ئاڭلىشىمچە، شەيخ شەبلى (ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلغاي!) مەسچىتكە كىرىپ ئىككى رەكەت ناماز ئۆتەپ بولۇپ، بىرەر سائەت ئارام ئالاي، دەپ ئولتۇردى. ئۇ مەسچىت ھەم مەكتەپخانا ئىدى. ئۇششاق بالىلارنىڭ تاماق يەيدىغان ۋاقتى بولۇپ قالغانىـ

دى. باللار نان يەپ ئولتۇراتتى. ئىككى گۆدەك شەيخ شەبلىگە يېقىنراق جايدا ئولتۇرغان بولۇپ، بىرى دۇنيادار (باي) نىڭ ئوغلى، يەنە بىرى نامرات (كەمبەغەل) نىڭ ئوغلى ئىدى. باينىڭ ئوغلىنىڭ ئالدىدىكى تاۋاق ئىچىدە ھالۋا بار ئىدى. كەمبەغەلنىڭ ئوغلىنىڭ ئالدىدا بىر پارچە قۇرۇق نان بار ئىدى. كەمبەغەلنىڭ ئوغلى باينىڭ ئوغلىدىن ھالۋا تىلىدى. باينىڭ ئوغلى:

— ئەگەر مەن ساڭا بىر پارچە ھالۋا بەرسەم، مېنىڭ ئىتىم بولامسەن؟ — دېدى.

كەمبەغەلنىڭ ئوغلى:

— ئەگەر ماڭا ھالۋا بەرسىڭىز، مەن سىزگە ئىت بولاي، — دېدى.

باينىڭ ئوغلى:

— ئەگەر مېنىڭ ئىتىم بولساڭ، ئىتقا ئوخشاش قاۋا، — دېدى.

كەمبەغەلنىڭ ئوغلى شۇ زامان ئىتقا ئوخشاش ئاۋاز چىقىرىپ قاۋىدى. باينىڭ ئوغلى ئۇنىڭغا بىر پارچە ھالۋا بەردى.

شەيخ شەبلى بۇ باللارغا قاراپ ئولتۇرغانىدى، بۇ ئىشلارنى كۆرۈپ يىغلاپ كەتتى. باشقىلار شەيختىن:

— ئەي شەيخ، نېمە بولدى؟ نېمە ئۈچۈن يىغلايسىز؟ — دەپ سورىدى. شەيخ دېدىكى:

— ئاگاھ بولۇڭلاركى، بۇ خالايىقنىڭ بېشىغا نېمە ئىشلار يەتمەيدۇ! ؟ ناۋادا شۇ بالا ئالدىدىكى قۇرۇق نانغا قانائەت قىلغان بولسا ئىدى، ئۆزىگە ئوخشاش يەنە بىر بالىغا ئىت بولماسىدى.

بەس، مەيلى زاھىد (شەيخ) بول ياكى پاسىق بول، ھەرقاچان قانائەتلىك بولغىن ۋە كىشىلەر ياقتۇرىدىغان ئىشلار بىلەن شۇغۇللان. تا ھەر ئىككى جاھاندا ھەممىدىن ئۇلۇغ ۋە پاك

تەبىئەت ئاتىلىسەن.

— بىلگىل، ئەي ئوغۇل، مەن بۇ كىتابنى قىرىق تۆت باب قىلىپ، ھەر بابتا ئاڭلىغان ۋە بىلگەن ھېكمەت ۋە مەنىلەرنى مىسال قىلىپ، قولۇمدىن كەلگىنىچە ۋە تەبىئىتىم يار بەرگىنىچە ساڭا بايان قىلدىم. ھەر بابتا ساڭا نەسىھەت قىلدىم. بىراق ئەقىل بابىدا ۋە ئىلىم توغرىسىدا ھېچ نەرسە دېيەلمىدىم. ساڭا زور بىلەن، يەنى مەجبۇرىي ھالدا — زۇلۇم ئىچىدە ئاقىل بول دېيەلمەيمەن. چۈنكى دانىشمەنلىكنى، يەنى بىلىمنى زۇلۇم - سىتەم بىلەن ئۆگەنگىلى بولمايدۇ. بىلگىنكى، ئەقىل ئىككى قىسىم بولىدۇ:

بىرى، «ئەقلى ئەزىزى» دۇر، يەنى ئادەمدە تەبىئىي بولىدىغان تۇغما ئەقىل. ئۇنى كەسىپ قىلىپ ئۆگىنىۋالغىلى بولمايدۇ.

ئىككىنچىسى، «ئەقلى مەكتەپ» تۇر. ئۇ كەسىپ قىلىپ ئۆگىنىشتىن ھاسىل بولىدۇ. «ئەقلى ئەزىزى» خىرەد، يەنى ئەقىل، زېھىن دەپ ئاتىلىدۇ. «ئەقلى مەكتەپ» دانىش، يەنى بىلىم دەپ ئاتىلىدۇ. ھەرقاچان «ئەقلى مەكتەپ» نى ئۆگەنگىلى بولىدۇ. «ئەقلى ئەزىزى» بولسا، خۇدايتائالانىڭ ئاتاسى (مەرھەمىتى) دۇر. شۇڭا ئۇنى ئۆگىنىشتىن ھاسىل قىلغىلى بولمايدۇ.

دېمەك، «ئەقلى ئەزىزى» نى خۇدايتائالا ساڭا بەرگەنىكەن، «ئەقلى مەكتەپ» نى رىيازەت ۋە مۇشەققەت بىلەن بولسىمۇ ئۆگىنىپ، «ئەقلى ئەزىزى» گە ھەمراھ قىل. تا ئىككى ئەقىل بىلەن كامال تېپىپ جاھاننىڭ دانالىرىدىن بولغايسەن. ناۋادا سەندە «ئەقلى ئەزىزى» (تۇغما ئەقىل، تۇغما قابىلىيەت) بولمىغان تەقدىردىمۇ، «ئەقلى مەكتەپ» نى ئۆگىنىشتىن باش تارتما. قاد-

چىلىك ئىمكانىيىتىڭ بولسا، شۇنچىلىك ئۆگەن. گەرچە ئەقىل-
لىقلەر جۇملىسىدىن بولالمىساڭمۇ، ھېچ بولمىغاندا جاھىل (نا-
دان) لاردىن بولۇپ قالمايسەن. چۈنكى ھېچنېمە بىلمىگەندىن
بىرنى بولسىمۇ بىلگەن ياخشىدۇر. «ئاتا بولالمىساڭ، ئانا بول-
غىن» دېگەن ماقال بار ئەمەسمۇ! ؟ قاچانكى دانا بولماقنى خا-
ھىش قىلساڭ، ھېكمەت ئۆگەنگىن. ئەقىلنى ھېكمەت ئارقىلىقمۇ
تاپقىلى بولىدۇ. بىرى ئەرىستايىشتىن سورىدى:

— ئەقىلنىڭ قۇۋۋىتى نېمە ئارقىلىق بولىدۇ؟

دېدىكى:

— ئادەمنىڭ قۇۋۋىتى غىزا بىلەن بولىدۇ. ئەقىلنىڭ غىزا-
سى (قۇۋۋىتى) ھېكمەتتۇر.

— ئەمدى بىلگىل، ئەي ئوغۇل، ھەممە نەرسىنى مېنىڭ
ئادىتىم، بىلگىنىم ۋە ماقۇل كۆرۈپ خالىغىنىم بويىچە جەمئىي
قىلىپ، سەن ئۈچۈن بىر كىتاب قىلدىم. ھەر ئىلىمدىن، ھەر
ھۈنەردىن ۋە ھەر كەسىپتىن مىسال كەلتۈردۈم. بۇ كىتابنى
يىگىرمە پەسىل، قىرىق تۆت باب بويىچە تامام قىلدىم. تا يىگىت-
لىكىمدىن ياشانغانغا قەدەر خاتىرە پۈتۈش ئادىتىم ئىدى. يەتمىش
ئۈچ ياشتا ئىدىم. تارىخقا تۆت يۈز ئەللىك بەش ئىدى. بۇ
كىتابنى جەمئىي قىلىپ تامامىغا يەتكۈزدۈم. مۇندىن كېيىن ھەم
خۇدايتائالا ئۆمۈر بەرسە، ئۇشبۇ ئادەت بىلەن بولغۇمدۇر. بەس،
ھەر نېمىنى ئۆزۈمگە ماقۇل كۆردۈم، ساڭا ھەم شۇنى ماقۇل
كۆردۈم. ناۋادا بۇنىڭدىنمۇ ياخشىراق سۆپەتلەر ۋە ئادەتلەرنى
بىلسەڭ، شۇنى ماقۇل كۆر. ئەگەر بۇنىڭدىنمۇ ياخشىراقنى
تاپالمىساڭ، مېنىڭ بۇ پەندۇ نەسىھەتلىرىمنى كۆڭلۈڭنىڭ قۇلى-
قى بىلەن ئاڭلاپ، ئەمەلدە كۆرسەتكىن. ئەگەر سەن ئاڭلىمىساڭ
ۋە قوبۇل قىلمىساڭ، خۇدايتائالا سائادەتمەن ۋە بەختلىك ياراتقان

www.uyghurkitap.com

يەنە بىرى ئاڭلايدۇ ۋە قوبۇل قىلىدۇ ھەم ئاڭلىغان ۋە قوبۇل قىلغانلىرىنى ئەمەلدە كۆرسىتىدۇ. بىراۋنىڭ پەند - نەسىھەتىنى ئاڭلىغان كىشىنى ھەرقاچان سائادەتمەن بىلگىن.

بۇ كىتابتا دېگەنلىرىمنىڭ ھەممىسى ئىككىلا ئالەمدىكى سائادەتمەنلىكنىڭ ئالامىتى ۋە نىشانىسىدۇر.

ھەزرىتى ھەقتائالا ماڭا ۋە ساڭا، تۈركىي قىلغۇچىغا ۋە پۈتكۈچىگە، ئوقۇغۇچىغا ۋە ساھىبى كىتابقا ۋە ئىشتكۈچىلەرگە رەھمەت قىلغاي!

تارىخنىڭ بىر مىڭ ئىككى يۈز ئاتمىش توققۇزىنچى يىلى، شەۋۋال ئېيىنىڭ پەيشەنبە كۈنى تامامىغا يەتتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

روھىي ساغلاملىق ئەسىھەتنامىسى

سىددىقنامە

ئاپتورى: مۇھەممەت سىددىق رەشىدى
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت ئەھەت بۆگۈ
مەسئۇل مۇھەررىرى: پەتتار مەخمۇت تۇرگۇن
مەسئۇل كوررېكتورى: رەيھان نۇر

*　　　*　　　*

نەشر قىلغۇچى: شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى
نەشرىيات ئادرېسى: ئۈرۈمچى بولاقبېشى كوچىسى 66 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830001 تېلېفون نومۇرى: 2832440 (0991)
باسقۇچى: ئۈرۈمچى جياخۇا باسما چەكلىك شىركىتى
تارقاتقۇچى: شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى
نەشرى ۋە بېسىلىشى: 2006 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
ئۆلچىمى: 850×1168 مم، 32 كەسلەم، 10.5 باسما تاۋاق، 183 مىڭ خەت
سانى: 10000

*　　　*　　　*

ISBN 7—5372—4228—3
ئومۇمىي باھاسى (ئىككى كىتاب): 34.00 يۈەن